

DE **STAD** VAN MORGEN

Aktes van het
internationaal colloquium
over de toekomst
van de stad

19 & 20 / 11 / 2007 - Brussel

ADT
ATO.

Dit Cahier wordt uitgegeven door het

Agentschap voor Territoriale Ontwikkeling (ATO)

Koningsstraat 2-4, 1000 Brussel

T +32 (0)2 563 63 00 F +32 (0)2 563 63 20

Deze aktes kwamen tot stand dank zij een samenwerking van het ATO met Agence Alter.

Het Colloquium “De Stad van morgen” wordt op initiatief van de Minister-Voorzitter van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, georganiseerd door het Agentschap voor Territoriale Ontwikkeling (voorheen Gewestelijk Secretariaat voor Stedelijke Ontwikkeling).

Wettelijk depot : D/2009/10.645/2

Verantwoordelijke uitgever:

Luc Maufroy, Koningsstraat 2-4, 1000 Brussel

Inhoud

Voorwoord	5
Dankwoord	8
 Plenaire zitting [opening]	11
De stad van morgen, inleiding van het colloquium over de toekomst van steden	13
Marie-Laure ROGEMANS	
Naar een nieuw stadsbeleid in Brussel	17
Charles PICQUÉ	
Gebieden en overheidsbeleid in het knooppunt van de complexiteit: enkele elementen ter overweging	21
Pascal ROGGERO	
 Workshop 1: Stedelijke Mix en territoriale samenhang	37
Voorstelling van de werkgroepen	38
Nicolas JOSCHKO	
Werkgroep 1.1: Stedelijke mix, oké ! Maar welke ?	41
Jacques DONZELOT	
Werkgroep 1.2: Van territoriale observatie tot projectontwikkeling	51
Alessandro BALDUCCI	
Werkgroep 1.3: Participatief Bestuur: hoe zet je een pluralistisch beleid op ?	61
Artur da ROSA PIRES	
Besluiten van Workshop 1 <i>De stedelijke diversiteit en de territoriale coherentie</i>	69
 Workshop 2: Territoriale discriminatie	77
Inleiding tot de werkgroepen van de workshop	78
Joachim DECLERCK	
Werkgroep 2.1: Territoriale inlichtingen voor een leergebied	83
Philippe HERBAUX	

Werkgroep 2.2: Tussen democratie en de beheersbaarheid van het beleid : managen van uitwisselingen in grootstedelijke gebieden	93
Frank HENDRIKS	
Werkgroep 2.3: Stedelijke projecten van hoge kwaliteit : specifieke tegenover generische oplossingen	105
Josep ACEBILLO	
Conclusies van workshop 2 <i>Territoriale discriminatie</i>	119
Workshop 3: Structurele stadsprojecten	129
Voorstelling van de werkgroepen van de workshop	130
Marc SAUVEZ	
Werkgroep 3.1: Maatschappelijke innovatie en communicatie in structurele stadsprojecten	135
Joël GAYET	
Werkgroep 3.2: Innovatie en duurzaam beheer	147
Yvonne RYDIN	
Werkgroep 3.3: De toegevoegde waarde van een stedenbouwkundig agentschap bij een structurele stadsplanningsoperatie	157
Christian BRUNNER	
Conclusie van workshop 3 <i>Structurele stadsprojecten</i>	165
Plenaire zitting [Slot]	175
De stad van morgen, inleiding op de tweede dag van het colloquium over de toekomst van de steden	177
Marie-Laure ROGGEMANS	
Verslag van de workshops	178
Mia DROESHOUT en Stéphanie MEYER	
Ruimtelijkheid en stromen in het Europa van de eenentwintigste eeuw	185
Professor Sir Peter HALL	
Lijst van deelnemers aan het colloquium "De stad van morgen"	197

Voorwoord

Bijna twintig jaar na de oprichting van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest was het nuttig om de balans op te maken van het gevoerde beleid en na te gaan waar dat beleid bijgesteld zou moeten worden. Het colloquium "De stad van morgen" was bedoeld om de elementen aan te dragen voor de consolidatie van het strategische beleid in Brussel. De ontmoetingen die nodig waren voor de voorbereiding van dit ambitieuze colloquium, boden de kans een overzicht te krijgen van de uitdagingen waarvoor metropolen staan.

De positieve reacties die we ontvingen van de 230 deelnemers, de media en de sprekers bevestigden de relevantie van de doelstellingen van het colloquium. We zijn verheugd om zonder overdrijving te mogen vaststellen dat dit colloquium heeft geleid tot een bewustwording bij de beleidsmakers van het Gewest en zo heeft bijgedragen tot een reeks dynamiserende beslissingen. Zo nam het Gewest dringende maatregelen om het ruimteordeningsbeleid beter voor te bereiden, te bevorderen en te coördineren en stedelijke mutaties beter te begeleiden. Bovendien ondernam het de nodige stappen om kwaliteitsvolle stadsprojecten te plannen, te stimuleren en te beheren en in te zetten op partnerschappen en projecten die de institutionele en budgettaire overheidshierarchie overstijgen.

De partners hadden gemeenschappelijke instrumenten nodig om efficiënter te werk te kunnen gaan. Daarom besliste de Regering van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest om een structuur op te richten die de coherentie in het stadsbeleid moet versterken en de scheidingswanden tussen de grote ministeries beslechten. Die rol werd in juli 2008 toebedeeld aan het Gewestelijk secretariaat voor stedelijke ontwikkeling (Gssso), dat daardoor het

Agentschap voor Territoriale Ontwikkeling werd. Het ATO is een strategische regeringsstructuur die vooral tot taak heeft om het stedelijke beleid op het gebied van de ruimtelijke ordening en de stadsvernieuwing te versterken. In zijn rol van bemiddelaar en facilitator biedt het ATO zijn diensten aan iedereen aan die betrokken is bij de stedelijke ontwikkeling.

2008 was dus een scharnierjaar. Er werd gewerkt aan zowel de fundamenteën en de doelstellingen als aan de structuur van dat nieuwe orgaan. Een audit moest verzekeren dat de opdrachten van het ATO optimaal werden geïntegreerd binnen de andere Brusselse instellingen en dat het project genoeg structuur en ontwikkelingsmogelijkheden aan het team bood en zal bieden.

De opdracht van het ATO valt uiteen in twee delen: territoriale kennis en territoriale ontwikkeling. Binnen het eerste deel was het voormalige Gsso al actief. Daaronder verstaan we de ontwikkeling van een gemeenschappelijke kennis van het gebied en de nodige instrumenten daarvoor door alle regionale en lokale actoren (stadsobservatie en evaluatie van het stadsbeleid). Het tweede deel moet nog worden uitgewerkt. Dat behelst enerzijds de anticipatie, begeleiding en coördinatie van de beleidskeuzes voor het gewestelijke grondgebied, in samenspraak met alle regionale, lokale en andere actoren. Anderzijds omvat het de operationalisering van die keuzes voor de strategische gebieden die zijn geïdentificeerd in het Plan voor de Internationale Ontwikkeling.

Om die opdrachten te vervullen is de Raad van Bestuur van het ATO uitgebreid. Hij bestaat nu uit vertegenwoordigers van de gewestelijke regering, de gewestelijke administratie, paragewestelijke instellingen en gemeenten. Ook het team zal worden aangevuld om de opdracht

van territoriale ontwikkeling te kunnen uitvoeren, enerzijds door de consolidatie van de afdeling territoriale kennis en anderzijds door de versterking van het directieteam.

De evolutie van de afgelopen maanden was dus een echte uitdaging en een kans voor het ATO, maar door de grote drukte rond de oprichting moest de publicatie van die handelingen worden uitgesteld. Maar aangezien de kwaliteit van de lezingen en de discussies bijzonder hoog lag, leek het ons nuttig om de handelingen van "De stad van morgen, internationaal colloquium over de toekomst van steden" alsnog te publiceren. Het hoge niveau van de lezingen en de interessante inhoud van de debatten en voorstellen hebben nog niets van hun kracht verloren, ook al spelen ze zich af in het verleden.

Het is interessant om de ontwikkeling van het Brussels Gewest te vergelijken met die van andere Europese metropolen, zoals Londen, Parijs, Milaan, Barcelona en Marseille. De problematiek in die steden is vaak vergelijkbaar, hoewel de context verschilt. Uit het gevoerde beleid in andere landen kunnen we lessen trekken en we kunnen dat beleid aanpassen aan de specifieke situatie in Brussel. De kwaliteit en de reputatie van de sprekers, hun analytische expertise en hun actieve rol in de opbouw van hun stad droegen bij tot het hoge niveau van het colloquium, waarvoor wij hen van harte danken.

Het colloquium hanteerde een systemische benadering, waarbij de evolutie van gebieden binnen een globale context werd geplaatst. Het ging dieper in op de interactie tussen de wereldeconomie en de lokale sociaaleconomische evoluties, waaruit bleek welke grote gevolgen de mondialisering heeft op de territoriale governance. Die

gemonialiseerde context van de territoriale ontwikkeling bood een analysekader voor de ontwikkeling van nieuwe sociale en economische relaties binnen de grondgebieden en gaf een indicatie van het evenwicht dat moet worden gevonden tussen de besluitvormingsniveaus.

Het colloquium wilde niet alleen stedelijke vraagstukken in het algemeen bespreken, maar ook methodes voor territoriale evaluatie en governance aanreiken. Daarbij was het van belang om de complexiteit van de territoriale governance niet uit het oog te verliezen. Zo behandelde Pascal Roggero in zijn inleiding van het colloquium de relevantie van het gebied als een complex systeem en een ontmoetingsplek.

Die benadering was ook op transversale wijze aanwezig in de werkzaamheden van het colloquium. Dankzij de opdeling van de workshops in werkgroepen konden de specifieke vraagstukken worden behandeld vanuit de optiek van de relevantie van de huidige gebieden en de relevantie van hun autonome organisatie.

De werkgroepen hielden rekening met die complexe territoriale systemiek bij hun bespreking van de thema's: de observatie en analyse van stedelijke fenomenen en netwerken, het mutualiseren van informatie op het niveau van de gebieden en de besluitvormingsprocessen, het uitvoeren van structurele projecten, de kwaliteit en het merk van een stedelijk gebied, of participatieve en institutionele governance.

Het colloquium boog zich ook over mogelijke denksporen om tegelijkertijd de "intersectorale governance" te verbeteren en de coherentie van de "territoriale governance" te vergroten, waarbij de territorialiteit een hefboom vormt voor een gelijk verdeelde stedelijke dynamiek.

Tot slot behandelde het colloquium het territoriale beleid en de territorialisering van het beleid vanuit drie perspectieven. Ten eerste door het systeem van "complexe actie" toe te passen op een gebied, waarbij dat gebied dient als basis voor de analyse van de stedelijke dynamiek. Het geterritorialiseerde beleid wordt geanalyseerd vanuit het theoretische kader van het complexe denken, zoals dat werd ontwikkeld door Edgar Morin. Zo ontdekken we de systemiek van de processen die binnen één gebied gemeenschappelijke projecten ontwikkelen, en de soorten informele en formele structuren die er bestaan, net als hun onderlinge afhankelijkheid. Het tweede perspectief was de analyse van nieuwe maatschappelijke, economische en politieke vraagstukken om meer licht te werpen op de territorialiteit en de territoriale processen in het stedelijke milieu in de evolutie van de sociaaleconomische en politieke verhoudingen. Dat biedt meer zekerheid over de gewenste evolutie in een context die vaak tegenstrijdig is. Daarbij ging het vooral over een beter inzicht in de rol van de stedelijke structuren en de relatieve positie tussen steden in de hedendaagse samenleving. Tot slot analyseerde het colloquium de gevolgen van het complexe territoriale beleid voor de institutionele en participatieve governance, in een context waarin de hiërarchie tussen de overheden verdwijnt. Dat perspectief legde het verband tussen het vraagstuk van de territorialiteit in de maatschappelijke evolutie en de systemische benadering van de territoriale complexiteit.

Het aspect van de territoriale governance kwam aan bod in de drie workshops van het colloquium. Workshop 1 bekeek dat vanuit de opbouw van participatie en partnerschappen, en de observatie van het gebied. Workshop 2 ging dieper in op het de participatieve beleidsvorming en goede institutionele governance. Workshop 3 besprak het aspect governance in de opbouw van gemeenschappelijke projecten en de voorwaarden voor de duurzaamheid daarvan.

Het aspect van de territorialiteit van de governance kwam naar voren in de benadering van de observatie-, informatie-, communicatie- en bestuursmiddelen, in het onderzoek naar de institutionele en participatieve governance en tot slot in de bespreking van de innovatieve en structurele stedelijke projecten.

Het is natuurlijk niet mogelijk om de systemische benadering van het territoriale beleid en van de territorialisering van het beleid te vatten in één enkel colloquium, hoe rijk aan ideeën dat ook is. Er is nog veel werk aan de bestudering en de ontwikkeling van de vele voorstellen op het vlak van methodologie, organisatie en communicatie voor de stedelijke ontwikkeling. Die voorstellen zijn gericht op de lange termijn en hun relevantie zal blijken na de concrete implementatie ervan.

Toch zijn we gekomen tot een overzicht van de vijf grote vraagstukken voor de Europese metropolen in het algemeen en het Brussels Hoofdstedelijk Gewest in het bijzonder. Er is nood aan een relevante methode voor de interpretatie van de dreigingen en mogelijkheden die de mondialisering biedt voor de ontwikkeling van de Europese steden. Het stedelijke beleid en bestuur moeten zich absoluut aanpassen aan de vereisten van die gemonialiseerde context. Er moet een balans worden opge maakt van de kennis die nodig is om de Brusselse sociaaleconomische ruimte beter te observeren. Er moet een analyse worden gemaakt van de relevantie van nieuwe praktijken op het gebied van ruimtelijke ordening (grote structurele projecten, het PIO, stedenbouwkundige agentschappen). Tot slot moet de stedenbouwkundige en architecturale kwaliteit worden verzekerd, zodat wordt voldaan aan de vereisten van de duurzame ontwikkeling.

Alle internationale experts bevestigden: de metropool Brussel heeft een centrale ligging in Europa en beschikt over onmiskenbare troeven (zoals de aanwezigheid van de Europese Unie), waardoor het Brussels Gewest kan concurreren met andere Europese steden.

Zoals Peter Hall benadrukte in zijn meesterlijke slotspeech: uit historische en sociaalgeografische vergelijkingen blijkt dat Brussel dankzij zijn grootte economische vooruitgang kan combineren met de verbetering van de levenskwaliteit.

Die twee doelstellingen vragen om de lancering van een nieuw stadsproject. Het Gewest moet daarin een leidende rol op zich nemen. Meerbepaald bij de uitwerking van een globale ontwikkelingsvisie en de lancering van projecten die beantwoorden aan de doelstellingen die de sterkhouders onderschrijven, en dat in het belang van alle Brusselaars.

Zo benadrukte de "Week van de stad" het belang van het stadsbeleid dat wordt uitgevoerd via krachtige beleidsinstrumenten (zoals Wijkcontracten), die een zekere levenskwaliteit in de wijken garanderen, hoewel de sociaaleconomische situatie van de bewoners problematisch blijft.

Een ander belangrijk punt dat werd benadrukt, is de planning van de internationale ontwikkeling om de concurrerende positie van Brussel ten opzichte van andere steden te verbeteren. Dat vereist een versterkte samenwerking met de naburige gewesten in gemeenschappelijke territoriale vraagstukken en een betere relatie met de stedelijke actoren op basis van het principe van de subsidiariteit.

Steden zijn geëvolueerd. We moeten dus oog hebben voor de sociaaleconomische evoluties in het centrum en de randgemeenten. Dat kan alleen via krachtige observatie- en evaluatiemethoden en -processen.

En *last but not least* bleek uit "De stad van morgen" dat streven naar een coherente en kwaliteitsvolle ontwikkeling in Brussel moet worden geoperationaliseerd door middel van proactieve bestuursorganen, zoals een Agentschap voor Territoriale Ontwikkeling en een cel die het bouwheerschap moet verbeteren. Op die manier droeg het colloquium in grote mate bij tot de nodige consensus om de stap te zetten naar de oprichting van het Agentschap voor Territoriale Ontwikkeling en de Cel voor de Begeleiding van het Publieke Opdrachtgeverschap. We stellen alles in het werk om de mensen die hebben bijgedragen aan die positieve evolutie niet teleur te stellen. We zijn immers overtuigd van de noodzaak om de nieuwe dynamiek rond de stedelijke governance te consolideren, samen met alle belangrijke partijen voor de ontwikkeling van Brussel.

Aangezien er veel methodologische vraagstukken aan bod komen in de bijdragen aan het colloquium "De stad van morgen", blijven die handelingen actueel en van nut voor toekomstige studies. De handelingen volgen de structuur van het cahier van de deelnemers (Cahier van het Gsso Nr. 5) en respecteren de chronologische volgorde van de evenementen. Zo bestaat elke plenaire zitting uit een lezing door een spreker en een weergave van de uitwisselingen met het publiek. De workshops bestaan uit een eerste synthese, een introductie door de spreker en tot slot een debat met de deelnemers. We hebben ook de journalistieke synthese van Mia Droeshout en Stéphanie Meyer opgenomen, omdat het publiek en de sprekers de duidelijkheid daarvan erg waardeerden. Dat leidt tot een zekere overlapping, waarbij wij voorrang gaven aan de toegankelijkheid van de teksten.

De lijst van deelnemers staat aan het einde van deze uitgave. Voor de werkgroepen hebben we geprobeerd een zo volledig mogelijke lijst van alle deelnemers samen te stellen. Toch kan er verschil bestaan tussen de namen op de lijst van deelnemers die zich hadden ingeschreven voor een werkgroep, en de namen van de deelnemers die daadwerkelijk aanwezig waren tijdens de werkgroep. Wij verzoeken iedereen die aan onze aandacht is ontsnapt, ons daarvoor te excuseren. Veel leesplezier.

Dankwoord

De realisatie van de aktes van het colloquium 'De Stad van morgen' is het resultaat van een collectieve inzet.

Onze dank gaat naar alle mensen die het woord namen op 19 et 20 november 2007 en in het bijzonder diegenen onder hen die ermee instemden een schriftelijke bijdrage te leveren :

Josep Acebillo,

*Directeur van Barcelona Regional,
Metropolitane Dienst voor Stedenbouw,
Ontwikkeling en Infrastructuur*

Alessandro Balducci,

*Directeur van het departement Architectuur en
Planning en Professor in Stads- en territoriaal beleid
aan de Faculteit voor Architectuur en Maatschappij –
Polytechnische Universiteit van Milaan*

Christian Brunner,

*Directeur generaal van het Agentschap
van de Agglomeratie van Marseille (AGAM)*

Artur da Rosa Pires,

*Professor in Ruimtelijk ontwikkelingsbeleid
en Planning, Universiteit van Aveiro, Portugal*

Joachim Declerck,

*Directeur van de 'Center for Architectural Research
& Development', Berlage Instituut*

Joris Demoor,

*Stad Gent Departement Stafdiensten ABIS
(Afdeling Beleidsstrategie en Internationale
Samenwerking), Programma Strategisch
Fondsenbeheer en Interbestuurlijke Samenwerking*

Jacques Donzelot,

*Meesterlector in Politieke Sociologie, Universtiteit
van Paris X, directeur van Centrum van de Studie,
Documentatie en Observatie van Steden (CEDOV),
directeur van Studiecentrum van het sociale beleid (CEPS)*

Mia Droeshout,

Freelance Journalist

Hugues Duchateau,

Afgevaardigd beheerder van Stratec nv

Joël Gayet,

*Vennoot van het bureau CoManaging,
gespecialiseerd in stedelijke marketing*

Jean-Louis Genard,

*Filosoof en doctor in de sociologie, directeur
van de Institut Supérieur d'Architecture
de la Communauté Française 'La Cambre', docent
aan de Université Libre de Bruxelles en de Facultés
universitaires Saint-Louis*

Professor Sir Peter Hall,

*Bartlett Professor voor Planning en Herwaardering,
University College London (UCL)*

Frank Hendriks,

*Hoogleraar Vergelijkende Bestuurskunde
aan de Tilburgse School voor Politiek en Bestuur,
Universiteit van Tilburg*

Philippe Herbaux,

*Onderzoeker bij het laboratorium I3M van Nice Toulon,
afgevaardigde voor territoriale en economische
intelligentie van de Universiteit van Rijsel 2*

Nicolas Joschko,

*Directeur generaal a.i. Stadsvernieuwing,
Gewestelijke Ontwikkelingsmaatschappij voor
het Brussels Hoofdstedelijk Gewest (GOMB)*

Stéphanie Meyer,

Journalist bij Télé Bruxelles

Marie-Laure Roggemans,

*Afgevaardigde van het Brussels Hoofdstedelijk
Gewest voor de ontwikkeling van de Europese wijk
Programma-adviseur bij de Koning Boudewijnstichting*

Pascal Roggero,

*Lector Sociologie en Demografie, verantwoordelijke voor
het Interdisciplinair Centrum voor Onderzoek van de Sociale
Systemen CIRESS (LEREPS), Universiteit van Toulouse 1*

Yvonne Rydin,

*Professor in Planning, Milieu en Openbaar beleid,
en co-directeur van het Universitair College van Londen
Instituut voor het Milieu (UCL)*

Marc Sauvez,

Stedenbouwkundige

Michaël Van Cutsem,

*Onderzoeksdirecteur van het Instituut Destrée,
hoofd van de Planningseenheid*

Hendrik Vanmolkot,

Cultureel consultant

Bruno Vinikas,

Voorzitter van het beheerscomité van 'Bruxelles Formation'

Concept en realisatie

Dirk Van de Putte, Aude Garely en Frédéric Raynaud
met de medewerking van Gaelle Francart, Thomas
Lemaigre, Céline Mouchart en Caroline Piersotte,
en met bijdrage van Lieve Coorevits, Annabelle Guérin,
Line Jussiant, Paul Lemaire en Eric Luna.

Redactiesecretariaat

Céline Mouchart en Caroline Piersotte

Vertaling

Blablabla – sprl

Eindredactie

Ilka De Bisschop

Vormgeving en productie

Kaligram – bvba

Plenaire zitting [Opening]

Marie-Laure ROGGEMANS, voorzitter

Charles PICQUÉ, minister-president
van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest

Pascal ROGGERO, Spreker

De stad van morgen, inleiding van het colloquium over de toekomst van steden

Voorzitter van het colloquium

Marie-Laure ROGGENMANS,

Afgevaardigde van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest voor de ontwikkeling van de Europese wijk, Raadgeefster van het programma van de Koning Boudewijnstichting

"Wanneer we over de stad praten in een tijd van mondialisering, dan moeten we stilstaan bij wat we zeggen en nagaan tot welke situaties onze woorden leiden."

(O. Mongin)

Deze twee dagen verzamelen sprekers uit de academische wereld en mensen uit de praktijk van de stadsplanning, experts (voorzitters van de workshops) en deelnemers die echte stakeholders zijn. Het Gewest rekent op hun medewerking om de voorgestelde problematiek verder toe te spitsen: meer inzicht, de nodige semantische verduidelijking en een betere afbakening van de Brusselse problematiek.

De twee dagen bestaan uit twee plenaire zittingen, drie workshops en negen werkgroepen, die zich zullen buigen over twee belangrijke vraagstukken:

- De problematiek van de middelgrote Europese steden, metropolen en/of *megaregio's*.
- Het Gsso deelde de kennisgebieden zo in dat de thema's van *territorialiteit* en *beleidsbeheer* in elke workshop terugkomen.

Aan het einde van deze twee dagen wilde het Brussels Hoofdstedelijk Gewest de vijf volgende categorieën van doelstellingen beantwoorden:

- De specifieke positie van Brussel in het mondialiseringsproces afbakenen.
- Het stedelijke bestuur en beleid sinds midden jaren zeventig in perspectief brengen.
- Beschikken over een kennisoverzicht waarmee de Brusselse ruimte beter geobserveerd kan worden.
- De diverse standpunten over de nieuwe praktijken in ruimtelijke ordening naast elkaar zetten.
- De debatten over de kwaliteit en over de architectuur situeren binnen de veel ruimere problematiek van de duurzame ontwikkeling.

De specifieke positie van Brussel in het mondialiseringsproces afbakenen

Charles Picqué wenst dat de Brusselse gemeenschap, de burgers en de besluitvormers beschikken over een geactualiseerd corpus van beschouwingen over de stad.

Die beschouwingen zullen hen in staat stellen om de plaats van de Europese steden en van Brussel in de *mondialisering* beter te situeren, net als de plaats die die steden zouden kunnen innemen. Sinds het einde van de twintigste eeuw zien we het ontstaan van een nieuwe economie, de *kenniseconomie*, die ook de *derde mondialisering* wordt genoemd.

De *derde mondialisering* of de *informele economie* is een mondiale economie die in het westen bestaat sinds de zestiende eeuw en die in de hele wereld kapitaal vergaart. Maar met dit verschil: ze functioneert globaal. Het is een economie die op hetzelfde moment op wereldwijde schaal als eenheid kan dienen. Het strategische netwerk van economische activiteiten functioneert tegenwoordig op mondiale schaal via de elektronische uitwisseling van kapitaal, goederen en informatie. Behalve dat massale verkeer van kapitaal, goederen en informatie bestaat er een massaal verkeer van mensen. Het is duidelijk: dat schudt de hiërarchie van mondiale en Europese steden grondig door elkaar.

Hoe staat het met de Europese steden en regio's in die evolutie, die de grenzen van tijd en ruimte continu verlegt?

Sommigen voorspellen het einde van de grondgebieden.

Pascal Roggero is het niet eens met die uitspraak en stelt: "Nadenken over de toekomst van de stad betekent je afvragen welke vorm het gebied moet hebben waar mensen zich kunnen verankeren." Het zegt ook: "Het grondgebied blijft een relevant concept om de hedendaagse maatschappelijke evoluties te duiden." Hij voegt er wel aan toe dat dat een complex systeem is, wat gevolgen heeft voor de uitvoering van het beleid.

Peter Hall ontkracht de redenering van mensen "die nog steeds beweren dat steden geen toekomst hebben". Hij bespreekt de vier hoofdsectoren van de stedelijke economie en de implicaties op de lokalisering daarvan. Hij onderzoekt de specifieke aard van die stedelijke activiteiten en onderscheidt vier categorieën:

- *Financiële en commerciële diensten*, ook op het bijzonder succesvolle gebied van ontwerp, zoals architectuur, engineering en mode.
- *Besturende en controlerende functies*, zoals hoofdzetels van bedrijven, nationale en internationale gouvernementele organisaties en het hele netwerk van activiteiten eromheen.
- *Culturele en creatieve sectoren*, zoals levende kunsten en elektronische en gedrukte media.
- *Toerisme*, zowel recreatief als zakelijk (G.B. *Government Office for London*, 1996).

Die sectoren kennen een sterke onderlinge afhankelijkheid en synergie. Allen Scott noemt dat de cognitieve en culturele economie. Anderen spreken over het cognitieve kapitalisme.

Die vier sectoren hebben hoofdzakelijk betrekking op de uitwisseling en het gebruik van informatie in verschillende vormen. De wereldsteden zijn hun plaats bij uitstek, maar dat leidt niet tot de "dood van de stad", van de Europese stad. Maar hoe ziet die nieuwe interne dynamiek van de grote Europese steden onder invloed van de nieuwe economie er dan wel uit? Het kader van de "dertig gouden jaren" en het vertrouwen in de maatschappelijke promotiekansen zijn verdwenen. Dus hoe komt de maatschappelijke kloof die de nieuwe economie veroorzaakt, tot uiting in de stedelijke ruimte?

Tot slot analyseert Jacques Donzelot het afscheidingsfenomeen dat het sociale gedrag tekent.

Het stedelijke bestuur en beleid sinds het midden van de jaren zeventig in perspectief brengen, waarbij een belangrijke wending plaatsvond met de oprichting van het Brussels Gewest twintig jaar geleden

De minister-voorzitter bespreekt tijdens zijn lezing de concrete aspecten van dat beleid. Het is de bedoeling om tijdens deze twee dagen het overheidsbeleid en -bestuur in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest vanuit een theoretisch perspectief te benaderen. Dat wil zeggen, zonder ideologische en modieuze invalshoeken. Met name directe betrokkenheid: het Brusselse bestuur zelf, de klassieke stadsplanning, het geterritorialiseerde beleid, bepaalde originele systemen zoals de stedenbouwkundige lasten (corrigerende maatregelen ten voordele van de huisvesting), overleg (het geheel van instrumenten om de bevolking te raadplegen) en de mobiliteitsplannen.

Alle uitgenodigde sprekers onderschrijven één vaststelling: de uitvoering van het overheidsbeleid is minder goed zichtbaar en moeilijker af te bakenen op het terrein. Dat verklaart overigens het succes van de term beleidsbeheer, die wellicht niet de meest vruchtbare is of de beste analyse verstrekt, zoals Pascal Roggero zal betogen.

Voor Pascal Roggero heeft de term beleidsbeheer twee directe betekenissen. Ten eerste is het beleid niet langer uitsluitend de beslissing van de overheid, maar het resultaat van een systeem van interactie en onderlinge relaties tussen diverse publieke, particuliere, institutionele en niet-institutionele spelers van verschillende niveaus (van de gemeente tot Europa, van het lokale tot het supranationale).

Bovendien hebben de spelers een grotere autonomie. Pascal Roggero geeft de voorkeur aan de termen complete analyse en complex systeem in plaats van beleidsbeheer. Voor dezelfde noties van complexiteit en beleidsbeheer benadrukt Artur da Rosa de noodzaak van pluralistische besluitvormingsprocedures. Frank Hendriks toont aan dat democratie en goed beleidsbeheer geen vanzelfsprekendheden zijn. Hij benadrukt de crisis van de natiestaat als soevereine entiteit en de crisis van de democratie zoals die in de laatste twee eeuwen is opgebouwd.

Op het gebied van het overheidsbeleid benadrukken verscheidene sprekers dat dat moet worden geanalyseerd vanuit zijn geschiktheid om op te treden in de complexe systemen die grondgebieden vormen. Er is één woord dat bijzonder vaak terugkomt, namelijk project. Het duikt zelfs op bij alle sprekers. Het verwijst naar de dringende noodzaak om de vele spelers duurzaam te mobiliseren zonder iemand uit te sluiten en om in globale zin een beleid te voeren dat ingaat tegen de traditionele opdeling in overheidssectoren. Verscheidene sprekers benadrukken dat de politieke wil om een visie te ontwikkelen moet worden ondersteund door een technisch uitvoeringsinstrument dat een alternatief kan vormen voor de klassieke stuurinstrumenten, zoals plannen.

Het concept van project wordt besproken door Pascal Roggero; door Josep Acebillo, die het heeft over nieuwe modellen voor de Europese metropolen ten opzichte van de megalopolen in Azië en de Pacific; door Alessandro Balducci wanneer hij het heeft over zijn project voor Milaan "Stad van steden"; en door Joël Gayet wanneer hij pleit voor grote structurele projecten.

Beschikken over een kennisoverzicht waarmee de Brusselse ruimte beter geobserveerd kan worden

Observatie behoort ook tot het takenpakket van het Gsso. Er zijn overigens talloze observatoria actief in het Brussels Gewest, van gezondheid tot handel.

Pascal Roggero plaatst daarbij een bedenking met zijn uitspraak: "We kunnen een grondgebied niet kennen op basis van objectieve kennis alleen." Philippe Herbaux stelt het begrip *territoriale inlichtingen* voor, een nieuw instrument waarmee bewoners informatie daadwerkelijk kunnen delen en zo kunnen reageren op de risico's die gebieden genereren.

Alessandro Balducci benadrukt de noodzaak om nieuwe beleidsinstrumenten te ontwikkelen, want sinds de jaren zeventig is de stedelijke situatie veel meer veelzijdig en gediversifieerd geworden. Balducci observeert de socio-economische processen in de megaregio van Milaan (10 provincies die tot 3 verschillende regio's behoren, 8 miljoen inwoners, 700.000 bedrijven) en bekijkt die vanuit drie beelden: *beweging*, *fragmentatie* en *opbouw van netwerken*. Die netwerken modelleren nieuwe vormen van samenlevingsverbanden die stabiele relaties onderhouden, maar zonder directe verbinding met de ruimte zoals bij wijken of steden. Van daaruit vertrekkend herdefinieert hij de functies en de rol van het centrale gedeelte en bouwt een "stad van steden", een strategisch project voor de stedelijke regio van Milaan.

De diverse standpunten over de nieuwe praktijken in ruimtelijke ordening naast elkaar zetten

Er bestaan verschillende standpunten over de nieuwe manieren om de ruimtelijke ordening in de praktijk te brengen. Vooral bij het uitvoeren en sturen van grote projecten: richtschema's, het Plan voor de Internationale Ontwikkeling (PIO) en de eventuele oprichting van een stedenbouwkundig agentschap.

Bij de ontwikkeling van een project geeft Josep Acebillo prioriteit aan de "mogelijkheid om de ongelijkheid te verminderen door een globaal positief effect te creëren voor de verschillende lagen van de samenleving". Hij stelt ook dat de stadsvernieuwing van Barcelona is gerealiseerd door een hele reeks kleine projecten op te zetten binnen probleemwijken en niet alleen door grote symbolische projecten.

Christian Brunner analyseert de operatie *Euro-méditerranée* en de toegevoegde waarde die een stedenbouwkundig agentschap kan bieden.

De debatten over de kwaliteit en over de architectuur situeren binnen de veel ruimere problematiek van de duurzame ontwikkeling

Josep Acebillo praat over Barcelona Regionál, een agentschap voor stedelijke ontwikkeling op het niveau van de metropool, en over de functie van bouwmeester en de kwaliteitscommissie die werken in Barcelona en in andere steden, zoals Londen.

Tot slot, op het gebied van duurzame ontwikkeling stelt Yvonne Rydin dat er twintig jaar is verstreken sinds het Brundtland-rapport "Our common Future". Hoewel termen als duurzame ontwikkeling en duurzaamheid tegenwoordig op ieders lippen liggen, zijn er weinig veranderingen die werkelijk bijdragen tot een duurzame toekomst.

Naar een nieuw stadsbeleid in Brussel

Minister-president van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest

Welke conclusies kunnen we trekken uit het stadsbeleid dat al meer dan vijftien jaar in Brussel wordt gevoerd? Zonder een terugblik zijn we niet gewapend om de uitdagingen van morgen aan te gaan.

Die terugblik moet gebeuren in een breed kader, zodat we ons voordeel kunnen doen met het beleid en de ervaring op het gebied van stadsplanning en stadsvernieuwing in het buitenland.

Het kan nuttig zijn om die beschouwingen in een theoretisch kader te plaatsen, maar we mogen nooit de specifieke kenmerken van steden vergeten. De situatie van elke stad is zo verschillend dat de specifieke omstandigheden in elke grote stedelijke entiteit grondig onderzocht moeten worden.

De zoektocht naar een evenwicht bracht ons ertoe om een pragmatische houding aan te nemen sinds de oprichting van het Brussels Gewest. Maar als pragmatisme operationeel wil blijven, dan moet het zich voeden met de heldere blik van externe experts. Dat wil zeggen van mensen die een bijdrage kunnen leveren aan onze evaluatie van en beschouwingen over de toekomst van Brussel.

De keuzes op het gebied van stedelijk bestuur hangen nauw samen met politieke doelstellingen die zijn terug te voeren op de grote maatschappelijke keuzes: solidariteit, economische regulering en initiatief, onderwijs, de leidende rol van de overheid, de vereisten van de duurzame ontwikkeling. De stad is een paradigma van maatschappelijke vraagstukken. Ze kristalliseert alle grote sociale pathologieën van onze tijd en alle grote maatschappelijke uitdagingen die we kennen.

In 1989 verkregen wij het principiële recht om ons Gewest op te richten. In die tijd was het absoluut noodzakelijk om een globale en gedifferentieerde visie op de stad te ontwikkelen. Brussel was getekend door een utilitaristische opvatting van de stad, die geen rekening hield met de bekommernissen en behoeften van de bewoners. Noodlottige urbanistische beslissingen brachten schade toe aan de stad. Daarom moest er meteen vanaf 1989 worden nagedacht over de uitwerking van het eerste toekomstgerichte beleidsinstrument, het Gewestelijke Ontwikkelingsplan (GewOP), dat was opgezet als de kern van een coherente visie van Brussel.

Territoriale discriminatie: keuze voor een stedenbouwkundige en socio-economische ontwikkeling

De positieve territoriale discriminatie was een prioritaire politieke keuze voor de nieuwe beleidsvoerders van Brussel. Al jaren voor de oprichting van het Brussels Gewest werkten we aan de identificatie van de meest kansarme en benadeelde zones en constateerden we dat er een kloof ontstond in het socio-economische weefsel. We kozen voor de benadering van de positieve discriminatie, die werkt met instrumenten die zijn gebaseerd op het beginsel van de socio-economische "reparatie" van gebieden. Die instrumenten introduceren vormen van bemiddeling binnen een stedelijk geheel. We investeerden massaal in stadsvernieuwingprogramma's, verfraaiing van de openbare ruimte en versterking van de sociale cohesie in de wijken.

Vandaag beginnen we de vruchten te plukken van dat stedelijke beleid dat werd ontwikkeld op basis van de stellingen van het Gewestelijk Ontwikkelingsplan: de Wijkcontracten als geïntegreerde ontwikkelingsinstrumenten voor stadsvernieuwing, de renovatiepremies, de meerjarige investeringsplannen voor de gemeenten, de subsidies voor de restauratie van monumenten, de Handelswijkcontracten, de Europese Structuurfondsen, de Preventie- en veiligheidscontracten en de bouw van sociale en middelgrote woningen, om maar enkele initiatieven te noemen.

De strijd tégen de verkommering en vóór de stadsvernieuwing van achtergestelde wijken moet worden opgevolgd door nieuwe en bijkomende investeringen. Maar de positieve effecten in die wijken zijn onbetwistbaar, zoals ook blijkt uit het overzicht in de publicatie *"Brussel verandert...! 10 jaar stedelijk beleid in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest"*.

We zijn er dus in geslaagd om het uiterlijk en het fysieke en materiële beeld van bepaalde wijken op een zichtbare manier te veranderen, door voorzieningen en infrastructuur te implementeren en door renovatie van de gebouwen in het algemeen. Maar we mogen niet ontkennen dat de sociale en economische problemen die in het GewOP werden genoemd, nog altijd bestaan. Ik denk daarbij vooral aan het precaire sociale statuut van een groot aantal Brusselaars. Uiteraard bestaat die situatie ook in andere grote steden, maar ik blijf gechoqueerd door de dreigende maatschappelijke uitsluiting in de Europese hoofdstad.

Een visie voor Brussel: de uitdaging van de internationalisering van de stad

Het is noodzakelijk om nieuwe middelen te investeren in de voorzieningen en de infrastructuur op basis van onze internationale ambities. We moeten concurrerend blijven ten opzichte van andere grote steden die ons statuut van internationale stad bedreigen. We moeten die uitdaging uitleggen aan de bewoners, die door een gebrek aan financiële middelen bij de lokale overheid bepaalde voorzieningen en infrastructuur in hun buurt moeten missen. Hoewel er al veel vooruitgang is geboekt op dat domein.

Sinds de oprichting van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, nu twintig jaar geleden, zijn nieuwe uitdagingen meer dan ooit van invloed op onze beleidskeuzes en meer in het algemeen op de toekomst van de stad. De mondialisering, waarvan de uitbreiding van de Europese Unie een aspect is, heeft tot gevolg dat de steden elkaar nog meer beconcurreren, als knooppunt van een netwerk, stedelijk centrum, stedelijke archipel van de internationale economie enzovoort.

Vandaag, in dat gemondialiseerde geheel, is een stad onderworpen aan de wetten van de markt en de mededinging.

Dat is een beperking en een kans.

We moeten ons aanpassen aan de internationale normen om onze rang te behouden. Maar het risico bestaat dat de gekozen richting in het nadeel van de bewoners van een stad is.

Het is ook een kans, want via de economische ontwikkeling, die ontstaat als gevolg van de wedijver tussen steden, kan een kwaliteitsvol beleid worden gevoerd in de wijken van de stad.

De grote uitdaging voor de besluitvormer is in staat zijn om de concurrentie te verbinden aan de noodzakelijke solidariteit.

De stad besturen om economische ontwikkeling en sociale ethiek te verzoenen

In het mondiale concert van de steden speelt Brussel een bijzondere partituur.

Het is een van de belangrijkste steden als plaats waar beslissingen worden genomen, op Europees en mondiaal vlak en zowel voor publieke als private strategieën. Het staat in de top vijf van zakelijke steden in Europa. Het bevindt zich in het hart van een netwerk van verbindingen, wat een van zijn belangrijkste troeven is.

Maar als gevolg van de onrechtvaardige financiering van het Gewest is Brussel een van de belangrijke steden waar alle uitgaven voor overheidsinvesteringen onder het gemiddelde liggen, vergeleken met de uitgaven van algemeen belang per inwoner in de andere grote Europese steden. Die vergelijking is gebaseerd op de budgetten van bepaalde andere grote metropolen, die niet worden geconfronteerd met dezelfde uitdagingen als wij en die veel minder bijdragen aan de nationale rijkdom per inwoner dan Brussel. We moeten dus permanent onze internationale concurrentiekracht confronteren met de strijd tegen de sociale uitsluiting, die het hele socio-economische evenwicht van onze stad uit balans dreigt te brengen.

De vastgoedprijzen in Brussel zijn substantieel gestegen. Dat heeft gevolgen voor de Brusselaars van wie de koopkracht en het inkomen veel lager is dan het inkomen per inwoner in andere grote metropolen. De middenklasse verhuist te vaak van de stad naar de rand, waardoor ze de stijgende dualisering tussen Brussel en de rand nog meer versterkt.

Alle steden hebben niet dezelfde geschiedenis. In sommige steden is de middenklasse geconcentreerd in het centrum, dat zijn armoede vervolgens exporteert. Wij

worden geconfronteerd met een ander probleem, namelijk de concentratie van de kansarmoede in het hart van de metropool en de vestiging van de hogere klassen rond Brussel.

We moeten objectieven bepalen en ambities formuleren, want stedelijk bestuur is vooral een kwestie van politieke keuzes en sociale ethiek. Alle bewoners moeten een gelijke kans op maatschappelijke promotie hebben. Daarvoor vormt de regulerende rol van de overheid de kern van de middelen die we hebben om onze stedelijke maatschappij vorm te geven.

Een stad produceert van nature functiestorings, wanorde en maatschappelijke ongelijkheid. Daarom moeten we de regulerende taak van de overheid daar in ere herstellen. De actieve sociale stad is een centraal concept in de debatten tijdens de week van de stad. Die stad verenigt de onontbeerlijke solidariteit voor de sociale cohesie en het samenleven, met de economische doeltreffendheid die wordt verlangd van grote metropolen.

Brussel is ook een multiculturele stad met in bepaalde wijken een concentratie van nieuwkomers, die vaak maatschappelijk achtergesteld zijn. We ontvangen ook internationale kaderleden en diplomaten die zich vestigen in de stad, maar zich meestal beperken tot de betere buurten van Brussel. Uiteraard bestaat het gevaar van een groepering op basis van verwantschap. Dat brengt het risico met zich mee dat bepaalde gemeenschappen ontspreiden, zoals het geval is in andere steden. Hier in Brussel weten we heel goed dat de grote uitdaging van de interculturele samenleving verre van overwonnen is. Maar we blijven streven naar de bevordering van de culturele uitwisseling tussen bevolkingsgroepen, die soms geneigd zijn om zich op zichzelf terug te trekken.

Ook het milieu en de duurzame ontwikkeling zijn belangrijke vraagstukken geworden. Door hun demografische en economische gewicht zijn de steden een belangrijke partner in de wereldwijde strijd tegen de klimaatopwarming of elke andere vorm van schade aan het milieu.

De stad moet streven naar een bepaald imago. Ze moet zich verre houden van de "ideologie van de uiterlijke schijn", waarbij steden een prestigieuze plaats of een voorbeeldige wijk naar voren brengen. Die "etalagestrategie" privilegieert alleen bepaalde gebieden die van belang zijn voor het stadsimago en vergeet of verbergt maatschappelijke verbanningszones. Maar de spanningen die die kwetsbare gebieden genereren, kunnen de voordelen van de citymarketing grotendeels teniet doen of verminderen. We mogen niet vergeten dat elk socio-economisch evenwicht van de stad in gevaar kan worden gebracht door de negatieve indruk die de ondergeïnvesteerde zones kunnen nalaten.

Het Plan voor de Internationale Ontwikkeling (PIO) moet een beleidsinstrument zijn dat ten goede komt aan uiteraard alle gebruikers van de stad, maar ook en vooral aan de bewoners van Brussel. Veel bewoners zijn niet ongevoelig voor het feit dat een groot congrescentrum, een groot stadion of een schouwburg wordt gebouwd in Brussel. Maar vanzelfsprekend moet ook worden aangetoond dat de internationalisering van de stad positieve gevolgen heeft voor het leven van het grootste aantal mensen, dankzij de economische vitaliteit van de stad.

We moeten dus toekomstgerichte strategieën uitwerken die rekening houden met een hele reeks gegevens. Ik geloof dat de kwestie van de positieve discriminatie voor verscheidene grondgebieden van de stad essentieel is. We moeten ook nadenken over het bestuur in al zijn facetten. Brussel heeft een specifiek institutioneel statuut, het is een historische compromisstad. We moeten rekening houden met de grote hoeveelheid bevoegdheden die daarvan het gevolg is. Dat verplicht ons ertoe om alle overheidsniveaus te betrekken bij de realisatie van onze doelstellingen en onze relaties met de andere spelers in de stad te contractualiseren in het kader van een globale, overeengekomen strategie.

Ik hoop dus door middel van deze beschouwingen een stevig gefundeerde weg te plaveien voor de toekomstige regionale keuzes op het gebied van territoriale ontwikkeling en in het algemeen op het gebied van het stedelijke beleid. Ons stadsproject kan worden verrijkt door de blik van externe observatoren.

Gebieden en overheidsbeleid in het knooppunt van de complexiteit: enkele elementen ter overweging

Pascal ROGGERO,

Lector Sociologie en Demografie, verantwoordelijke voor het Interdisciplinair Centrum voor Onderzoek van de Sociale Systemen CIRESS (LEREPS), Universiteit van Toulouse 1

Dit mooie initiatiefgetuigt van een wil om stil te staan bij en na te denken over acties, een wil die soms ontbreekt bij politieke, economische en andere leidinggevers, die onderworpen zijn aan de dwang van beslissingen en communicatie. De onderzoeker die zijn werk maakt van kennis, mag zich gelukkig prijzen.

Ik hoop dat de inleiding waarop ik u zal vergasten, het begin zal zijn van een vruchtbaar proces, waarbij de personen die de discussies van de negen thematische werkgroepen leiden, u een en ander kunnen toelichten en beantwoorden aan uw verwachtingen. Ik heb de zware taak om in te leiden; Sir Peter Hall zal afsluiten. Hoe gaan we tewerk? Die oefening legt haar eigen regels op: inleiden betekent het aankondigen en rechtvaardigen van wat volgt. Daarvoor zal ik mij inzetten, met toevoeging van mijn persoonlijke noot. Wat houdt die in?

In wezen is mijn aanwezigheid hier te danken aan het feit dat de organisatoren mijn onderzoek een relatieve originaliteit toedichten, met name de benadering van gebieden en overheidsbeleid op basis van wat 'complex denken' wordt genoemd. Ik zal u dus een uiteenzetting over stedelijke gebieden en territoriaal beleid presenteren vanuit dat denken. Dat komt erop neer dat men stedelijke gebieden opvat als 'complexe systemen' (1), op voorwaarde dat het concept 'gebied' relevant blijft. Vanuit dat perspectief zal ik proberen aan te tonen dat stedelijke gebieden tegelijkertijd *eco-georganiseerd* zijn, dat wil zeggen dat zij zijn ingebed in een zeer pregnante omgeving waarvan ze afhankelijk zijn en waarmee ze zich voeden (2) en *auto-georganiseerd* zijn, dat wil zeggen in staat om zichzelf te organiseren via interne processen (3).

Het stedelijk gebied: van de relevantie van het concept tot de kenschetsing als 'complex systeem'

De stad is een territoriale vorm, maar we moeten vaststellen dat de relevantie van het territoriale concept almaar meer ter discussie staat. Ik zal dus eerst het gebruik van dat concept rechtvaardigen voordat we zullen zien in welke mate het kan worden toegelicht met het begrip 'complex denken'.

Grondgebied is een concept dat relevant blijft

Is het geen anachronisme om ten tijde van de mondialisering te denken in termen van grondgebieden? Is het massale verkeer van mensen, data, kapitaal, voorwerpen en virussen niet het fenomeen dat de samenleving aan het begin van de eenentwintigste eeuw markeert? Stelt een van de meest vernieuwende sociologen van dit moment, de Brit John Urry, niet voor om dat fenomeen van mobiliteit tot het centrale 'voorwerp' van de sociale wetenschappen in de eenentwintigste eeuw te maken¹? Is door die algemene vloeibaarheid van activiteiten het concept van grondgebied niet verouderd, samen met het idee van de verankering van mensen op één plek, in één stad?

Zonder voorbij te willen gaan aan die mobiliteit, willen we eerst aantonen dat het grondgebied een relevant concept blijft bij de beschrijving van de hedendaagse maatschappelijke evoluties. Het grondgebied blijft naar onze mening een relevant concept vanwege zijn antropologische en zelfs ethologische aard. Net zoals geldt voor de dieren gemeenschap, bestaat er geen menselijk en sociaal leven zonder grondgebied². De ruimte is een categorie van de menselijke verstandhouding en wordt grondgebied wanneer ze een plaats wordt die een betekenis draagt en die hulpbronnen creëert voor mensen en 'gemeenschappen'. Wachten in de hal van een luchthaven, koffie drinken in een wegrestaurant of slapen in een motel in een handelszone, we ondergaan allemaal – en steeds vaker – de ervaring van die doorgangplaatsen waar het heden geen verleden of toekomst lijkt te hebben. Maar in dat soort plaatsen kunnen we alleen verblijven, zeker niet wonen. We 'wonen' ergens wanneer we verblijven in een plaats waar we ons 'thuis' voelen ten opzichte van de zaken die betekenis dragen voor ons³. Het klopt dat de manier van wonen op de wereld is veranderd en dat een vorm van 'polytopisch'⁴ wonen zijn ingang heeft gevonden bij de maatschappelijke categorieën die het meest zijn voorzien van economisch en cultureel kapitaal.

Toch lijkt dit postmoderne nomadisme⁵, dat een opvatting van een totaal vloeibare maatschappij beschrijft, zonder enige territoriale verankering empirisch discutabel. Het begrip correspondeert waarschijnlijk beter aan de vormen van mobiliteit die we vaker tegenkomen in de Verenigde Staten – 14 procent van de Amerikanen verhuist elk jaar, tegenover 7 procent gemiddeld in Europa en minder dan 2 procent in Frankrijk – dan elders in de wereld en binnen sociale milieus waartoe de auteurs die dat idee verdedigen, zelf behoren. In tegenstelling tot het sociocentrisme van de mobiele elite, leeft het overgrote merendeel van de bevolking niet voornamelijk in luchthavens. Ook al klopt het dat veel mensen zich vaak verplaatsen, dan is dat bijna altijd binnen een beperkte geografisch

perimeter. Bovendien stellen we vast dat hoe minder economische middelen mensen hebben, des te meer ze zich fysiek en affectief hechten aan 'hun' wijk⁶. Als we Frankrijk als voorbeeld nemen, dan woont vandaag 70 procent van de mensen in het departement waar ze zijn geboren. Bovendien mogen we ons afvragen of de grotere mobiliteit kan overleven nadat de oliebronnen zijn uitgeput. De meeste toekomststudies stellen dat onze verplaatsingen minder vaak, minder ver, minder snel en duurder zullen worden⁷.

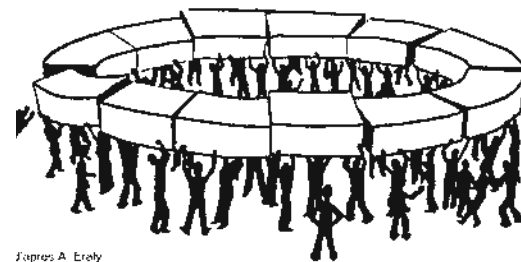
Tot slot lijkt de benadering die zich concentreert op de mobiliteit, vanuit theoretisch standpunt te eenzijdig. De theorie wordt zo ver doorgevoerd dat de oude sociologische categorieën – maatschappij, klasse, natie staat, grondgebied enzovoort – overhoop worden gehaald en besteedt volgens ons overdreven weinig aandacht aan de stabiliteit van de gebruikelijke kaders waarbinnen mensen leven en de relatieve duurzaamheid van bepaalde maatschappelijke vormen. Maar dat wil niet zeggen dat de hedendaagse mobiliteit de grondgebieden niet transformeert.

Volgens ons blijft het grondgebied een relevant concept, maar eerder als een proces dan als een materiële zaak. Meer fundamenteel gesproken, het presenteert de kenmerken van een 'complex systeem' volgens Edgar Morin.

Het stedelijk gebied als complex systeem

De stad is een proces. Ze wordt continu geconstrueerd en geactualiseerd door de acties, interacties, relaties en representaties van de mensen die haar vormen, door er te wonen, zich erin te verplaatsen, er te werken... Het is een uitgestrekte organisatie, die we van bovenaf kunnen bekijken en dan zien we structuren (gebouwen, wegen...), maar als we dichterbij komen, zien we het menselijke gekrioel dat de actieve substantie van de stad vormt. Die activiteit is moeilijk te conceptualiseren, omdat ze de kenmerken van een complex verschijnsel vertoont. De stad verrijst uit die veelzijdige en veelvoudige activiteit.

Dat wil zeggen dat de kennis van de individuele gedragingen van de mensen in de stad niet volstaat om het globale effect dat daaruit resulteert, te kennen. De stad is een systeem en "het systeem is meer dan de som van de delen⁸".

Jacques A. Eruly

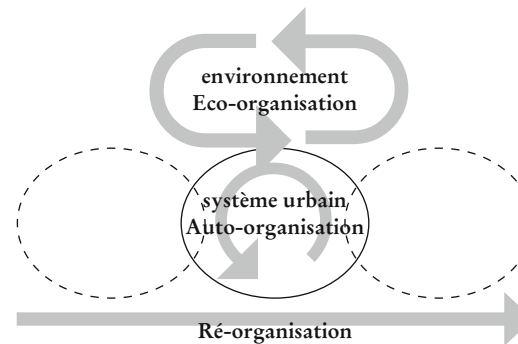
Figuur 1 De stad ontstaat uit de gedragingen van de mensen waaruit ze bestaat.

Wanneer we de stad beschouwen als een 'complex systeem', dan moeten we proberen om het proces waarmee ze zich continu vormt, te doorgronden. Maar we moeten een onderscheid maken tussen het systeem als fenomeen – 'een globale eenheid opgebouwd uit onderlinge relaties tussen elementen'⁹ – en de organisatie van het systeem – 'de samenstelling van onderlinge relaties, verhoudingen, structuur'¹⁰. Morin preciseert: 'De organisatie produceert, verbindt, onderhoudt en transformeert het systeem'¹¹. Die organisatie vertegenwoordigt dus het actieve principe dat de kern van het systeem vormt. Wat de systemen onderscheidt, moet zich dus fundamenteel in de organisatie bevinden, en niet in de aard van hun onderdelen. Natuurlijke of sociale systemen bestaan uit dezelfde basisonderdelen – atomen, moleculen – maar ze ordenen ze anders (organisatieniveau) en daardoor zijn ze in staat tot zeer onderscheiden realisaties en prestaties.

We kunnen dus stellen dat het 'complexe denken' een organisatievorm is. We moeten dus nadenken over de

organisatie van de stad. Hoe kunnen we die weergeven? We kunnen drie aspecten analytisch onderscheiden. Ten eerste, zoals we al hebben gezegd, produceert de stad zichzelf, ze organiseert zichzelf en creëert een specifieke identiteit. We weten allemaal dat elke stad zich onderscheidt van de andere steden, zoals een grote stadskenner als de socioloog Pierre Sansot zo welluidend heeft aangetoond¹². Maar dat vermogen om zichzelf te produceren haalt de stad, zoals elk systeem, uit haar uitwisselingen met de omgeving, dat wil zeggen iets wat niet van haarzelf is. Ze wisselt energie, materiaal en informatie uit in diverse vormen en belichaamt dus een vorm van 'eco-afhankelijkheid'¹³, die een bijzonder afgelijnde vorm aanneemt in deze tijd van mondialisering. Tot slot transformeert de stad zichzelf, ze verandert met de tijd, ze 'reorganiseert' zichzelf in het kader van een geschiedenis. Mensen die vertrouwd zijn met het werk van Edgar Morin, herkennen daarin het concept van de 'auto-eco-re-organisatie' (Figuur 2), een heel sterk concept, ook als is het moeilijk in de praktijk te brengen. In wat hierna volgt, zal ik dus proberen om de grote uitdagingen van de stad te beschrijven met gebruik van dat concept van 'auto-eco-re-organisatie', waarbij ik me om redenen van tijd en relevantie zal beperken tot de twee eerste aspecten: eco- en auto-organisatie.

De stedelijke eco-organisatie of steden onder invloed

Figuur 2 Het auto-eco-re-organisatie-proces van stedelijke systemen

De stedelijke eco-organisatie wordt gekenmerkt door een toenemende afhankelijkheid. Steden staan meer open voor hun omgeving, die zich almaar meer uitstrekt tot het einde van de planeet. Die mondialisering neemt vormen aan die we tegenwoordig goed kennen, en belangrijke studies onderzoeken de economische effecten daarvan op de steden. We zullen ze eerst onder de loep nemen, voordat we nagaan of ze zich alleen beperken tot het economische gebied.

Enkele economische effecten van de eco-organisatie

Zoals mevrouw de voorzitter al heeft aangehaald, stelt Manuel Castells voor om de steden meer te definiëren door de stromen die er doorheen vloeien, dan door hun vormen en functies¹⁴. Volgens hem vormen steden de verbindingen van de 'ruimte van de stromen', die in de plaats komt van de 'ruimte van de plaatsen'. Ze staan meer in contact met hun tegenhangers in andere streken

en landen; ze maken zich los van hun *hinterland* en verkrijgen rijkdom en macht dankzij een proces dat geavanceerde diensten, productiecentra en markten verbindt in een mondiaal netwerk. Nog voor Castells had de geografische Saskia Sassen al opgemerkt dat de industrieën misschien wel steeds meer werden gedelocaliseerd naar lagelonenlanden, maar dat de directie en de administratieve functies zich concentreren in een klein aantal 'mondiale steden', waar diensten aan bedrijven van hoog niveau aanwezig zijn¹⁵ (boekhouding, juridische bijstand, consultancy, financiën, reclame, zelfs bouwkunde en architectuur). Het *Globalization and World Cities Research Network* (GaWC¹⁶) van de universiteit van Loughborough in het Verenigde Koninkrijk stelde een klassement op van de steden met wereldwijde invloed (World Cities), dat rekening houdt met de aanwezigheid van minstens één mondiaal actief bedrijf op het gebied van boekhouding, reclame, financiën en verzekeringen. Dat klassement maakt een onderscheid tussen drie categorieën van wereldsteden, met een dalend niveau van invloed. Brussel bevindt zich in de middencategorie (Major World Cities), met een score van 8/12, samen met Madrid, Mexico, Sao-Paulo, en na de 'Full service World Cities', zoals Londen, New-York, Parijs en Tokio (12/12), maar voor 'Minor World Cities', zoals Amsterdam, Düsseldorf of Genève (6/12). Dat klassement is heel anders dan dat van de grootste wereldsteden, waarin Parijs en Londen pas op de 21ste en 25ste plaats komen, en waarin Brussel een verwaarloosbare positie inneemt. Dat onderzoek legt de nadruk op het belang van de stromen en de economische processen die tot nu toe het meest pregnant lijken.

Met de mondialisering wordt de figuur van de kapitalist zoals de historicus Fernand Braudel hem beschrijft – activiteit die de lokale markt ontstijgt en emancipatie van de gemeenschappelijke regels¹⁷ – algemener. Met andere woorden, de mobiliteit van het kapitaal, die toeneemt door

de lagere transportkosten van goederen¹⁸ en het meer financiële karakter van de activiteiten, creëert een zeer ongunstige krachtverhouding voor werk dat territoriaal verankerd is. Dat nomadisme van het gemondialiseerde kapitaal plaatst gebieden in het algemeen en steden in het bijzonder in een afhankelijkheidssituatie, die duidelijk wordt vertaald in de alomtegenwoordigheid van het thema van de 'aantrekkelijkheid' in de stedelijke strategieën voor economische ontwikkeling. Stadsmarketing, dat wordt besproken in werkgroep 3.1 *Maatschappelijke innovatie en communicatie inzetten in structurele stadsprojecten*, getuigt naar mijn mening van die evolutie, die de stad beschouwt als een merk dat moet worden gepromoot. Die zoektocht naar aantrekkelijkheid wordt vertaald in een algehele concurrentie tussen gebieden, met vooral het aanbieden van het gunstigste fiscale regime. Een voorbeeld: om de maatschappelijke zetels van grote bedrijven naar België te halen, aarzelden men niet om de kaderleden van die bedrijven die in België zijn gedomicilieerd, enkel te belasten voor de tijd die ze effectief in het land doorbrengen¹⁹. Stel u voor dat men zo'n afwijkend stelsel zou toepassen op alle werknemers, door hun belastingvoet te verminderen naar verhouding van de tijd die zij in het buitenland doorbrengen voor bijvoorbeeld vakantie. Het is duidelijk dat dat een aantasting is van de gelijkheid van burgers ten opzichte van de overheidslasten. Meer algemeen betekent het een stap in de richting van de ontmanteling van het maatschappelijk compromis, die centraal staat in de regulering van het kapitalisme van na de Tweede Wereldoorlog. Die stap is, zoals we allemaal weten, al heel ver gevorderd. Het regulerende vermogen van staten is aanzienlijk verminderd, eerst ideologisch en daarna politiek. Die terugtrekking verlegt grenzen. De steden worden in gebreke gesteld, zonder dat ze altijd de middelen hebben, zowel in termen van competenties als van financieel vermogen. Zoals Sassen laat zien, komen dan wel de directies van de grote firma's naar de wereldsteden, maar de productie van een groot aantal sectoren, met name de traditionele, wordt gedelokaliseerd. Dan gebeurt hetzij door directe

investeringen in het buitenland, hetzij indirect door internationale onderaanneming (*outsourcing* in de zakentaal). Die evolutie correspondeert met wat sommige auteurs 'cognitief kapitalisme'²⁰ noemen, waarbij men bijvoorbeeld ziet dat de firma Boeing haar plaats als wereldleider terugvindt door haar activiteiten te concentreren op het ontwerp van vliegtuigen en de productie te *outsourcen*. Ik kom uit Toulouse en ik kan u zeggen dat men daar vreest voor een vergelijkbare evolutie bij Airbus. Steden moeten dus omgaan met maatschappelijke verbanningsprocessen van de meest kwetsbare groepen (werklozen, migranten, laaggeschoolde werknemers) en tegelijkertijd trachten de gemondialiseerde 'elite' aan te trekken. Dat is een dialogische situatie, dat wil zeggen een confrontatie tussen tegengestelde logica's, die echter ook complementair en noodzakelijk zijn. De moeilijkheid van politiek bedrijven is juist het beheersen van die tegenstellingen, zoals de minister-voorzitter terecht heeft opgemerkt. Stedelijke eco-organisatie beperkt zich dus niet alleen tot economische relaties.

Maatschappelijke macrotendensen van de eco-organisatie

Er worden ook andere macrotendensen geïdentificeerd, die we kunnen beschouwen als maatschappelijke tendensen. Ze kenmerken de hedendaagse westerse steden.

Dat geldt bijvoorbeeld voor de individualisering. De meeste sociologen²¹ zijn het erover eens dat mensen zich losmaken van eenheden en collectieve identiteiten. Ze 'construeren' steeds meer hun eigen identiteit en accepteren minder dan in het verleden om geërfd identiteiten over te nemen²². Het streefdoel van het bestaan is de persoonlijke, familiale en particuliere realisatie, samengaand met een desinteresse voor instellingen, publieke zaken en traditionele politieke activiteiten²³. In dezelfde optiek zien we een achteruitgang van het vertrouwen dat mensen in elkaar hebben²⁴. Veel politieke leiders doen die vaststelling met een zekere verbittering,

omdat het hun werk benadeelt – denk bijvoorbeeld aan het beroemde 'nimby'-fenomeen of 'niet in mijn achtertuin' – en vaak tot ondankbaarheid leidt.

Mensen zijn ook, zoals we hebben opgemerkt, mobieler dan vroeger. Die mobiliteit verandert de notie van nabijheid grondig. In zekere zin is wat men nu dichtbij noemt, niet meer dichtbij in geografische zin, maar in de betekenis van 'snel te bereiken'. De bereikbaarheid van voorzieningen, diensten en plaatsen wordt essentieel en daarmee de vraag naar verkeers-, transport- en communicatienetwerken. We merken daarbij wel op dat de snelheid van die mobiliteit verschilt voor een verplaatsing in de stad en tussen steden. Stedelingen verplaatsen zich dagelijks met een laag tempo in de stedelijke gebieden – bijvoorbeeld gemiddeld nauwelijks meer dan 30 km per uur in Brussel. Iets minder vaak versnellen ze om zich naar andere nationale of internationale stedelijke gebieden te begeven. Tussen de grote steden zien we een 'inkrimping van de tijd-ruimte'²⁵, met de ontwikkeling van snelwegen, hogesnelheidstreinen en luchtvaartroutes. De plaats van een stad binnen dat netwerk is een *condition sine qua non* voor de uitstraling naar andere plaatsen. Maar onze steden zijn ook krachtige symbolen van overvloed voor migranten die op zoek zijn naar een beter leven. Ze moeten dus ook de socio-economische effecten van de migratie opvangen, zonder dat ze er politieke zeggenschap over hebben. De uitdaging van die vorm van internationale mobiliteit is enorm groot voor steden. Hun integratiecapaciteit is een belastende troef en zal dat alsmear meer zijn. Als de mobiliteit van stedelingen toeneemt, dan stijgt ook de communicatie tussen hen.

Stedelingen hebben vaker en meer communicatie met gesprekspartners die fysiek almaar verder verwijderd zijn. Ze maken deel uit van persoonlijke netwerken waarop we een steeds beter zicht krijgen door de ontwikkeling van de analyse van sociale netwerken. Het internet draagt bij tot de verandering van het communicatiegedrag en de

omgang van mensen met informatie, maar stelt onderzoekers ook een massale hoeveelheid gegevens ter beschikking die makkelijk toegankelijk zijn, wat een ongeziene poort naar ontwikkeling opent voor de sociale wetenschappen. Territoriale gebieden beseffen waarschijnlijk nog niet welke nieuwe observatiemogelijkheden het internet biedt. Ik neem aan dat dit aan bod zal komen in de werkgroep 2.1 *Territoriale intelligentie voor een leergebied*. Maar we moeten wel vaststellen dat nog altijd slechts een minderheid toegang heeft tot het internet, met een gemiddelde van 22,2 procent abonnees via een vast netwerk in de landen van de OESO (20,8 procent voor België), ook al neemt het percentage sinds 2000 toe met 10,8 procent per jaar, waarbij breedbandverbindingen steeds meer de norm worden (15,3 procent, dus 2/3 van het totaal, maar meer dan 9/10 in België, dat zeer goed voorzien is in breedbandverbindingen). Op het gebied van communicatie zijn de lagere kosten en de hogere technische vermogens doorslaggevend factoren, wat leidt tot een explosie van informatiestromen²⁶ en de min of meer centrale positie van de steden in de communicatienetwerken is een voor de hand liggend voordeel. Maar er blijft nog altijd een 'digitale kloof' bestaan, die de ongelijkheid tussen stadsbewoners aantoont.

Die ongelijkheid wordt vertaald in de sociale en ruimtelijke segregatieprocessen in het stedelijke gebied. De liberalisering en de deregularisering, de stijging van de inkomsten van het erfgoed en de toename van zeer hoge salarissen die daaruit voortvloeit, hebben de inkomenskloof die de 'fordistische' economie had doen verminderen, weer vergroot, vanaf de jaren tachtig in de Angelsaksische gebieden en in iets beperktere mate op het Europese vasteland vanaf de jaren negentig²⁷. De zeer sterke stijging van de vastgoedprijzen in de centra van het grootkapitaal is een vertaling van die mondiale logica die zich afspeelt op de grondgebieden. Om die processen van stedelijke differentiatie en segregatie te beschrijven, gebruikt Jacques Donzelot de term 'stad met

drie snelheden'²⁸. De verrandstedelijking van de middenklassen, de 'gentrificatie' van de categorieën met het meeste culturele en economische kapitaal en de verbanning van de volkscategorieën in de wijken rond het centrum maken dat er verschillende 'onder ons'-gebieden naast elkaar bestaan. Het vraagstuk van de stedelijke mix is dus acuut en wordt besproken met deze auteur in de werkgroep 1.1 *Stedelijke mix, oké! Maar welke mix?* In een overeenstemmende betekenis kan in de verschillende huisvestingsprijzen in de stad ook de vertaling worden gezien van een ongelijke verdeling van de risico's van het stedelijk gebied. Als we de Duitse socioloog Ulrich Beck volgen, dan kunnen we de hedendaagse maatschappij analyseren als een 'risicomaatschappij'²⁹. Met andere woorden, een maatschappij waarin het risico wordt gesocialiseerd in de zin dat het wordt geproduceerd door de maatschappij zelf. Volgens hem moeten we de ongelijkheid evalueren aan de hand van het risico. Dat idee werd op tragische wijze geïllustreerd door de explosie van de fabriek AZF in Toulouse in 2001, waarbij de schade was geconcentreerd in de volkswijken die in de buurt lagen van de industriezone. Er komt dus een grote verantwoordelijkheid toe aan de territoriale autoriteiten, die ook hier kampen met een dialogische actie, aangezien elke activiteit risico genereert.

Milieudruk en institutionele evoluties

Steden worden in het bijzonder geconfronteerd met risico's die te maken hebben met milieuproblematiek. De mondialisering maakt ook de milieubedreigingen mondiaal. Of het nu gaat om de klimaatopwarming, lucht-, bodem- of watervervuiling, die problemen zijn altijd acuter in de grote steden. Zo was het hogere sterftecijfer tijdens de hittegolf in augustus 2003 in Frankrijk (15.000 doden) gemiddeld 40 procent, maar het bedroeg 80 procent in steden van meer dan 200.000 inwoners en 120 procent in de agglomeratie van Parijs³⁰. De stedelijke ruimte is dus ook de plaats waar de meest virulente

effecten van het milieubedrijf zich concentreren.

Als reactie op deze economische en maatschappelijke macrotendensen voeren de meeste westerse staten, op een of andere manier en in meer of mindere mate, een beleid van decentralisering of algemener van meer territoriale autonomie. Maar in Brussel rijst, net als in Frankrijk, de vraag in hoeverre de institutionele perimeters zijn afgestemd op de stedelijke ruimte, op de gebieden zoals die worden ervaren, op de sociale netwerken en de economische processen. In Frankrijk begint men nu institutionele oplossingen te vinden door bijvoorbeeld de ontwikkeling van intergemeenschappelijke niveaus, hoewel men nog ver verwijderd is van een bevredigende oplossing. Als gevolg ontstaan problemen bij de coördinatie van de overheidsacties, territoriale concurrentie en een zekere verwatering van de politieke verantwoordelijkheid, omdat elk niveau de fout kan verwijten aan de andere.

Om dit korte overzicht van het aspect van de stedelijke eco-organisatie af te sluiten, wil ik nog even de nadruk leggen op het dialogische karakter daarvan. Steden liggen onder vuur van aanzienlijke bedreigingen en in veel opzichten kunnen we spreken van een stedelijke crisis. Als we nog een illustratie daarvan willen toevoegen aan alle voorbeelden die al zijn gegeven, dan moeten we het stedelijk geweld noemen. Brussel lijkt er tot nu toe van gespaard gebleven, maar het komt zo ongeveer overal in Europa voor, en natuurlijk ook in de Verenigde Staten. Maar zoals Hölderlin schreef: 'Waar het gevaar is, daar wacht ook de redding.' De eco-organisatie en de stedelijke crisis leggen natuurlijk druk op de stad en vormen een bedreiging, maar bieden ook allerlei kansen en gelegenheden die de weg openen naar nieuwe mogelijkheden.

Hoe kan de stad die grijpen? Hier komen we bij het vraagstuk van haar eigen vermogen om zichzelf te produceren: de auto-organisatie van de stad.

Elementen van de stedelijke auto-organisatie: de fabriek van de stad

De stad bouwt zichzelf op via haar relaties met de omgeving. Ze vormt een open systeem, dat in staat is zichzelf te organiseren. Zo'n proces in kaart brengen is zeker te ambitieus, dus ik zal enkele begrippen uit de systeemtheorie bespreken om een beknopte benadering te geven. Systeemtheoretici zijn het er over het algemeen over eens dat de wet van de toenemende entropie en de wet van de vereiste variëteit van toepassing zijn op alle systemen. Edgar Morin heeft bovendien aangetoond dat de tegenstelling orde-wanorde de organisatie van alle systemen onderbouwt. Ik zal dus eerst deze concepten toepassen op de stedelijke systemen, en daarbij een beroep doen op de modellen voor complexe systemen van Jean-Louis Le Moigne en op een voorstel voor een evaluatiemethode voor territoriale projecten. Zo hoop ik een bescheiden en gefragmenteerd inzicht te bieden in het besluitvormingsproces dat de stedelijke auto-organisatie vormt.

De wet van de toenemende entropie of de uitdagingen van de openheid

Uit deze wet van de thermodynamica wordt afgeleid dat een systeem zich moet voeden met invloeden van buitenaf om de innerlijke ontarding te bestrijden die het systeem onvermijdelijk treft in de vorm van ongedifferentieerdheid. Maar als het systeem zich te veel openstelt voor de omgeving, dan gaat het daarin op. Ook daar is dus een tegenstelling aan het werk, namelijk van openheid en geslotenheid. De perceptie van de stedelingen van de omgeving bepaalt het niveau van openheid of geslotenheid van een stedelijk systeem. Als de stad wordt geconfronteerd met een omgeving die als bedreigend wordt ervaren, dan zal ze zich afsluiten en zich ontwikkelen in een compacte vorm met een hoge dichtheid en een hoog

niveau van interne differentiatie, zoals in de Middeleeuwen. Middeleeuwse steden werden geduldig opgetrokken binnen de beschermende versterkingen en gebruikten de beperkte ruimte zo goed mogelijk, door de bewoners, de economische en sociale relaties te concentreren rond een collectief project en een sterke identiteit. Hedendaagse steden spreiden zich daarentegen uit in de ruimte, ver voorbij hun muren en met zoveel mogelijk verbindingen met hun omgeving, die wordt beschouwd als een leverancier van hulpbronnen. Ze verliezen aan concentratie wat ze winnen aan uitgestrektheid, door veel ruimte en energie te verbruiken en veel externe elementen te produceren (afval, vervuiling...). Terwijl middeleeuwse steden zich eeuwenlang opbouwden in een coherente vorm met een identiteit, ontwikkelen hedendaagse steden zich snel – in de orde van grootte van zo'n tien jaar – in een weinig coherente vorm, rond een individualistische (de consument in plaats van de burger) en economische logica, met een economische vorm die alsmaar minder is 'ingebed' in het sociale en politieke leven. Hedendaagse steden hebben ook de neiging om hun eigenheid te verliezen en stedelijke projecten, die per definitie collectief zijn, zijn des te populairder naarmate het moeilijker is om andere projecten te produceren dan die uit de koker van politici en technocraten. Het woord project verschijnt in drie werkgroepen van dit colloquium: de werkgroep 1.2 *Van territoriale observatie tot projectontwikkeling*, 2.3 *Kwalitatieve stedelijke projecten: specifieke versus generieke oplossingen* en 3.1 die al is genoemd. Ik denk dan ook dat het heel belangrijk is dat wij ons afvragen of steden een gemeenschappelijke wenselijke toekomst kunnen definiëren. En of dat dan gaat om een vorm van politieke herovering die 'betekenis' kan geven en het gesprek kan aangaan met de burgers, terwijl de markt alleen kijkt naar solvabele verbruikers.

We zien dus dat de openheid van het stedelijke systeem nodig is, maar op zich niet volstaat. Steden die niet meer zijn dan een aanpassing aan hun omgeving, verliezen hun

identiteit. Steden moeten in staat zijn om zich de externe stromen van mensen, energie en informatie toe te eigenen, te integreren in hun identiteit en te transformeren zonder ze te verloochenen. Laten we dat proberen te illustreren met een hypothese. De stedelijke rellen van de herfst 2005 in Frankrijk sloegen naar onze mening niet over naar de buitenwijken van Marseille, omdat die stad een sterke identiteit heeft en die zo goed en zo kwaad als het gaat weet over te dragen aan de migrantenbevolking. Marseille wordt gekenmerkt door het vermogen om nieuwkomers op te nemen. Dat mondt uit in een culturele, etnische en sociale kruising van haar identiteit, met als getuigen bijvoorbeeld de al oude ontwikkeling van een lokale *rap* in het Provençaals of de alomtegenwoordigheid van de welbespraaktheid en het accent uit Marseille op lippen van de nieuwkomers uit Afrika en elders.

Stedelijke systemen vernieuwen zich dus door nieuwe burgers te ontvangen, door culturele, technische en organisatorische innovaties over te nemen, door informatiestromen... Historisch gezien is die openheid een wezenlijk element van de steden, die zich onttrokken aan de voogdij van de landheer en de voorwaarden creëerden voor een grondige maatschappelijke verandering. Die stedelijke autonomie lag aan de basis van de Europese cultuur, omdat ze het mogelijk maakte dat op het bevrijde grondgebied een creatieve, zichzelf voedende dynamiek ontstond rond nieuwe activiteiten, nieuwe kennis en nieuwe vormen van gedrag. Die thema's van innovatie en een collectief leerproces die het stedelijke karakter kenmerken, zijn aanwezig in de werkgroepen 3.2 *Innovatie en duurzaam beheer*, en de al genoemde 2.1 en 3.1.

Een uitvloeisel van het 'complexe denken' kan ons helpen om de zichzelf voedende dynamiek te verduidelijken, waarmee stedelijke systemen zich aanpassen aan hun omgeving en hun identiteit behouden en tegelijk transformeren. Dan hebben we het over de tegenstelling orde-wanorde of het organisatorische antagonisme.

De tegenstelling tussen orde en wanorde in stedelijke systemen

Wij houden van eenvoudige denkwijzen, van de daarbij behorende duidelijkheid en van de orde die ze brengen in de janboel van de werkelijkheid. Het is dus moeilijk voor ons om wanorde anders te beschouwen dan als negatief en niet-werkend. Nochtans leert het 'complexe denken' ons dat de organisatie van een maatschappelijk systeem bestaat uit orde en wanorde, uit complementariteit/solidariteit en uit conflicten/opposities. Die twee sluiten elkaar niet uit, integendeel zelfs, ze gaan samen met wat Morin noemt het 'organisatorische antagonisme'. Om dat belangrijke punt goed te begrijpen, moeten we een ander aspect van het systeem introduceren, de potentiële dimensie. Dat concept van stedelijke systemen danken we aan een te weinig erkend auteur, Yves Barel. Hij liet in zijn werk *La ville médiévale*³¹ zien dat een systeem, in dit geval een stedelijk, zich nooit beperkt tot wat we er direct van kunnen observeren, tot wat is geactualiseerd, dat wil zeggen tot wat wij kunnen constateren in handelingen. Het systeem bestaat ook uit vermogen, het heeft een potentiële dimensie die een '*specifieke bestaansvorm van de werkelijkheid*³²' is. Die potentialiteit is '*een nog niet gebruikt actievermogen*' in de vorm van een reserve van energie en informatie. Anders gezegd, op elk moment dat een complex systeem zich realiseert, bereidt het tegelijkertijd voor wat het zou kunnen zijn. Zoals Jean-Pierre Dupuy schrijft: '*De werkelijkheid lijkt altijd op de mogelijkheid die ze was voordat ze werd verwerkelijk*³³.' Zo kunnen we dus zeggen dat een systeem relaties actualiseert die orde en complementariteit creëren, en relaties mogelijk maakt die wanorde en oppositie in zich dragen. Dat aspect van stedelijke systemen komt waarschijnlijk aan bod in de werkgroep 1.2 *Van territoriale observatie tot projectontwikkeling*, maar ook in de werkgroepen die gaan over *stedelijke projecten*. Laten we dat type processen illustreren. Tegenover de institutionele

fragmentering die wanorde genereert (machtsspelletjes, fiscale concurrentie, dubbele administraties...) zien we de opkomst van agglomererende machten die complementariteit proberen te actualiseren. In de strijd tegen de conflictueuze effecten van de ruimtelijke segregatie voeren sommige steden, met de hulp van of soms op initiatief van de staat zoals in Frankrijk, een stadsvernieuwingbeleid dat de sociale mix bevordert. Andere steden kiezen ervoor om het repressieve aspect van hun beleid te versterken (wijkagenten, videobewaking...) en de meeste steden bespelen de twee registers. Maar we zien goed dat wanorde die zich actualiseert, niet alleen een destructieve dreiging vormt (radicalisering van de conflicten), maar ook een mogelijkheid tot verandering (organisatorische transformatie). Het streven naar een sociale mix en participatie en de aanwezigheid van etnische minderheden op de kieslijsten vormen daarvan voorbeelden. We vinden hier een opvatting van sociale verandering die al aanwezig was bij een groot socioloog, onder andere van steden, de Duitser Georg Simmel³⁴.

De territoriale verantwoordelijken moeten naar onze mening de nodige onderzoeksmiddelen voorzien om de mogelijkheden van hun gebied te identificeren (waarvan prospectie de belangrijkste benadering vormt), maar het is ook meer in het algemeen cruciaal dat de instellingen die zij leiden, in staat zijn om het hoofd te bieden aan de complexiteit van stedelijke systemen. Of om het meer technische te zeggen, ze moeten de wet van de vereiste variëteit respecteren.

De vereisten van variëteit : voor een stad met verbeeldingskracht

Die wet, die werd geformuleerd door William Ross Ashby, is heel bekend bij systeemtheoretici. Ze stelt dat een systeem dat een ander systeem stuurt, een hoger niveau van variëteit moet hebben dan het gestuurde systeem. De variëteit is daarbij het aantal toestanden die een systeem kan aannemen. Daaruit reduceren we voor stedelijke systemen dat de administratie die de stad bestuurt, in staat moet zijn tot een zeer grote organisatorische soepelheid, waarmee een zo groot mogelijke variëteit van systeemconfiguraties mogelijk is. Dat is een grote uitdaging, die vaak niet onderkend wordt. Zonder een belangrijke evolutie in die richting kunnen we vrezen dat de Hayekiaanse (dat wil zeggen ultraliberale) visie van zelforganisatie alleen opgeld maakt omdat de overheid definitief niet in staat is gebleken om maatschappijen te besturen die veel beter gereguleerd zouden worden door een vrijspel van individuele actoren. Bovendien kunnen we opperen dat de huidige populariteit van de term *governance* – die ter sprake komt in de werkgroep 1.3 – om de nieuwe vormen van overheidsbeleid te beschrijven (decentrerend van de overheid, publieke-private samenwerking, contractualisering...) de vertaling is van een aanpassing in de richting van een grotere variëteit van territoriale stuursystemen. De term wijst op de moeilijkheid om hiërarchisch op te treden en die vormen van gezamenlijke opbouw en actie en collectieve regels te beschrijven met concepten die te zeer zijn beladen met determinisme en hiërarchie, zoals de term 'regering'. In veel opzichten past *governance* in een complexe denkwijze, maar zonder substantiële theoretische onderbouwing blijft het begrip beperkt tot een eenvoudige beschrijving van bestaande processen, terwijl die juist zouden moeten worden doorgedacht. Daarom geef ik de voorkeur aan een analyse in termen van complexiteit. Maar hoe kunnen de administratie of de territoriale overheidsinstellingen hun variëteit vergroten?

Kort gezegd: door zelf complexe systemen te worden. Om die uitspraak enigszins uit te werken is de modelvorming van complexe systemen van Louis Le Moigne³⁵ nuttig. Volgens hem kunnen we op negen niveaus een model opstellen van een complex systeem:

1. Bepaling: bestaat het?
2. Activiteit: wat doet het?
3. Regulatie: hoe behoudt het de regulariteit van zijn actie?
4. Informatie: hoe informeert het zich?
5. Beslissingen: hoe beslist het?
6. Geheugen: hoe onthoudt het zijn beslissingen en de geschiedenis daarvan?
7. Coördinatiewijze: hoe coördineert het zijn beslissingen?
8. Verbeeldings- en begripsvermogen: hoe bedenkt en ontwerpt het nieuwe beslissingen?
9. Doelgerichtheid: hoe bepaalt het zijn doelen?

Alle niveaus kunnen verder worden uitgewerkt, maar ik zal stilstaan bij de laatste vijf om de voorwaarden van een complex functioneren voor territoriale instellingen te bespreken.

Laten we eerst kijken naar informatie. Dat is de functie van het informatiesysteem. Met welke middelen wordt informatie geproduceerd? Via welk medium? Met welke frequentie en welk niveau van precisie? De situaties verschillen vaak, maar toch stellen we vast dat de informatie van de overheid vaak te laat, onvolledig en onnauwkeurig is. De informatie is over het algemeen gericht op fiscale en economische gegevens, is vooral van kwantitatieve aard en gaat niet alleen voorbij aan de mogelijkheden die we al bespraken, maar ook aan de sociale en culturele aspecten. Met name de subjectieve dimensie van die aspecten, namelijk de perceptie en de beleving van de bewoners. In sommige steden worden inspanningen gedaan om systematischere informatie-instrumenten op

te stellen, zoals de *wijkmonitoring* die in Brussel wordt opgezet. Maar ik denk dat er nog veel gedaan moet worden om de concepten en technische uitwerking van informatievoorzieningen te bedenken waarmee een duidelijke voorstelling van de toestand van het stedelijk gebied kan worden gegeven. Wanneer die informatie meervoudig is (dat wil zeggen dat ze van meerdere actoren komt), pertinent (namelijk gericht op de uitdagingen), en evaluerend en wanneer ze vervolgens wordt verspreid over het gebied, dan kan ze bijdragen tot de *territoriale inlichtingen* die worden besproken in werkgroep 2.1. *Territoriale observatie*, die aan bod komt in groep 1.2, is absoluut noodzakelijk, maar naar mijn mening niet genoeg. De informatie moet worden gestructureerd volgens een conceptueel schema dat er betekenis aan geeft. Om de stad op valabele manier te observeren moeten we er eerst over nadenken.

Hoe beslist de administratie? Een veelomvattende vraag, waarvan ik maar enkele, wellicht te weinig bekende punten zal aanstippen. Ten eerste, de invloed van representaties. Op dat gebied heeft elk land zijn traditie. In Frankrijk kon Pierre Rosanvallon over de gebieden zeggen: 'Men praat als Tocqueville en men denkt als Robespierre³⁶'. In dat land, dat tijdens de Revolutie kon overwegen om departementen te creëren met identieke geometrische parameters, lijken de representaties van het gebied nog altijd erg doordrenkt van het rationalistische ideaal dat goed wordt uitgedrukt door de Franse tuin. Elders heb ik proberen aan te tonen³⁷ dat decentralisatie moeilijk wordt geaccepteerd, vooral omdat de complexiteit die ze met zich meebrengt, de representaties verstoort. Niet alleen in Frankrijk moeten we vaststellen dat de deskundige mening blijft domineren, ondanks het belang dat onderzoekers hechten aan de burgerparticipatie en het concept van het 'hybride forum³⁸'. De vraag naar *participatieve governance* en de mogelijkheid van een *pluralistisch beleid* die worden

besproken in werkgroep 1.3, en het vraagstuk van de *democratie* en de *beheersing van het beleid* zijn even belangrijk. Het openstellen van beslissingen voor participatie is een democratische uitdaging voor maatschappijen die steeds hoger opgeleid zijn. Maar het kan ook een middel vormen om beter te beslissen, zoals de Amerikaanse historicus Thomas P. Hughes laat zien. Hij beschrijft de geschiedenis van de ingenieurs in de Verenigde Staten³⁹ en toont dat de noodzaak om overeen te komen met de bevolking bij het ontwerp van de grote voorzieningen (bijvoorbeeld metro's) ertoe leidde dat de ingenieurs betere oplossingen bedachten, ook op technisch vlak. Er bestaan methoden om die participatie van het publiek te organiseren, zoals de *focusgroepen* die in het tweede deel van dit colloquium worden gebruikt. Een van die methoden is de participatieve modelvorming. Dat houdt in dat men een model voor informatiesimulatie uitwerkt, dat vervolgens wordt gebruikt tijdens een debat tussen de mensen die zijn betrokken bij de gevolgen van een overheidsbeslissing (inplanting van een voorziening...). Door de gesimuleerde resultaten van het model volgens verscheidene scenario's te leren kennen, zowel voor zichzelf als voor anderen, kunnen de betrokkenen de implicaties van hun eigen positie beter inschatten en komen ze makkelijker tot een compromis. Die methode wordt vaak gebruikt op socio-ecologisch gebied, maar kan ook dienen voor de stad.

Het geheugen in de systemen voor territoriale 'governance' wordt vaak over het hoofd gezien. Dat is jammer, omdat men zich op die manier de ervaring van een institutioneel geheugen onttrekt. Het moet natuurlijk gemakkelijk toegankelijk en begrijpelijk zijn. Dat vereist technische hulpmiddelen (opslag, archivering, digitalisering...), maar ook menselijke en intellectuele. Ik vind vaak dat er een historische blik ontbreekt om een overheidsbeslissing te verduidelijken. Dat wil zeggen: de kijk van iemand

die in staat is om het verleden in perspectief te plaatsen om de huidige uitdagingen toe te lichten. Daardoor kan worden nagedacht over successen en mislukkingen in het verleden. Dat geheugen moet naar waarde worden geschat, niet als een erfgoed om trots op te zijn, maar als een cognitief hulpmiddel dat bijdraagt tot de beslissing. Temeer omdat het een belangrijk onderdeel vormt van de identiteit van de administratie en van het gebied. Bovendien introduceert dat geheugen de lange tijd van de geschiedenis in de korte tijd van de actie, wat verre van onbelangrijk is in een wereld waarin de mediacommunicatie de hoogdringendheid van een eeuwigdurend heden lijkt op te leggen.

De coördinatie van beslissingen is problematisch in stedelijke systemen. De vorming van samenbindende overheden is een deel van de oplossing. Maar als men beseft dat behalve het territoriale decentrisme (meerdere gemeenten) sprake is van interventies op verschillende niveaus (regio, staat, Europese Unie) en van de bijdragen van particuliere betrokkenen, dan is duidelijk dat de coördinatie van territoriaal beleid verre van verzekerd is. Die coördinatie verloopt niet meer via het hiërarchische overwicht van een instelling, maar via partnerschappen en contractuele afspraken. Daarom is de aansluiting van meerdere partners aan gemeenschappelijke doelstellingen noodzakelijk. Wanneer het territoriale project meer is dan een andere inkleding van oude vormen (het naast elkaar zetten van sectoriële maatregelen is nog geen project), dan is dat het instrument dat de meeste voorkeur geniet voor de coördinatie van een territoriaal beleid. Namelijk een beleid dat wordt uitgevoerd door de betrokkenen van het gebied, maar ook voor de integratie van een territoriaal beleid, dat wordt uitgevoerd door instellingen van het hoogste niveau. In die context krijgt de term *governance* zijn volle betekenis: het complexeren van de vormen en modaliteiten voor publieke actie.

Zoals Mary Douglas schrijft: instellingen 'denken'⁴⁰, ze sturen de manier waarop de mensen die hen laten werken zich vertegenwoordigen in de wereld, beslissen en handelen. Het territoriale beleid heeft dus een 'cognitief kader'⁴¹, dat zonder dat de besluitvormers zich daarvan altijd bewust zijn, de mogelijke oplossingen beperkt door ze van tevoren vorm te geven. Het bedenken van nieuwe beslissingen wordt erdoor belemmerd. Toch vraagt de wet van de vereiste variëteit een grote politieke inventiviteit van de autoriteiten. De voorwaarden om die inventiviteit te bevorderen zijn nochtans bekend. We noemen onder andere de diversiteit van het leidinggevende team (politiek, maar vooral in termen van opleidingen, afkomst en activiteiten), de vrijheid en kwaliteit van interne debatten, de goede vertegenwoordiging van de bevolking, de openheid voor en de kennis van innovatieve praktijken, belangstelling voor nieuwe kennis, met name uit de sociale wetenschap. Behalve de genoemde cognitieve beperkingen wegen er nog andere factoren op de politieke creativiteit: uiteraard financiële verplichtingen en de dringendheid van acties, maar ook zware procedures, inerte diensten, vrees voor risico's en conformisme. De uitwerking van een nieuw beleid vraagt naar mijn mening een andere manier van denken die meer is afgestemd op de complexiteit van met name stedelijke gebieden. De territoriale actie, zoals de representatie van het gebied, wordt nog altijd gemarkeerd door het ideaal van eenvoud dat voortvloeit uit het cartesische denkpatroon⁴², terwijl de kenmerken van de processen die het gebied vormen (niet-lineair, onzeker, divers, dialogisch, plotseling verschijnend...) duidelijk verwijzen naar een 'complex denken'. Zoals de bedrijfsleiders van vroeger brengen politici die complexiteit in de praktijk, maar op een intuïtieve en pragmatische manier. Vaak ontbreken de conceptuele instrumenten om te denken over de complexiteit. Het vertrouwd maken van de beleidsmakers met het 'complexe denken' vormt naar mijn mening een belangrijke uitdaging voor de democratie en het territoriale beleid.

Tot slot heeft een complex systeem een doel. Het definieert doelen die er eigen aan zijn. Daar schuilt de grootsheid en het drama van de mens, in de ambitie om de loop van zijn geschiedenis te bepalen. Maar als we het publieke en politieke discours over gebieden onderzoeken, kunnen we verstand staan van de overheersing van de economie. Steeds meer richten politici zich tot gebruikers en consumenten, en minder tot burgers. Daarin zien we een aanpassing aan een maatschappelijke evolutie die we al eerder beschreven. Maar sta mij toe die evolutie te betreuren en schuldig te pleiten in naam van de sociale wetenschappen. Die zijn doordrongen van de figuur van de rationele en utilitaristische persoon die altijd, na een kosten-batenberekening, beslist om in zijn eigen voordeel te handelen. Ik vind dat een zeer beperkte visie op sociaal gedrag, die misschien nuttig is om in een model te gieten, maar die uitgaat van een opvatting die het idee zelf van de maatschappij ontkent. Een groep personen maakt nog geen maatschappij en ook geen gebied. Op het vlak van het territoriale beleid zou ik stellen dat men te veel op zoek is naar het economische welzijn en daardoor de sociale verbanden vergeet. Maar de wil om samen te leven hangt af van de dichtheid van de sociale banden die bestaan binnen een gebied. Bovendien blijkt die dichtheid van sociale banden de meest significante beoordeling van het 'sociale kapitaal' van een stad of een gebied. En, ondanks wat Robert Putnam stelt, tonen de economische sociologie⁴³ en de netwerkanalyse aan dat die banden (of relaties) gunstig zijn voor vertrouwen, onderlinge hulp en heel vaak ook economische initiatieven en aanpassing. Het lijkt me dus van cruciaal belang dat gebieden meer doelstellingen definiëren voor het sociale contact. Door relaties tussen personen te bevorderen, door engagement en vrijwilligerswerk te waarderen, door buurtnetwerken te stimuleren, door verenigingen te ondersteunen, kortom door sociaal contact te helpen kan het territoriale beleid bijdragen aan zowel de economische ontwikkeling als de sociale solidariteit. Om misverstanden te vermijden, het gaat hier niet om de klassieke sociale steun – die ook nood-

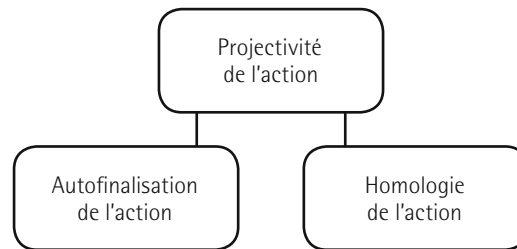
zakelijk blijft gezien de armoede van sommige bevolkingsgroepen – maar om een proces dat gericht is op een actieve solidariteit, in zekere zin zelfgeorganiseerd. Ook al lijkt dat tegenwoordig vreemd, ik behoor tot de mensen die denken dat de gift, in de betekenis die Marcel Mauss aan dat concept geeft⁴⁴, de basis vormt van het sociale leven. Dat houdt het vertrouwen in om samen te werken met anderen om gemeenschappelijke projecten te realiseren. Laten we het dus nu hebben, binnen een specifieke ontwikkeling, over dat instrument dat steden en gebieden zichzelf geven om collectieve doelen te definiëren en te realiseren: het project.

De 'projectiviteit' van het territoriale beleid

Ook al heeft de term 'project' aan betekenis ingeboet door het overvloedige gebruik, toch kan hij worden gebruikt om het globale karakter van de actie uit te drukken, in tegenstelling tot de traditionele sectorisatie van het overheidsbeleid. Bovendien vertaalt de term ook het evolutieve karakter, dat niet of minder naar voren komt in het plan. In dat opzicht kunnen we stellen dat het gaat om een complexe stuurvorm van de territoriale actie. Natuurlijk mogen we niet naïef zijn. Vaak bestaat het project niet, ook al wordt het zo genoemd. Zo heeft de streek Midi-Pyrénées 'regiocontracten' opgezet om territoriale projecten te bevorderen, die men eerder 'legio contracten' zou kunnen noemen. De projecten bestonden immers uit een losse verzameling van sectoriële maatregelen die alleen onder het label 'project' werden geschaard om subsidies te krijgen. En dat is zeker geen geïsoleerd geval. Onder de noemer van project gaan dus heel verschillende voorzieningen schuil. Dus is het zinvol om hun kwaliteit te evalueren. Dat heb ik geprobeerd door wat ik de 'projectiviteit' van een actie⁴⁵ noem, te meten.

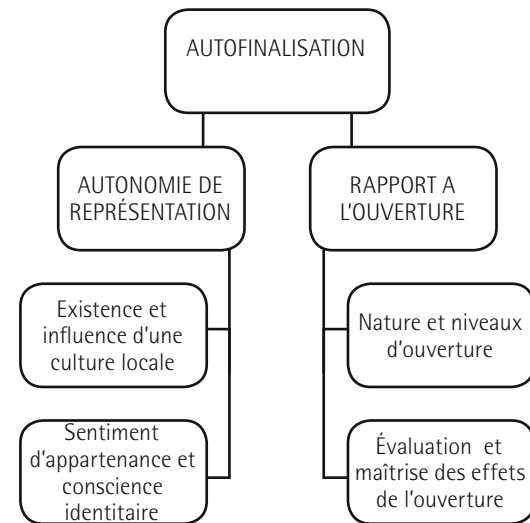
Die 'projectiviteit' kent twee aspecten, zoals figuur 3 laat zien: 'autofinalisatie' en 'homologie'. De eerste term vertaalt het vermogen van een instelling om haar eigen doelen te bepalen en de tweede term beschrijft de afstem-

mingsgraad van die doelen op het systeem die ze in werking brengt. Hoe hoger de niveaus van autofinalisatie en homologie, hoe meer 'projectiviteit' er is, wat blijkt uit het feit dat de uitgevoerde projecten complexer zijn.

*Figuur 3
De aspecten van de projectiviteit van de actie*

De autofinalisatie van een territoriaal systeem zal enerzijds afhangen van de autonomie in de representatie van de wereld en anderzijds van de verhouding tot de openheid voor zijn omgeving. Het eerste begrip meet het hebben van een identiteit waarmee de doelstellingen van een territoriaal systeem kunnen worden gestructureerd of georiënteerd. Dat kan worden geoperationaliseerd in indicatoren die bij de actoren van het gebied enerzijds het bestaan en de invloed van een lokale cultuur en anderzijds het bestaan van een gevoel van toebehoren en het bewustzijn van een identiteit evalueren. De verhouding tot de openheid, waarvan wij het belang in het eerste gedeelte hebben besproken, beschrijft de manier waarop het territoriale systeem is verbonden met zijn omgeving (aard en niveau van openheid) en zijn vermogen om de effecten van die openheid te beoordelen en te beheersen. Het gaat erom na te gaan of het systeem in staat is zich open te stellen zonder op te gaan in de aanpassing aan de omgeving.

*Figuur 4
Aspecten en onderdelen van autofinalisatie.*

Het niveau van homologie meet het vermogen van het systeem om projecten te produceren die zijn geworteld in het gebied en om daarvan de actuele en potentiële karakteristieken uit te drukken. Daarvoor is informatie nodig over de huidige werking van het systeem (de actuele kennis), de geschiedenis (diachronische kennis) en de mogelijkheden (prospectieve kennis). Maar ook de uitwerking van het project moet rekening kunnen houden met die diversiteit. Er moet dus ook een evaluatie worden gemaakt van het niveau en de kwaliteit van de uitdrukking en de participatie van de actoren van het gebied. Het is evenzeer nodig om het consensusniveau dat het project bereikt, te identificeren en te evalueren. En tot slot, de rechtvaardigingswijze van het project vormt een indicator waarmee voorgaande resultaten kunnen worden bevestigd (bijvoorbeeld 'we moeten ons aanpassen' of 'onze identiteit vereist dat...').

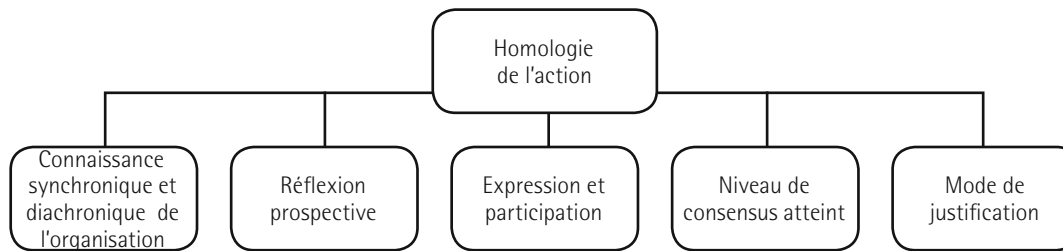

Figure n° 5
De aspecten van de homologie van de actie.

De toepassing van dat analyseschema toont de significante verschillen in de uitwerking van projecten. De projectieve kwaliteit van het beleid vormt een indicator voor het vermogen om de identiteit van een territoriaal systeem uit te drukken in een complexe omgeving. Maar dat begrip volstaat op zich niet om rekening te houden met de min of meer complexe aard van een beleid. Daarvoor moeten we nagaan op welke manier het beleid zal interageren met de omgeving en het territoriale systeem zal transformeren. Dat noemen we de recursiviteit. Ik heb gewerkt aan de operationalisering van dat concept om het toe te passen op territoriaal beleid⁴⁶, maar dat zal ik hier niet behandelen. Ten eerste omdat de workshops en werkgroepen van het colloquium zijn gericht op het *project* en andere eerder genoemde thema's, en niet op die recursiviteit van het beleid, en anderzijds omdat de tijd ervoor ontbreekt. Het is tijd voor de conclusie.

U zult niet verbaasd zijn dat ik die onder de auspiciën van Edgar Morin plaats. Met een beroep op een concept van Aristoteles besprak hij de noodzaak, volgens hem, van een 'antropolitiek'⁴⁷. Met andere woorden een beleid dat de mens in het centrum plaatst. Het is volgens de socioloog Max Weber triviaal om te constateren dat in ontwikkelde maatschappijen de logica van de middelen in de plaats is gekomen van de logica van de doelen. Hoewel alle machtsniveaus betrokken moeten zijn bij zo'n beleid, is het meest geschikte kader in brede zin het lokale gebied, waar de meest concrete solidariteit zich hoofdzakelijk afspeelt, waar sociale relaties zijn gekenmerkt door nabijheid. Uiteraard blijven grootschalige maatregelen nodig op nationaal, Europees en wereldwijd niveau. Daarvoor is het nodig dat men zich bewust wordt van onderlinge afhankelijkheden, democratische processen voor mondiale 'governance' uitwerkt en een veelzijdig burgerschap opzet waarin beslissingen op elk niveau rekening houden met de noodzakelijke solidariteit met de andere niveaus. We zijn nog ver verwijderd van de slotsom, en we denken aan de uitspraak van Paul Valéry: 'Alleen maar dingen die we niet moeten weten om te handelen!' in de hoop dat we er met dit colloquium toch in slagen om gezamenlijk de grenzen van onze onwetendheid te verplaatsen. Ik dank u.'

Pascal Roggero

- ¹ Urry, John, *Sociology Beyond Societies. Mobilities for the Twenty-first Century*, London, Routledge, 2000, zie ook *Global Complexity*, Cambridge, Polity Press, 2003.
- ² Zoals Maurice Godelier stelt in *Aux fondements des sociétés humaines. Ce que nous apprend l'anthropologie*, Paris, Albin Michel, 2007.
- ³ Roux, Michel, *Ré-enchanter l'espace. Pour un nouvel art d'habiter*, Paris, L'Harmattan, coll. L'Ingénium, 2001.
- ⁴ Stock, Mathis, « L'hypothèse de l'habiter poly-topique : pratiquer les lieux géographiques dans les sociétés à individus mobiles. », *EspacesTemps.net*, Textuel, 26.02.2006, <http://espacestemp.net/document1853.html>
- ⁵ Bijvoorbeeld Maffesoli, Michel, *Du nomadisme. Vagabondages initiatiques*, Paris, LGF, 1997 of *Le rythme de la vie. Variations sur l'imaginaire postmoderne*, Paris, La Table Ronde, 2004.
- ⁶ Zo blijkt uit een aantal onderzoeken naar de 'gevoelige' buurten van Toulouse dat hun bewoners een positief oordeel vellen over de gebieden die zij zich hebben toegeëigend.
- ⁷ Zie bijvoorbeeld Grandjean, Alain et Jean-Marc Lancovici, *Le plein s'il vous plaît !*, Paris, éditions du seuil, 2006.
- ⁸ Morin, Edgar, *La Méthode, La Nature de la Nature*, Paris, éditions du seuil, 1977, p. 101.
- ⁹ *Ibid.*, p. 102.
- ¹⁰ *Ibid.*, p. 104-105.
- ¹¹ *Ibid.*, p.102.
- ¹² Sansot, Pierre, *Poétique de la ville*, Paris, Petite Bibliothèque Payot, 2004 (1973)
- ¹³ Morin, Edgar, *op. cit.*, p. 202-203.
- ¹⁴ Castells, Manuel, *L'ère de l'information, la société en réseau*, Paris, Fayard, 1998.
- ¹⁵ Saskia, Sassen, *The Global City: New York, London, Tokyo*, Princeton University Press, 2001 (1991).
- ¹⁶ Globalization and World Cities Research Network (2007), [en ligne] <http://www.lboro.ac.uk/gawc/>
- ¹⁷ Braudel, Fernand, *La dynamique du capitalisme*, Paris, éditions Artaud, coll. Champs-Flammarion, n° 192, 1985.
- ¹⁸ Zo zijn de kosten van het goederenvervoer over zee door vieren gedeeld tussen 1920 en 1990. World Bank, *World Development Report*, 1995.
- ¹⁹ Huygue, Sébastien, *L'attractivité du territoire pour les sièges sociaux des grands groupes internationaux, Rapport au Premier ministre*, Paris, La Documentation Française, 2003.
- ²⁰ Azaïs, Christian, Antonella Corsani et Patrick Dieuaide, *Vers un capitalisme cognitif. Entre mutations du travail et territoires*, Paris, L'Harmattan, 2003 of Mouliez Boutang, Yann, *Le capitalisme cognitif: La Nouvelle Grande Transformation*, Paris, éditions Amsterdam, coll. Multitudes/ idées, 2007.
- ²¹ Met in Frankrijk de opmerkelijke uitzondering van Michel Maffesoli.
- ²² Kauffmann, Jean-Claude, *La construction de soi. Pour une théorie de l'identité*,
- ²³ Dubet, François, *Le déclin de l'institution*, Paris, éditions du seuil, coll. L'épreuve faite, 2002.
- ²⁴ Galland, Olivier et Yannick, Lemel, « Tradition-modernité : un clivage persistant des sociétés européennes », *Revue française de sociologie*, vol. 47, 2006/4.
- ²⁵ Anne Bretagnolle, Denise Pumain en Céline Rozenblat, « Space-time Contraction and the Dynamics of Urban Systems », *Cybergeo*, 10th European Colloquium on Quantitative and Theoretical Geography. Rostock, Germany, September 6-11, 1997, article 61, online op 10 juli 1998, gewijzigd op 27 december 2006. URL : <http://www.cybergeo.eu/index373.html>. Geraadpleegd op 2 maart 2008.
- ²⁶ Manuel Castells, *L'ère de l'information. Vol. 1-Vol 3*, Paris, Fayard, 1998-1999.
- ²⁷ Landais, Camille, « Hauts Revenus en France et en Europe : une explosion des inégalités ? », *Conseil d'Analyse Stratégique*, Paris, 29 octobre 2007 et OCDE, *L'évolution des inégalités de revenus en France et dans les pays de l'OCDE*, OCDE, Division des politiques sociales, 2005.
- ²⁸ Donzelot, Jacques, « La ville à trois vitesses : gentrification, relégation, péri-urbanisation », *Esprit*, mars-avril 2004.
- ²⁹ Beck, Ulrich, *La société du risque. Sur la voie d'une autre modernité*, Paris, Aubier, 2001.
- ³⁰ Hémon Denis, Eric Jouglu, *Estimation de la surmortalité et principales caractéristiques épidémiologiques*, Rapport remis au Ministre de la Santé, de la Famille et des Personnes Handicapées, 25 septembre 2003.
- ³¹ Barel, Yves, *La ville médiévale*, Grenoble, PUG, 1975 zie ook *Le paradoxe et le système. Essai sur l'imaginaire social*, Grenoble, PUG, 1977.
- ³² Barel Yves, *La ville médiévale*, *op. cit.*, p. 541.
- ³³ Dupuy, Jean-Pierre, « L'autonomie et la complexité du social », *Science et pratique de la complexité*, IDATE-UNU, La Documentation française, 1986, Paris, p. 294.
- ³⁴ Simmel, Georg et Jean-Louis Vieillard-Baron, *La femme, la ville, l'individualisme. Philosophie de la modernité, T1*, Paris, Payot, coll. Critique de la politique, 2007.
- ³⁵ Le Moigne, Jean-Louis, *La modélisation des systèmes complexes*, Paris, Dunod, 1990.
- ³⁶ Rosanvallon, Pierre, interview, *Les Dernières Nouvelles d'Alsace*, 20 avril 2004.
- ³⁷ Roggero, Pascal, *Sociologie des représentations du pouvoir local: l'Etat français et ses communes*, Presses de l'université laurentienne, Sudbury, 2006.
- ³⁸ Callon, Michel, Pierre, Lascoumes et Yannick, Barthe, *Agir dans un monde incertain. Essai sur la démocratie technique*, Paris, éditions du seuil, 2001.
- ³⁹ Hughes, Thomas Parke, *Prometheus Rescuing*, New-York, Pantheon, 1998.
- ⁴⁰ Douglas, Mary, *Comment pensent les institutions*, Paris, La Découverte, coll. Poche, 2004.
- ⁴¹ Powell, Walter W., DiMaggio, Paul J., « The new institutionalism in organizational analysis », Chicago, The University of Chicago Press, 1991.
- ⁴² Roggero, Pascal, *De la complexité des politiques locales*, Paris, L'Harmattan, collection Pratiques de la systémique, 2005.

⁴³ Swedberg, Richard, *Principles of Economic Sociology*, Princeton University Press, 2003.

⁴⁴ Mauss, Marcel, « Essai sur le don », *Sociologie et Anthropologie*, Paris, PUF, 2004.

⁴⁵ Roggero, Pascal, *De la complexité des politiques locales*, Paris, L'Harmattan, coll. Pratique de la systémique, 2005.

⁴⁶ *Ibid.*

⁴⁷ Morin, Edgar, *Introduction à une politique de l'homme*, Paris, éditions du seuil, 1965.

Bibliografische elementen

AZAÏS, Christian, Antonella CORSANI et Patrick DIEUAIDE, *Vers un capitalisme cognitif. Entre mutations du travail et territoires*, Paris, L'Harmattan, 2003

BAREL, Yves, *Le paradoxe et le système. Essai sur l'imaginaire social*, Grenoble, PUG, 1977

BAREL, Yves, *La ville médiévale*, Grenoble, PUG, 1975

BECK, Ulrich, *La société du risque. Sur la voie d'une autre modernité*, Paris, Aubier, 2001.

BRAUDEL, Fernand, *La dynamique du capitalisme*, Paris, éditions Artaud, coll. Champs-Flammarion, n° 192, 1985.

BRETAGNOLLE, Anne, Denise PUMAIN et Céline ROZENBLAT, « Space-time Contraction and the Dynamics of Urban Systems », *Cybergeo*, 10th European Colloquium on Quantitative and Theoretical Geography. Rostock, Germany, September 6-11, 1997, article 61, mis en ligne le 10 juillet 1998, modifié le 27 décembre 2006. URL : <http://www.cybergeo.eu/index373.html>. Consulté le 02 mars 2008

CALLON, Michel, Pierre, LASCOUMES et Yannick, BARTHE, *Agir dans un monde incertain. Essai sur la démocratie technique*, Paris, éditions du seuil, 2001

CASTELLS, Manuel, *L'ère de l'information. Vol. 1-Vol 3*, Paris, Fayard, 1998-1999.

DOUGLAS, Mary, *Comment pensent les institutions*, Paris, La Découverte, coll. Poche, 2004.

DONZELOT, Jacques, « La ville à trois vitesses : gentrification, relégation, péri-urbanisation », *Esprit*, mars-avril 2004.

DUBET, François, *Le déclin de l'institution*, Paris, éditions du seuil, coll. L'épreuve des faits, 2002.

DUPUY, Jean-Pierre, « L'autonomie et la complexité du social », *Science et pratique de la complexité*, IDATE-UNU, La Documentation française, 1986, Paris,

Globalization and World Cities Research Network (2007), [en ligne] <http://www.lboro.ac.uk/gawc/>

GODELIER, Maurice, *Aux fondements des sociétés humaines. Ce que nous apprend l'anthropologie*, Paris, Albin Michel, 2007.

GRANDJEAN, Alain et Jean-Marc Lancovici, *Le plein s'il vous plaît !*, Paris, éditions du seuil, 2006.

HÉMON, Denis, Eric Jouglu, *Estimation de la surmortalité et principales caractéristiques épidémiologiques*, Rapport remis au Ministre de la Santé, de la Famille et des Personnes Handicapées, 25 septembre 2003

HUGHES, Thomas Parke, *Prometheus Rescuing*, New-York, Pantheon, 1998.

HUYGUE, Sébastien, *L'attractivité du territoire pour les sièges sociaux des grands groupes internationaux*, Rapport au Premier ministre, Paris, La Documentation Française, 2003.

KAUFFMANN, Jean-Claude, *La construction de soi. Une théorie de l'identité*, Paris, Armand Colin, coll. Pluriel, 2004.

LANDAIS, Camille, « Hauts Revenus en France et en Europe : une explosion des inégalités ? », *Conseil d'Analyse Stratégique*, Paris, 29 octobre 2007

LE MOIGNE, Jean-Louis, *La modélisation des systèmes complexes*, Paris, Dunod, 1990

MAFFESOLI, Michel, *Le rythme de la vie. Variations sur l'imaginaire postmoderne*, Paris, La Table Ronde, 2004, 220 p.

- MAFFESOLI, Michel, *Du nomadisme. Vagabondages initiatiques*, Paris, LGF, 1997.
- MORIN, Edgar, *La Méthode, 6 tomes*, Paris, éditions du seuil, 1977-2004.
- MORIN, Edgar, *Introduction à une politique de l'homme*, Paris, éditions du seuil, 1965.
- MOULIER BOUTANG, Yann, *Le capitalisme cognitif: La Nouvelle Grande Transformation*, Paris, éditions Amsterdam, coll. Multitudes/idées, 2007.
- MAUSS, Marcel, « Essai sur le don », *Sociologie et Anthropologie*, Paris, PUF, 2004.
- OCDE, L'évolution des inégalités de revenus en France et dans les pays de l'OCDE, OCDE, Division des politiques sociales, 2005.
- ROGGERO, Pascal, *Sociologie des représentations du pouvoir local: l'Etat français et ses communes*, Presses de l'université laurentienne, Sudbury, 2006.
- ROGGERO, Pascal, *De la complexité des politiques locales*, Paris, L'Harmattan, col. Pratiques de la systémique, 2005.
- ROSANVALLON, Pierre, interview, *Les dernières Nouvelles d'Alsace*, 20 avril 2004.
- ROUX, Michel, *Ré-enchanter l'espace. Pour un nouvel art d'habiter*, Paris, L'Harmattan, coll. L'Ingénium, 2001.
- SANSOT, Pierre, *Poétique de la ville*, Paris, Petite Bibliothèque Payot, 2004 (1973).
- SASSEN, Saskia, *The Global City: New York, London, Tokyo*, Princeton University Press, 2001 (1991).
- SIMMEL, Georg et Jean-Louis Vieillard-Baron, *La femme, la ville, l'individualisme. Philosophie de la modernité, T1*, Paris, Payot, coll. Critique de la politique, 2007.
- STOCK, Mathis, « L'hypothèse de l'habiter poly-topique: pratiquer les lieux géographiques dans les sociétés à individus mobiles. », *EspacesTemps.net*, Textuel, 26.02.2006, <http://espacestemps.net/document1853.html>
- SWEDBERG, Richard, *Principles of Economic Sociology*, Princeton University Press, 2003.
- URRY, John, *Global Complexity*, Cambridge, Polity Press, 2003.
- URRY, John, *Sociology Beyond Societies. Mobilities for the Twenty-first Century*, London, Routledge, 2000.
- World Bank, *World Development Report*, 1995.

GESPREK TUSSEN HET PUBLIEK EN PASCAL ROGGERO

Welke rol spelen de verenigingen en het geheugen in de stedelijke ontwikkeling?

Pascal Roggero: Verenigingen zijn de uitdrukking van de sociale wereld. Ze geven zichzelf voor de gemeenschap en de maatschappij. In een utilitaristische benadering mag je niet denken dat de maatschappij nuttig is. Toch is het utilitarisme een dominante denkwijze in de sociale wetenschappen. Het is dus van groot belang om ondersteuning te geven aan sociale ontmoetingen, het terrein van de verenigingen, maar je moet verder gaan.

Het geheugen mag geen begraafplaats zijn. Het moet leven of anders bestaat het niet. Het wordt gedragen door mensen. Het geheugen is selectief: veel steden vergeten de fundamentele elementen van hun geschiedenis. De vraag naar het gebied opent de mogelijkheid om op een gegeven moment een reeks latente elementen te activeren. De activering van het geheugen is belangrijk, ook in het perspectief van een collectief leerproces, voor het opbouwen van de identiteit, voor het onderscheiden van anderen.

Bij de uitwerking van uw these van de decentralisering / recentralisering benadrukt u een fundamenteel verschil tussen de regio Midi-Pyrénées en België. In België zijn er regio's die zijn gecreëerd door overheersende politieke krachten binnen de gemeenschappen. Die overheersing genereert elementen die niet aansluiten op het Brussels Gewest als leefgemeenschap, maar op andere regio's. Hoe zou u dat probleem behandelen vanuit uw ervaring?

Pascal Roggero: Ik zou het niet behandelen. Het gaat hier over de positie van een derde partij en dat is een interessante positie. Als ik uw vraag verder moest uitwerken, zou ik dieper ingaan op die drie-eenheid.

Met het oog op de kosten van het verzamelen van statistische gegevens en de financiële gevolgen daarvan voor de lokale besluitvormers, bestaat dan niet het risico dat utilitaristische of kwantitatieve vragen de overhand krijgen op het verzamelen van gegevens uit de hoek van de antropologie en de sociologie, dus de kwalitatieve aspecten?

Pascal Roggero: U hebt gelijk. Objectieve informatie bestaat niet. Een gebied wordt opgebouwd op basis van diverse voorstellingen en beschouwingen. Als we dat niet zien, dan komt dat doordat we ons bevinden in een rationaliserende representatie, die uiteraard comfortabel is op intellectueel vlak, maar illusies verstrekt. Het is essentieel dat er een subjectief aspect van de informatie naar voren komt.

Wat betekent auto-ecoreorganisatie nog meer behalve een complexe benadering?

Pascal Roggero: Ik stel het aspect van de actie dat we "complexiteit van de actie" kunnen noemen, voor aan de hand van twee concepten: de projectiviteit van de actie en de recursiviteit van de actie. Die kunnen beide worden onderverdeeld in subconcepten. Autofinalisatie behoort bijvoorbeeld tot de projectiviteit. Als je wil nagaan in hoeverre een groep zijn eigen finaliteit kan produceren, dan moet je kijken naar haar autonomie in het voorstellen van de wereld en haar houding ten opzichte van openheid. Op basis van een matrix van kwantitatieve en kwalitatieve indicatoren die zijn toegepast op een klein aantal steden, probeer ik een soort van complexe natuur van actie te achterhalen en probeer ik de resultaten van die actie te evalueren.

Workshop 1

Stedelijke Mix en territoriale samenhang

VOORZITTER
VAN DE WORKSHOP

Nicolas JOSCHKO

Werkgroep 1.1

Voorzitter : Jean-Louis GENARD

Spreker : Jacques DONZELOT

Werkgroep 1.2

Voorzitter : Hugues DUCHATEAU

Spreker : Alessandro BALDUCCI

Werkgroep 1.3

Voorzitter: Nicolas JOSCHKO

Spreker : Artur da ROSA PIRES

Voorstelling van de werkgroepen

Voorzitter van de workshop Nicolas Joschko

Algemeen directeur a.i. Stadsvernieuwing, Gewestelijke Ontwikkelingsmaatschappij voor het Brussels Hoofdstedelijk Gewest (GOMB)

Stedenbouwkunde beperken tot een wetenschap van ruimtelijke planning is achterhaald. In het verleden hield de stedenbouw zich bezig met de onderlinge afstemming van de verschillende behoeften aan infrastructuur (architectuur, stedelijk landschap, mobiliteit, milieu enzovoort), met het oog op een structurele en coherente stadsplanning. De menselijke dimensie werd vanuit individueel en collectief standpunt onderzocht, maar niet vanuit het standpunt van het beleidsbeheer. Dat houdt in dat de gemeenschappen op meerdere beleidsniveaus op elkaar inwerken en elkaar beïnvloeden. Coherente en duurzame strategieën enerzijds en wederzijds begrip tussen de overheidsniveaus, gemeenschappen, deelgemeenschappen en belanghebbenden anderzijds spelen daarbij een bepalende rol. De hedendaagse stedenbouwkunde moet die nieuwe dimensie van beleidsbeheer integreren, ontwikkelen en laten rijpen. De eerste werkgroep zal die dimensie onderzoeken en de belangrijkste aspecten behandelen.

Workshop 1 bestudeert de interactie tussen de territoriale samenhang en de stedelijke diversiteit. Drie werkgroepen zullen zich buigen over deelaspecten daarvan.

1. De eerste werkgroep bespreekt het thema diversiteit, economische en sociale verscheidenheid en hun samenwerking met territorialiteit en grondbelasting, onder leiding van professor Jacques Donzelot en onder voorzitterschap van Jean-Louis Genard. Jacques Donzelot is lector in politieke sociologie aan de universiteit Paris X, directeur van CEDOV (Centre d'Etude, de Documentation et d'Observation sur les Villes) en directeur van CEPS (Centre d'étude des politiques sociales). De heer Genard is directeur van de befaamde School voor Architectuur La Cambre in Brussel.
2. De tweede werkgroep bekijkt hoe territoriale observatieprocessen zijn geëvolueerd, gericht op de ontwikkeling en uitwerking van concrete projecten. Die groep wordt geleid door Alessandro Balducci, professor territoriaal en stedelijk beleid aan de Universiteit van Milaan. Voorzitter is Hugues Duchateau, afgevaardigd beheerder van Stratec, een gespecialiseerd Brussels studiebureau van strategische experts in stadsontwikkeling.
3. De laatste werkgroep buigt zich over participatief beleidsbeheer en de uitstippeling van een pluralistisch beleid. Hij wordt geleid door professor Artur da Rosa Pires, professor voor ruimtelijk ontwikkelingsbeleid en planning aan de universiteit van Aveiro in Portugal. Ik heb zelf het genoegen die werkgroep te mogen voorzitten. Ik ben Nicolas Joschko, algemeen directeur ad interim voor stadsvernieuwing bij de Gewestelijke Ontwikkelingsmaatschappij voor het Brussels Hoofdstedelijk Gewest (GOMB).

Het belangrijkste doel van de werkgroepen en workshops is namelijk het uitwerken van duidelijke, concrete en bruikbare aanbevelingen.

Stedelijke mix, oké! Maar welke?

Presentatie van de werkgroep 1.1 door Jacques Donzelot

"Stedelijke diversiteit, oké! Maar welke?" Die vraag zou Jacques Donzelot beantwoorden met: waarom, in welk perspectief en hoe?

Met "waarom" wil hij het vrij nieuwe karakter van die verplichte verscheidenheid benadrukken. Die is in Frankrijk (waar de ideologisering van de stedelijke diversiteit het sterkst is) op wetgevend gebied nauwelijks een tiental jaar oud en heeft zich over heel Europa verspreid. Voordat we over de stedelijke mix als een verplichting spraken, probeerden we die juist te vermijden, omdat we de troepen gescheiden moesten houden. Nu merken we dat de troepen zo goed gescheiden zijn dat ze meer kunnen samenwerken, of zelfs helemaal niet meer kunnen werken. De verplichting van een stedelijke diversiteit is relatief nieuw. Waarom kende die zo'n krachtige opgang?

In welk perspectief en in verband waarmee komt die diversiteit ter sprake? We spreken vaak over de stedelijke verscheidenheid op een reactieve manier in plaats van op een proactieve. Reactief, want we merken hoe de scheiding zich nestelt en we reageren. We willen de middenklasse en de arbeidersklasse aanmoedigen om elkaar opnieuw te ontmoeten en dezelfde ruimte te delen. De voorstanders van de stedelijke diversiteit hebben maar één doelstelling: de oprukkende problemen bezweren, zoals het geweld in de steden en de stijging van de huurprijzen, waardoor zelfs de middenklasse niet meer kan huren. Dat is dus louter reactief, zonder enig perspectief en zonder visie op de stad. Kortom: zonder proactieve dimensie.

Met "hoe" bedoelt hij de vorm van een verplichting. De diversiteit die de voorstanders proberen op te leggen, is het tegendeel van de verscheidenheid uit de tijd dat het goed ging, in het industriële tijdperk. Hij heeft het dan over een opwaartse sociale diversiteit, een industriële sociale mobiliteit. De middenklasse verliet de volkswijken en ging in buitenwijken wonen. Dat willen we vervangen door een opgelegde diversiteit. Die lijkt evenveel voor- als nadelen te hebben, in elk geval voor de bewoners van de wijken waar men die diversiteit invoert. In de plaats daarvan moeten we op een andere manier te werk gaan. We moeten het gedrag "opwekken" in plaats van onszelf voor te houden dat we het kunnen leiden. We moeten de transformatielijnen van de stad volgen en die oriënteren naar het plan dat we hebben voor de stad. Laten we ophouden een mix te maken omwille van de mix: dat werkt contraproductief.

Van territoriale observatie tot projectontwikkeling

Presentatie van de werkgroep 1.2 door Alessandro Balducci

De spreker bespreekt de situatie van Milaan, die heel wat overeenkomsten vertoont met die van Brussel. Hij heeft het ook over de fysieke veranderingen en de belangrijke problemen die inherent zijn aan de hedendaagse stad. Als we de zones die de sterkste interactie hebben, willen bestrijken, dan moeten we verder gaan dan gemeenten en provincies en onze visie verruimen.

Wat noemen we vandaag de dag een stad?

Hij staat vervolgens stil bij de factoren die het aanzicht van de stad hebben veranderd. Daarbij geef hij enkele data over de mobiliteit en de fragmentatie van de bevolking en het ontstaan van nieuwe types netwerken. Die zijn niet verbonden met fysieke aspecten, maar wel belangrijk om te begrijpen op welke manier de stad verandert. Dat zijn allemaal uitdagingen voor onze stadsplanning en voor het uitwerken van een nieuwe aanpak, op basis van de observatie van die aspecten en met het oog op de ontwikkeling van projecten.

Hij haalt het voorbeeld aan van het strategische plan voor de provincie Milaan dat we binnen het departement Architectuur en Planning van de Polytechnische Universiteit van Milaan hebben opgesteld. Dat strategische project lieten we evolueren door gegevens te observeren die op het terrein werden verzameld. Als instrument kozen we voor een projectwedstrijd die voor iedereen openstond (we proberen zo'n instrument te gebruiken omdat wetenschappelijke kennis in die complexe situatie niet volstaat).

Alessandro Balducci stelt voor om de discussie te beginnen vanuit die ervaring. Hoe kunnen we innoveren met behulp van krachtige observatiemiddelen? Hoe kunnen we de participatie van alle protagonisten van een project bevorderen?

Participatief beleidsbeheer: hoe creëer je een pluralistisch beleid?

Presentatie van de werkgroep 1.3 door Artur Da Rosa Pires

Artur Da Rosa Pires bespreekt zijn ervaringen bij de uitwerking van strategische plannen voor een kleine stad die gelijkenissen vertoont met Milaan. De moeilijkheid was mensen en instellingen mobiliseren voor een gemeenschappelijk doel in een stad die niet gewend is om met pluralistische projecten te werken. We moesten improviseren en snel een nieuwe methodologie bedenken om het project tot een goed einde te brengen. Hoe konden we de mensen en instellingen laten samenwerken aan een gemeenschappelijke doelstelling met een collectief karakter? We baseerden onze methodologie op literatuur over planning uit de jaren negentig. Het idee was om een methode te ontwikkelen, de problemen en moeilijkheden op te sporen en de balans op te maken van de successen en de mislukkingen. Ter afsluiting zal hij proberen uit te leggen hoe en waarom we het project niet hebben afgerond. Hij zal enkele suggesties doen om het verschil tussen de ervaringen op het terrein en de verwachtingen van de politiek uit te leggen.

Werkgroep 1.1

Stedelijke mix, oké ! Maar welke ?

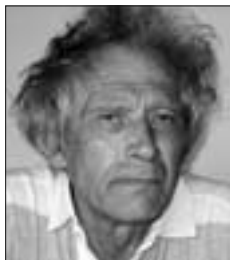
Tijdens zijn lezing en het daarop volgende debat wijst Jacques Donzelot op de afscheidingsfenomenen die we kunnen waarnemen in onze steden. Hij lanceert mogelijke denksporen voor een grotere diversiteit. De strategieën van het stedelijke beleid zijn vaak gericht op de verbetering van de gebouwen, maar de spreker toont aan dat sociale cohesie ook ontstaat door andere aspecten. Jacques Donzelot stelt een aantal denksporen voor om een duurzame verscheidenheid te bereiken, zowel in termen van doelstellingen als in termen van werkwijzen.

Voorzitter van de werkgroep

Jean-Louis GENARD,

*Filosoof en doctor in de sociologie,
directeur van de hogeschool voor architectuur
van de Franse Gemeenschap La Cambre,
docent aan de Université Libre de Bruxelles
en de Facultés Universitaires Saint-Louis.*

Spreker

Jacques DONZELOT,

*Lector in politieke sociologie, Universiteit van Parijs X,
directeur van het Centre d'Etude, de Documentation et d'Observation sur les Villes
(CEDOV), directeur van het Centre d'étude des politiques sociales (CEPS)*

Deelnemers

Vincent CALAY, Sophie COEKELBERGHS,
Patrick CRAHAY, Gina CRISTINO, Manu DE LOEUL,
Jean DE SALLE, Florence DELMOTTE, Maarten DIERYCK,
Bernard FRANCO, Nadine GABET, Martine GOSSUIN,
Marc HAESSENDONCKX, Raphaëlle HAROU,
Alain JEAN-CHRISTOPHE, Pascale LAMBIN,
Odile MAROUTAEFF, Stéphane MASSAGE
François MÉNARD, Céline MOUCHART,
Marco SCHMITT, Mathieu SONCK,
François TIMMERMANS, Paul VERMEYLEN,
Pol ZIMMER, Françoise DUPUIS, Claire TERLINDEN,
Giulietta LAKI, Léo LEVY.

Synthese

De stedelijke diversiteit is een recent politiek probleem

- De fordistische periode werd gekenmerkt door verspreiding, sinds enkele tientallen jaren is de stedelijke diversiteit een politiek vraagstuk geworden :
- Verrandstedelijking, verbanning en gentrificatie genereren een drievoudige afscheidingslogica in de steden.
- Die processen hebben antropologische effecten op de verhouding tot de ruimte, de tijd en de anderen.

Doelstellingen van de stedelijke mix

- Het beleidsstreven naar een diversiteit onder de bevolking is vandaag vooral reactief:
 - > De strijd tegen geweld.
 - > De strijd tegen fiscale vlucht.
- De routinematige benadering van bepaalde concepten van de stedelijke diversiteit moet worden vermeden.
- De voordelen van diversiteit moeten de ongemakken die de afscheidingsfenomenen genereren, compenseren.
 - > Het heeft geen zin om een reactieve mix op te leggen in de hoop die drievoudige afscheidingslogica op te lossen.
- Het is raadzaam om een proactief beleid in te voeren dat :
 - > de stad bekijkt zoals die is geworden (een consumptie- en een productieplaats);
 - > rekening houdt met een zeker aantal stedelijke dynamieken ;
 - > probeert profijt te trekken uit de voordelen (het is niet effectief om de verscheidenheid te decreteren) ;
 - > probeert om het gedrag van bepaalde bevolkingsgroepen om te buigen zodat zij meer deelnemen aan de ontwikkeling van de troeven van de stad.
- We moeten het begrip " diversiteit " wat complexer maken :
 - > het is meer dan een sociale of etnische diversiteit ;
 - > er zijn andere gebieden waarop verscheidenheid kan bestaan, zoals het soort van gezin ;
 - > in bepaalde gebieden is diversiteit legitiem, in andere minder ;

- > diversiteit is een van de middelen, geen doel op zich :
 - in sommige gevallen kan een spreidingsbeleid aan te raden zijn ;
 - voorafgaand aan de bevordering van de stedelijke verscheidenheid moet de toegang tot de tewerkstelling worden aangeraden ;
 - het beleid van de welvaartsstaat (de fase die voorafgaat aan het overheidsbeleid) mag niet worden vergeten, evenmin als het huidige integratiebeleid en het belang van de verspreiding van die diensten.

→ Stedelijke diversiteit als vehikel van integratie :

- > Etnische homogeniteit is geen probleem als de dynamiek van de sociale diversiteit gehandhaafd wordt ;
Dat verwijst naar :
 - de theorie van de sterke banden (van de gemeenschap) en de zwakke banden (die extern ontstaan) die momenteel opgeld doet in Zweden, waar
 - het idee leeft van de stad als gemeenschap van gemeenschappen, waar de ongemakkelijkheid die de gemeenschappen voelen, wordt gebruikt als basis voor een dialoog.
- > Nieuwkomers krijgen de mogelijkheid om hun gemeenschap voorlopig te kiezen om daarmee hun emancipatie in de stad uiteindelijk te vergemakkelijken (zonder te praten over homogeniteit of gettovorming).

→ De stedelijke diversiteit als vehikel van sociale cohesie :

- > Ruimtelijke nabijheid leidt niet automatisch tot sociale nabijheid en
- > stelt het probleem van diversiteit op de maatschappelijke ladder.
 - Er moeten twee soorten van diversiteit onderscheiden worden :
 - een doeltreffende verscheidenheid die rekening houdt met de bekommernissen van de bewoners om de waarde van hun wijk en
 - een ondoeltreffende mix waarbij de middenklasse de zorg voor de wijk niet op zich neemt.
 - Het gaat niet altijd om het creëren van diversiteit, maar eerder over het "rangschikken van de onderdelen van een wijk".

→ Participatie kan iets anders zijn dan "participatief gebabbel", als :

- > De geraadpleegde én de raadgever erbij betrokken zijn,
- > Een lokaal gecentreerd beleid wordt gevoerd (een confrontatie van nabij tussen de verleners en de ontvangers van een dienst).

Instrumenten van diversiteit

- Ondanks de problemen om verscheidenheid in te voeren (zelfs op kleine schaal in het verenigingsleven, waar diversiteit een prioriteit is) is het belangrijk om de deuren te openen zodat mensen kunnen kiezen in welke maatschappij ze willen leven.
- Sociale huisvesting.
 - > Aan de top van de GOMB bestaat de wil om een wet in te voeren die huurders van een sociale woning de kans biedt om hun woning te kopen en om zo een sociale verscheidenheid in het gebouw te creëren.
 - > De bevolkingsdichtheid is een manier om een promotor te verplichten om diversiteit te creëren in termen van sociale huisvesting. Brussel is een stad met een lage bevolkingsdichtheid (63 bewoners per hectare tegenover 200 per hectare in Parijs).
 - > Het is noodzakelijk te kunnen rekenen op een politieke wil om sociale huisvesting te creëren.
 - > Het sociale huisvestingsbeleid moet worden gekoppeld aan het tewerkstellingsbeleid.

Er werd een aantal voorstellen geformuleerd

- Wij moeten de stad beschouwen op haar werkelijke schaal, met inbegrip van het hinterland.
 - > De totale kosten van de stad moeten worden gedragen door alle gebruikers (ingezetenen en niet-ingezetenen):
 - Herziening van het fiscale beleid en het herverdelingsbeleid.
 - Het mobiliteitsdeficit dat niet-bewoners veroorzaken in Brussel, delgen.
 - > Om een stedelijke ruimte te organiseren op schaal van het grootstedelijke gebied, moet:
 - Een stadsgemeenschap worden ingevoerd.
 - Een wezenlijk denkbeeld over de stadsgemeenschap worden ontwikkeld.
 - De geterritorialiseerde en/of lokalistische visie op participatie worden verlaten.
- De integratie van etnische minderheden kan worden vergemakkelijkt door contractuele verhoudingen aan te gaan met bepaalde minderheden. Bijvoorbeeld door een betere toegang tot de werkgelegenheid te bieden in ruil voor de responsabilisering tegenover ongewenst gedrag.

- Gentrificatiemaatregelen hebben bepaalde voordelen en moeten niet worden afgeblokt. Wel moet worden nagegaan hoe hun negatieve effecten kunnen worden gecompenseerd, bijvoorbeeld door middel van een sociaal huisvestingsbeleid.
- De diversiteit van de bevolking moet worden bevorderd door een hogere bevolkingsdichtheid en de effecten van de gentrificatie moeten worden verzacht door een reeks maatregelen in verband met toegang tot woongelegenheid:
 - > Variëren van het sociale woonbeleid.
 - > Responsabilisering van de overheden (opvordering van leegstaande woningen).
 - > Ontwikkeling van een aankoopbeleid voor sociale woningen.
 - > Ontwikkeling van een bouwbeleid van sociale en middelgrote woningen.
 - > De verplichting om 20 procent sociale woonruimte te creëren voor nieuwbouwprojecten van een zekere omvang in ruil voor een grotere stadsdichtheid waardoor promotoren een meerwaarde kunnen realiseren.
- Er moeten daadwerkelijke evaluatiemaatregelen worden ingevoerd voor een betere kennis van het grondgebied.

OPENING

Voorzitter Jean-Louis Genard opent de zitting, presenteert professor Jacques Donzelot en deelt mee dat zijn lezing zal worden gevolgd door een uitwerking van operationele beleidsvoorstellen. Het is niet zeker dat er concrete voorstellen zullen uitkomen, maar dat is in ieder geval het doel. De groep kan discussiëren over andere thema's, mits die verband houden met het thema van de stedelijke mix, van stedelijke diversiteit of verscheidenheid, gemengdheid. Tijdens het tweede gedeelte zal worden geprobeerd om voorstellen te formuleren die kunnen worden gepresenteerd wanneer deze werkgroep samenkomt met de andere groepen van workshop 1 om de voorstellen van de groepen naar voren te brengen. Een aantal thema's, zoals participatie en *governance*, komt terug in alle voorstellen.

LEZING VAN JACQUES DONZELOT

Het is noodzakelijk om het onderwerp van de stedelijke verscheidenheid wat "complexer" te maken, want het lijdt aan een zeker simplisme. Dat zullen we proberen aan de hand van twee vragen: hoe komt het dat we streven naar die stedelijke diversiteit? Op welke stedelijke filosofie baseren we een stedelijke diversiteit die aan het verdwijnen is?

Hoe komt het dat we streven naar stedelijke diversiteit?

De opkomst van een afscheidingsfenomeen, dat we terugvinden in de meeste Europese en Amerikaanse steden, veroorzaakt dat streven naar diversiteit. Die afscheiding deelt de stedelijke ruimte op in drie grote categorieën: verrandstedelijking (*péri-urbanisation*), verbanning (*relégation*) en gentrificatie.

Dat fenomeen treedt op sinds de jaren zeventig. Het treft steden die ook voordien geen grote verscheidenheid kenden. Elke wijk had een redelijk welomlijnde maatschappelijke positie. En dat heeft te maken met het functionele urbanisme dat in de mode was in de tijd van het industriële kapitalisme. Het maakte een scheiding tussen de ruimte voor productie, de ruimte voor consumptie en aankopen, en de ruimte voor huisvesting en ontspanning. In de residentiële buurten waren de woningen van de verschillende sociale klassen niet gemengd. Er was een scheiding tussen de sociale woonwijken, de wijken met eengezinswoningen voor de middenklasse en de betere wijken voor de hogere klasse. Maar die lagen in ieder geval dicht genoeg bij elkaar om de droom van een stijging op de maatschappelijke ladder levend te houden en de terugtrekking in de eigen cocon te vermijden. Vanaf hun hoge verdieping zagen de flatgebouwbewoners de eengezins-

woningen en droomden ervan dat zij hier hun pensioen zouden doorbrengen of dat hun kinderen daar zouden wonen. De bewoners van de eengezinswoningen zagen hun kinderen als ingenieur en in een woning met een park in plaats van een tuintje en stenen zuilen als afsluiting in plaats van een hekwerk... Sinds die periode van nabijheid tussen de maatschappelijke klassen, die bovendien ook verenigd waren in de fabriek, zien we een fysieke verwijdering en een toenemende culturele scheiding tussen de onderdelen van de maatschappij. Die neemt haar eenheid niet meer waar omdat de grote fabriek er niet meer is om die eenheid te produceren. Elke maatschappelijke groep leeft in redelijke onwetendheid van de andere en met een stijgend wantrouwen. Dat is het gevolg van een mengeling van vlucht en afwijzing, die toeneemt met een blijkbaar onafwendbare vanzelfsprekendheid. We zien een echte "uittocht" van de midden- en arbeidersklasse naar de randgemeenten, waar meer ruimte per bewoner is, ten koste van een grotere afstand, waardoor de reistijd toeneemt en het bestaan meer wordt beperkt tot het privéleven. Die massale verrandstedelijking had ook tot gevolg dat nieuwe bevolkingsgroepen arriveerden in de volksbuurten in het oude centrum of de sociale woonwijken die werden verlaten. Terwijl die wijken vroeger het toneel vormden van een zekere sociale mix van midden- en arbeidersklasse, worden ze nu bewoond door etnische minderheden, die eerst op uitnodiging en daarna op eigen initiatief komen om een baan aan te nemen of te zoeken. Als gevolg van de financiële steun bij de huisvesting en de familiale toenadering, evolueerde de situatie al snel naar een etnische concentratie, die evolueerde van een integratiefase (het discours "black, blanc, beur" van de migrantenjongeren in Frankrijk aan het begin van de jaren tachtig) naar een veel hardere fase van afscheiding, die we aanduiden met de naam "verbanning".

Sinds kort zijn we getuige van een derde trend, die de schijn kan wekken dat de negatieve effecten van de verandstedelijking en verbanning worden verminderd, namelijk de gentrificatie. Dat fenomeen behelst een zekere terugkeer van de middenklasse naar het centrum van de stad. Maar de hoop dat die een tegenwicht kan vormen voor de overbevolking in sommige wijken van etnische minderheden is een illusie. Gentrificatie wordt gekenmerkt door een stijging van de vastgoedprijzen en de komst van leden van de middenklasse als huiseigenaars. Dat leidt integendeel juist tot het vertrek van de armere bewoners, de huurders van de middenklasse en bijgevolg ook van de zogenaamde "intermediaire" klasse van kunstenaars en handelaars. We moeten dus vaststellen dat de bestemming van een stad verbonden lijkt met dat fenomeen van scheiding en transformatie, dat de culturele attitudes zodanig versterkt, dat we bijna antropologische grenzen kunnen trekken tussen die verschillende vormen van stedelijkheid.

→ Het fenomeen van de verandstedelijking correspondeert met een beschermende vorm van "onder ons" zijn, met een verhouding tot de ruimte waarin de stromen meevoeren naar plaatsen die enkel het eindpunt zijn van de stromen. Het zijn louter aankomsten en vertrekpunten, en geen plaatsen voor ontmoeting en contact. De verhouding tot de tijd bestaat uit angst (men heeft geïnvesteerd en wordt beheerst door de angst dat de investering niet zal renderen).

→ Het fenomeen van de verbanning wordt gekenmerkt door een vorm van "onder ons" zijn. Die wordt noodgedwongen gemarkeerd door de gelijkenis en het wantrouwen dat gettomaatschappijen karakteriseert, door een verhouding tot de ruimte tegengesteld aan de verandstedelijking, en een verhouding tot de tijd die bestaat uit een cultuur van wanhoop. Het is immers voor wie in die wijken woont, zo gevaarlijk om ervan te dromen zijn omstandigheden te veranderen.

→ Het fenomeen van de gentrificatie wordt gemarkeerd door een selectieve en zelfgekozen formule van "onder ons" zijn (men moet de hoge vastgoedprijs kunnen betalen), een verhouding tot de ruimte die voortkomt uit een alomtegenwoordigheid en een vermogen om de plaats en de beweging te beheersen. Dat laatste wordt gesymboliseerd door het toenemende gebruik van de fiets in gegentrificeerde steden. Dat drukt tegelijkertijd een totaal andere verhouding tot de tijd uit dan de stress van de randstedelingen of de weigering om te hopen van de bannelingen. Fietsen is een vorm van ontspanning (je gaat sneller wanneer je wil en bovendien geniet je ervan).

Dat antropologische aspect illustreert het feit dat de afstanden vandaag niet alleen ruimtelijk zijn, maar dat ze ook voortvloeien uit een manier van leven en daardoor het gevoel geven dat het onmogelijk is om van één model naar een ander te gaan. Die stand van zaken veroorzaakt een verlies aan maatschappelijke mobiliteit, die samen gaat met het stedelijke functionalisme.

We kunnen zelfs zeggen dat het stedelijke vraagstuk ook van invloed is op het maatschappelijke vraagstuk, dat het dat zo sterk determineert dat elk mogelijk antwoord erdoor wordt geconditioneerd. In de negentiende eeuw omvatte het stedelijke vraagstuk enkel het maatschappelijke vraagstuk, omdat de stad aanzette tot conflicten door de confrontatie van arm en rijk, wat leidde tot de noodzaak om antwoorden te vinden voor die conflicten. In onze tijd is de scheiding zo ver doorgevoerd dat het stedelijke vraagstuk de hinderpaal is geworden bij de zoektocht naar een oplossing voor andere vraagstukken.

Vanuit welk perspectief benaderen we de stedelijke diversiteit ?

Tegenover het scheidingsfenomeen is het verleidelijk om de stedelijke diversiteit te zien als een gemakkelijke oplossing: het eenvoudig opnieuw in werking brengen van de vooraf bestaande dynamiek door een directe reactie op de spontane "separatistische" tendensen van de bevolking. Maar dat "reactieve" beleid lijkt zinloos, omdat het geen aandacht heeft voor de processen die hebben geleid tot deze situatie. Het heeft geen nut om mensen te dwingen tot sociale diversiteit door een willekeurige mix van bewoners te creëren. Het is integendeel beter om een "proactieve" houding aan te nemen en daarbij rekening te houden met de dingen waarrond een stad zich tegenwoordig organiseert, namelijk consumptie in plaats van productie, zoals het geval was in de periode van de "dertig glorieuze jaren".

Om te bepalen hoe we de stedelijke diversiteit vorm kunnen geven, moeten we eerst begrijpen waarom de initiatieven voor een reactieve mix teleurstelden. Kijk bijvoorbeeld naar de stadsvernieuwing van de oude centra of de sociale wijken in Frankrijk, maar ook in heel wat andere Europese landen of in de Verenigde Staten, met het programma Hope Six. De bedoeling was om de middenklasse te laten terugkeren naar bepaalde wijken om een extreme armoedeconcentratie te vermijden. Maar de bedenkers van dat beleid stonden er niet bij stil dat dat beleid de positie van de minderheden – kansarmen of etnische minderheden – nog meer zou destabiliseren in een buurt waarin zij leefden van laagbetaalde baantjes en illegale handel. Het bleek makkelijker om de sociale diversiteit van bovenaf op te leggen dan vanaf de basis te stimuleren, want het is minder ingewikkeld om de rijken naar arme (en dus goedkopere) buurten te krijgen dan andersom.

Tegenover die mislukking moeten we een proactieve benadering plaatsen, die is gebaseerd op de realiteit van het hedendaagse stadsleven, in plaats van ervan uit te gaan dat de stedelijke ontwikkeling te sturen is, zoals in de tijd van het functionele urbanisme. Het is belangrijk dat we de stad zien zoals zij is geworden. Namelijk niet langer een plaats die wordt bepaald door productie, maar een plaats van consumptie, dienstverlening en ontspanning. We moeten maken dat de voordelen van die nieuwe aantrekkingskracht van de stad doorwegen op de nadelen voor de maatschappelijke categorieën die we willen bereiken. De stad is nu een ontmoetingsplaats waar mensen de aangeboden diensten komen consumeren. Daar ligt het voordeel van de stad. En de stad zal zich pas ontwikkelen en zal pas een zekere verscheidenheid terugvinden vanaf het moment dat de voordelen van die consumptie doorwegen op de nadelen. En bij nadelen denken we bijvoorbeeld aan promiscuïteit, onveiligheid of etnische minderheden, waarmee ongemakken als criminaliteit en delinquentie worden geassocieerd.

Er bestaat dus een oplossing, die ingrijpt in de twee aspecten van het probleem en niet louter in één. Namelijk de werkgelegenheid van die categorieën van bewoners bevorderen (waardoor zij "voordelen" ontvangen) en hen in ruil vragen om de controle op de criminaliteit (de vermindering van de "nadelen") op te geven.

Een vergelijkbare redenering gaat op voor het vraagstuk van de verspreiding binnen de stad. Daarvoor moeten we de stad zien als een mobiele ruimte, waarin zich niet alleen de gebruikers bewegen die er wonen, maar ook de gebruikers die er niet wonen, maar die profiteren van de voordelen zonder last te hebben van de ongemakken. Het is belangrijk dat ook die tweede groep betrokken is bij de werking van de stad. Dat principe, dat we "distributieve rechtvaardigheid" noemen, is heel belangrijk. Het is een enigszins utilitaristische visie op de stad, dat klopt. Maar ze heeft de verdienste dat ze duidelijk is, in tegenstelling tot een idealistische visie van wat een stad zou moeten zijn om te voldoen aan een republikeins ideaal of aan de utopist die sluimert in elke urbanist. Een visie die ernaar streeft om rechtvaardig en voordelig te zijn voor alle categorieën die een plaats hebben in de uitwerking, en die hun steentje bijdragen aan de voordelen of dat aspireren. Zo kunnen we de krijtlijnen schetsen van een stedelijke diversiteit, die wordt bevorderd door de verbintenis van elke partij om bij te dragen aan de verbetering van de kwaliteit in de stad. Het komt er dus op neer om de drie genoemde tendensen (verrandstedelijking, verbanning en gentrificatie) met elkaar te confronteren in een perspectief van wederopbouw. Het gaat dus niet over het opleggen, maar over het mogelijk maken van een stedelijke diversiteit, het "sturen van gedrag" in plaats van het te proberen af te remmen. Dus een soort van sociaal neoliberalisme om de barrières en de scheidingsprocessen te verminderen, gebaseerd op de strategieën van de mensen en richtinggevend. Daarbij horen ook tegenprestaties voor de voordelen waarvan de gebruikers profiteren en voor de ongemakken waaronder ze te lijden hebben.

DEBAT

De voorzitter vat de belangrijkste punten uit de uiteenzetting van Jacques Donzelot kort samen en distilleert daaruit een aantal vragen. Hoe laten we mensen die geen inwoners zijn, betalen voor het gebruik van de stad? Hoe bevorderen we de integratie van etnische gemeenschappen? Hoe kunnen we het werkgelegenheidsbeleid inzetten? Hoe gaan we met die gemeenschappen een contractrelatie aan (tewerkstelling versus integratie)? En hoe voeren we een sociaal huisvestingsbeleid? Hoe creëren we stedelijke diversiteit zonder een beroep te doen op participatieve processen?

Vervolgens noemt hij de discussiepunten waarover gedebatteerd moet worden.

De discussie van de werkgroep zou moeten gaan over de mogelijkheid om invloed uit te oefenen op:

- de randstedelijke middenklasse
 - de etnische minderheden in de oude centra
 - de "gentrifiers" die de stadscentra binnentrekken
- En meer in het bijzonder over de volgende vragen
- Kan men de middenklasse die is "gevlucht" naar naburige gemeenten, ertoe aanzetten om bij te dragen aan de kosten van de centrumfuncties en om zich verantwoordelijk te voelen voor de toekomst van de stad?
 - Sommige minderheden hebben te lijden onder een gebrek aan werk en laten de stad daarvoor boeten met activiteiten die soms illegaal zijn. In welke mate is het mogelijk om hun vertegenwoordigers verantwoordelijk te stellen op het gebied van de veiligheid in ruil voor inspanningen die zijn verricht op het gebied van werkgelegenheid?
 - Als men wil dat de stadsvernieuwing ook ten goede komt aan de kansarme bewoners in de stad in plaats van hen te verjagen, moeten we dan niet tegelijkertijd sociale woningen bouwen die voor hen zijn bedoeld?
 - Kunnen we ons voorstellen om een "stedelijke gemeenschap" op te bouwen, met doelgerichte besprekingen in plaats van "participatief gebabbel" en van een "alibi-diversiteit" als gevolg van een beleid dat kansarmen systematisch vervangt door de middenklasse?

Tijdens het debat dat volgt op de uiteenzetting van Jacques Donzelot komt uiteraard de stedelijke diversiteit het vaakst aan bod, maar niet uitsluitend. Ook het thema van de participatie komt ter sprake.

Het begrip van "participatief gebabbel", dat Jacques Donzelot in die context gebruikte, leidt bij een deelnemer tot de vraag of participatie, net als stedelijke diversiteit, iets anders kan zijn dan dat onproductieve en kunstmatige "gebabbel" dat eerder werd genoemd. Daarop antwoordt Jacques Donzelot dat "participatie als een proces van hoog naar laag geen enkel belang heeft". De burgemeester met zijn medewerkers en drie bewoners, dat leidt tot niets. Wat volgens Jacques Donzelot belangrijk is, dat is "lokaal regeren", dankzij de confrontatie tussen ontvangers en verleners (politie, onderwijzers) van diensten.

Een spreker benadrukt het belang van een "keuze van de gemeenschap" om de concentratie van bevolkingsgroepen in bepaalde wijken te verklaren. Hij geeft als voorbeeld de Haachtsesteenweg (tussen Schaarbeek en Sint-Joost), waar een grote Turkse gemeenschap is gevestigd, wat leidt tot een grote functionele en socioprofessionele variëteit (boetieks, woningen, winkeltjes, mensen van Turkse origine die een gediversifieerd maatschappelijk traject hebben gevolgd en als zelfstandige of in een vrij beroep actief zijn). Dezelfde spreker benadrukt dat misschien daar, hoewel het anders lijkt, een grotere diversiteit (toch minstens sociaal) aanwezig is dan in sommige gebieden van Woluwe of Ukkel. Op die vaststelling antwoordt Jacques Donzelot met twee opmerkingen. Hij bevestigt ten eerste dat de groepering van mensen op basis van hun etnische afkomst een goede zaak is, als die situatie een ontwikkelingsdynamiek en -strategie mogelijk maakt.

Ten tweede, en misschien als belangrijkste argument, benadrukt Jacques Donzelot het belang van de dienstverleners die al eerder ter sprake kwamen. Binnen gemeenschappen hangen de beste te verwachten resultaten niet af van de sterkte van de gemeenschap, noch van de banden van de gemeenschap met de buitenwereld, maar eerder van de dienstverleners (en in de eerste plaats de leerkrachten) en het vertrouwen dat de gemeenschap in hen heeft.

Dan komen we opnieuw bij het al besproken principe van een gemakkelijkere toegang tot werkgelegenheid of tot onderwijs, in ruil voor het bewijs van de verantwoordelijken van de gemeenschap dat zij de ongemakken die zij in de stad veroorzaken, onder controle hebben. Het onbehagen dat een etnische minderheid voelt, kan dus dienen als basis voor een dialoog en een verzoek om een tegenprestatie. Op die manier wordt de stad opgebouwd als een gemeenschap van gemeenschappen. Dat model kan doen denken aan het principe van sociale cohesie waarover Jacques Donzelot enkele momenten uitweidt, na een interpellatie van een sprekerster die in dat domein in Brussel werkt. Volgens Donzelot vervangt de notie van sociale cohesie (gelijkheid van kansen) de notie van sociale vooruitgang (vermindering van ongelijkheden). Het is belangrijk dat de leden van een gemeenschap de indruk hebben dat zij mogelijkheden hebben in een maatschappij, als het de bedoeling is dat zij daaraan deelnemen.

Jacques Donzelot stelt voor om gentrificatiebevorderende maatregelen die echte voordelen inhouden, niet af te blokken maar na te gaan hoe negatieve effecten kunnen worden gecompenseerd. Een sociaal huisvestingsbeleid moet daarbij een belangrijke plaats innemen.

Na de pauze maakt de voorzitter een korte samenvatting van de thema's die tijdens het eerste gedeelte van het debat aan bod kwamen. Zo belandde de discussie in een debat over het sociale huisvestingsbeleid.

Een deelnemer suggereerde om bij elke bouw- en stedenbouwkundige vergunning voor nieuwbouwprojecten van een zekere omvang de verplichting op te leggen om 20 procent sociale woonruimte te creëren. Hij wees ook op de wenselijkheid om zich niet te beperken tot een sociaal huisvestingsbeleid in de enge zin. De overheid zou ook de bouw van middelgrote woningen moeten stimuleren. Een andere mogelijkheid bestaat uit de aankoop van sociale woningen, omdat het verloop in de Brusselse sociale woningen zeer laag is.

Een andere aanwezige wees op de inertie bij de overheid, die er op dit ogenblik niet in slaagt om alle beschikbare middelen aan te wenden. Voorbeelden daarvan zijn de reglementering op de leegstand en de opvoeding van leegstaande woningen.

Het blijft een noodzaak om een werkelijke stadsgemeenschap te creëren, wat niet hetzelfde is als wat participatief gebabbel. Dat leidde tot zeer geanimeerde discussies over met name de noodzaak om een openbare ruimte te creëren op de werkelijke schaal van de stad, terwijl het participatiebeleid op dit moment geterritorialiseerd is. Dat is een bijzonder complex dossier.

Jacques Donzelot drong aan op de noodzaak om lokale participatieve processen in te voeren (lokaal bestuur). Hij vraagt iedereen om mee na te denken over hoe we de openbare ruimte op stedelijke schaal moeten zien.

Vervolgens ging de discussie over het belang van de integratiestrategie. Daarbij moest worden toegegeven dat dat een regressief beleid is in vergelijking met de ambities van het sociale beleid van enkele decennia geleden, die gericht waren op emancipatie. Voor dat integratiebeleid werden meerdere elementen naar voren gebracht. Zoals het belang van de in Brussel sterk aanwezige culturele verenigingen, waarvoor een hele reeks maatregelen is uitgevoerd. Het verenigingsleven komt daarbij naar voren als een van de belangrijke spelers in het integratiebeleid van de overheid.

De zaal wees ook op het belang van de spreiding van dienstverlening. Dat lokte dan weer andere tussenkomsten uit. Sommigen spraken liever over een responsabiliseringsbeleid in plaats van over de zogenaamde toegangsmaatregelen die de welvaartstaat vroeger voorstond.

De bevolkingsdiversiteit kan worden bevorderd door een dichtheidsstrategie. In vergelijking met andere grootsteden kent Brussel een relatief lage bevolkingsdichtheid. Een deelnemer opperde de mogelijkheid om "dichtheidspremies" in te voeren als een compensatie bij een verplichte diversiteit. In bepaalde stedelijke gebieden zijn dergelijke premies zeker mogelijk, soms zelfs noodzakelijk.

Een laatste punt ging over de noodzaak om instrumenten te ontwikkelen om de kennis over de stad te vergroten. Diverse aanwezigen hadden het idee dat Brussel zichzelf te weinig kent, met name wat de stedenbouwkundige kenmerken betreft. Een evaluatiebeleid zou dan ook op zijn plaats zijn. Het openbaar beleid wordt niet geëvalueerd, wat leidt tot een versnippering of tot een gebrek aan opvolging van het ingevoerde beleid.

Na het debat somt Voorzitter Jean-Louis Genard een reeks aanbevelingen op rond de centrale vraag van de diversificatie.

Werkgroep 1.2

Van territoriale observatie tot projectontwikkeling

Alessandro Balducci benadrukt de voordelen van de bestudering van de stad voorbij de institutionele grenzen.

Hij illustreert zijn stelling met zijn ervaring met het Milanese "Megastadsgewest".

Beschouwingen over het beeld en de omvang van de stad en over de problematiek die de traditionele grenzen overstijgt en die ons ertoe verplicht om na te denken over de middelen die nodig zijn voor de ontwikkeling van de stad.

Voorzitter van de werkgroep

Hugues DUCHATEAU,

Afgevaardigd beheerder van Stratec n.v.

Spreker

Alessandro BALDUCCI,

*professor territoriaal en stedelijk beleid aan het hoofd van het Departement
Architectuur en Planning van de Polytechnische Universiteit van Milaan*

Deelnemers

Sabine AMATO, Michelle BALTES,
Atheyatte BELLAYACHI, Valérie BIOT, Pierre-Yves BOLUS,
Léopoldina CACCIA DOMINIONI, Lieve COOREVITS,
Monique COPPENS, Isabelle EMMERY, Jamal ES SAMRI,
Carine GOL-LESCOT, Athanassios GOUMAS,
Elisabeth HENIQUI, Jean-François HERZ,
Olivia LEMMENS, Johan MAGNUSSON, Roland MATTHU,
Benoît PÉRILLEUX, Jorge PUTTEMANS, Marco SCHMITT,
Claire SCOHIER, Pierre SMET, Marie-Laure ROGGE MANS,
Katrien THEUNIS, Cédric VAN MEERBEECK,
Philippe VANMUUYLDER, Benjamin WAYENS,
Julien WINKEL.

Synthese

De studieopdracht van de polytechnische school van Milaan

- Al dertig jaar heeft Milaan te lijden onder een fenomeen van stadsuitbreiding. Er is een gebrek aan samenhang tussen het overheidsbeleid in het centrum en dat van de rand.
- > Om dat op te lossen heeft de provincie Milaan de polytechnische school van Milaan de opdracht gegeven om een studie uit te voeren, die bestaat uit drie luiken:
 - Meting en kwantificering van de huidige toestand (oprichten van een observatorium).
 - Formulering van een visie voor de stadsregio.
 - Definieren en voorstellen van hulpmiddelen en instrumenten om de situatie te verbeteren op basis van een diagnose (wedstrijd over de woonbaarheid van de zone).
 - > Het onderzoeksteam stelde een strategisch project voor, bestaande uit:
 - De organisatie van een wedstrijd over het thema bewoonbaarheid.
 - De uitwerking van het project "Stad van steden".

Enkele krachtlijnen van de studie

Diverse problemen, bijvoorbeeld op het vlak van mobiliteit en milieu, houden niet op aan de politieke grenzen:

- > Bij de observatie van stedelijke evoluties wordt het alsnog meer van belang om de meest relevante afbakening van het gebied te kiezen om een bepaald thema te bestuderen.
- > De observatie moet dus de politieke grenzen durven te overschrijden zodat de bestudering flexibeler is en beter rekening kan houden met alle onderzoeken, bewegingen en veranderingen die het stadsweefsel beïnvloeden.

De uitwerking van de projecten op basis van de observaties

- De concrete uitwerking van een studie of een project vereist:
- > Een beter samenwerking tussen steden, hun rand en de stadsgewesten.
 - > Een samenwerking tussen de gemeenten, het middenveld, de verenigingen en de vorsers.

- > Bijgevolg zou het interessant zijn voor Brussel een onafhankelijk instituut op te richten dat belast is met het verzamelen en verwerken van zoveel mogelijk gegevens door een interdisciplinair team.
- > Op die basis:
 - Een coördinatie tussen de bevoegdheidsniveaus van het Gewest en de rand, zou kunnen worden aangevat, ontwikkeld en regelmatig worden bijgestuurd.
 - Het komt erop aan het juiste evenwicht te vinden tussen competitie en coöperatie, namelijk de "co-petitie" tussen de verschillende machtsniveau's over de grenzen van de gewesten heen.

Enkele suggesties om een dergelijke studie ook in Brussel uit te voeren:

- > De oprichting van een observatorium op de schaal van het stedelijke gebied (dat hoeft niet hetzelfde gebied te zijn voor alle thema's).
- > De basisunit van de observatie moet de gemeente zijn.
- > Het toevertrouwen van de observatieopdracht aan een soort CPDT (Permanente conferentie voor territoriale ontwikkeling).
- > De vraag moet uitgaan van de gemeenten en niet van een hogere autoriteit.
- > De invoering van een concept "Stad van steden": dat maakt variabele geografische indelingen mogelijk op basis van de onderwerpen (doorgevoerd in Milaan, als oplossing voor de variatie van de geografische grenzen van het stedelijke gebied en voor de moeilijkheid om een overkoepelend beeld van het geheel te vormen).
- > De operatie laten beginnen door een algemeen forum met het oog op de toe-eigening van het project door alle spelers die op zoek zijn naar een betere samenhang en de opstelling van een richtlijn die moet worden gevolgd (intellectueel, sociaal en politiek kapitaal).

OPENING

De voorzitter, Hugues Duchateau, opent de zitting, presenteert de spreker en stelt een debatmethode voor. Hij vraagt alle deelnemers zich voor te stellen en de belangrijkste reden voor hun interesse in de sessie aan te geven.

*Spatial-economic imbalance
of the EU territory The "Pentagon"*

<i>EU 15:</i>	<i>EU 27:</i>
<i>18% Area</i>	<i>14% Area</i>
<i>41% Inhabitants</i>	<i>32% Inhabitants</i>
<i>49% EU GDP</i>	<i>47% EU GDP</i>

LEZING VAN ALESSANDRO BALDUCCI

Milaan is een stad van 1,2 miljoen inwoners, van grootte vergelijkbaar met Brussel. In Italië beschikken de steden over uitgebreide bevoegdheden en veel macht. Het hogere hiërarchische niveau is de provincie. Boven de provincie staat de regio, in dit geval Lombardije. Dat heeft een tiental provincies. Milaan is het belangrijkste onderdeel van de provincie Milaan, die 4 miljoen inwoners telt.

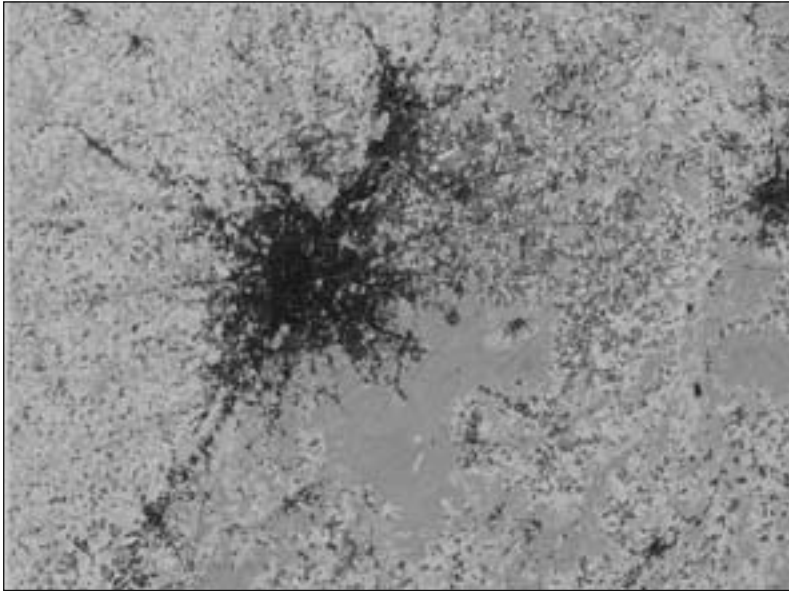
De laatste dertig jaar kende de agglomeratie fenomenen van stedelijke verspreiding die sterk lijken op wat wij in Brussel hebben vastgesteld, althans voor wat het grondgebruik betreft. Blijkbaar zijn industriële bedrijven uit de tertiaire sector meer dan in Brussel van het stadscentrum naar de buitenwijken getrokken. Veel Milanezen zijn in de stad blijven wonen, hoewel de vastgoedprijzen in het centrum sterk gestegen zijn.

In sommige Europese regio's is er geen sprake meer van het concept van een stad die gescheiden is van haar hinterland, zoals enige tijd geleden nog het geval was. Momenteel moeten we het eerder hebben over "megastadsgewesten" aangezien hun centrum en periferie alsmaar vaker één geheel vormen. Die situatie is het gevolg van de combinatie van twee convergerende factoren: de decentralisatie (vooral van bedrijven en industrie) en de uitbreiding van steden. Samen hebben die fenomenen de aanzet gegeven tot de situatie die we vandaag kennen en die aanspoort om na te gaan met welke middelen we die megastadsgewesten moeten besturen. Ze kunnen tien tot vijftig steden of gemeenten verenigen en onderscheiden zich door een reeks kenmerken. Ze zijn samengesteld uit fysiek afzonderlijke eenheden, die vanuit functioneel standpunt wel sterk verbonden zijn. Ze zijn rond één of meerdere grote centrale steden georganiseerd. Ze creëren een enorme economi-

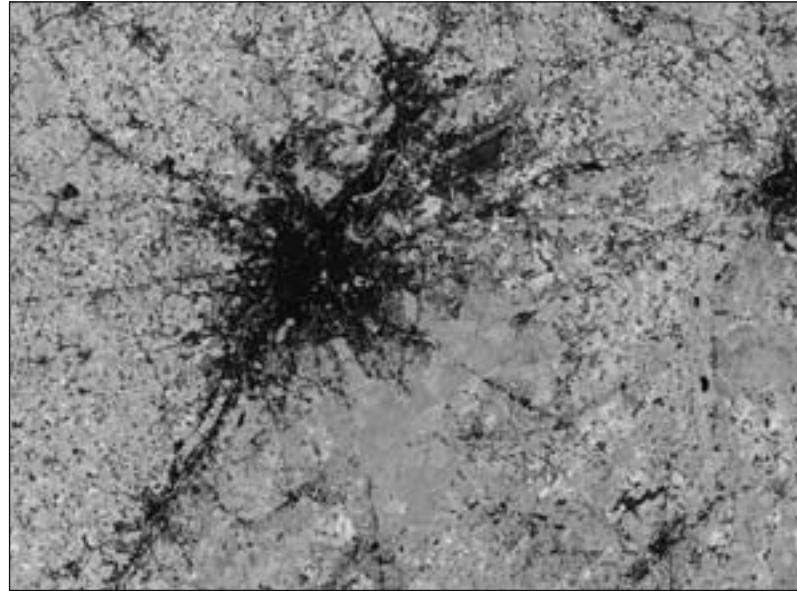
sche kracht dankzij een nieuwe functionele organisatie van het werk. Enerzijds functioneren ze als afzonderlijke eenheden waarbinnen de meeste mensen op lokaal niveau werken en wonen. Anderzijds vormen ze een ruimere stedelijke regio, doorkruist door een bevolkingsstroom, die langs auto- en spoorwegen wordt vervoerd. Op Europees niveau is binnen de vijfhoek van Londen, Hamburg, München, Parijs en Milaan een uitgestrekt stedelijk netwerk ontstaan dat een dergelijke evolutie heeft ondergaan.

Momenteel vormt de stad Milaan, samen met zijn "periferie", een geheel dat niet minder dan tien provincies en drie regio's omvat. De grenzen zijn niet meer zo duidelijk af te bakenen als dertig jaar geleden. Drie socio-economische processen hebben die evolutie beïnvloed.

Ten eerste heeft de stad Milaan sinds 1972 bijna een derde van haar bevolking verloren. 480.000 personen zijn weggetrokken en hebben zich in de naburige provincies gevestigd, onder andere in Lombardije. De reden: de oververhitting van de vastgoedmarkt die de prijzen de hoogte in dreef. Dat bracht de jongere inwoners van Milaan ertoe om voor de goedkopere periferie te kiezen. Zo bestond in 2001 al 20 procent van de stadsbevolking uit ouderen. Een ander element: dankzij de uitbreiding van transportmiddelen kunnen mensen verder van hun werk wonen. Die exodus van de bevolking werd echter in beperkte mate tegengegaan door de immigratie van buitenlanders. Op dit moment vormen zij 10 procent van de Milanese bevolking. Ook het grote aantal pendelaars dat dagelijks en tijdelijk van de stad gebruikmaakt, betekent een toename van de mensenmassa die Milaan elke dag doorkruist. Zij veroorzaken problematische verkeersopstoppen en luchtvervuiling. Elke dag rijden tussen 700.000 en 900.000 wagens de stad in.

Brussel, satelliet beeld van 1978

Brussel, satelliet beeld van 2001

Het tweede socio-economische proces dat bijdroeg tot het ontstaan van het megastadsgewest, is de drievoudige fragmentatie van Milaan:

- Een economische fragmentatie: de crisis van de zware industrie heeft de productiestructuur zodanig gefragmenteerd dat de regio vandaag 370.000 bedrijven telt.
- Een sociale fragmentatie: de herverdeling van de bevolking had negatieve gevolgen voor de netwerken in de wijken. Heel wat mensen werken op één plek en wonen op een andere. Zo verloren ze voeling met het leven in de wijk en wat dat betekent op het vlak van identiteit en participatie (met een erg "lokaal" geïnterpreteerde gevoelswaarde). Parallel daarmee veroorzaakten de exodus van jongeren naar de periferie

en het achterblijven van een welgestelde (en vrij oude) groep in het stadscentrum een grote sociale polarisatie.

- Een administratieve fragmentatie: die gaf aanleiding tot een crisis van het partijstelsel. De uitbreiding van de publieke sector veroorzaakte een toename van het aantal administratieve eenheden die alsmaar gespecialiseerder werden.

Ten slotte, ten derde, droeg de oprichting van nieuwe netwerken eveneens sterk bij tot de vorming van het Milanese megastadsgewest. De genoemde fragmentatie schiep nieuwe banden tussen mensen en groepen (immigranten, professionele netwerken, studenten). Die zijn niet meer geografisch gebonden, maar wel door gemeenschappelijke waarden en interesses (muziek, sport,

beroep). Wat die evolutie betreft, kunnen we besluiten dat de functie van de stad als "platform" belangrijker is geworden dan die als woonplaats.

Het strategische project van de “Stad van steden”

Het Milanese provinciebestuur gaf opdracht aan de polytechnische school van Milaan om een studie uit te voeren met drie belangrijke luiken :

- De meting en de kwantificering van de huidige toestand. Geen enkele organisatie bleek in staat om een algemeen beeld te geven van de bewoning en de activiteiten in het stedelijke gebied. De eerste opdracht was dan ook om een observatorium op te richten waarvan het takenpakket nog niet helemaal is gedefinieerd, omdat de exacte grenzen nog niet bekend zijn.
- Een visie formuleren over het stadsgebied.
- Hulpmiddelen en instrumenten definiëren en voorstellen om die situatie te verbeteren op basis van de gestelde diagnose.

Zo heeft de Polytechnische Universiteit van Milaan om een strategisch plan ontworpen voor de hele regio. Dat mocht niet enkel als observatie-instrument dienen. Het moest ook duidelijk het stadsgebied dat vanuit de stad was ontwikkeld, afbakenen en middelen aanreiken om de cohesie van dat gebied te verbeteren. De universiteit plaatste die moeilijke opdracht al gauw in een nieuw kader. De onderzoekers vertrokken vanuit de vaststelling dat een project veel doeltreffender, positiever en dynamischer zou zijn dan een plan. Op die manier groeide het idee om eerder de nadruk te leggen op de bewoonbaarheid van de stad dan op het uitbouwen van nieuwe infrastructuur. Die bewoonbaarheid is op zes uiterst belangrijke begrippen gericht :

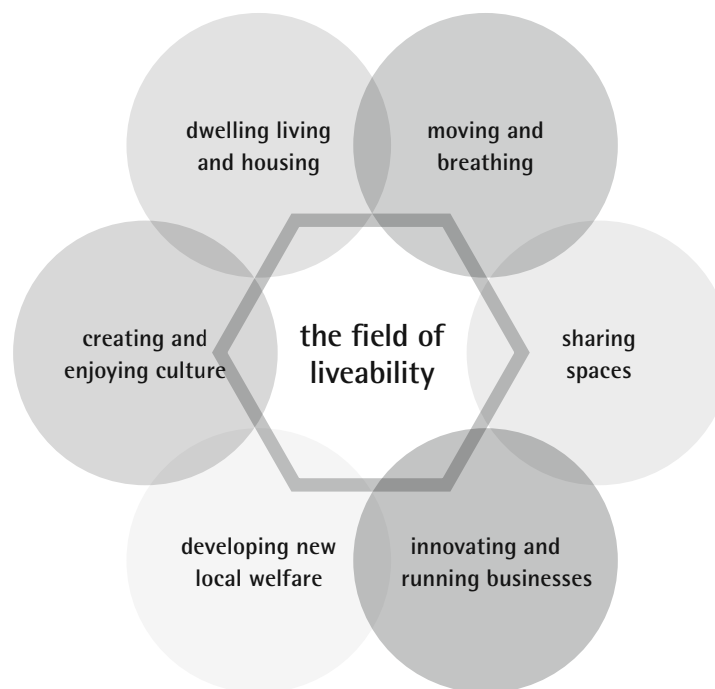
- Mensen de mogelijkheid bieden om een vaste of tijdelijke woning te vinden.
- Mobiliteit en milieu verenigen : zich gemakkelijk kun-

nen verplaatsen en tegelijk een leefbare omgeving bevorderen.

- De mogelijkheid geven om de openbare ruimte te delen.
- Cultuur creëren en er gebruik van maken.
- Een nieuw plaatselijk welzijn stimuleren.
- Innoveren en ondernemen.

Parallel daarmee was men het ook eens over de noodzaak om de samenwerking tussen de eenheden van het megastadsgewest van Milaan te starten, om netwerken uit te bouwen en om te proberen de spelers met elkaar in contact te brengen. Uit die ambitie is het project “Stad van Steden” gegroeid. Het is een soort vereniging die bemiddelt tussen gemeenten en die het ontstaan van

een discussieplatform wil bevorderen. Op die manier kunnen de gemeenten samenwerken om hun intercommunale banden te versterken. Ook de “interfunctionaliteit”, die al in een embryonaal stadium aanwezig was (verscheidene departementen en gemeenten in de regio Milaan werkten al samen, zoals Brianza, Alto Milanese, Adda en Martesana), kunnen ze nu verder uitbouwen. Daartoe ontwierp het onderzoeksteam van de Polytechnische Universiteit van Milaan een strategie in vijf stappen, die werd ingeleid door de publicatie van een strategisch document om het initiatief te stimuleren. Vervolgens organiseerde het team een wedstrijd over het thema “bewoonbaarheid” (260 deelnemers). Het doel daarvan was om innoverende projecten aan te trekken en te selecteren. Er werden tien projecten uitgekozen.

Het initiatief werd nog wat uitgebreid en wijdde zich in maart 2007 aan de realisatie van een "Atlas of provincial policies and projects for a better habitability". In een vierde fase werd een beperkt aantal kleine, maar heel concrete proefprojecten gestart. Ten slotte organiseerde het onderzoeksteam een tentoonstelling met als titel "Vivi mi" (Italiaans voor "Leve mij" of "Leve Milaan"). In dat kader werd tijdens de Triennale van Milaan (van mei tot juli 2007) het "Stadstheater" georganiseerd in de vorm van ontmoetings- en discussiefora tussen de betrokkenen van de stedelijke regio. Een afsluitend document vatte het hele project samen. Het initiatief was erg positief. Toen de conclusies werden getrokken, konden de deelnemers namelijk samen moeilijkheden overwinnen en uitdagingen aangaan, zoals milieubescherming of het aanbieden van bijkomende diensten.

TOELICHTING

De voorzitter stelt voor om de toespraak van de heer Balducci nog eens te doorlopen en enkele punten toe te lichten voor een goed inzicht in de demografische situatie van Milaan, die overeenkomsten vertoont met de situatie van Brussel. We moeten bijvoorbeeld goed kijken naar de schaal van de kaarten om ons een idee te vormen over de afstanden. Om de werking op drie overheidsniveaus (regionaal, provinciaal en gemeentelijk) goed te begrijpen, moeten we weten welke bevoegdheden ze hebben op het vlak van ruimtelijke ordening, transport, milieu enzovoort. Op die manier worden de overeenkomsten en verschillen met Brussel duidelijker.

Alessandro Balducci behandelt de vraag over de bevoegdheden van de administratieve zones (regio's, provincies en gemeenten) in Italië om een vergelijking tussen Milaan en Brussel te kunnen maken. Hij omschrijft eerst de bevoegdheden van de genoemde eenheden :

- De regio's beschikken over heel uitgebreide bevoegdheden. Op wetgevend niveau zijn ze bijvoorbeeld verantwoordelijk voor gezondheid, infrastructuur en stadsontwikkeling (op dat laatste vlak maken de provincies heel weinig gebruik van hun voorrechten).
- De provincies zijn heel oude instellingen en zien hun bevoegdheden geleidelijk afnemen. Ze zijn hoofdzakelijk belast met rurale en economische ontwikkelingszones, milieu, wegen en transport, de bouw van scholen, cultureel erfgoed, bepaalde gezondheidssectoren enzovoort. Vaak komen ze in conflict met de gemeenten.
- De gemeenten ten slotte beschikken over een vrij grote autonomie op het vlak van territoriale ontwikkeling.

Alessandro Balducci vindt een vergelijking tussen Milaan en Brussel moeilijk. Brussel strekt zich namelijk uit over een vrij beperkt gebied. Het heeft geen controle over gemeenten die zich op tien kilometer van het stadscentrum bevinden. Milaan is daarentegen al geruime tijd de ontegensprekelijke hoofdstad van Noord-Italië.

Een toehoorder kaart de problematiek van de belastingen in Brussel aan. Die worden op regionaal niveau geheven, op basis van de woonplaats van de belastingplichtige en niet op basis van zijn werkplaats. Dat vormt een groot probleem voor de hoofdstad die dagelijks een stroom pendelaars uit de periferie opneemt. De deelnemer vraagt of hetzelfde voor Milaan geldt.

Alessandro Balducci antwoordt negatief. Het belastingstelsel is voornamelijk gecentraliseerd en de gemeenten worden gefinancierd volgens de omvang van hun bevolking. Hij verduidelijkt wel dat het project van de Polytechnische Universiteit momenteel maar een proces is dat allianties wil vastleggen. Er is nog geen sprake van de financiële aspecten. Op dit moment gaat het om een informele aanpak, om een zoektocht naar een nieuwe visie, om een poging om de betrokkenen bijeen te brengen en om zoveel mogelijk informatie te verzamelen voor zoveel mogelijk mensen. Het project bevindt zich in een strategisch en theoretisch stadium, nog niet in een concrete fase. Er zijn nog niet te veel beperkingen voor de betrokkenen bij de stadsontwikkeling. Het is niet de bedoeling om vragen te stellen bij de huidige situatie. Het project is gloednieuw en is louter bedoeld om het overleg te stimuleren.

DEBAT

De werkgroep boog zich over de volgende vraagstukken:

- *De veranderingen in de stad:*
 - > Welke veranderingen kan je tegenwoordig waarnemen in de fysieke dimensie van de stad?
 - > Welke factoren beïnvloeden die veranderingen, vanuit een socio-economisch standpunt?
 - > In welke zin stellen die veranderingen het huidige systeem van lokale en supralokale overheden ter discussie?
- *Het beeld en de schaal van de stad:*
 - > Als we de significante grenzen van een huidige stad juist willen afbakenen, welk beeld gebruiken we dan het beste: stad, grootstedelijke zone, verstedelijkte regio, megastadsgewest?
- *Instrumenten en hulpmiddelen voor een strategie:*
 - > Welk soort instrumenten gebruiken we om de fenomenen waarmee elke hedendaagse stad te maken krijgt (milieubescherming, economische ontwikkeling, sociale samenhang enzovoort), te beheersen?
 - > Kan het voorbeeld van de provincie Milaan onze zoektocht naar nieuwe instrumenten helpen? Kunnen we van daaruit een efficiënte strategie ontwikkelen voor de stad van vandaag?

Het debat gaat veel over Brussel, over de moeilijke territoriale duiding, de periferie, de Belgische institutionele situatie en de moeilijkheid om de Milanese ervaring toe te passen op die context. Op 80 kilometer van Milaan voelen mensen zich nog altijd Milanees, en dat geldt hoegenaamd niet voor Brussel. Stel je voor dat je de inwoners van Aalst, Leuven en Nijvel vertelt dat ze Brusselaars zijn!

Die constatering brengt Alessandro Balducci ertoe om te benadrukken dat je een abstractie moet maken van de administratieve structuren, omdat die niet verenigbaar zijn met zijn project. We moeten het probleem van de grenzen overstijgen, want ook de stad is zich niet bewust van haar grenzen. We moeten een algemene visie aannemen die dynamischer en flexibeler is. De administratieve grenzen worden altijd overschreden door de functionele grenzen. Het is dan ook cruciaal om soepele structuren te vinden die zich snel kunnen aanpassen aan de stedelijke groei.

Een deelnemer brengt de uitbreiding van het Brussels Gewest naar zijn hinterland (65 gemeenten) ter sprake. De spreker benadrukt het belang van een dynamische structuur, zodat elke entiteit zich kan integreren in of terugtrekken uit het project. Zo zou men de gemeenten bijvoorbeeld kunnen uitnodigen om aan te geven of ze al dan niet wensen deel uit te maken van de Brusselse stedelijke zone. Een schijnbaar eenvoudige oplossing, maar moeilijk toe te passen in de Belgische context.

Een andere deelnemer vestigt ook de aandacht op het gebrek aan samenwerking tussen de federale entiteiten, terwijl een groot aantal bevoegdheden met betrekking tot de steden van hen afhangt. Daarbij komt nog eens het gebrek aan informatie-uitwisseling tussen het Waalse, Vlaamse en Brusselse Gewest.

Hugues Duchateau vraagt de deelnemers een reeks aanbevelingen te formuleren om een grotere samenhang te creëren in het stedelijke gebied van Brussel.

Het zou nuttig zijn een Brussels observatorium te creëren dat het stedelijke grondgebied van de hoofdstad bestudeert.

De omvang van het stedelijke gebied varieert van sector tot sector. Het boven de grond leggen van de Zenne valt een ander grootstedelijk gebied toe dan de gezondheidszorg, het milieu of de mobiliteit. Dezelfde gebieden behandelen niet dezelfde onderwerpen. De definitie van het gebied verandert naargelang van de sector (gezondheid, transport, milieu, onderwijs...). Essentieel zou zijn dat een observatorium onafhankelijk van de gewesten en gemeenschappen werkt en dat het uitgaat van de gemeenten.

Niet als in Wallonië zou de observatie van het Brusselse stedelijke gebied kunnen worden toevertrouwd aan een soort van Permanente conferentie voor territoriale ontwikkeling (CPDT), die de juiste vragen stelt en een stabielere en grondigere kennis van de stedelijke complexiteit verwerft. De Waalse CPDT werd opgericht op initiatief van het Waalse Gewest door onderzoekscentra die zich bezighouden met de ruimtelijke ordening van het Franstalige landsgebied. Ook Brusselaars werken eraan mee.

Die observatie moet worden toevertrouwd aan een gekwalificeerde organisatie, onafhankelijk van de politieke overheden. De opdracht moet worden gedefinieerd door de gemeenten, of eventueel de gewesten.

De gewesten mogen niet worden uitgesloten. In Frankrijk zijn niet alleen de gemeenten vertegenwoordigd in de verenigingen van gemeenten, maar ook de departementen (te vergelijken met de Italiaanse provincies) en de staat. Er is geen exclusiviteit, niet ten opzichte van de gewesten, noch van de federale staat. Alle initiatieven moeten uitgaan van de gemeenten en niet van de hogere echelons, als men wil dat ze werken.

Deze Conferentie zou samengesteld zijn uit vertegenwoordigers van de overheden, academici en gespecialiseerde bestuurders. De inrichtende macht van dat observatorium zou samengesteld moeten zijn uit de gemeenten, de gewesten en het federale niveau.

De geografische grenzen variëren naargelang van het onderwerp. De onderzoeken hoeven zich niet noodzakelijk te beperken tot het gewestelijke niveau. Die moeilijkheid werd overwonnen door het concept "Stad van steden". Dat concept is soepel genoeg voor sectorale geografische indelingen. Het onderzoek van professor Van Hecke van de KUL kwam tot de conclusie dat de invloedssfeer van het Brussels Gewest zich uitstrekt over 65 gemeenten.

De samenwerking tussen de regionale entiteiten is fundamenteel en moet de concurrentie overstijgen. Het idee van een "Stad van steden" zoals in Milaan toont een voorbeeld van een gezamenlijke visie.

Naar Milanees voorbeeld kunnen voor Brussel hulpmiddelen en beleidsinstrumenten worden overwogen.

Er komen twee sterke ideeën naar voren.

- De lancering van een operatie moet worden toevertrouwd aan een algemeen forum dat de gemeenten en andere organisaties zoals verenigingen bijeenbrengt. Dat is de ideale plaats om geografische indelingen per sector te maken of om specifieke hulpmiddelen in te voeren voor de projectoproepen en voor projectspecificaties die verschillen naargelang van de betrokken sector en/of de aanzet van een meer coherent beheersproces voor Brussel en zijn rand.
- Het algemene forum is de plaats van overleg en informatie-uitwisseling die de richtlijnen moet opstellen voor alle projecten. Het forum wordt zodoende het intellectuele, sociale en politieke kapitaal dat dienst moet doen als basisinvestering van het project.

Werkgroep 1.3

Participatief Bestuur: hoe zet je een pluralistisch beleid op?

Artur da Rosa Pires wijst op de moeilijkheden bij het creëren van een oriënterende visie die alle spelers van een (territoriale) gemeenschap delen. Ter illustratie verwijst hij naar het experiment met nieuwe participatietechnieken dat vanaf 1998 in Portugal liep met de hulp van een onderzoeksteam. Daaruit zijn heel interessante lessen te trekken voor onze Brusselse context.

Voorzitter van de werkgroep

Nicolas JOSCHKO,

Algemeen directeur a.i. Stadsvernieuwing, Gewestelijke Ontwikkelingsmaatschappij voor het Brussels Hoofdstedelijk Gewest (GOMB)

Spreker

Artur da ROSA PIRES,

Professor in ruimtelijke ontwikkelingsbeleid en planning van de Universiteit van Aveiro in Portugal

Deelnemers

Alberto ALLENDE, Johan BASILIADES, Henri BERNARD, Sophie CARRIÈRE, Donatienne DEBY, Jacques DEPELSENAIRE, Nicoletta GARDINI, Kaasper GEURTS, Thierry GOOSSENS, Alyn HODY, Anne LE MAIGNAN, Eric LUNA, Christophe MERCIER, Ludo MOYERSOEN, Isabelle PAUTHIER, Benoît PÉRILLEUX, Marc RENSON, Muriel SACCO, Gabriel SOLAZZI, Steyn VAN ASSCHE, Manu VANDENBULCKE, Chantal VINVENT, Karin VYNCKE.

Synthese

De Portugese ervaring op het gebied van participatieve governance

- Een team van onderzoekers deed onder leiding van professor Artur da Rosa Pires in Portugal een experiment met participatieve governance in het kader van een strategische ruimtelijkeordeningsbeleid.
- De methodologie voor de uitvoering daarvan is gebaseerd op vijf concepten :
 - > Een strategische aanpak die, indien correct toegepast, een toegevoegde waarde biedt ten opzichte van de traditionele aanpak. Daardoor kunnen de lokale actoren een globale (mondiale) voorstelling construeren op basis van hun eigen lokale voorstelling.
 - > Valorisatie van het maatschappelijke kapitaal in de samenleving, dat een waardevolle bron vormt voor de territoriale ontwikkeling.
 - > Ontwikkeling van de capaciteit om een sociale dynamiek te construeren met de medewerking van de actoren.
 - > Rekening houden met de kwaliteit van de ruimte, de goederen en de specifieke culturele elementen.
 - > Mobilisatie van de totale institutionele capaciteit ("Capacity Building") om een hoger ontwikkelingsniveau te bereiken : leren beter te communiceren, kennis te verwerven en te delen, en middelen te mobiliseren door die te coördineren.
- Professor Artur da Rosa Pires schetst de belangrijkste zwakke en sterke punten van die methode.
 - > Het is moeilijk om de inertie van de bestaande beleidskeuzes en bestuursprocessen te doorbreken.
 - > Het technische personeel is niet genoeg betrokken.
 - > Het is moeilijk om in een andere organisatiewijze te werken of om een procesverandering door te voeren in de bestaande politieke bestuursstructuur.
 - > Het is moeilijk om over te stappen van concept naar actie.
 - > De partnerschappen zijn kwetsbaar.
- Uit de Portugese ervaring kunnen de volgende lessen worden getrokken met betrekking tot de implementatie van een nieuw strategisch ruimtelijkeordeningsbeleid :
 - > Beslissingsbevoegdheid impliceert uitvoeringsbevoegdheid.
 - > Het strategische ontwikkelingsproces van de ruimte moet uitmonden in concrete producties.
 - > De doeltreffendheid van het proces hangt grotendeels af van een permanente informatiestrategie.

- > Men moet niet te allen prijze nieuwe ideeën willen doordrukken, maar proberen om veranderingen door te voeren in de bestaande politieke structuur.
- > De relatievormen tussen de actoren moeten worden aangepast.
- > De organisatorische besluitvormingsprocessen moeten worden aangepast.
- De spreker stelt realistische en duurzame uitvoeringsprocedures voor, die de complexiteit respecteren en die in harmonie zijn met de nieuwe organisatiecapaciteiten die nodig zijn.
- De strategische planning streeft naar een gedeelde visie tussen alle spelers, en ontwikkelt een coherente, vruchtbare actie op lange termijn, onder de volgende voorwaarden :
 - > Het organisatiecorpus regenereren.
 - > Een netwerkleiderschap creëren.
 - > Groepen oprichten die de veranderingen dragen.
 - > Het vertrouwen van de spelers in een positieve visie stimuleren.
 - > Niet tegen elke prijs streven naar perfectie.

Een pluralistisch beleid in Brussel ?

- Het debat beperkt zich tot een gesprek over de voor- en nadelen van de participatie op het gebied van stedenbouw in Brussel :
 - > Op het gebied van stedenbouw garandeert het wettelijke kader in Brussel het principe van de universele, globale, open, publieke, mondelinge en formele participatie. Op de volgende voorwaarden :
 - Alle formele vereisten van de participatieprocedures moeten worden gerespecteerd.
 - De aanwezigheid van politici in de participatiegroepen moet worden beperkt, omdat die geen gunstig effect heeft.
 - De samenstelling van de overlegcommissies moet worden herbekeken.
 - 30 jaar na hun oprichting moeten nieuwe processen worden onderzocht die een participatie in een eerdere fase van het project mogelijk maken.
 - > Het is opportuun om uit te gaan van dit wettelijke kader en dit uit te breiden naar alle participatieve initiatieven.

OPENING

De voorzitter, Nicolas Joschko, heet de deelnemers van harte welkom bij de werkgroep, die voornamelijk zal gaan over participatieve governance en het creëren van een coherent pluralistisch beleid. Hij verheugt zich over de komst van professor Rosa Pires, op wie de zware taak rust om vijf grote thema's te behandelen, zodat de werkgroep duidelijke, realistische en pragmatische aanbevelingen kan doen.

LEZING VAN ARTUR DA ROSA PIRES

"Ervaring is de naam die velen geven aan de fouten die ze maken." Die uitdrukking klopt volkomen in het licht van de ondervinding die volgt. Het principe van participatieve governance kan zo worden samengevat: hoe zetten we mensen en instellingen ertoe aan om mee te werken en samen te werken aan een gemeenschappelijk project op lokaal niveau? In een tijd die door een ongebreidelde mondialisering wordt gekenmerkt, kent het werk van gemeenschappen – paradoxaal genoeg – een

herleving. Meer dan ooit lijkt het van levensbelang dat de gemeenschappen niet alleen de voordelen van de zogenaamde mondialisering kunnen benutten, maar ook de eventuele gevaren kunnen inschatten. Een dergelijke benaderingswijze vereist van de gemeenschappen een gedeelde en coherente aanpak evenals een gemeenschappelijk begrip van de actuele uitdagingen. Zo kunnen ze een proactieve houding aannemen ten opzichte van de gebeurtenissen. Die werkwijze moet open en holistisch zijn en zich bewust zijn van de uitdagingen van de globalisering. Op lokaal niveau is zo'n aanpak echter geen gewoonte. Indien deze dynamiek niet doelbewust op gang wordt gebracht, is de kans klein dat ze zich spontaan ontwikkelt. Na de invoering van de democratie in Portugal in 1974 bekommerden de plaatselijke besturen zich enkel om de basisbehoeften van de burgers. Er bestond geen enkele traditie van strategische ruimtelijke planning.

Op basis van die vaststelling identificeerde het onderzoeksteam in de jaren negentig vier concepten die ze essentieel vonden bij de invoering van een dergelijk participatiesysteem.

→ Ten eerste: de betrokkenen bijbrengen welke toegevoegde waarde strategische ruimtelijke planning kan teweegbrengen in vergelijking met traditionele planning. Een sterke band tussen het lokale en globale niveau opbouwen. Goed georganiseerde gebieden zijn beter in staat om de uitdagingen van de globalisering efficiënt het hoofd te bieden.

→ Ten tweede: het concept "sociaal kapitaal" is fundamenteel. Het maakt dat de maatschappij als geheel een belangrijke motor voor de ontwikkeling wordt als ze zich rondom gemeenschappelijke doelstellingen kan groeperen.

Framing Strategic Spatial Planning

- **Strategic (non-spatial) planning**

- **Spatial planning and the "new" development context
(new challenges, new resources, new roles for planning)**

- **Locality and globalisation** → opening local policy making to the "new" world context
- **Social capital** → untapped but fundamental (manly intangible) development resources
- **Institutional capacity building** → the novelty of innovative (and purposeful) social dynamics
- **The concept of development** → mobilising latent resources

- **The specificities of Local Political and Planning culture
(legal framework, professional and socio-political culture)**

- Ten derde: het begrip "Institutional Capacity Building" moet bijdragen tot de invoering van een plannings-systeem, ter bevordering van een sociale dynamiek die het hoofd kan bieden aan de meest uiteenlopende situaties.
- Ten vierde: alle miskende hulpbronnen identificeren en hun ontwikkelingspotentieel bevorderen. Zo is het bijvoorbeeld interessant om de kwaliteit van de ruimte in te zien en rekening te houden met de vaak onverwachte rijkdommen van het culturele erfgoed.
- Ten vijfde: de institutionele capaciteit als geheel bevorderen om een uitmuntend niveau te bereiken.

Voorafgaand aan de toepassing van die planningsmethode in Portugese gemeenten moest er eerst een "missieplan" met de nodige punten komen. Het gebruikte plan werd uitgewerkt volgens het principe van "Institutional Capacity Building". Dat betekende dat de plaatselijke spelers met elkaar moesten kunnen communiceren en met volledige kennis van zaken moesten kunnen beslissen. Voor een efficiënte uitvoering was uiteraard voorafgaande toegang tot alle informatie vereist.

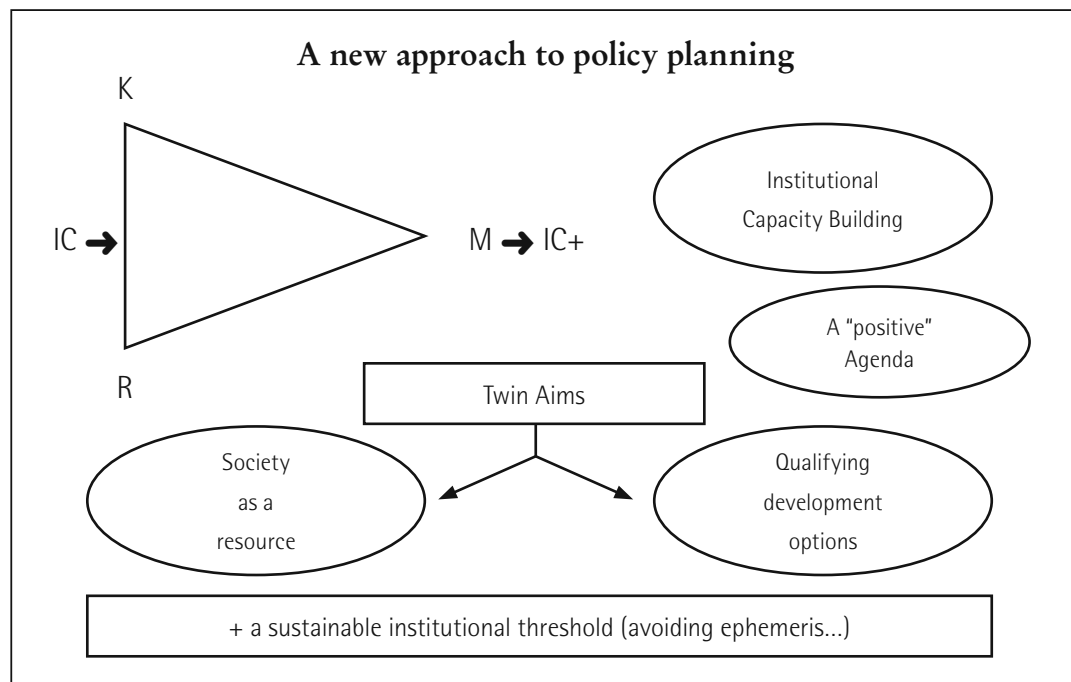
In een tweede fase moest een "positieve agenda" worden opgesteld om de slechte reputatie van de administratie uit te wissen, die de naam had bewust traag en bekrompen te werken.

Het team was vastbesloten om een beleid uit te stippelen dat nieuwe wegen zou openen. Daartoe moesten alle spelers op het terrein, ambtenaren, administratieve deskundigen en hun instellingen worden gemobiliseerd om tot concrete en duurzame resultaten te komen.

Het onderzoeksteam begon zijn werkzaamheden met een raadpleging van een selectie van bewoners uit de betrokken gemeenten. Ze vestigden hun aandacht op de eisen die de strategische ruimtelijke planning aan hen kon stellen:

- Een stevige en relevante argumentatie van hun verzoeken en/of kritiek (elk voorstel moet gemotiveerd, goed omkleed en vooral van toepassing zijn op de hele gemeenschap).
- Een beter begrip van de dynamiek van verandering en van de trends op het gebied van de ontwikkeling (wat een goede dosis pedagogie en een aanpak met een zekere "proactiviteit" vereist).
- Een degelijke en realistische kennis van wat in de toekomst zal gebeuren, besef van het belang van goede prioriteiten en de wil om voor niet al te restrictieve leidraden te kiezen zodat er ruimte voor interpretatie blijft.

Voorts moest zo duidelijk mogelijk worden gesteld dat strategische ruimtelijke planning een consensus over het ontwikkelingsbeleid vereist bij alle deelnemende partijen en a fortiori een grote betrokkenheid van de burgers. Die consensus bezorgt de planning namelijk een sociale legitimiteit, dankzij de deelname van de burgers aan de debatten en dankzij een cultuur van monitoring en projectevaluatie (de allermoeilijkste taak en tot dan volledig onbekend in Portugal).

Methodologie

Nadat die eerste stap was gezet, moest een methodologie worden uitgewerkt. Die moest op een gemeenschappelijke visie stoelen zodat de verschillende protagonisten dezelfde richting uitgingen en dezelfde kijk op de situatie hadden. Anders zou ieder zijn eigen weg inslaan, met een verschillende aanpak en met tegenstrijdige problemen en prioriteiten, waardoor elke hoop op een consensus zou vervliegen.

We moesten vermijden dat er een kakofonie zou ontstaan en dat de deelnemers zouden vluchten in abstracte ideeën die in de realiteit onmogelijk te verwezenlijken zijn. Dat impliceerde een aantal uitdagingen :

- Plaatselijke agentschappen oprichten waar de betrokkenen elkaar ontmoeten, naar elkaar luisteren, elkaar respecteren en begrijpen ("Local Empathy").
- De plaatselijke, vaak beperkte opvattingen overstijgen om het debat op een algemener niveau te tillen ("Global Prospective").
- Ieders opvatting over de kwaliteit van de gebieden en de hulpbronnen opnieuw bekijken, zodat alle betrokkenen de waarde ervan beseffen.

Bovendien was het belangrijk om de deelname van de bevolking goed voor te bereiden. De onderzoekers vermeden grote bijeenkomsten en conferenties. Ze organiseerden ontmoetingen en vergaderingen met enkele personen en vermeden workshops met meer dan zes à acht deelnemers, zodat iedereen beter naar elkaar kon luisteren en gemakkelijker ideeën kon uitwisselen. Tijdens die bijeenkomsten werden de sprekers ingedeeld in categorieën (beleidsmakers, politici en technici, wijkdeskundigen, leerkrachten, plaatselijke journalisten, gemeenteraadsleden) of lokale agentschappen (ondernemers, milieudeskundigen enzovoort). De debatten werden niet opgevat als een confrontatie waarbij ze zich moesten

laten gelden. Ze vormden een uitwisseling van standpunten waarbij de deelnemers "vriendschappelijke meningsverschillen" konden uiten. Het resultaat van die besprekingen werd vervolgens geconcretiseerd in een reeks eenvoudige en voor iedereen begrijpelijke verslagen. Die hebben er in grote mate toe bijgedragen dat alle betrokkenen de ontwikkeling van het project konden volgen en ermee konden instemmen.

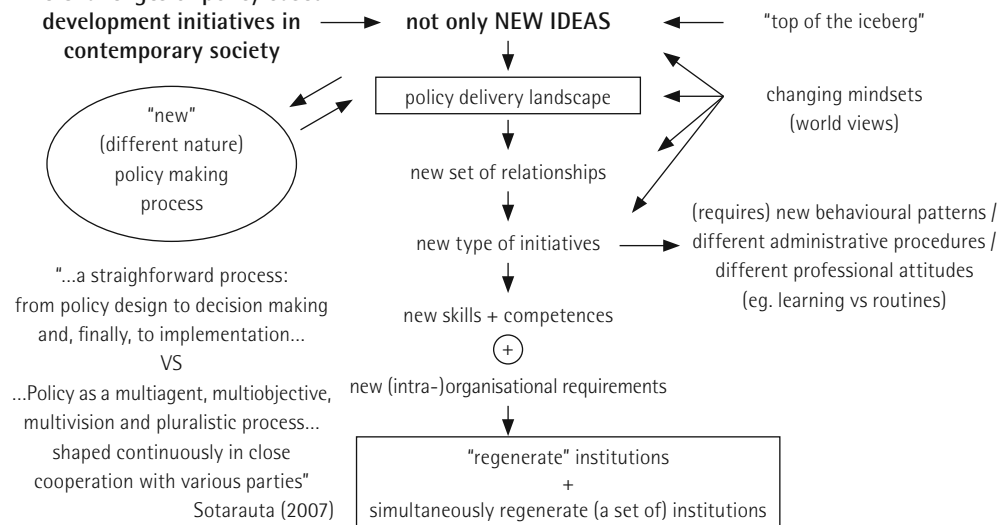
Na de publicatie van de verslagen was het tijd voor actie. Dat bleek moeilijker dan verwacht aangezien de richtlijnen en aanbevelingen niet op een onontgonnen gebied moesten worden toegepast. Er golden al bepaalde andere voorschriften. Men ging dan ook voornamelijk na hoe de

bestaande acties in de richting van onze aanbevelingen konden worden omgebogen. Dat proces bleek ingewikkelder dan wat de protagonisten van het project hadden verwacht. Ze kregen te maken met heel wat moeilijkheden.

Het wijzigen van de werking van bestaande structuren is een delicate onderneming die veel tijd en geld kan kosten. Een consensus over een origineel initiatief garandeert geenszins een goede uitvoering ervan.

A "new" paradigm of Policy Making?

The Challenges of policy based development initiatives in contemporary society

Welke lering moeten we uit die gedeeltelijke mislukking trekken?

Het is van groot belang dat de hogere instanties nieuwe strategieën uitwerken. De universitaire onderzoekers moeten leren rekening te houden met de politieke "cultuur" van de plaats waar ze die strategieën moeten toepassen.

De meeste instellingen op het terrein hebben moeite om nieuwe ideeën te aanvaarden en een vernieuwend beleid toe te passen, vooral wanneer dat volgens hen op een heel ongewone wijze en een weinig orthodoxe manier gebeurt.

Er was een hele snelle omschakeling van een rigide en lineaire structuur (ontwerp, toepassing), waarbij het "eenvoudig" was een project te starten volgens goed geoliede routines, naar een dynamische structuur waarin meerdere agentschappen, doelstellingen en processen elkaar overlappen binnen een continue en complexe dynamiek. Dat vereist nieuwe vaardigheden, nieuwe opvattingen en een volledig andere organisatie van de instellingen, die vaak tegen hun wil worden gedwongen om hun paradigma te wijzigen.

Er moet bijgevolg een "Network Leadership" komen, een zogenaamde co-conceptualisatie binnen een netwerk dat de mentaliteit van de betrokken instanties moet veranderen. Dat Network Leadership moet worden gekoppeld aan een legitimatieproces door een veelzijdige governance-dynamiek. Het zal even duren voordat het zich zal vestigen en het zal nog langer duren voordat het uitstekend functioneert. Het heeft geen zin om onmiddellijk perfectie na te streven. Het Network Leadership verwacht van elke partner dat hij aanvaardt dat zijn bedrijfscultuur kan evolueren.

Er waren verscheidene struikelblokken:

- De bestaande routines voor het starten van het project en de uitwerking van het beleid werden nauwelijks gewijzigd tijdens het proefproject. De doelstelling voor "institutionele duurzaamheid" werd niet bereikt.
- Het technische personeel was vrij terughoudend om mee te werken.
- De politieke mandatarissen hadden heel wat moeite om de nieuwe structuur te integreren. Ze werd nooit in de praktijk toegepast.

- Het onderzoeksteam lette er niet genoeg op dat het de noodzakelijke middelen voor de goede werking van het project uitwerkte, waardoor het heel ingewikkeld werd om het in de praktijk te brengen.
- De wetenschappers slaagden er niet in om een stevig partnerschap uit te bouwen met wie die de belangrijkste spelers van de verandering moesten worden.

Key elements of change

- **“Network leadership”** (which is different from “hierarchical leadership”):
 - **The relevance of key mobilising persons: bring human agency back to spatial development policy** (Sotarauta, 2007)
- **Legitimation, Stimulus and Confidence → multi-level governance**
 - **Avoiding the “unarticulated reality” phenomena** (Healey, 2005)
- **Co-evolution between policy and development dynamics**
 - **“Organizations need time to experiment and learn”**
VS
“perfectionism of strategy formation” (Sotarauta and Srinivas, 2005)

**from strategic spatial *plans* to
strategic spatial (multi-year) *programmes***

Nicolas Joschko zegt dat de werkgroep de opdracht heeft om aanbevelingen te formuleren. De meeste aanbevelingen tot nu toe gingen over stedenbouw in zijn huidige vorm, terwijl we met het debat eigenlijk dat begrip willen overstijgen. We willen nadenken over participatieve strategieën die uitstijgen boven de loutere stedenbouw, zonder er daarbij afbreuk aan te doen.

De werkgroep zal de aanbevelingen distilleren uit vijf thematische vragen :

- Hoe kunnen we het energieverlies in pluralistische besluitvormingsprocedures vermijden en vervolgens verzekeren dat ze ook op lange termijn effectief blijven?
- Hoe kunnen we een constructieve dialoog opzetten die uiteenlopende standpunten respecteert en daaruit een gedeelde visie distilleren?
- Hoe kunnen we het "globale kader" en het "lokale niveau" met elkaar verzoenen bij de uitwerking van zo'n gedeelde visie?
- Hoe zullen de verschillende partners een parallelle, evolutieve strategie opbouwen en uitvoeren, of "implementeren", zoals tegenwoordig wordt gezegd?
- Hoe kunnen we de nieuwe, opkomende en controverse ontwikkelingsconcepten verzoenen met de specifieke lokale kenmerken en/of met de doeltreffendheid van oude strategieën?

Die moeten vooral gaan over de moeilijkheden bij het implementeren van een coherente, participatieve strategie.

Het debat spitst zich onmiddellijk toe op de bijdrage van de heer Artur da Rosa Pires. Hij benadrukt hoe belangrijk het begrip "netwerk" is en hoe belangrijk het is om de banden te ontwikkelen tussen de instellingen.

Een spreker beschrijft de toestand van de participatieorganen in Brussel en vindt het ongehoord dat er in die organen ook verkozen politici zitten. Dat heeft zowel voordelen (betrokkenheid van de politiek bij het project) als nadelen (invloed op de standpunten van het participatieorgaan, politici die voortdurend aan het woord zijn enzovoort). Artur da Rosa Pires merkt op dat er in de raadplegingsprocedures in Portugal ook groepen met politici waren opgericht, maar dat die nooit met andere groepen werden gemengd (zoals deskundigen uit de wijk of lokale agentschappen). Dat is een belangrijk verschil met de Brusselse situatie.

De meeste daarop volgende bijdragen hebben betrekking op de situatie in Brussel, waardoor de woorden van Artur da Rosa Pires een beetje ondergesneeuwd raken. Er is veelvuldig sprake van de voor- en nadelen van burgerparticipatie in de ontwikkeling van de stedenbouw in Brussel.

Een spreekster vindt die participatie succesvol (vergeleken met de Wijkcontracten waarbij sommige zaken soms in het overleg vergeten worden), universeel (iedereen kan gehoord worden), allesomvattend (van toepassing op alle gewestelijke projecten waarvoor een vergunning aangevraagd moet worden), open, publiek toegankelijk, mondeling (er zijn regelmatig bijeenkomsten met projectleiders en hun tegenstanders) en formeel (na de bijeenkomst worden de notulen gepubliceerd). Maar ze uit een bedenking in de vorm van een aanbeveling: alle participatie-initiatieven zouden moeten stelen op het genoemde wettelijke kader en daarvan alle vereisten in

acht moeten nemen, ook de vormelijke (zoals het sturen van een ontvangstbevestiging van de verzoekschriften door de minister die belast is met stedenbouw).

Een andere spreker betwijfelt of de overlegcommissies dertig jaar na hun oprichting de participatieprocessen nog wel kunnen bevatten. Die overlegcommissies zouden volgens hem pas veel te laat in het proces optreden (bij de indiening van de bouwvergunning ter goedkeuring van het project). Wil participatie correct verlopen, dan moet die al veel eerder in de procedure plaatsvinden.

In dezelfde trant hekelt de spreker de praktijk dat adviezen en beslissingen na de overlegfase achter gesloten deuren genomen worden. Hij wijst op het voorbeeld van het Flageyplein in Elsene. Hij pleit ervoor de samenstelling van de overlegcommissies te herzien en stelt voor om eventueel vertegenwoordigers van buurtcomités de zitting achter gesloten deuren te laten bijwonen.

Besluiten van Workshop 1

De stedelijke diversiteit en de territoriale coherentie

De workshop over de stedelijke diversiteit en de territoriale coherentie kwam op het einde van de dag bijeen onder voorzitterschap van Nicolas Joschko om de aanbevelingen uit de drie werkgroepen samen te vatten en kort van gedachten te wisselen.

Stedelijke diversiteit, oké. Maar welke?

Presentatie van de resultaten van werkgroep 1.1 door Jean-Louis Genard

Jacques Donzelot stelde voor om het begrip "diversiteit" in zijn juiste context te plaatsen en benadrukte daarbij de zeer politieke dimensie van het relatief recente begrip. Hij herinnerde eraan dat in de fordistische steden de voorkeur uitging naar de verspreiding van de bevolkingsgroepen. De thematiek van de bevolkingsverscheidenheid dook een tiental jaar geleden op. Hij legde de nadruk op drie scheidingsfenomenen die een hinderpaal vormen voor de diversiteit. De verrandstedelijking drijft bepaalde bevolkingsgroepen naar het hinterland. Voorts worden bepaalde bevolkingsgroepen, met name de etnische minderheden, verbannen naar gettowijken. Een derde proces is dat van de gentrificatie dat nieuwe bewoners aantrekt maar dat anderen uit de geherwaardeerde wijken verdrijft. Die macrosociale dimensies zijn gekoppeld aan een antropologische dimensie, want die bevolkingsprocessen hebben antropologische effecten op de verhouding tot de ruimte, de

tijd en de anderen. Het streven naar diversiteit dat vandaag bestaat, is vooral reactief.

Hij adviseerde om het reactieve beleid te vervangen door een proactief beleid in de strijd tegen het geweld in de stad en tegen de uittocht van belastingbetalers. Tegelijk brengt een proactief beleid een aantal stedenbouwkundige dynamieken op gang, die vervolgens in de gewenste richting omgebogen kunnen worden. Het ontstaan van een stedelijke verscheidenheid laat zich in de huidige context niet voorschrijven en decreteren van bovenaf.

Verscheidene sprekers suggereerden om het begrip "diversiteit" open te trekken. Zij wezen daarbij op het feit dat die vaak wordt benaderd vanuit variabelen die telkens routinematig worden opgesteld. Een bevolkingsdiversiteit mag niet worden beperkt tot een sociale en etnische verscheidenheid. Om het concept correct af te bakenen zijn ook andere terreinen van belang, zoals het gezin, de school, de wijken. Meerdere personen benadrukten dat een vorm van diversiteit in bepaalde stadsdelen perfect legitiem kan zijn en elders niet. Dat is de reden waarom het begrip niet mag worden gesimplificeerd. Een beleidsstreven naar diversiteit mag niet worden voorgesteld als een doel op zich. In

een aantal gevallen kan een spreidingsbeleid aangewezen zijn, met name om de toegang tot een aantal goederen te vergemakkelijken.

Vooral eer te focussen op de diversiteit zijn er andere prioriteiten, zoals het tewerkstellingsbeleid. Zich vooral toespitsen op de bevolkingsmix lijkt sommige deelnemers te beperkt ten opzichte van de ambitie om een echte gemengde stad te creëren. De meeste aanbevelingen liggen in het verlengde van de presentatie van Jacques Donzelot.

Een groot aantal sprekers benadrukte dat men moet leren om over de stad na te denken op zijn werkelijke schaal, namelijk met het hinterland. Daaruit vloeit het project voort om de infrastructuurkosten van de stad te laten betalen door alle gebruikers.

Zo ging de aandacht naar de ernstige financieringsproblemen van het Gewest, die opnieuw moeten worden geëvalueerd vanuit de solidariteit van alle gebruikers. De stad moet worden beschouwd als een stedelijke gemeenschap en strekt zich uit tot over zijn grenzen, met inbegrip van het hinterland.

Binnen die stedelijke gemeenschap moet de problematiek voortaan worden besproken in termen van solidariteit. Er worden suggesties geformuleerd om het mobiliteitsbeleid te herevalueren. Mobiliteit is voor velen de sector bij uitstek waarin het hinterland een grotere solidariteit moet opbrengen. Aansluitend daarop wordt ook gewezen op het gebrek aan invloed van het publiek op het stedenbouwkundige beleid in het algemeen, in vergelijking met andere landen zoals Nederland.

Een tweede debat ging over de problematiek van de integratie van etnische minderheden.

Daarbij werd het idee geopperd om met bepaalde stedelijke minderheden onderhandelingen aan te gaan of contractuele verhoudingen uit te bouwen. Met etnische minderheden bijvoorbeeld die een betere toegang tot de werkgelegenheid krijgen in ruil voor hun responsabilisering tegenover ongewenst gedrag. Dat is een strategische hypothese die het overwegen waard is, maar voor de sprekers vrij ver verwijderd is van de Brusselse praktijk.

Het thema van de sociale huisvesting, dat net voor de pauze naar voren was gekomen, werd nadien verder uitgediept. Het gaat om een antwoord op een concrete en doeltreffende vormgeving van een stedelijke diversiteit in de wijken, die het toenemende proces van de gentrificatie kan tegenhouden. De belangrijkste pistes zijn het verhogen van de bevolkingsdichtheid die de bouwpromotoren verplicht om sociale huisvesting op te nemen in hun vastgoedprojecten, het mogelijk maken dat de bewoners van sociale woningen hun woning kunnen aankopen en het transformeren van bestaande leegstaande woningen in sociale huisvesting.

Besluiten / Aanbevelingen WG 1.1

- Diversiteit wordt belemmerd door drie soorten scheidingsfenomenen :
 - > Verrandstedelijking.
 - > Verbanning in gettowijken.
 - > Gentrificatie.
 - Vanuit een politiek standpunt :
 - > De stad moet worden bekeken op haar eigen schaal.
 - > De kosten voor het gebruik van de stad moeten worden betaald door alle gebruikers (zowel ingezetenen als niet-ingezetenen).
 - Financiële solidariteit van de gebruikers is nodig omdat de uittocht naar de randgemeenten leidt tot financiële verliezen. Dat impliceert :
 - > Een herziening van het fiscale beleid en de maatregelen voor de herverdeling.
 - > In dat kader is een oplossing nodig voor het grote deficit dat de mobiliteitsproblematiek veroorzaakt (de meerderheid van de gebruikers draagt niet bij tot de financiering omdat ze buiten de negentien gemeenten wonen).
 - De oplossing is dus om Brussel te beschouwen als :
 - > Een stadsgemeenschap, met inbegrip van het hinterland.
 - > Een openbare stedelijke ruimte op schaal van de stad waar de participatie verder gaat dan een geterritorialiserde en/of "lokalistische" visie.
 - > Een openbaar debat over kwesties als de vorming van een stedelijk gedachtegoed op de schaal van het stedelijke gebied (met inbegrip van de stedelijke gemeenschap).
 - > In die optiek moet het belang worden benadrukt van :
 - Het integratiebeleid.
 - Het verenigings- en cultuurwezen.
 - De verspreiding van de diensten.
 - De uitdaging van een "lokale regering" (met inbegrip van de politieke instrumenten om mensen die naast elkaar wonen maar elkaar weinig ontmoeten met elkaar in gesprek te brengen).
 - Voor de integratie van etnische minderheden zou het misschien goed zijn om contractrelaties aan te gaan om een betere toegang tot werkgelegenheid "om te ruilen" tegen de naleving van de wetten.
 - De effecten van de gentrificatie kunnen worden ingedijkt door een hele reeks maatregelen, zoals :
 - > De vordering van leegstaande woningen.
 - > De invoering van sociale koopwoningen (aankoop van de sociale woning door de bewoners).
 - > Het creëren van sociale en middenklassewoningen.
 - > De verplichting aan bouwpromotoren om daarvoor 20 procent binnen elk gebouw te reserveren voor sociale woningen.
- De bouw van sociale woningen zou de bevolkingsdichtheid moeten verhogen en de bouwpromotoren een meerwaarde moeten opleveren, ondanks de verplichting om een quota van sociale woningen te bouwen.
- Tot slot moet een evaluatie van de situatie worden gemaakt: de ontoereikendheid van de huidige analyses draagt bij tot een gebrek aan coherentie en verhindert de uitvoering van een efficiënt beleid.

Van territoriale observatie naar projectontwikkeling

Presentatie van de resultaten van werkgroep 1.2 door Hugues Duchateau

Onze werkgroep boog zich over het probleem van de territoriale observatie en de ontwikkeling van projecten. De discussie werd op gang gebracht door een voordracht van professor Balducci over het stedelijke gebied van Milaan.

Milaan is ongeveer even groot als het Brussels Hoofdstedelijk Gewest. Tijdens de jongste dertig jaar werden beide geconfronteerd met zeer gelijkaardige fenomenen van stadsuitbreiding.

Die stadsuitbreiding van de Milanese regio leidde tot een diagnose die vrij goed lijkt op de diagnose die ook in Brussel wordt gesteld: er heerst een gebrek aan samenhang tussen het overheidsbeleid in de centraal gelegen gemeenten en dat in de rand. Maar anders dan in Brussel lijkt het erop dat dat gebrek aan samenhang of de fouten meer worden vastgesteld in de rand dan in het centrum.

Het onderzoeksteam van de polytechnische school vond het noodzakelijk om een of meerdere projectwedstrijden voor het Milanese stedelijke gebied te organiseren. Die wedstrijden moeten openstaan voor alle inwoners van het gebied en gaan over de bewoonbaarheid van de regio. Dat thema werd verder ingedeeld in een aantal subthema's als wonen, activiteiten enzovoort.

In tweede instantie probeerde onze werkgroep zich te laten inspireren door de Milanese ervaringen om concrete voorstellen te formuleren voor de Brusselse context.

Het eerste thema heeft betrekking op de observatie en de dynamiek van de feiten. In het geval van Brussel zou het wenselijk zijn dat het observatorium wordt opgericht op de schaal van het grootstedelijke gebied.

De basisunit van de observatie moet de gemeente zijn. De opdracht van de gegevensinzameling moet worden toevertrouwd aan een Permanente conferentie voor territoriale ontwikkeling van het grootstedelijke gebied Brussel.

De geografische grenzen van het stedelijke gebied kunnen variëren naargelang van de onderwerpen. Dat bemoeilijkt de vorming van een algemeen beeld. Het concept "Stad van Steden" was soepel genoeg om een sectorale geografische indeling te maken die zich aanpast volgens onderwerp. *Last but not least* hebben wij onderzocht welke hulpmiddelen en instrumenten in aanmerking kunnen komen als wij voortgaan op wat in Milaan werd gedaan.

Met een algemeen forum (niet regionaal, noch communautair) dat openstaat voor de volledige vereniging van gemeenten (toe-eigening) kunnen specifieke hulpmiddelen ontwikkeld worden per (sectoraal) bekken en kan de aanzet worden gegeven voor een meer coherent bestuur van Brussel en zijn omgeving. Dat Forum zou de opdracht hebben mogelijke denksporen en richtlijnen voor te stellen op sociaal, intellectueel en politiek gebied.

Conclusies / Aanbevelingen WG 1.2

Coherentie is een essentieel element voor het stedelijke beleid.

Het voorbeeld van Milaan

- De metropool Milaan is erg uitgestrekt :
 - > De stad Milaan telt 1,2 miljoen inwoners en haar bevoegdheden gaan veel verder dan die van de Belgische gemeenten.
 - > De provincie Milaan heeft ongeveer 4 miljoen inwoners.
 - > De regio Lombardije verenigt 10 provincies.
- De voorbije 30 jaar werden gekenmerkt door :
 - > Een stadsuitbreiding (vergelijkbaar met Brussel op het vlak van de grondbezetting) :
 - Vooral bedrijven en industrie zijn naar de stadsrand verhuisd.
 - De inwoners zijn gebleven (veel meer eigenaars dan in Brussel).
 - > Een gebrekkige samenhang tussen de regio en het stadscentrum.
 - > Een veel te functionele denkwijze en een gebrek aan langetermijnvisie bij de gemeenten.
- Om die reden introduceerde de provincie Milaan een aanvraag voor een strategisch plan in drie luiken :
 - > Luik 1 : de realiteit meten en beoordelen.
 - > Luik 2 : een visie uitwerken voor de volledige stedelijke regio.
 - > Luik 3 : hulpmiddelen en instrumenten onderzoeken en voorstellen om de samenhang en samenwerking tussen de spelers te verbeteren.

- De Polytechnische Universiteit van Milaan leverde een strategisch project in plaats van een strategisch plan :
 - > Organisatie van een wedstrijd rond het thema "bewoonbaarheid".
 - Verscheidene spelers hebben daarop gereageerd.
 - Dat leidde tot een aantal projecten, van zeer theoretische tot zeer praktische.
 - > Ontwikkeling van het project "Stad van steden" om :
 - Samenwerking tot stand te brengen en netwerken tussen de gemeenten te creëren.
 - De perspectieven en mogelijkheden te onderzoeken, de spelers te verenigen.

Voorstellen voor Brussel

- De observatie van veranderingen :
 - > Het zou interessant zijn een observatorium te creëren dat het stedelijke gebied van Brussel bestudeert, waarbij de definitie van dat stedelijke gebied afhangt van de sector (gezondheid, transport, milieu, onderwijs...). De organisatie van dat observatorium zou uitgaan van de gemeenten en het zou onafhankelijk van de gewesten en de gemeenschappen werken.
 - > Het voorstel is om de observatie toe te vertrouwen aan een soort van Permanente conferentie voor territoriale ontwikkeling (zoals de Waalse CPDT) om :
 - De juiste vragen te vinden en te stellen.
 - Een stabielere en grondigere kennis te verwerven.
 - Meer onderhandelingsmogelijkheden te bieden.

- > Het observatorium zou worden samengesteld uit :
 - Vertegenwoordigers van de overheden.
 - Academici.
 - Gespecialiseerde bestuurders.
- > De inrichtende macht van het observatorium zou zijn samengesteld uit :
 - De gemeenten.
 - De gewesten.
 - De federale Staat.

→ Schaal en beeld :

- > De geografische grenzen variëren naargelang van de onderwerpen. Het heeft dus geen zin zich te beperken tot de grenzen van het Gewest.
- > Het idee van een "Stad van steden", geïnspireerd door het Milanese experiment, toont het voorbeeld van een gezamenlijke visie die de samenwerking tussen de gewestelijke entiteiten stimuleert, los van elke vorm van concurrentie.

→ Hulpmiddelen en instrumenten :

- > De oprichting van een algemeen forum (niet gewestelijk, noch communautair) dat openstaat voor de volledige vereniging van gemeenten maakt het mogelijk :
 - Voor de gemeenten om zich een gezamenlijke visie en een partnerschap eigen te maken.
 - Specifieke hulpmiddelen te ontwikkelen per (sectoraal) bekken.
 - De aanzet te geven tot een meer coherente bestuursvorm voor Brussel en zijn periferie.
- > Dat forum zou richtlijnen op sociaal, cultureel en politiek vlak moeten ontwikkelen.

Participatieve governance: hoe creëer je een pluralistisch beleid?

Presentatie van de werkzaamheden van werkgroep 1.3 door Nicolas Joschko

Groep 1.3 boog zich over de participatieve strategische planning. Het onderwerp werd ingeleid door professor Pires, die de ervaringen in Portugal op dat gebied beschreef. Tijdens zijn presentatie beschreef hij de diverse fasen in de implementatie van de strategische planning en benadrukte hij de noodzaak van een gemeenschappelijke visie en van de nodige middelen om die te bereiken, voordat die visie wordt omgezet in een actieplan met behulp van networking en "Flagship Projects". Het is essentieel dat er permanent sprake is van een interne dynamiek (een "momentum") om te vermijden dat het project niets meer is dan een vuurwerkshow die oplicht en daarna uitdooft.

Hij maakte op een transparante manier de balans op van de successen en de mislukkingen, wat bijzonder instructief was en ons inspireerde tot enkele aanbevelingen. In die zin was de werkgroep zeer productief.

Hierbij een selectie van die aanbevelingen.

De ontwikkeling van netwerken en Networking Leadership is uitermate belangrijk bij de uitwerking van een participatieve strategie. Er zijn meerdere voorstellen die in die richting gaan.

Een tweede aanbeveling betreft wat men noemt "Empowerment" van de "Stakeholders", dat wil zeggen een soort begeleiding die de spelers responsabiliseert om hen te helpen bij het opzetten van de instrumenten en de opleiding van de spelers die niet van nature zijn opgeleid voor dat soort initiatieven. Dat type begeleiding of coaching is even essentieel als de onafhankelijkheid van de verschillende spelers.

Hij benadrukte veelvuldig de responsabilisering van de ambtenaren, afgevaardigden en publieke actoren.

Verscheidene punten trokken onze aandacht:

De groep boog zich lange tijd over de stedenbouwkundige problematiek van tegenwoordig en enigszins minder over strategische benadering en de participatieve ontwikkeling.

De groep adviseert een meer precieze formalisering van de participatieprocessen en is met name voorstander van de organisatie van meer rondetafels (met de verspreiding van de notulen via het internet).

Hij pleit bovendien voor een versterking van het participatieve proces, zodat de burgers eerder kunnen ingrijpen, zodat ze betrokken zijn bij de beslissingen en onderdelen van beslissingen.

Sommige instrumenten bestaan al; die mogen niet worden genegeerd.

Bestaande strategieën mogen niet onherroepelijk worden afgewezen.

Daarom is het belangrijk een kritische evaluatie te maken van alle systemen die bestaan binnen het Brussels Gewest.

Een ander punt dat werd geopperd: de mogelijkheid om andere groepsdynamische elementen in te bouwen in het participatieve leerproces. Een voorbeeld: een debat of dialoog afsluiten met enkele ludieke elementen.

De groep adviseert om de menselijke en financiële middelen voor het straatwerk te vergroten. De participatieve strategie werkt blijkbaar vooral top-down, maar zou eerder bottom-up moeten werken, alle verschillende niveaus betrekken. Nog een ander advies heeft betrekking op de professionalisering en de autonomie van de groepsleiders en begeleiders van het participatieve proces.

Besluiten / Aanbevelingen WG 1.3

- Professor Artur da Rosa Pires bespreekt een strategische planningsmethode aan de hand van een opsomming van de belangrijkste elementen.
- > Hij wijst op het belang van :
- De ontwikkeling van een gemeenschappelijke visie – en hij stelt meerdere manieren voor om dat te doen.
 - De omvorming van die gemeenschappelijke visie tot een actieplan.
 - Netwerken met een nieuwe stijl van leiderschap.
 - De oprichting van vlaggenschipprojecten ("Flagship Projects").
 - Het vermijden van spectaculaire acties zonder toekomst en het concentreren op het "momentum".
- Werkgroep 1.3 bestaat in hoofdzaak uit vertegenwoordigers van vzw's en professionele stedenbouwkundigen. De meeste aanbevelingen zijn eerder gericht op de verbetering van de bestaande procedures dan op de uitwerking van globale participatiestrategieën.
- > Een dynamiek van participatieve democratie (empowerment) met betrokkenheid van alle partijen kan worden gerealiseerd door :
- De responsabilisering van alle actoren.
 - De opleiding van alle betrokkenen.
 - Adviesverlening en coaching.
- > Ook de samenwerking in netwerk moet worden georganiseerd tussen :
- De ambtenarij.
 - De plaatselijke autoriteiten.
 - De niet-institutionele stakeholders.
- > Dat vereist :
- De kennisoverdracht via het netwerk.
 - De evaluatie van de bestaande strategieën en de hulpmiddelen die noodzakelijk zijn om ze te optimaliseren en verder te ontwikkelen.
 - Het ontwerp en de uitwerking van een innoverende groepsdynamica.
 - Het stimuleren van een bottom-upbenadering samen en in interactie met top-downacties.
 - Een professionelere aanpak van de begeleiding van participatieprocessen, met name voor de groepsdynamiek.
 - Meer menselijke en financiële middelen voor de invoering van een participatiestrategie.

Workshop 2

Territoriale discriminatie

VOORZITTER
VAN DE WORKSHOP

Joachim DECLERCK

Werkgroep 2.1

Voorzitter : Michaël VAN CUTSEM,
Spreker : Philippe HERBAUX

Werkgroep 2.2

Voorzitter : Bruno VINIKAS
Spreker : Frank HENDRIKS

Werkgroep 2.3

Voorzitter : Joachim DECLERCK
Spreker : Josep ACEBILLO

Inleiding tot de werkgroepen van de workshop

De voorzitter van de workshop Joachim DECLERCK

Directeur van de 'Center for Architectural Research & Development', Berlage Instituut

De Europese steden staan tegenwoordig onder een dubbele spanning.

Enerzijds heeft de groeiende territoriale ongelijkheid de grootste invloed op de armste wijken van de stad, wat leidt tot een daadkrachtige territoriale positieve discriminatie. Anderzijds verplicht de almaar scherpere concurrentie tussen metropolen hen om een gunstige positie te houden of te verwerven. Dat veroorzaakt een uitgebreid debat rond de impact van projecten, zowel grootschalige planningsprojecten als bescheidener interventies.

Deze workshop over territoriale discriminatie verloopt in drie fasen.

In de eerste fase zullen we het hebben over de middelen om informatie te verzamelen, om een evenwichtige ontwikkeling van de gebieden te vereenvoudigen. Die fase zal gepresenteerd worden door professor Philippe Herbaux van de universiteit van Rijsel, die aan het hoofd staat van het departement territoriale en economische inlichtingen van die universiteit. Zijn werkgroep zal voorzeten worden door Michaël Van Cutsem, die directeur is van het Jules Destrée-onderzoeksinstituut en aan het hoofd staat van de planningseenheid.

Tweede fase: hoe dragen de democratische aspecten van het stedelijke beleid en management bij tot de verbetering van democratische werking van de overheden? Die werkgroep zal geleid worden door professor Frank Hendriks van de universiteit van Tilburg. Dirk Van de Putte van het Gso/ATO zal de werkgroep inleiden aangezien de professor nog niet aanwezig is.

Derde fase: de impact van grootschalige stedelijke projecten op de territoriale discriminatie zal bekeken worden vanuit het sprekende voorbeeld van Barcelona. Die werkgroep wordt geleid door Josep Acebillo.

Brussel is een ideaal voorbeeld om de kwestie van de territoriale discriminatie aan te boren. De splitsing van de maatschappij is overal te zien. Deze workshop is van het allergrootste belang om een beleidsbeheer te preciseren en te verfijnen waarmee we de territoriale discriminatie een halt kunnen toeroepen.

Territoriale inlichtingen voor een leergebied

Inleiding tot de werkgroep 2.1 door Philippe Herbaux

Aan de Universiteit van Lille 2, in een omgeving die volledig gewijd is aan welzijn en gezondheid, werkt een kleine cel die aanvankelijk de opdracht "informatieverwerking" meekreeg. Nu tien jaar later is die kleine structuur uitgroeit tot een daadwerkelijk instrument voor "territoriale inlichtingen". Na de veeleer theoretische benadering van de heer Roggero, zal ik ernaar streven om te werken in een register van "actie-onderzoek", dat we in deze workshop samen zullen ontwikkelen.

"Territoriale inlichtingen" is een relatief nieuw woord voor het grote publiek. Met die term verwijzen we naar een radicaal vernieuwende manier om de informatie binnen een grondgebied te verzamelen en te verwerken. Ik bied u een inleidende definitie tot dat systeem van ter-

ritoriale inlichtingen. Zij vloeit voort uit een evolutie in de organisatiescultuur. Die is tegenwoordig gebaseerd op de inzameling, verwerking en analyse van informatie, maar ook op tekens en aanwijzingen. De bedoeling is oordeelkundige informatie op het juiste moment ter beschikking te stellen van de plaatselijke politieke beslis-singnemers. We hebben de lat dus erg hoog gelegd, en de informatieverwerking die eruit is voortgekomen, is zeker opmerkelijk te noemen. De problemen die diverse territoria ertoe hebben aangezet dat type logica aan te moedigen, komen nog altijd voor de dag, met uitzondering van de experimenten uitgevoerd door het Instituut Destrée met Michaël Van Cutsem.

Territoriale inlichtingen passen in een logica die een antwoord kan bieden op meerdere problemen. Ik citeer er hier enkele:

De moeite die plaatselijke politieke mandata-rissen hebben om de informatie in reële tijd te verwerken

Er is tegenwoordig een overvloed aan informatie. De informatiestroom zwelt voortdurend aan en is steeds moeilijker in goede banen te leiden. Voor de beslissing-nemer is het essentieel dat hij dreigingen en breuklijnen kan voorzien. De inwoners van een grondgebied worden uiterst veeleisend en verplichten de politieke wereld tot nieuwe informatiebewerkingswijzen. Die verwerking gebeurt momenteel door experts, maar het zou constructiever zijn als die steeds meer zou gebeuren door de inwoners, door de kiezers dus.

De informatieverwerking gebeurde gisteren nog manueel, maar de ICT heeft ons in de wereld van het onmiddellijke gebracht.

Die "mutualisatie" gaat noodzakelijk gepaard met een kapitalisatie van de informatie.

Er bestaat al een aantal van die "territoriale samenwerkingsplatformen" in Europa, hoewel in een experimenteel stadium. Ik denk daarbij aan CAENTI (Coordination Action of the European Network of Territorial Intelligence), dat een tiental Europese partners groepeerd. Of het project Huelva (in Spanje), dat van Besançon (Frankrijk) en dat van Roemenië. Die experimenten zijn niet noodzakelijk gebaseerd op de informatietechnologie, die het bestaande proces alleen maar versterkt. In elk geval biedt ze aantrekkelijke vooruitzichten.

Kortom, territoriale inlichtingen zijn geen recept, maar een proces dat tijd vraagt, soms meerdere vierjarencontracten. Het is maar een van de mogelijke hulpmiddelen voor territoriaal bestuur. Het vervangt de toekomstleer niet, maar vult hem veeleer aan. Het vormt een steunpunt waarop het territorium zich kan baseren om te anticiperen op breuken en om het bestaande te behouden en indien nodig te versterken. Die territoriale inlichtingen zullen het territorium uiteindelijk transformeren tot wat men ervan verwacht: een leergebied.

Tussen democratie en de beheersbaarheid van het beleid: managen van uitwisselingen in een grootstedelijk gebied.

Inleiding tot de werkgroep 2.2 door Dirk Van de Putte

Professor Hendriks heeft wat vertraging en vroeg me om het onderwerp in zijn plaats in te leiden. Een gevaarlijke oefening, maar ik zal het er toch maar op wagen. Ik maak het mezelf al meteen iets makkelijker als ik u uitleg waarom we voor hem hebben gekozen. We vroegen hem zich te buigen over de problemen van participatie en partnerschap. In werkgroep 1 bespreken we hoe we hoe we participatie organiseren, het partnerschap in goede banen leiden en de voorwaarden creëren voor een efficiënte samenwerking.

Wanneer alle vertegenwoordigers van de betrokken partijen hun zegje hebben gedaan, wanneer hun advies is gehoord, wanneer zij zich allemaal – terecht – onophoudelijk tot u wenden en wanneer eindelijk iedereen zijn adviezen, indrukken en zijn aanbevelingen heeft doorgegeven – dan moeten de overheden op alle niveaus beslissingen nemen en indien nodig knopen doorhakken. De relatie tussen governance en democratie is extreem complex geworden. Het principe van governance bepaalt dat de overheid niet noodzakelijk het laatste woord heeft. Wanneer andere instellingen de norm de facto vastleggen, moet de overheid in alle omstandigheden het project blijven leiden. Dat baart de overheidsdiensten natuurlijk zorgen, aangezien zij hun rol van partner moeten vervullen en tegelijk moeten controleren dat de verplichtingen nageleefd worden. En indien nodig, scheidsrechter spelen. Professor Hendriks heeft zijn proefschrift gebaseerd op de vergelijking tussen de participatiemodellen in Duitsland en Nederland. Hij stelt een grote gelijkens vast tussen het Rijnmodel en het Poldermodel. De

twee landen volgen hetzelfde model, elk binnen hun lokale en nationale structuren. Professor Hendriks zal zijn uiteenzetting beginnen met twee fundamentele principes die hij met elkaar zal verbinden. Zo ontstaat een matrix waarmee de democratische werking kan worden verbeterd. Hij is ervan overtuigd dat de striktheid van de democratische werking het geheim van elk goed bestuur is. Daarin ligt inderdaad de uitdaging: onophoudelijk de democratische structuren laten evolueren opdat ze de plaatselijke trends volgen en tegelijk de principes respecteren die gelden in een rechtstaat.

Daarbij plaatst hij indirecte en directe democratie tegenover elkaar: een indirecte democratie is een representatieve democratie, een directe democratie een democratie waarin de inwoners zelf beslissingsrecht hebben. Bovendien spreekt hij ook van een majoritaire democratie en een niet-majoritaire democratie. Een majoritaire democratie leidt tot aggregatie, een niet-majoritaire tot integratie. Als we die gegevens met elkaar kruisen, dan zien we dat een majoritair systeem met een indirecte (representatieve) democratie leidt tot een pendule democratie, zoals in het Verenigd Koninkrijk. Bij een indirecte representatie met een niet-majoritaire werking ontstaat een consensusdemocratie, zoals in België, Nederland en Duitsland. Een directe democratie met een majoritair systeem genereert een plebiscitaire democratie en een directe democratie gecombineerd met een niet-majoritair systeem mondt uit in een participatieve democratie. Het gaat daarbij natuurlijk om geïdealiseerde en eigenlijk zeer theoretische modellen. Maar daarmee kunnen we de verschillende democratische vormen goed situeren, als we ons er goed bewust van zijn dat in werkelijkheid alleen maar bastaardvormen voorkomen, omdat er praktisch geen pure vormen van democratie bestaan. We zullen dan ook trachten om de sterke en zwakke punten van elke combinatie goed af te grenzen.

Territoriale inlichtingen voor een leergebied

Presentatie van werkgroep 2.3 door Joachim Declerck

De heer Acebillo, de spreker voor de derde werkgroep van de tweede workshop, heeft door zijn veldwerkervaring in de voorbije tien à vijftien jaar een grote bekendheid verworven. Hij staat aan het hoofd van het stedelijk planningsbureau Barcelona Regional, dat belast is met alle kwesties in verband met infrastructuur, planning en milieu op het grondgebied van Barcelona (en ook binnen Catalonië en rond Barcelona). De heer Acebillo heeft in de loop van de tijd een grote expertise ontwikkeld op het gebied van stedelijke governance. Hij biedt ons een specifieke benadering en een duidelijke visie op de rol van de architectuur en de stedelijke planning. Zijn reputatie en zijn ervaring gelden overal in Europa als norm, voornamelijk als het gaat over grootschalige stedelijke en architecturale projecten. Zijn bekendste project, het beroemde "Forum", werd opgezet toen Barcelona zich opmaakte om de Olympische Spelen van 1992 te verwelkomen. Maar Barcelona is niet alleen een stad van grootschalige stedelijke projecten van grote omvang, want sommige grootschalige projecten zijn het gevolg van kleinschalige plaatselijke projectjes. Volgens Acebillo zijn grootschalige stedelijke ontwikkelingsprojecten niet mogelijk zonder meer bescheiden plaatselijke projecten.

De ervaring en knowhow van Barcelona Regional doet ons nadenken over enkele essentiële stedelijke vraagstukken in Europa. Het heeft geen zin te hopen dat Europa en de Europese steden nog lang hun monopolie op de tertiaire sector zullen behouden. De tertiaire intelligentie zal zich nog niet onmiddellijk verplaatsen naar het oosten, maar het zou dom zijn te negeren dat er ook in zuidoost-Azië steden zijn, zoals Singapore, die zich volop aan het ontwikkelen zijn tot "tertiaire steden". Dat is een formidabele uitdaging waarvoor wij als Europeanen staan, vooral stadsplanners en overheden. We moeten oplossingen vinden voor stedelijke planning en governance die specifiek aangepast zijn aan elke stad en rekening houden met de specifieke kenmerken van die stad. We mogen daarbij bepaalde standpunten innemen over de stedelijke planning en theorieën, aangezien stedelijke en architecturale projecten een impact hebben op toekomst van de steden. We kunnen kiezen voor een generische oplossing, die zowat overal spectaculaire constructies produceert, maar ook de typische tegenstellingen die we terugvinden in de lijst van aporieën. In plaats daarvan neigt onze voorkeur naar een ontwikkelingsconcept voor de stad dat een creatief concept tegenhoudt. En daar raken we meteen aan de kern van ons probleem.

Hoe kunnen die nieuwe Europese stadsmodellen eruitzien? En wat zijn de specifieke antwoorden op de ontwikkeling van de tertiaire sector in nieuwe steden in zuidoost-Azië?

Barcelona Regional stelt ons een model voor dat bewijst dat de stedelijke structuur zelf een echt "werk" kan creëren in de stad. Dat is essentieel aangezien men in Brussel overweegt om een planningseenheid in te voeren, onder de bevoegdheid van een bouwmeester. Generische oplossingen voor die instellingen lijken daarvoor niet het meest geschikt.

Het is absoluut noodzakelijk de opdrachten van dat stedenbouwkundige agentschap en van de "bouwmeester" te herverdelen op basis van hun specifieke behoeften. Het is een voorrecht dat we hier kunnen werken met de ervaring van de heer Acebillo, die tegelijk "bouwmeester" is van Barcelona (de persoon die verantwoordelijk is voor de kwaliteit van de stedelijke ontwikkeling) en aan het hoofd staat van Barcelona Regional. Die planningseenheid is erin geslaagd om Barcelona te transformeren met zowel kleinschalige als grootschalige projecten, waardoor Barcelona een nieuwe internationale positie heeft gekregen.

Werkgroep 2.1

Territoriale inlichtingen voor een leergebied

Philippe Herbaux probeert tijdens zijn hele uiteenzetting ver weg te blijven van theoretische begrippen en een register van onderzoeksacties te hanteren. Daartoe ontwikkelt hij het concept van territoriale inlichtingen. Dat is de verwerking van informatie die vooral is gebaseerd op een wederzijdse uitwisseling van informatie door de betrokkenen om een planning op lange termijn uit te werken. Het is geen recept, maar een benadering, een instrument voor territoriale governance waarmee het grondgebied kan transformeren tot een leergebied, als de juiste voorwaarden aanwezig zijn.

Voorzitter van de werkgroep

Michaël VAN CUTSEM,

*Onderzoeksdirecteur van het Institut Destrée,
hoofd van de cel prospectie*

Deelnemers

Catherine GILLET, Line JUSSIANT, Annick MEURRENS,
René SCHOONBRODT, Frederik SERROEN.

Spreker

Philippe HERBAUX,

*Onderzoeker bij het laboratorium I3M in Nice Toulon.
Afgevaardigde economische en territoriale inlichtingen van de universiteit Lille2*

Synthese

Stedelijke territoria zijn onderworpen aan concurrentie

- Mondialisering en informatisering leidt tot :
 - > Economische delokalisatie en de concentratie van mensen in stedelijke ruimtes.
 - > Onzekerheid over de consequenties voor werkgelegenheid, milieu, maatschappij enzovoort.
 - > De moeilijkheid voor de lokale beleidsmakers om de stijgende informatiestroom te verwerken.
- Een territorium moet op proactieve wijze handelen door :
 - > De middelen te ontwikkelen die nodig zijn voor het mobiliseren van bevolkingsgroepen en bewoners.
 - > Indicatoren op anticipatieve wijze opstellen.
- De groepering van de bewoners gebeurt :
 - > Via projectmanagement.
 - > Rekening houdend met de snelle mobilisatie van de bewoners.
- Die benadering brengt de volgende aspecten naar voor :
 - > Een grondige verandering van het gebied en de burgermaatschappij.
 - > Een mutualisatieschaal van het individuele naar het collectieve.
 - > De overgang van een onwetende zekerheid naar een weloverwogen zekerheid.
- De anticipatie van breuklijnen is de verantwoordelijkheid van de politiek, die wordt geconfronteerd met de complexiteit van informatieverwerking.

De territoriale inlichting bevindt zich op het kruispunt tussen informatie en communicatie

- Territoriale inlichting :
 - > Ze bestaan uit het verzamelen, verwerken en in perspectief plaatsen van de diverse signalen en gegevens om op een geschikt moment oordeelkundige informatie te verstrekken.
 - > Ze probeert te anticiperen op breuklijnen, waarvan de consequenties onder de bevoegdheid van specialisten vallen (zoals brandweer, leger of ngo's).
 - > Ze baseert zich op het verzamelen en de expertise van de signalen die bestemd zijn voor de besluitvormers.
 - > Ze draagt bij tot het behoud en de ontwikkeling van de bestaande middelen.

- > We onderscheiden verscheidene observatieniveaus :
 - Het eerste niveau :
 - Gaat van reactieve observatie,
 - naar statische observatie,
 - naar formeel onderzoek,
 - naar retrospectieve observatie met het oog op een correcte presentatie van de feiten.
 - Het tweede niveau :
 - Dat is een permanente surveillance van de informatiebewegingen :
 - * Specifiek door een terugkerende zoektocht naar informatie.
 - * Gericht op meerdere onderwerpen.
 - * Bedoeld om synthetische informatie te verschaffen.
 - Doet vervolgens dienst aan de besluitvormers om :
 - * De lopende gebeurtenissen te begrijpen en voorafgaand te handelen.
 - * Een proactieve monitoring in te voeren (gematerialiseerd in een analysedossier, een globale visie van de omgeving en een samenwerkingsplatform).
 - Op het derde niveau :
 - Treedt de participatieve observatie de nabije toekomst binnen :
 - * Het is gebaseerd op de reactieve en proactieve monitoring.
 - * Het plaatst de zwakke signalen die zijn ingezameld, in perspectief met een specifieke ontcijferingstechniek.
 - * Het maakt de confrontatie van het lokale geheugen met de gegevens mogelijk (confrontatie van de interne expertise en de mening van de lokale actoren, om zo een reactie op te wekken).
 - Het resultaat is een voortdurend overleg.
 - Door de bewoner te betrekken bij het besluitvormingsproces, evolueert die van een statuut van secundaire beslisser (door stemmen) naar een van lokale actor.
 - De mutualisatie krijgt vormt door het territoriale inlichtingenproces: het gebied wordt een leergebied.

Opportunities voor Brussel voor de invoering van territoriale inlichtingen

- Brussel is natuurlijke belangengemeenschap beperkt door de grens rond de negentien gemeenten.
 - De "wijkmonitoring" is strikt genomen geen tool voor territoriale inlichtingen, maar is dankzij de aanpak per buurt een concurrerend territoriaal instrument dat voordeel haalt uit de dynamiek van een wijkgerichte aanpak.
 - De uitdagingen :
 - > "Mutualiseren": vereist een gemeenschappelijke benadering van het verzamelen en interpreteren van signalen en informatie = uitdaging voor de spelers en de burgers.
 - > Communicatie: de gegevens wel of niet verspreiden? Binnen de logica van territoriale inlichtingen voeden gedeelde gegevens het debat en horen ze verspreid te worden. Dat gebeurt op een volkomen transparante manier om de politieke besluitvorming te vergemakkelijken en om de mandatarissen dossierkennis te verstrekken.
 - > Digitale sociale kloof: de informatie verspreiden via informatie- en communicatie-technologieën, zoals Web 2.0. Opgelet voor territoriale discriminatie daarbij, niet iedereen heeft een computer. Er bestaan ook andere communicatiemiddelen.
 - > Kostprijs van territoriale inlichtingen.
 - > Kritieke massa: ervaring, wetenschappelijke expertise en inbreng van de stadsbewoners cumuleren.
 - > Geloofwaardigheid op de lange termijn: de mandatarissen duidelijk maken dat een denkproces met behulp van territoriale inlichtingen rendabel is op lange termijn en niet onmiddellijk.
 - Om de wijkmonitoring, die werd ontwikkeld in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, te laten functioneren als territoriaal inlichtingenproject moet:
 - > Een "bottom-up"-benadering worden gegarandeerd, die het mogelijk maakt:
 - Toegang te krijgen tot informatie.
 - Een pedagogie te ontwikkelen.
 - Te steunen op een structuur ten dienste van het globale project en het democratische debat.
 - > Gegevens moeten worden verzameld en gedeeld: in het geval van Brussel moeten we spelers laten samenwerken die momenteel niet formeel verbonden zijn, maar die op een nuttige wijze onderling gegevens zouden kunnen verzamelen, delen en verspreiden.
- > Vier universiteiten cumuleren een wetenschappelijke expertise die kan worden ingezet als bron voor een territoriaal inlichtingensysteem.
 - > de "INSPIRE-richtlijn" van de Europese Commissie.
- Er wordt voorgesteld :
 - > De inspanningen van de gesectoriseerde gewestelijke actoren mutualiseren met een toekomstvisie op lange termijn, in het kader van de Europese richtlijn Inspire.
 - > Een geografisch informatiesysteem (GIS) installeren waarin geografische gegevens worden ingezameld en gecentraliseerd.
 - > Een informatienetwerk creëren :
 - Bestaande uit wetenschappelijke medewerkers en wetenschappelijke ambtenaren.
 - Dat verantwoordelijk is voor het verzamelen, verwerken en analyseren van de gegevens.
 - Dat de overdracht van de informatie garandeert en een interface van begrip vormt tussen de universitaire wereld en de burgers.
 - Met respect voor de rol van elke partij.
 - Met aanpassing van de communicatie-instrumenten aan elke situatie.
- De operationele implementeringswijze zal moeten worden afgesproken volgens twee opties :
 - > Vertrekken vanuit een specifiek gegeven zoals de aanwezigheid van fruitverkopers in een stad (omgevingsspecifiek).
 - > De reële gegevens van het terrein op een meer systematische manier aanpakken, en globaler. Brussel vormt een goede casestudy voor een globalere aanpak op het vlak van territoriale inlichtingen.

OPENING

De voorzitter, Michaël Van Cutsem, nodigt de deelnemers uit om zich voor te stellen. Hij maakt zich enigszins zorgen over het kleine aantal deelnemers, maar stelt toch voor om te beginnen en geeft het woord aan Philippe Herbaux.

Lezing van Philippe HERBAUX

Voordat we het hebben over het concept van territoriale inlichtingen en de toepassing daarvan, moeten we eerst nagaan binnen welke omstandigheden en context grondgebieden evolueren. Net zoals bedrijven zullen grondgebieden binnenkort worden geconfronteerd met concurrentie in die omstandigheden wordt informatieverwerking cruciaal. Maar we worden overspoeld door informatie en daarom is de decodering van de signalen van fundamenteel belang. De lokale besluitvormer moet kunnen beschikken over die decodering om zijn beslissingen met kennis van zaken te kunnen nemen. Zoals we weten, gedraagt informatie zich grillig. Ze vermengt zich, maakt sprongen en vermomt zich in tekens en symbolen. Ze zwelt aan in de media en op het internet, en verblindt haar ontvanger met de geruchten die ze verspreidt. Als gevolg daarvan trachten de lokale besluitvormers alleen die exponentiële stroom van informatie te verwerken, terwijl de filtering ervan steeds gevaarlijker is. In die context betekent territoriale inlichtingen verzamelen de diverse signalen en gegevens bijeenbrengen, verwerken en in perspectief plaatsen om op het geschikte moment oordeelkundige informatie te verstrekken. Voordat de informatie wordt bevestigd, gaat ze door verscheidene fasen: aanwijzingen, signalen, geruchten, nieuws en informatie. Het verschil tussen een signaal en een aanwijzing is niet overbodig. Een voorbeeld: witte vlekken op de weg zijn een signaal terwijl een witte streep in de verkeerswet overeenkomt met het verbod om in te halen; dat is dus een aanwijzing.

Als we signalen en aanwijzingen verwerken, dan doen we iets aan de onzekerheid en we moeten constateren dat grondgebieden zijn onderworpen aan onzekerheid. De mutaties als gevolg van de concurrentie leiden bijvoorbeeld tot fenomenen als economische delokalisatie, concentratie van bewoners in steeds uitgestrektere stedelijke ruimte (*rurbanité*) en mondialisering. Die collectieve

schokken creëren winnende en verliezende regio's. Dat verlies van hulpbronnen (economische, milieu...) heeft invloed op het sociale weefsel. Er ontstaat een collectieve twijfel over het vermogen van de gemeenschap om personen te beschermen en de gevolgen daarvan zijn te zien op het vlak van werkgelegenheid, milieu, huisvesting en maatschappij. De twijfel ontstaat dus door de verandering van de referenties, door de vluchtigheid en door de onduidelijkheid van de projecten. Tegenover die twijfel vraagt iedereen – zowel besluitvormers als bewoners – zich af wat de symbolische erfenis van het gebied is die zij willen bevorderen of verdedigen. Het is dus belangrijk om binnen gebieden een algemene en duurzame dynamiek te creëren en die ten dienste te stellen van de besluitvormer en de bewoners van het gebied.

Ten opzichte van die onzekerheden kan het grondgebied reactieve (die we "blusacties" kunnen noemen), proactieve en anticipatieve acties uitvoeren. Zo is een reactieve reactie zichtbaar na een ongeval of ramp, terwijl een proactieve reactie eerder correspondeert met het opstellen van indicatoren en studies voor follow-up in een prospectieve optiek. Een anticipatieve actie wordt vooral gekenmerkt door noodplannen, zoals Child Alert bij de verdwijning van kinderen, wanneer de hele bevolking van een grondgebied zich mobiliseert om haar fundamentele waarden te verdedigen (daar zien we het vermogen van een groep om informatie te verkrijgen).

Maar hoe functioneren de modaliteiten van de territoriale inlichtingen in de praktijk? De werkwijze verloopt via projectmanagement en de burgers sluiten zich erbij aan omdat ze daar belang bij hebben. De interventies nemen toe met de snelheid waarmee de bewoners zich mobiliseren rond het project en de uitvoering kan kort of lang duren.

Zoals al gezegd, kennen de modaliteiten van de territoriale inlichtingen drie niveaus:

- Reactieve observatie.
- Proactieve observatie.
- Anticipatieve observatie.

Het eerste niveau, de reactieve observatie, is het spontane onderzoek naar specifieke informatie in nauwe relatie tot een individueel gegeven (bijvoorbeeld het opzoeken van een telefoonnummer). Dat is een dominante praktijk. Het is een statische observatie, een formeel onderzoek (raadpleging van de telefoongids) en retrospectief ten opzichte van het verleden. En het resultaat is: de presentatie van de feiten.

Het tweede niveau, de proactieve observatie, is een permanente en georganiseerde surveillance van informatiebewegingen: terugkerende informatie zoeken over verschillende onderwerpen. Die observatie is bedoeld om synthetische informatie te leveren over een recent verleden om lopende evenementen te begrijpen (conflicten, breuken). Een typerend voorbeeld is de SWOT-analyse (een strategisch instrument voor bedrijven om de mogelijke strategische opties op het niveau van een strategisch activiteitsgebied te analyseren). De proactieve observatie wordt gematerialiseerd in een analysedossier en biedt een overkoepelende visie op de omgeving, met de meest invloedrijke evenementen, de voorbije tendensen en de verwachte evoluties, zoals een overzicht van de invloedsfactoren voor een bepaalde wijk.

Het derde niveau, de anticipatieve observatie, speelt zich af in de nabije toekomst. Die observatie is gebaseerd op de reactieve en proactieve monitoring. Daarbij is het de bedoeling om verzamelde zwakke signalen in perspectief te plaatsen in een poging om te voorzien wat er zal gebeuren, om visies op de toekomst te ontwaren. Relevante informatie verstrekken is een techniek om zwakke signalen te ontcijferen. Daartoe moeten de gegevens worden getoetst aan het lokale geheugen, de interne expertise en de mening van de lokale actoren, om de informatie te laten spreken en de hypothesen voor de toekomst eruit te distilleren. De actoren zijn als eerste betrokken en het resultaat is een constructie van de toekomst via de aanwezige kennis.

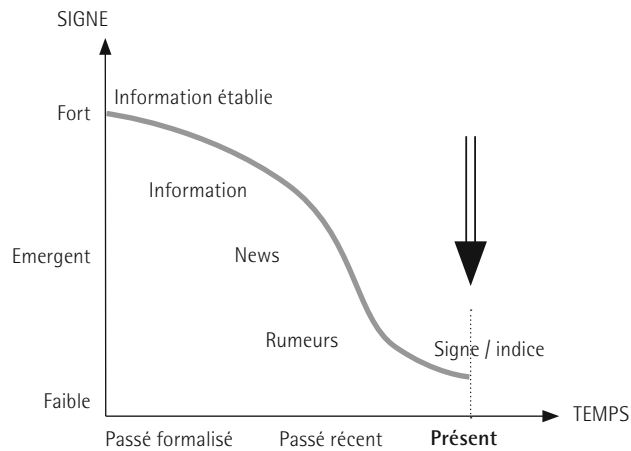
Er moet vooraf worden voldaan aan een reeks vereisten om een territoriaal inlichtingenproject te lanceren. De minimale vereisten zijn:

- De hulpbron wordt gedeeld door de betrokkenen.
- De ondersteuning van de lokale betrokkenen is verkregen (het wordt aanbevolen om te beginnen met doelgerichte thema's voor duidelijk afgegrensde gebieden, zelfs virtuele, zodat de bewoners hun belang als betrokkene inzien).
- Er is een pedagogische schema uitgewerkt (sensibilisering, vorming, initiatie, begeleiding).
- Het gebruik van informatie- en communicatietechnologieën (niet als doelstelling, maar als een van de middelen) is progressief en wordt de bewoners niet opgedrongen.
- De timing is compatibel.

Een territoriaal inlichtingenproject heeft er voordeel bij als het wordt uitgevoerd over een periode van vier tot acht jaar, waarvan het eerste deel wordt besteed aan de sensibilisering van de lokale actoren, de bewoners. Tenslotte bevinden territoriale inlichtingen zich op het kruispunt van informatie en communicatie. Zo wordt het gebied een plaats waar het signaal onderling wordt gedeeld of "gemutualiseerd" door de betrokkenen, zodat wat sommigen een "gemutualiseerde constructie" noemen, kan ontstaan.

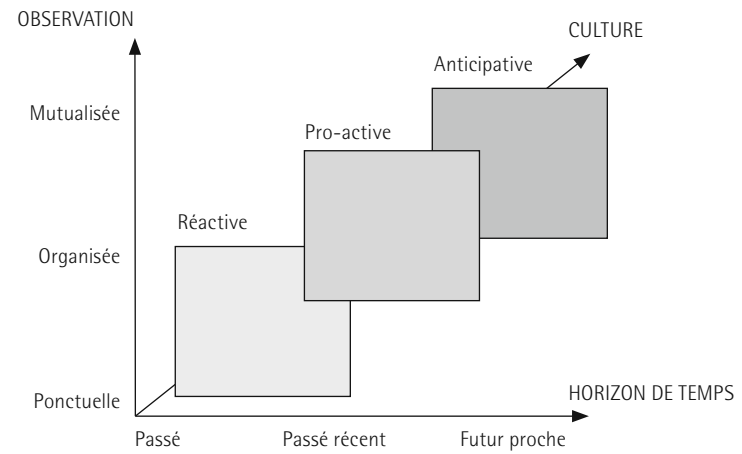
Geleidelijk aan, door een versterkte mutualisatie, wordt het grondgebied een leergebied. Concreet komen de gevolgen van de breuken (brand, ongeval, conflict enzovoort) voor rekening van de specialisten (bijvoorbeeld brandweer, leger, ngo's,...), voor wie het belangrijk is om te anticiperen op die breuken. Die taak is de verantwoordelijkheid van de politieke leider. Daarvoor kan hij steunen op de burgers, in het kader van een territoriaal inlichtingenproject, om de waarschuwingssignalen te ontwaren. De bewoner gaat dus van een passief statuut van secundaire beslisser (door te stemmen) naar het statuut van een actor die meespeelt bij het lokale orkest. Die mutualisatie gebeurt door de vertaling met het territoriaal inlichtingenproces: het grondgebied wordt een leergebied.

L'information en question

DU SIGNE à L'INFORMATION

Modalités

MUTUALISATION

De werkgroep wordt uitgenodigd om na te denken over de mogelijkheid om invloed uit te oefenen op:

- Territoriale inlichtingen, een oud concept?
- Concurrentie tussen grondgebieden en sociale gevolgen van breuken.
- Minder ruimte, minder tijd: de rol van de ICT in het anticiperen van risico's.
- Dreigingen anticiperen met een andere houding ten opzichte van informatieverwerking.

De voorzitter stelt voor om eerst de theoretische uiteenzetting te bespreken en begripsmatige en operationele vragen te beantwoorden op basis van de opmerkingen van de deelnemers.

Daarna worden de deelnemers uitgenodigd om te beschrijven hoe zij in hun professionele praktijk belang hebben bij de thematiek, ten opzichte van de reactieve, proactieve en anticipatieve attitude. Bijvoorbeeld, met welke categorie correspondeert de monitoring van de Brusselse wijken? En hoe staat het met de huidige werkzaamheden in Brussel op het gebied van de kinderopvang en het milieubeheer?

Het derde niveau om te bespreken is dat van de mutualisatie, de toe-eigening van informatie. Is ICT het beste middel om dat te bereiken in het Brusselse Gewest? Zou het ook andere middelen moeten gebruiken? Hoe laten we de informatie afdalen tot bij de burger en hoe kan die burger relevante informatie doorgeven naar boven (bottom-up)?

Het vierde discussieniveau betreft de voorstellen, de ideeën voor de Brusselse instanties om projecten te ontwikkelen die van Brussel een leergebied maken, om te verzekeren dat de territoriale inlichtingen – de observatie – in Brussel niet alleen reactief zijn (de voorzitter denkt dat dit niveau al aanwezig is), maar ook proactief en anticipatief.

Het woord is aan de deelnemers om het debat te openen over de vragen in verband met de theoretische uiteenzetting.

De opmerkingen trachten de grenzen en limieten van de territoriale inlichtingen af te bakenen. Zo is het de bedoeling dat de territoriale inlichtingen uitmonden in een gemutualiseerde visie, maar een spreker verbaast zich over het voorstel dat alleen lijkt te functioneren binnen specifieke, afgebakende en beperkte projecten, terwijl stedenbouwkundige problemen tegenwoordig alleen maar complexer worden. Complexe situaties maken het moeilijk om een consensus te vinden en beslissingen vloeien alsmear meer voort uit krachtverhoudingen. Zo had het Flageyplein last van overstromingen omdat de rioolbuizen uit de negentiende eeuw stamden en te klein waren. Er zijn grote werkzaamheden uitgevoerd en er werden grotere buizen gelegd. Bij die openbare werken stonden twee standpunten tegenover elkaar (functionalisme versus behoud). Dat conflict is nog altijd niet opgelost en de inrichting van het plein is nog niet voltooid. In dezelfde lijn vraagt een andere spreker zich af of een gemeenschappelijk belang, dat wordt gedefinieerd binnen de gegeven territoriale grenzen, onontbeerlijk is.

Als antwoord op die vragen bevestigt Philippe Herbaux dat de territoriale inlichtingen maar een instrument voor governance en anticipatie zijn. Ze vormen niet het belangrijkste instrument om conflicten op te lossen. Elk systeem heeft zijn beperkingen. Het risico is inderdaad dat het democratische debat wordt geconfisqueerd, onder het voorwendsel dat een werkgroep bezig is met het onderwerp. Territoriale inlichtingen zijn de uitdrukking van een groep met een gedeeld project voor de verdediging van een lokale hulpbron. De doelstelling is de mutualisatie van informatie. De problemen die daarbij opduiken, zijn ofwel ethisch (beoordeling, inhoud, signaal, interpretaties, verantwoordelijkheid enzovoort), ofwel democratisch (toegang tot informatie binnen de maatschappij). Aansluiting bij het project gebeurt alleen als er belang bij is: mensen sluiten zich aan bij een groep als er dingen op het spel staan. Je moet de volgende *conditio sine qua non* begrijpen: als een groep bewoners geen specifiek belang heeft bij de dingen die op het spel staan, dan zijn er simpelweg geen territoriale inlichtingenoperaties beperkt, juist om die aansluiting te garanderen.

Illustratie van de eerste bemoedigende resultaten die zijn geobserveerd :

- Het dorpje Albajulia (in Roemenië) had problemen bij de wateraanvoer voor het vee. Door de bevolking te betrekken bij het zoeken naar signalen, werd een efficiënt systeem ingevoerd voor de constante aanvoer van water gedurende het hele jaar.
- In de hotelsector tussen Toulon en Nice constateerde men een grote variatie in de stroom van toeristen, waardoor de lokale economie in de problemen kwam. Men stelde een monitoring-systeem in, waaruit bleek dat bepaalde signalen leidden tot een vermindering van toeristen : aangekondigde stakingen, grillige weersomstandigheden enzovoort. Wanneer een van die signalen werd opgemerkt, organiseerde men marketing-acties bij de reisbureaus (versturen van mailings, promoties enzovoort). De hoteleigenaars zagen het belang van die praktijk in.
- In het centrum van Engeland (op de as Manchester-York) wordt een tweeledig initiatief ingevoerd voor de preventie van natuurrampen (overstromingen en instorting van mijnen).

Maar de nodige initiatieven moeten genomen worden om de aansluiting van de bewoners te verkrijgen. Initiatieven van het type "top-down", kenmerkend voor overheidsacties, raadplegen niet systematisch de bewoners en dat creëert een kloof tussen de bezorgdheden van de beleidsmakers en die van de bewoners. Om consensus te bereiken over een territoriaal inlichtingenproject en het te laten werken, moet de omgekeerde werkwijze worden gevolgd. Namelijk uitgaan van de dagelijkse concrete behoeften van de bewoners, zodat zij zich daarna kunnen herkennen in het project. We moeten inzien dat het gevaarlijk is om te vertrekken vanuit een project en vervolgens de bewoners te raadplegen, omdat men op die manier voorbij kan gaan aan hun daadwerkelijke bezorgdheden.

Illustratie :

- In Huelva (de streek rond Sevilla in Spanje) vormt de productie van groente en fruit de belangrijkste activiteit. Een parlamentslid uit Madrid wilde zich buigen over de werkgelegenheid in de streek, terwijl de voornaamste bezorgdheid van de bewoners de verkoop van hun teelt voor een goede prijs was. Het eerste werkgelegenheidsproject moest dus worden aangepast (gebrek aan belangstelling van de bewoners aangezien die thematiek voor hen geen prioriteit maar een consequentie was) om informatie te verzamelen over de Europese verkoopprijs van geteelde groente en fruit.
- Territoriale inlichtingen kunnen samenvallen met het algemene belang en komen tot stand wanneer ze tegemoetkomen aan de bezorgdheden van de besluitvormers en die van de bewoners. Ze kunnen dus het algemene belang en het persoonlijke belang dienen. Bovendien bestaan er ook heel algemene monitoringinitiatieven (zoals Futuris, Cnam of horizon scanning systems).

Tot slot benadrukt een spreker het belang van de overdracht van informatie aan de burgers, zodat zij zich kunnen mobiliseren om hun belangen te verdedigen en reactie op te wekken bij de politiek, die gevoelig is voor de publieke opinie. Het is inderdaad interessant, vindt Philippe Herbaux, om territoriale inlichtingen te betrekken bij de prospectieve observatie. Het internet is bijvoorbeeld een middel om informatie naar boven en naar beneden te verspreiden, waarbij de gemeenschap van gebruikers zelf de spelregels kan bepalen.

Territoriale inlichtingen in Brussel

Mogelijkheden in Brussel

Volgens Philippe Herbaux heeft de wijkmonitoring, een instrument voor stedelijke observatie, grenzen voor de territoriale inlichtingen, ook al vormt die voor Brussel een formidabel concurrentie-instrument.

Om territoriale inlichtingen in te winnen lijkt dat project te uitgestrekt, omdat het te veel thema's bevat en veel specifieke doelstellingen dient, die erg verschillen van elkaar.

Hij stelt vast dat het mobiliseren van de middelen voornamelijk op overheidsniveau heeft plaatsgevonden. Bovendien is dat project niet anticipatief, omdat het geen toekomstvisie heeft en niet is gebaseerd op gedeelde kwantitatieve analyses.

Om dat instrument te laten functioneren als territoriaal inlichtingenproject, moet Brussel een "bottom-up"-benadering creëren, de toegankelijkheid van de informatie en de ontwikkeling van een pedagogie van uitwisseling en mutualisatie. De pedagogische aanpak zal maken dat iedereen kan deelnemen aan het initiatief, de structuur zal het globale project dienen en zo kan het democratische debat volop worden gevoerd.

Philippe Herbaux ziet meer voordeel in een iconotheek, waarbij van verscheidene wijken beelden worden ontwikkeld aan de hand waarvan je kan zien hoe de wijk evolueert. Op de website zou een gebruiksaanwijzing moeten staan, zodat iedereen foto's kan toevoegen, analyseren enzovoort. Zo bleek bij de opdeling van het Gewest in wijken (observatie-eenheden, leefkernen) dat de helft van de wijken over de grenzen van de gemeenten gaan, terwijl de opdeling werd geaccepteerd door de negentien gemeenten van Brussel, omdat ze corresponderden met de werkelijkheid.

De verwerking van de territoriale inlichtingen – en de rol van de wetenschapper – begint met de onderzoeksgegevens. Maar in Brussel is het moeilijk om toekomstvisies te ontwikkelen omdat er niet genoeg gegevens zijn. Een deelnemer merkt op dat Brussel de verplichting van de Europese richtlijn "Inspire" zou kunnen overnemen, gebaseerd op het principe van de inzameling en centralisering van geografische gegevens, als een gelegenheid om een gedeeld geografisch informatiesysteem (GIS) te ontwikkelen, op voorwaarde dat de gesectoriseerde gewestelijke actoren hun informatie mutualiseren. Maar Philippe Herbaux wijst op de moeilijkheid om op lange termijn te denken in de politiek. Zonder te generaliseren kan je vaststellen dat politici te vaak handelen in functie van de volgende verkiezingen.

Een deelnemer suggereert de creatie van een informatienetwerk, een soort interface van begrip tussen de universitaire wereld en de burger. De rol van de wetenschapper is niet beperkt tot de productie van gegevens, maar hij moet ook maken dat de informatie bij de burger terechtkomt. Daarvoor kan een netwerk worden gecreëerd van aangesloten wetenschappers en wetenschappelijke ambtenaren voor de inzameling, verwerking en analyse van gegevens. De wetenschappers mogen de informatie wel niet kunnen "gijzelen" en iedereen heeft een duidelijk omschreven rol nodig, zodat de communicatie-instrumenten zijn aangepast aan elke situatie.

Brussel heeft niet genoeg interfaces voor het delen van informatie, vooral voor de confrontatie van kwantitatieve en kwalitatieve gegevens. Territoriale inlichtingen zouden dat manco kunnen verhelpen door werkgroepen op te richten waarin de verschillende visies van het signaal zijn verzameld. Daardoor zou de kloof tussen retrospectie en anticipatie kunnen worden gedicht. Het is belangrijk om daarbij op te merken dat niemand beschikt over exacte informatie, maar dat iedereen zijn visie, zijn interpretatie van het signaal kan geven. Zo gaan we van een formeel gegeven naar informatie die besproken kan worden en het perspectief vloeit voort uit de confrontatie tussen de verschillende visies op het signaal. Het is dus essentieel dat er genoeg deelnemers zijn om de rijkdom aan informatie te garanderen. Daarbij merkt Philippe Herbaux op dat de territoriale inlichtingenprojecten die zijn mislukt, te grote grondgebieden bestreken, zodat ze er niet in slaagden om een belangengemeenschap bij elkaar te brengen. Om te slagen moet er een gemeenschappelijk belang zijn voor een goed afgebakend gebied en voor lokale uitdagingen die makkelijker te doorgronden zijn voor de bewoners.

De uitdagingen voor Brussel

- De informatie goed doorgeven aan de bewoners om hen te betrekken bij het stadsproject (top-down).
- De burgermaatschappij betrekken bij de politieke beslissingen over de stad (bottom-up).
- De belangstelling van zoveel mogelijk burgers voor de lokale uitdagingen opwekken.
- De toekomst van een gebied beheren met een lange-termijnvisie en niet beperken tot de duur van het mandaat van de politici.

→ Nadenken over de oprichting in Brussel van een informatienetwerk om kwantitatieve gegevens te vergelijken met kwalitatieve gegevens, als een interface tussen wetenschappers en burgers.

Tot besluit merkt de spreker op dat er niet op alle vragen antwoorden zijn... Territoriale inlichtingen kunnen niet alles oplossen.

Werkgroep 2.2

Tussen democratie en de beheersbaarheid van het beleid: managen van uitwisselingen in grootstedelijke gebieden

Professor Hendriks steekt van wal met de vaststelling dat Brussel lijkt te functioneren als een consensusdemocratie. Vervolgens bespreekt hij de verschillende types van democratie en hun positieve en negatieve effecten. Uit de discussie binnen de werkgroep komt duidelijk, hoewel niet unaniem, de mening dat de consensusdemocratie moet worden aangevuld met bepaalde vormen van participatie. De noodzaak van meer participatie om de consensusdemocratie aan te vullen doet minstens twee vragen rijzen. Op welk niveau moet die worden aangevuld? Op welke plaatsen moet de participatie worden uitgeoefend?

Voorzitter van de werkgroep

Bruno VINIKAS,

*Voorzitter van het beheerscomité
van "Bruxelles Formation"*

Deelnemers

Stéphanie LEMMENS, Olivier ANCIEUX,
Fatima BOURARACH, Carol LABAY, Michèle WORELAERT,
Genoveva LANGSHERT, Paul LEMAIRE,
Sylvie DUCHAINE, Werner VAN MIEGHEM.

Spreker

Frank HENDRIKS,

*Hoogleraar bestuurskunde aan de Tilburgse School voor Politiek en Bestuur,
Universiteit van Tilburg*

Synthese

Frank Hendriks

- Benadert democratieën vanuit de verschillende vormen van publieke governance die men op het terrein observeert.
- Analyseert en vergelijkt de vormen, modaliteiten en implicaties in termen van governance van de diverse democratische besluitvormingssystemen.
- Klasseert in een matrix (zie tekst) sterke en zwakke punten, uitdagingen en allergische reacties die eigen zijn aan de besluitvormingsprocessen van de (hoofd)vormen van democratie.
- Stelt vast dat die vormen gecorreleerd zijn (hun sterke punten genereren hun eigen tekortkomingen), maar elkaar moeilijk kunnen vervangen.

De meest courante vormen van indirecte democratie zijn:

- De penduledemocratie:
 - > Aggregatief van aard.
 - > Presenteert zich als een systeem dat is gebaseerd op het principe "Winner-takes-all".
 - > Telt de stemmen om na te gaan welke meerderheid gaat regeren.
 - > Wordt ook uitgeoefend op lokaal niveau:
 - In eenheidsstaten, waar alle macht is geconcentreerd in de hoofdstad.
 - De onderliggende overheidsniveaus vloeien voort uit het nationale parlement en worden niet beschermd door een grondwet.
- De consensusdemocratie:
 - > Van integratieve aard.
 - > Een systeem dat is gebaseerd op de proportionele representatie.
 - > Vormt coalities door consensus te zoeken in een diversiteit van partijen.
 - > Wordt ook uitgeoefend op lokaal niveau.
 - In gedecentraliseerde staten, waar de overheidsniveaus worden beschermd door een grondwet.
 - Onderlinge afhankelijkheid van de verschillende overheidsniveaus.
- De wederopbouw van Birmingham en München na de oorlog toont de voor- en nadelen van een pendule- versus een consensusdemocratie.

- De consensusdemocratie wordt sinds enkele decennia in de peiling genomen.
 - > Veel mensen willen er meer directe democratie aan toevoegen volgens:
 - Het aggregatieve (majoritaire) type in de vorm van een plebiscitaire democratie waarin:
 - De burger zich direct uitspreekt met zijn stem, zonder de bemiddeling van een mandataris voor:
 - * Snelle en duidelijke beslissingen.
 - * Het vermijden van te veel gepalaver.
 - Voorbeelden: New England Town Meetings, Participatory Budgetting.
 - Het integratieve (niet-majoritaire) type in de vorm van een participatieve of deliberatieve democratie:
 - De burgers drukken zich uit via een intensief debat en niet via het uitbrengen van hun stem voor:
 - * Beslissingen die met consensus zijn genomen.
 - * De integratie van de burgers en belanghebbenden in de beslissing.
 - Voorbeeld: de kibboets.
 - > Experimenten met intermediaire participatieve democratie brengen de beslissing van de bewoners dichterbij:
 - Via een referendum, opiniepeiling en enquête.
 - Om te peilen naar de meningen en voorkeuren van de meerderheid.

De werkgroep

België en het Brussels Gewest worden gekenmerkt door een vorm van consensusdemocratie.

- Algemene instemming van de deelnemers met het feit dat de consensusdemocratie moet worden aangevuld met nieuwe vormen van participatieve democratie :
 - > De participatieve democratie zoals die wordt beoefend in Porto Alegre, is een goede manier om de stad te besturen.
 - > In onze complexe maatschappij kan de directe democratie alleen worden gezien als een aanvulling op de representatieve democratie.
- Consensus over de burgerparticipatie in Brussel :
 - > Ze wordt vooral toegepast op lokaal niveau (wijk, gemeente).
 - > Ze kan moeilijk worden overgezet naar supralokale niveaus.
- Er werden verscheidene mogelijkheden geopperd om de participatie te verbeteren, onder meer :
 - > Een betere vorming van de burgers.
 - Door onderwijs en opleiding.
 - Door het verenigingsleven.
 - > Een betere burgerparticipatie.
 - Het verenigingswezen heeft procedures voor participatieve democratie weten te bewerkstelligen (overlegcommissies).
 - Die werken goed op het niveau van het overleg voor Wijkcontracten en op het niveau van de sociale cohesie.
 - > In dat kader komt ter sprake :
 - De problematiek van de rol van de politieke partijen en syndicaten.
 - De selectieve herstructurering van het verenigingsleven.
 - Behalve wanneer het over hun eigen wijk gaat, tonen Brusselaars weinig interesse voor de politiek (te veel niveaus, institutionele complexiteit).
 - Die herstructurering van het verenigingsleven blijkt in het bijzonder bij de moeilijkheden om de alsmat complexere stedelijke systemen te begrijpen.

OPENING

De organisatoren willen een analyse maken van het beleid in het Brussels Gewest in de afgelopen vijftien jaar, met behulp van de technische en wetenschappelijke expertise van een aantal genodigden.

De werkgroep bespreekt de spanningen tussen de bezorgdheid om de democratische werking van de instellingen, met name de regionale, en het streven naar de best mogelijke governance. Een spanning die noodzakelijkerwijs resulteert uit tegenstellingen.

Professor Hendriks bespreekt de tegenstellingen die het onderwerp vormen van ons debat. We zullen trachten om de theoretische analyse van professor Hendriks te gebruiken om ons te richten op de realiteiten op het terrein die u beter kent dan hij. Nadien pogen we vaststellingen te formuleren die worden getransfereerd naar de workshop die een aantal conclusies zal voordragen om te vermelden tijdens de plenaire zitting van morgen.

LEZING VAN PROFESSOR FRANK HENDRIKS

Vanuit het Instituut voor Vergelijkende Bestuurskunde Van Tilburg wordt vergelijkend onderzoek opgezet op het vlak van politiek en bestuur, en gaat de belangstelling naar vormen van democratie in verscheidene landen. Dat kan op heel verschillende manieren en beperkt zich zeker niet tot de nationale verkiezingen. Het is belangrijk in een werkgroep als deze om eerst een schets te maken. In Nederland en andere landen wordt immers naar de andere kant van de Noordzee en zelfs naar de andere kant van de Oceaan gekeken, naar het Verenigd Koninkrijk en de VS bijvoorbeeld. Daar geldt evenwel een heel ander besluitvormingssysteem, een heel andere vorm van democratie die niet zo gemakkelijk te vertalen is naar de eigen situatie. Het is bijzonder belangrijk om oog te hebben voor die verschillen en de bijzonderheden in onze soort democratie. Dat grootstedelijke gebied dat zich institutioneel niet gemakkelijk laat kennen, waarin zich bovendien de laatste decennia allerlei ontwikkelingen voordeden. Wel staat vast dat België in het algemeen en Brussel in het bijzonder een uitdrukkingvorm zijn van consensusdemocratie. In alle literatuur over democratie wordt België of de Belgische voorbeelden stevast ingedeeld bij de consensusdemocratieën, net als Nederland.

Het is belangrijk te schetsen hoe die zeer bijzonder vorm van democratie verschilt van andere vormen. In eerste

instantie kan dat worden geschetst aan de hand van het volgende schema, dat is ontleend uit het vorig jaar gepubliceerd boek: "De vitale democratie".

Het schema onderscheidt vier basisvormen van democratie en gaat na wat de consequenties zijn van die grondvormen van democratie voor bestuurlijk leiderschap, maar ook voor de kwaliteit van de besluitvorming.

Laat ons beginnen met de twee vormen van democratie die bovenaan het schema staan, want dat zijn de twee vormen van democratie die het vaakst voorkomen. Het zijn twee indirecte vormen van democratie. Dat wil zeggen dat niet de burgers zelf het voortouw nemen maar de vertegenwoordigers van de burgers: de politiek verkozenen, voorlieden uit het maatschappelijk middenveld of andere zaakwaarnemers. Een ingewikkelde stad of een ingewikkeld land is natuurlijk niet via directe democratie te besturen. Het vergt altijd, tot op zekere of tot op grote hoogte, indirecte democratie. Daarbij is het belangrijk twee basisvormen te onderscheiden: één die majoritair van aard is en penduledemocratie kan worden genoemd; één die niet majoritair van aard is en consensusdemocratie heet. In een consensusdemocratie is het basismechanisme om tot afstemming te komen: overleg. Een aggregatief proces is de methode waarbij je voorkeuren telt en kijkt waar de meerderheid ligt. Met 50 procent plus 1 is er een

Democratie	Aggregatief (majoritair)	Integratief (non majoritair)
Indirect (representatief)	Penduledemocratie vb.: U.K.	Consensusdemocratie vb.: België, Nederland
Direct (zelfbeschikking)	Plebiscitaire of kiezersdemocratie vb. Zwitserland	Participatiedemocratie vb.: Porto Alegre

meerderheid en is er in principe een beslissing. Zo'n pendule-democratie is bijvoorbeeld te vinden in het Verenigd Koninkrijk en in Nieuw-Zeeland, en tot op zekere hoogte ook in de Verenigde Staten.

In indirecte democratieën, waarin het majoritaire principe heel erg belangrijk is (bijvoorbeeld in het VK), heb je aan een eenvoudige meerderheid genoeg om een regering te kunnen vormen. Die regering bestaat ook meestal uit vertegenwoordigers van één partij die ook de volledige macht heeft, in tegenstelling tot landen met een consensusdemocratie, waar de macht meestal wordt gedeeld door meerdere partijen die met elkaar moeten samenwerken. Dat heeft namelijk alles te maken met het kiesstelsel. In het Verenigd Koninkrijk is er een "winner-takes-all-kiesstelsel". Dat wil zeggen dat wie wint, meteen ook alles te pakken heeft. Wie verliest, zit in de oppositie en heeft weinig te vertellen. Dat is ook merkbaar in het binnenlandse bestuur. Zuivere pendule-democratieën zijn doorgaans eenheidsstaten, waarbij de macht geconcentreerd is in de hoofdstad. Alle lijnen in het V.K. leiden naar Londen. Daar geldt "the Sovereignty of Parliament". Lager bestuurs-eenheden zijn creaties van het nationale parlement en beschikken niet over een grondwettelijke beschermde positie. Als Westminster met een gewone meerderheid beslist dat gemeenten moeten worden samengevoegd, dan worden zij ook samengevoegd.

Consensusdemocratie zit heel anders in elkaar. Geen "winner-takes-all-kiesstelsel" maar een stelsel rond proportionele vertegenwoordiging.

Dat betekent dat er een meerpartijenstelsel ontstaat waarbij meerdere partijen elkaar nodig hebben om een regering te vormen. Eén partij heeft nooit genoeg stemmen om een regering te kunnen vormen op nationaal of subnationaal niveau. Er moeten bijna altijd coalities worden gevormd. Dat zien wij zowel in Nederland als in België op de verschillende bestuursniveaus. In het binnenlands bestuursniveaus hebben de lagen van het bestuursniveau elkaar

nodig en kunnen zij elkaar ook dwarszitten. De bestuurs-eenheden zijn geen eenheden van de nationale staat. Zij hebben een constitutioneel beschermde positie die zij goed weten in te zetten. Nederland is nog wel een eenheidsstaat maar het is een gedecentraliseerde eenheidsstaat met een lange geschiedenis van federalisme. In federalisme wordt de macht altijd uit elkaar getrokken.

Wat is er dan vervolgens nodig om tot een besluit te komen? Dat zijn allerlei instituties die de brokstukken van de macht weer bij elkaar brengen. Die situatie is natuurlijk goed bekend in België. De macht wordt er ook op allerlei manieren uit elkaar getrokken, zeker sinds de staatshervormingen. Dat maakt de besluitvorming af en toe erg ingewikkeld.

Pendule-democratie en consensusdemocratie zijn twee basisvormen van democratie waarbij eventjes moet worden stilgestaan. Zij hebben immers gevolgen voor de besluitvorming maar ook voor burgerschap en leiderschap. Misschien komt dat straks nog bij de discussie aan bod. Zij hebben in ieder geval ook gevolgen voor de patronen van besluitvorming. Nadien komen dan de plebisitaire en participatieve democratie aan bod.

Ik heb hier de zogenaamde kernkwadranten op een rij gezet. In een kernkwadrant staan van een bepaalde organisatievorm de kwaliteiten, de keerzijde ervan, de uitdagingen die daaruit voortvloeien en de allergieën van de besluitvormingswijze. Die vier kwadranten hangen natuurlijk samen. Te veel kwaliteit kan leiden tot de keerzijde ervan.

In het geval van consensusdemocratie ziet dat er als volgt uit. De grote kwaliteit van consensusdemocratie is de integratie die zij mogelijk maakt. Dat is in Nederland positief omdat er verschillen waren tussen katholieken en protestanten die niet zo lang geleden vergelijkbaar waren met de relatie tussen katholieken en protestanten in Ierland. Het is in Nederland niet uit de hand gelopen omdat de Nederlander beschikt over instituties die het mogelijk maakten om bij zeer verschillende

levensbeschouwingen toch tot besluitvorming te komen. Dat was absoluut een kwaliteit van de consensusdemocratie. Daar zit ook wel een bepaalde keerzijde aan vast. De besluitvorming is er namelijk altijd ingewikkeld, redelijk stroperig, langdurig en weinig doorzichtig. Een keerzijde van consensusdemocratie die ook in België bekend is. De grote uitdaging van dat soort democratie is dus te komen tot besluitvorming op een transparante manier. Dat kan overigens ook niet al te ver worden doorgedreven, want als je de boel te zeer zou versimpelen, te doorzichtig en te besluitvaardig zou maken, dan zou je ook stuiten op de allergieën die verbonden zijn aan zo'n besluitvormingsmodel.

Unilateralisme, dat wil zeggen een situatie waarbij één partij de dienst uitmaakt, wordt in de systemen van België en Nederland zeer slecht verdragen. Het is er een gewoonte om de zaken met elkaar op te lossen. Een simpele Angelsaksische oplossing met korte besluitvormingslijnen, hiërarchie en een situatie van "command and control", zou hier niet zo snel worden geaccepteerd. Dat is wel de traditionele kracht van een pendule-democratie die indirect en majoritair van aard is. Daar kunnen vrij snel beslissingen worden genomen. De besluitvaardigheid is goed georganiseerd. Maar daar staat een grote allergie tegenover: van vaagheid, inertie en langzame besluitvorming houdt men niet in pendule-democratie. Dat wil men zoveel mogelijk voorkomen. Daaraan is echter een keerzijde verbonden aangezien er misschien te snel een beslissing kan worden genomen. Het is vaak bijzonder lastig om los te komen van eenmaal ingeslagen paden. In dergelijke systemen zijn er veel minder "checks and balances" ingebouwd. Straks volgt een voorbeeld van "overcommitment", dat een belangrijke uitdaging oproept, namelijk, tot "reflexiviteit" komen. Het voorbeeld situeert zich in een wereld van stedelijke gebieden.

Een vergelijkende studie van de besluitvorming in Birmingham, een grote Engelse stad, en München, een ongeveer even grote Duitse stad, verduidelijkt het verschil tussen pendule-democratie en consensusdemocratie.

Die steden zijn overigens om nog andere redenen behoorlijk vergelijkbaar. Beide hebben een grote automobielindustrie en beide zagen tijdens WO II hun centrum grotendeels vernietigd, waardoor er tabula-rasaplanning kon gebeuren. Het centrum was bij wijze van spreken een onbeschreven blad dat opnieuw kon worden beschreven. Beide wilden eigenlijk een Amerikaanse binnenstad opbouwen met een echt "business district" dat geschikt was voor het aanstormend autoverkeer in die tijd: een overzichtelijk grit waar het autoverkeer gemakkelijk doorheen zou kunnen stromen. De twee steden maakten zowat aan het einde van WO II en het begin van de naoorlogse periode zeer vergelijkbare plannen, maar in de periode erna zijn zij zeer verschillende paden ingeslagen. Dat maakt hun vergelijking interessant.

Geholpen door de instituties van de penduledemocratie kon Birmingham de plannen uitvoeren op een heel snelle manier. In de jaren zestig lag er al een systeem van een "inner ring road", een "middel ring road", "een outer ring road" en allerlei wegen die daarop aansloten. Dat ging allemaal bijzonder snel, maar in Birmingham merkte je ook heel erg vlug dat er een aantal verkeerde beslissingen waren genomen. Birmingham heeft namelijk erg lang last gehad van een dominantie van het autoverkeer. Het fietsverkeer, het langzaam verkeer, kan nergens heen en dat heeft die stad lange tijd parten gespeeld, eigenlijk tot in de jaren negentig. Die stad was gefixeerd geraakt door de eigen plannen en was ook niet in staat om daarvan los te komen.

Het tegengestelde deed zich voor in München: daar werden in de vroege naoorlogse periode vergelijkbare plannen ontwikkeld, maar in de jaren zestig en zeventig werden die plannen herzien en verrijkt met nieuwe denkbeelden. Natuurlijk moest de auto ruimte krijgen in de stad maar in München drong ook door dat er geïnvesteerd moest worden in de metro en in voetgangers- en fietsverkeer, al die zaken die vanaf de jaren zeventig kenmerkend werden gevonden voor een levendige en leefbare binnenstad.

Het ging in München allemaal wel wat langzaam. Je zag daar ook duidelijk de keerzijde van de consensusdemocratie optreden, München was immers ook een voorbeeld van consensusdemocratie: de heropbouw verliep duidelijk stroperig. Maar daar stond wel een bepaalde kwaliteit tegenover, namelijk de integratie van verschillende denkbeelden en het komen tot rijkere beslissingen. Dat is wel een aardig voorbeeld omdat de besluitvormingsinstituties in München sterk lijken op de die in België en Nederland. U zult het zien in verband met Brussel. Ik zie het in het geval in de Randstad, dat polycentrische stedelijke gebied in het westen van Nederland, met vier grote steden en vier provincies die bij de besluitvorming betrokken zijn. Daarbij komt nog eens een nationale overheid, gespreid over meerdere departementen die allemaal betrokken zijn bij de Randstad, met ook alle ingewikkeldheden van dien. Er wordt op dit moment in Nederland heel erg veel geklaagd over de bestuurlijke spaghetti met de enorme vervlechting van al die belangen en van al die instellingen die bij een bepaald gebied betrokken zijn. Ik denk dat die situatie herkenbaar is voor Brussel. Misschien is het wel leuk om daar straks op een vergelijkende wijze over te praten.

In Nederland, maar ook in België, is het model van consensusdemocratie de afgelopen decennia sterk onder druk gekomen. Consensusdemocratie is een model van indirecte vertegenwoordiging en van overleg: lang praten met elkaar in de hoop dat er op die manier goede beslissingen worden genomen. Dat praten gebeurt meestal door zaakwaarnemers, vertegenwoordigers van allerlei geledingen in de samenleving. Vrij lang werd dat geaccepteerd als een goed besluitvormingsmodel en een goede taakverdeling. Vanaf de jaren zestig is dat model in landen als België en Nederland behoorlijk onder druk gekomen. Aan de ene kant zouden mensen af en toe wel wat meer majoritaire besluitvorming en snellere beslissingen willen zien zonder al dat gepraat en al dat vergadergedrag. Er doet zich, in ieder geval in Nederland, een trek naar de linkerkant van het kernkwadrant voor. Zo wordt er vaak verlekkerd gekeken naar de besluitvorming in de VS en de UK. Want die loopt zo lekker

snel en overzichtelijk. Tegelijk heerst in Nederland een hang naar de kenmerken van de onderkant van het schema. Dat gaat ook op voor België: een hang naar meer directe democratie, een vorm van democratie waarin de zaakwaarnemers niet centraal staan, maar waarin de burger zelf het voortouw kan nemen. Ook daar bestaan – in elk geval in theorie – twee uiteenlopende modellen. Er is een model waarbij directe democratie majoritair is vormgegeven, bijvoorbeeld bij referenda. Een referendum is een vorm van plebiscitaire democratie: burgers kruisen iets aan of drukken een bepaalde knop in en hun beslissing wordt direct geaggregeerd in een eindbeslissing, zonder dat daaraan zaakwaarnemers te pas komen. Een eenvoudige meerderheid is normaal gesproken genoeg om tot beslissingen te komen. Een ander vorm van plebiscitaire democratie is bijvoorbeeld de Zwitserse "Landgemeinde". Daar komen de burgers bij elkaar in een weide en stemmen met handopsteken direct over zaken van publiek belang. In Amerika komt dat af en toe ook voor in de vorm van "New England Town Meetings". Dat is plebiscitaire democratie.

Er bestaat nog een andere vorm van directe democratie die meer integratief van aard is. Daarbij is het afstemmingsmechanisme niet de stemming maar het overleg. Dat kan participatieve democratie worden. Een democratie waarbij iedereen kan participeren in de besluitvorming en ook in de verdere besluitvorming. Niet door daarover te stemmen maar door daarover met elkaar uitvoerig te spreken. Er wordt in dat verband ook wel eens gesproken van deliberatieve democratie. Dat is ook een democratie die direct en integratief tegelijk is.

In Nederland zijn er de afgelopen decennia een aantal experimenten met participatieve democratie geweest, sommigen wat verdergaand dan anderen. In een aantal gevallen wordt gepoogd om de verantwoordelijkheid ook echt bij de bewoners te leggen. In andere gevallen ontstond meer een mengeling van participatieve democratie en van consensusdemocratie. Burgers kregen een rol in de besluitvorming maar tegelijkertijd bleven ook politici en zaakwaarnemers een belangrijke rol spelen.

Plebiscitaire democratie is ook in opkomst, in de vorm van referenda maar ook in de vorm van opiniepeilingen, consumentenonderzoek en enquêtes. Al die vormen hebben eigenlijk dezelfde logica. Er wordt gekeken wat de smaken en de voorkeuren zijn onder de bevolking en er wordt grote waarde gehecht aan meerderheden. In Tilburg wordt bijvoorbeeld veel waarde gehecht aan consumentensurveys. De bevolking wordt voortdurend ondervraagd en als blijkt dat 60 of 70 procent een bepaalde dienst zou willen, dan wordt dat zeer ernstig opgepikt. Het is natuurlijk geen zuivere plebiscitaire democratie, want in een zuivere democratie zou zo'n bevraging ook meteen een beslissing zijn. Maar het is wel een plebiscitair element omdat naar de meerderheid die zich aftekent, wel heel ernstig wordt geluisterd. In Nederland is het een echte uitdaging voor de consensusdemocratie om ook te kunnen omgaan met dat soort besluitvorming. Zij heeft immers een hele ander logica dan de consensusdemocratie. Dat valt makkelijk te koppelen aan de huidige situatie in België: niet veel mensen zullen er heil in zien om de vraag over het voortbestaan van België even aan de burgers te geven. Tegelijkertijd is dat natuurlijk een model dat bestaat, en dat sommige mensen ook als oplossing zien om tot een beslissing te komen. Het staat in elk geval volledig op gespannen voet met de consensusdemocratie. Beide dimensies zijn heel anders gericht.

We beëindigen de inleiding met enkele voorbeelden van plebiscitaire democratie, niet als het dominante model maar als aanvullend model, zoals in Los Angeles. We zouden ook kunnen verwijzen naar Porto Alegre, een stad in Brazilië waar de participatieve democratie relatief sterk is ontwikkeld, ook niet als dominant model maar wel als een secundair model. Laat ons dat doen als de gelegenheid zich daartoe aandient tijdens de discussie en nu de kans nemen de ideeën van de werkgroep aan bod te laten komen over de trade-offs en de dilemma's die in België aan de orde zijn, ook in dit stedelijke gebied.

DEBAT

Zonder bezwaar van deelnemers vertrekt het debat vanuit de vaststelling dat de democratie in Brussel een consensusdemocratie is, die redelijk typerend is voor België; wat professor Hendriks definieert als een democratie met indirecte vertegenwoordiging. De vertegenwoordigers van de bevolking beslissen, niet het soevereine volk zelf. Opties worden gekozen met een consensus en niet met een meerderheid, maar altijd met overleg tussen de partijen op meerdere bevoegdheidsniveaus. Professor Hendriks heeft de voor- en nadelen van de consensusdemocratie naar voren gebracht. Sommige mensen willen die in vraag stellen en neigen naar een pendule- of participatiedemocratie (directer en van een meer plebiscitair karakter). De professor illustreerde zijn betoog met behulp van internationale voorbeelden. Na dat eerste overzicht hoor ik graag uw reacties.

De werkgroep wordt gevraagd na te denken over de volgende vragen:

- Hoe kan men de werking van de democratie verbeteren in een overwegende consensusdemocratie en een meervoudige werkelijkheid?
- Hoe kan een constante verbetering van de democratie bijdragen tot een betere institutionele governance?
- Hoe kan een institutionele governance bijdragen tot een betere werking van de democratie?
- Op welke manier kan de overheid een efficiënte werking garanderen, die rekening houdt met de mobilisering van de bevolking in een complexe realiteit?
- Aan welke bijkomende voorwaarden moet worden voldaan om institutionele governance tot een goed einde te brengen?

Een deelnemer merkt op dat elke beslissing een massa informatie vraagt en dat informatie en communicatie hier door elkaar worden gehaald. Bovendien is er het netelige probleem van de opleiding in democratie, de vorming van de bevolking. In België is het blijkbaar heel moeilijk om te leren wat een democratie is, bij gebrek aan lessen filosofie op school en een hogere opleiding politieke wetenschappen. Daarbij denkt hij aan een politieke opleiding zoals ENA in Frankrijk, waar politici worden voorbereid op publieke en politieke overheids carrières. Democratie kan alleen participatief zijn als er opleiding wordt gegeven aan de mensen die die participatieve aspecten zullen moeten vertegenwoordigen.

In de Latijnse cultuur werken die dingen beter. In Italië heeft de communistische cultuur lange tijd gefunctioneerd op het schema van Don Camillo en Peppone. Ze werkte goed in de wijken, omdat ze de burgers het gevoel gaf dat ze deelnamen aan het leven in het dorp of de wijk, kortom het idee van een participatieve democratie. In België zullen we nooit een reële participatie bereiken, dat wil zeggen een reële voorlichting in participatie.

Frank Hendriks wijst erop dat de participatieve democratie in Porto Alegre op een behoorlijk brede schaal wordt toegepast, ook in de wijken van die Braziliaanse stad waar het opleidingsniveau helemaal niet hoog is. Nochtans blijkt de participatieve democratie daar redelijk goed te werken.

De twee vormen van democratie worden vaak als alternatief aangedragen. Critici van de consensusdemocratie stellen dat die elementen nodig zijn om een goed functionerende democratie te verkrijgen. Pim Fortuyn riep in 2002 zeer uitdrukkelijk dat Nederland een bestuur dient te hebben dat wordt aangedreven door de burgers zelf: wat minder consensus, polderoverleg en wat meer directe democratie.

Het punt is natuurlijk wel dat je dat in een moderne hoogtechnologische samenleving als de onze nooit op een ongemengde zuivere manier kunt doen. Directe democratie zal op zijn best een model zijn dat je toevoegt aan een model van representatieve democratie. Het kan een model van representatieve democratie nooit helemaal vervangen. Dat komt ook niet voor in landen waar directe democratie wat sterker is ontwikkeld zoals bijvoorbeeld in Zwitserland maar ook in de VS met de "New England Town Meetings". In Californië houden ze voortdurend referenda over allerlei zaken. Het breder kader is wel een kader van representatieve democratie. Zo ook in Porto Alegre, waar aan participatory budgeting wordt gedaan. Daar schakelen zij de bevolking heel uit-

gebreid in bij het opstellen van de jaarlijkse begroting van de stad, maar dat gebeurt wel in het kader van een representatieve democratie. Daar is nog altijd een gemeenteraad, een burgemeester, een soort executief dat niet volledig is vervangen door directe democratie.

We begrijpen de sterke en zwakke punten van een plebisitaire democratie beter als we kijken naar de voorbeelden van referenda, zoals die worden georganiseerd in Californië en met name in Los Angeles, een metropool waar besluiten geregeld per referendum worden genomen. Een van de sterke punten is dat het privé-initiatief er het overheidsinitiatief stimuleert. Het is dus een vorm van zelfbestuur, die dicht in de buurt van een redelijk klassieke opvatting van democratie komt: de inwoners komen samen, organiseren burgerinitiatieven en nemen hun lot in eigen handen. Wanneer zo'n initiatief een succes is, dan staat het hun vrij om hun project voor te leggen aan de gehele bevolking om na te gaan of er een meerderheid bestaat voor hun voorstel. Dat is een heel open systeem. Iedereen kan een burgerinitiatief lanceren, je hoeft alleen maar genoeg handtekeningen voor een project te verzamelen om aan te tonen dat het over een meerderheid beschikt. Dat laatste punt is cruciaal.

Keerzijde van de medaille: dat systeem kan incoherente besluiten genereren. Stel dat een burgerinitiatief met een grote meerderheid pleit voor hoger onderwijs van betere kwaliteit of voor betere wegen. En stel dat een jaar later een andere burgerinitiatief een referendum organiseert om de belastingen te verlagen tot het niveau van de jaren zeventig en dat ook dat een meerderheid behaalt. Die zeer tegenstrijdige standpunten zijn moeilijk te verzoenen. Dat compliceert de dynamiek van de referendumdemocratie, die een grote collectieve beheersing vraagt, die bijzonder moeilijk uitvoerbaar is.

Aan de kant van de participatieve democratie zien we een heel andere reeks sterke en zwakke punten. De sterkte is

de verenigende eigenschap. Die vorm van democratie probeert om maatschappelijke gemeenschappen te vormen en neigt naar eenheid. De Israëlische kibboets is een organisatiestructuur die is gebaseerd op de participatieve democratie: de bewoners zijn de bestuurders. De besluiten worden gemeenschappelijk genomen, niet door een meerderheid van stemmen, maar na lange beraadslagingen om te zoeken naar een consensus en een akkoord te bereiken. Dat creëert een gevoel van solidariteit, gemeenschap en eenheid. Die waarden kunnen de deelnemers meeslepen in eindeloze vergaderingen, ontaarden in uitputtende beslissingsprocedures en uiteindelijk niet uitmonden in een beslissing vanwege een onwrikbare minderheid. In zo'n situatie wordt geen beslissing bereikt uit angst om de eenheid van de kibboets in gevaar te brengen. De grote uitdaging van de participatieve democratie is realistisch blijven en durven keuzes te maken. Je mag een hele waaier van ideeën laten passeren, maar er moeten keuzes worden gemaakt. We zien hetzelfde bij de participatieve begrotingsopmaak in Porto Alegre. Dat systeem kan niet werken zonder een grote dosis representatieve democratie, die op een zeker moment een knoop moet doorhakken. Ik stel voor om de discussie te verplaatsen naar de Belgische situatie. Als ik de literatuur mag geloven, dan staat men hier minder ver dan in Nederland. Ik zou graag willen weten of dat overeenkomt met uw indruk. In elk geval toont de Nederlandse ervaring aan dat de participatieve democratie alleen werkt als ze gepaard gaat met een dosis consensusdemocratie. Dan spreken we over een interactief beleid of over een participatieve beslissingswijze. Met andere woorden, als de overheid als enige beslist, dan doet ze dat op een participatieve manier door moeite te doen om de burgers te betrekken bij de beslissingen. Ik zou graag weten of dat ook geldt in het Brussels Gewest.

Op basis van zijn ervaring op het gebied van huisvesting en stedenbouw denkt een deelnemer dat de meerderheid

van de Brusselaars zich zeer weinig bezighoudt met de democratie, vooral wat hun gewest aangaat. Het Brussels Parlement is het democratische orgaan van het gewest. Het houdt de schone schijn op, maar er gebeurt niet veel. De Brusselse bevolking is totaal niet geïnteresseerd. De regering neemt alle beslissingen: vijf of zes personen beslissen zonder raadpleging. Wat de Brusselaars interesseert, dat is wat er voor hun deur gebeurt, in hun straat, in hun wijk. Er zijn stedenbouwkundige openbare onderzoeken waarin de burgers hun mening kunnen uiten. De wetgever heeft daarvoor participatieve procedures ingevoerd waarvoor de verenigingen hard hebben gestreden in de jaren zestig en zeventig. Het probleem met de openbare onderzoeken is dat de raadpleging pas begint wanneer er een plan is, dus op het moment dat het al te laat is. In Antwerpen vinden geregeld districtvergaderingen plaats op het niveau van de wijken. Als we in Brussel de participatieve democratie in de praktijk willen brengen, dan moeten we dat op dat niveau doen.

Frank Hendriks wenst nader uitleg over de overlegcommissies. Hij vraagt zich af welke methode het beste is om de betrokkenheid van de burgers te bevorderen op dat microniveau om de participatie te stimuleren. Gaat het over bewonerscommissies? Organiseert men participatieavonden?

De Brusselse situatie is verschrikkelijk complex. Brussel functioneert niet als een stad, maar als een hoofdstedelijk gewest, bestaande uit negentien uitvoerende machten met evenveel burgemeesters. In zo'n context is het niet verwonderlijk dat de burgers ervoor terugdeinzen om te participeren of zich niet betrokken voelen. We leven in een maatschappij waarin de burgers steeds veeleisender zijn, maar waarin ook sprake is van een dualiteit en van de opkomst van culturen in de steden.

Wat de overlegcommissies betreft, vermelden we de voorbeelden van de overlegcomités voor de Wijkcontracten en

de sociale cohesie, waar vertegenwoordigers van verenigingen, bewoners en vertegenwoordigers van wijkcomités samenkomen.

Bruno Vinikas observeert een reële belangstelling voor zeer lokale vormen van participatie. Haken burgers niet af bij besluitvormingsprocessen die over andere dingen gaan dan lokale kwesties?

Het lijkt me essentieel dat beslissingen die op lokaal niveau kunnen worden genomen, elkaar of beslissingen van een hoger niveau niet tegenspreken, zoals het geval is voor het tracé van het GEN (Gewestelijk Expres Net), dat resulteert uit het protest van burgers, wat de aanleg van het GEN vertraagt.

Frank Hendriks verwondert zich erover dat Brussel kan functioneren, of op zijn minst doen alsof het functioneert, met dat enorme doolhof van complexe bestuursorganen (gewesten, gemeenschappen en instellingen die elkaar kruisen).

Het antwoord ligt op straat. Sta op en kijk door het raam naar wat er gebeurt. Het is een werf die in een andere vorm van democratie al twee jaar geleden was voltooid. Het voorwerp van de spanningen binnen het Flageyproject: het gewest, de gemeente en de wijkcomités hebben allemaal hun zeg. Op geregelde tijdstippen wordt de werf voor enkele maanden stilgelegd voor overleg tussen deze of gene, die vervolgens andere opties voorstellen dan in het begin was voorgesteld.

Overlegcommissies en commissies die in het kader van de Wijkcontracten worden opgericht, bieden een goed voorbeeld van participatie. Gedurende één of anderhalf jaar worden de bewoners uitgenodigd om met de gemeente, ambtenaren en verenigingen na te denken over welke projecten ze willen uitvoeren in de wijk binnen een bepaald budget. Je kan betreuren dat het maar een specifiek programma is voor een welbepaalde peri-

ode met een beperkt aantal wijken. In de meeste Brusselse wijken zou een betere vorming van de mensen mogelijk moeten zijn, ook buiten de grenzen van de Wijkcontracten. De ervaring met de Wijkcontracten is overwegend positief. Men zou dus moeten voorstellen aan het Brussels Gewest om het systeem van de zogenaamde Plaatselijke Commissies voor Geïntegreerde Ontwikkeling (PCGO) uit te breiden buiten de wijkcontracten.

De Brusselse complexiteit is het gevolg van het feit dat beslissingen op verschillende niveaus genomen moeten worden. Bovendien zijn de meeste gewestelijke mandatarissen municipalisten die nooit vergeten dat ze ook verhinderde burgemeester of schepen zijn. Nochtans zijn bepaalde krachten sterker dan andere.

Frank Hendriks stelt voor om de vraag even langs de andere lijn te stellen. Stel dat u niet gebonden was aan Brussel of België. Waar zou u dan liever wonen of werken: in een stad waar de beslissingen worden genomen op een majoritaire manier: 50 procent plus 1 is genoeg (the winners takes all) of in een stad waar de beslissingen op een consensuele manier worden genomen: 50 procent plus 1 is veel te mager, je moet een breed draagvlak hebben, liefst unanimité of iets wat in de buurt daarvan komt met een hele brede basis.

Een deelnemer uit een land met een meerderheidsdemocratie droomt van een consensussysteem waarin mensen rond de tafel gaan zitten en samen tot een beslissing komen waarin het algemeen belang prevaleert. Als ze mocht kiezen, dan zou ze stemmen voor een consensussysteem waarin de partners praten met elkaar en waarin men geen richtlijnen oplegt van bovenaf met het argument dat 51 procent van de stemmen de beslissing hebben doorgedrukt. Ze vindt het consensussysteem ondanks al zijn zwakke punten intelligenter, doeltreffender, representatiever en democratischer.

Na de pauze komt de voorzitter terug op de belangrijke vraag naar de vorming van de burgers en de besluitvormers.

Frank Hendriks laat gelden dat het goed is een onderscheid te maken tussen participatieve en plebiscitaire democratie, waarbij de laatste beter toegankelijk is. Het is makkelijker om te participeren aan een referendum of aan de Town Hall Meetings, dan om actief te zijn in meerdere beslissingsprocessen. Je moet een bepaalde vorming hebben om je voordeel te halen uit een vergadering, om in staat te zijn om de beste opties te inventariseren en een evaluatie te maken. Mensen die zo'n opleiding niet hebben gehad, zijn bijzonder gehandicapt. Wie deelneemt aan een referendum, die hoeft zijn keuze, zijn standpunt niet te rechtvaardigen. Dat is een wereld van verschil. Je zou bijna denken dat de participatieve democratie meer elitair is dan de plebiscitaire vorm. Je moet in staat zijn om je keuze in woorden uit te drukken en deel te nemen aan een debat. Wanneer u meent dat de algemene vorming te beperkt is om werkelijk te participeren in de directe democratie, dan denkt u waarschijnlijk eerder aan de participatieve dan aan de plebiscitaire democratie.

De opleiding van de bevolking is een complex thema, dat onder andere gaat over "bonding" en "bridging" en dat participatie vereist. Een deelnemer pleit voor een vorm van volksonderwijs. De maatschappij wordt doorkruist door tegenstrijdige krachten, waarvan sommige niet gunstig staan tegenover dat soort initiatieven. Weinig mensen zijn in staat om te participeren in een werkelijke democratische dynamiek. Het is niet de bedoeling om alle bottom-upinitiatieven in Brussel te bekritisieren, maar er heerst een gebrek aan coördinatie tussen de acties en er zou veel meer gedaan kunnen worden voor de burgers, ongeacht de democratische context.

Frank Hendriks merkt op dat geen opleiding vereist is om te stemmen. Iedereen heeft het recht zijn stem te laten gelden bij elke verkiezing. In België is stemmen verplicht, of men nu hooggeschoold of ongeletterd is. Uiteraard kan niemand daar iets op tegen hebben. Als ik "The Wisdom of Crowds" geloof, dan is dat helemaal niet buitengewoon. Een voorbeeld: vraag aan een menigte die is verzameld op een plein en aan een kleine groep experts om het gewicht van een koe te schatten. Misschien verbaast u dat, maar als je het gemiddelde van alle schattingen neemt, dan is de menigte dichterbij het exacte gewicht dat de experts. Sommigen zien daarin een argument voor de plebiscitaire democratie, met een beroep op de wijsheid van de massa. Het is een uitstekende manier om het blinde geloof in de competentie van experts te relativeren. Het gewicht van een koe schatten is uiteraard minder complex dan te beslissen of het Flageyplein met of zonder ondergrondse parkeergarage wordt aangelegd en welke bestemming de omgeving zal krijgen.

Voor Bruno Vinikas is het gevaarlijk om te betwijfelen of de burgers een toereikend opleidingsniveau hebben en een persoonlijke mening kunnen vormen. Datzelfde argument werd in het verleden ingeroepen om de invoering van het algemene stemrecht tegen te houden. Dat was alleen maar algemeen in naam, want lange tijd was het alleen aan mannen voorbehouden. Vroeger dacht men hetzelfde over arbeiders. In mei '68 eisten universiteitsstudenten dat de raad van bestuur zou worden verkozen en dat de leden van het technische en administratieve personeel ook mochten stemmen. Dat was niet naar de zin van sommige leden van de academische wereld, die er niet voor waren om het bestuur van de universiteit te delen met "die mensen".

De democratische principes worden in gevaar gebracht wanneer we te veel voorwaarden eisen om de democratie te kunnen uitoefenen.

Laten we overgaan naar een moeilijkere vraag. Er zijn veel verenigingen in België en in Brussel. Het middenveld lijkt vaak een echte promotor in de participatie. De representativiteit van verenigingen wordt vaak in twijfel getrokken door politieke mandatarissen, omdat zij zelf legitiem en direct verkozen zouden zijn. Die verenigingen, die worden gesubsidieerd door de overheid, doen pas echt aan opleiding van de burger.

Vreemd genoeg heeft niemand de situatie en het statuut van politieke partijen vermeld. Toch zijn die in de ware betekenis van woord intermediaire lichamen: wanneer je stemt, dan kies je in feite voor een politieke partij.

Het verenigingswezen was lange tijd een leerschool voor de democratie. Mensen leerden wat democratie is in verenigingen, vakbonden en andere burgerinstellingen. Daar leerden ze hoe je wensen en eisen formuleert, hoe je de ander respecteert en serieus neemt. Ze kregen training in debatteren, in het voeren van een constructieve discussie die tot een conclusie leidt, en zich aan de bepalingen van die conclusie te houden. Dat leer je niet op school, dat begrijp je niet via een onderwijsprogramma, maar dat leer je op het terrein en in de praktijk: "Learning by Doing". Helaas is dat allemaal flink achteruitgegaan door de afkalking van het verenigingsleven. Het is niet helemaal verdwenen, de instellingen zijn er nog en hebben enkele vertegenwoordigers van hoog niveau behouden, maar de onderlaag is aangetast, de grondslag van het verenigingsleven. Daarom hebben mensen tegenwoordig zo weinig besef van de democratische processen, die inderdaad vaak complex zijn. Dat is werkelijk de smeltkroes van de democratie, waar je leert om compromissen af te sluiten, iets wat je alleen maar goed begrijpt als je dat zelf hebt gedaan, bijvoorbeeld in een regering. Het is een ervaring die alsmaar minder mensen hebben, zeker in Nederland, en als ik de cijfers mag geloven, ook in België. Maar de mensen die hier wonen, kunnen dat bevestigen of ontkrachten.

Een deelnemer vindt integendeel dat het verenigingsleven sterker wordt, in de zin dat veel mensen er een alternatief vinden voor de algemene afkeer van de politiek. Er zijn in België en in het bijzonder in Brussel allerlei verenigingen, clubs en werkgroepen op veel gebieden, die het gemiddelde niveau van de algemene kennis op specifieke gebieden kunnen verhogen, via een soort zelfvoorlichting die niet door de overheid of het onderwijs wordt verstrekt.

Voor Frank Hendriks zou het een troef zijn waarop België kan bouwen als zou blijken dat het verenigingsleven inderdaad nog altijd even dynamisch is en bestaat uit actieve leden en niet alleen uit betalende leden. Als het bestaat uit mensen die echt betrokken zijn bij de beslissingen en worden aangemoedigd om de voor- en tegenargumenten af te wegen. Dan is de situatie in België gunstiger dan in Nederland. In Nederland zien we dat mensen minder tijd hebben voor het verenigingsleven. Veel mensen maken graag gebruik van de voordelen, maar weinigen zijn geneigd om een handje toe te steken.

Verenigingen die werken met buurtbewoners, hebben integendeel de indruk dat de band tussen de bewoners en de verenigingen verflauwt. Verenigingen als de Warandegroep bevinden zich op een ander niveau. Verenigingen die voor bewoners ijveren, hebben te maken met eenvoudige mensen die meewerken aan een vereniging om dingen te veranderen. Ook op dat gebied is er een kentering te bespeuren, net als in de klassieke verenigingen, zoals KWB, KAV en MOC, die een grote achteruitgang in hun ledenaantal meemaken.

De werkelijke vraag is of bepaalde verenigingsvormen nog aangepast zijn aan de complexiteit van de stedelijke uitdagingen. Zijn de wijkcomités, zoals die vroeger bestonden, in staat om bij te dragen tot het samenleven in een stad die alsmaar complexer wordt? Ik geef toe, het verenigingsproces gaat achteruit. Maar minder in het domein waarmee ik me bezig houd, waar nieuwe struc-

turen ontstaan en oudere structuren problemen ondervinden om zich aan te passen aan de huidige context.

In zijn besluit merkt Bruno Vinikas op dat de werkgroep is vertrokken vanuit de stelling van professor Hendriks dat België kenmerkt als een consensusdemocratie. Met de typologie die hij schetste, toonde hij aan dat die vorm van democratie in vergelijking met andere vormen voor- en nadelen heeft. De bespreking van de groep leidde tot de vaststelling dat die vorm van indirecte democratie, gebaseerd op een representatiesysteem dat streeft naar consensus, met andere woorden gebaseerd op pluralisme, aangevuld moet worden met andere vormen van participatie. Er gingen stemmen op voor een pendule-democratie, die in bepaalde gevallen tot duidelijke en onherroepelijke beslissingen leidt. Ik heb niemand horen pleiten voor een plebiscitaire democratie. Er werden allerlei problemen aangehaald bij de organisatie van de participatie.

Historisch gezien is de participatieve praktijk vooral gericht op lokale doelstellingen waarvoor instellingen bestaan, meestal gestimuleerd door de overheid, zoals overlegcomités, openbare onderzoeken en noem maar op. Het belangrijkste is te weten hoe we de koppeling tussen het lokale niveau en de andere beslissingsniveaus moeten maken.

Dat leidt tot een hele reeks andere problemen. Hoe bevorder je een betere participatie? Hoe stimuleer je mensen om deel te nemen aan andere niveaus? Dat is nauwelijks aan bod gekomen. Wat wel ruimschoots is besproken, is de vorming van de bevolking, met name via de school en via verenigingen waarin mensen participeren. Er is ook gezegd dat politieke partijen eveneens bijdragen aan participatie en dat ze (in termen van indirecte democratie) corresponderen met de ideologische keuzes die mensen maken. Verder blijkt dat sommige sectoren van het verenigingsleven achteruitgaan, terwijl

andere juist vooruitgaan. De achteruitgang kan worden verklaard door de problemen die de lokale betrokkenen ondervinden om de complexiteit van de werkelijkheid onder ogen te zien.

Op basis van die beschouwingen gaat de werkgroep akkoord over de besluiten die aan de workshop worden voorgesteld.

Werkgroep 2.3

Stedelijke projecten van hoge kwaliteit: specifieke tegenover generische oplossingen

Meer dan welke spreker ook zal Josep Acebillo, de directeur van Barcelona Regionál (een stedelijk agentschap voor de ontwikkeling van stadsplanning en infrastructuur), ons waarschuwen voor de globalisering en de dreigende concurrentie van de Aziatische steden. Hij bespreekt ook enkele kwesties met betrekking tot de stadsplanning en architectuur van vandaag, en toont de relatie aan tussen territoriale discriminatie en de ontwikkeling van de infrastructuur van een stad, via het specifieke voorbeeld van Barcelona.

Voorzitter van de werkgroep

Joachim DECLERCK,

*Directeur van het "Centre for Architectural Research & Development",
het Berlage Instituut*

Spreker

Josep ACEBILLO,

*Directeur van Barcelona Regionál, het stedelijk agentschap voor de ontwikkeling
van stadsplanning en infrastructuur*

Deelnemers

Jens AERTS, Jan BEGHIN, Myriam CASSIERS,
Maurizio COHEN, Olivier DE CREM, Marie DEMANET,
Marc DE VLEESCHOUWER, Julien DIJOL,
Geoffrey GRULOIS, Sabine GUISSSE, Danielle JACOBS,
Laurence JENARD, Benoît MORITZ,
Jean-Luc QUOISTIAUX, Claire TERLINDEN,
Virginie ULLENS, Pierre VAN WUNNICK, Philippe VELLUT,
Arlette VERCROYSSSE, Bénédicte WILDERS,
Vincente DAMIÁN LLUNA TABERNER.

Synthese

De evolutie van de Europese steden

- De hedendaagse stedelijke ontwikkeling wordt bepaald door:
 - > De nieuwe technologieën, de nieuwe economie en de globalisering.
 - > De delokalisatie van de industrie.
 - > De noodzaak om een nieuwe grootstedelijke taal te ontwikkelen.
- Uit het verleden als leermiddel over de toekomstgerichte transformatie van de stad.
- De radicale omwentelingen in het technisch-economisch geheel, vraagt vergelijkbare evoluties in de stedenbouw.

Nieuwe vooruitzichten voor de steden

Europa moet een eigen nieuw grootstedelijk model ontwikkelen op de goede schaal:

- De omvang van de Europese steden is niet hun belangrijkste probleem maar veeleer de moeilijke integratie van de nieuwe technologieën op buurtniveau.
- Het huidige stedelijke concept en de zeven aporiën:
 - > Behoud versus vernieuwing: nieuwe middelen om rekening te houden met de pertinentie van historische steden bij het zoeken naar een innoverend metropolitaans model.
 - > Simulatie tegenover realiteit; trend van de hedendaagse architectuur om de werkelijke problemen te verdoezelen ten voordele van de simulatie.
 - > Oppervlakkigheid tegenover complexiteit: de hoofdbekommernis is de juiste beslissingen te nemen voor de inplanting van een essentiële infrastructuur en niet het landschap.
 - > Nut tegenover recht: de stad eerder opvatten als de ruimte voor burger dan als een markt, een consumptieplek.
 - > Conceptualisering tegenover nut: niet enkel de concepten ontwikkelen voor een stad, maar ook haar nutsaspecten.
 - > Specifiek tegenover generisch: de problemen zijn generisch van aard, maar de oplossing dienen specifiek te zijn.
 - > Regulering tegenover arbitrage: focussen op de infrastructuur en zich minder bezighouden met speculatie.

De schaal van de Europese steden

Voorkeur geven aan de schaal die het meest geschikt is voor stedenbouwkundige ingrepen:

- Het grondgebied is isotroop geworden (inplantingen van activiteiten zijn onderling verwisselbaar en de economie en de technologieën kennen nagenoeg geen beperkingen).
- Isotropie maakt komaf met de opsplitsing in zones en staat elk debat over de perspectieven en de plannen in de weg.

In Europa kunnen de steden niet uitbreiden, ze moeten dus worden getransformeerd:

- Door voor elke stedenbouwkundige ingreep te handelen op de meest geschikte schaal.
 - > Acupunctuurprojecten combineren met een stoutmoedig en grootscheeps stedenbouwkundige projecten.
 - > Eerder werken volgens project en niet volgens plan.
 - > De resultaten meten op basis van de kwaliteit van het project.
- Door indruk te maken op de concurrerende steden zonder het comfort van de bewoners op te offeren en door de stedelijke economie te hervormen om arbeid te scheppen.

De grootste uitdagingen voor het nieuwgrootstedelijke Europese model zijn:

- De infrastructuur en openbare ruimte concipiëren in een polycentrisch stedenbouwkundig netwerk.
- De concurrentie aangaan met de efficiëntere en meer dynamische Aziatische steden.
- In Europa een eigen nieuw grootstedelijk model ontwikkelen.
- Opnieuw aanknopen bij de strategische ontwikkeling wars van formalistische architectuur en stedenbouw.
- Kwaliteitsvolle projecten ontwerpen met een functioneel pertinente infrastructuur.
- De infrastructuur en de mobiliteit verbeteren door een ruimtelijke ordening die meer rekening houdt met energie, milieu en technologie.

- Op grote schaal is de stad een open systeem.
 - > Door de complexiteit van de uitdagingen passen architecten zich moeilijk aan.
 - > De drie parameters van een open systeem zijn :
 - Stabiliteit : een uiterst stabiele stad is niet flexibel.
 - Omkeerbaarheid : spontaneïteit herinvoeren is niet mogelijk tenzij ingrepen omkeerbaar zijn.
 - Veranderlijkheid : in de steden wordt veranderlijkheid in de hand gewerkt door mobiliteit.

Hoe moeten de politieke structuren evolueren op basis van de noodzakelijke schaalwijzigingen in de Europese steden?

- De uitdagingen van morgen worden genegeerd door de politieke wereld en het risico is reëel dat enkel de privésector die zal aangaan, wat een echte dreiging vormt.
 - > Hevige concurrentie van de Aziatische steden die efficiënter en sneller zijn.
 - > Gebrek aan een nieuw stedenbouwkundig model.
 - > Risico op verlies van controle over de steden.
- Gebrek aan echte modellen en intergouvernementele samenwerking (charter van Leipzig).
- Noodzaak van een sterk metropolitaans systeem om een samenwerkingsklimaat te creëren in Europa (partnerships ontwikkelen gebaseerd op de nieuwe informatie- en communicatietechnologieën en een permanente uitwisseling tussen het centrum en de periferie).

Brussel wordt heen en weer geslingerd tussen de mening van de gewone burger en de beslommingen van de experts

- De metamorfose van Barcelona kwam tot stand dankzij de combinatie economische imperatieven en de inspraak van de burgers.
- De Brussels beleidsmakers en spelers dienen samen de toekomst van de stad uit te bouwen.
- Die wordt gehypothekeerd door :
 - > Onomkeerbaarheid van de beslissingen en de moeilijkheid om te voorzien.
 - > Het gewicht van het industriële tijdperk op de plannen.
- Er moeten nieuwe uitdagingen worden aangegaan : dichtheid, clustervorming enzovoort. Dat strategische plan moet :
 - > Een nieuwe vorm van stedelijke concentratie bedenken.
 - > De ruimte bepalen die gereserveerd is voor de Europese instellingen.
 - > Focussen op de infrastructuur en de openbare ruimte.

De institutionele positie van Barcelona Regional als ontwikkelingsbureau

De radicale transformatie van Barcelona vond in fases plaats.

- Eerst en vooral met miniprojecten : renovatie van pleinen, buurtparken enzovoort.
- Vervolgens werden grotere werven gestart rond het project uit 1975 en vier ontwikkelingszones.
- De overwonnen hindernissen :
 - > De Olympische Spelen van 1992 maakten het mogelijk om :
 - De weerstand van de Catalaanse Generalitat te overwinnen.
 - Projecten en infrastructuurwijzigingen tot stand te brengen op grootstedelijke schaal.
 - De betrokken partijen rond de tafel te verzamelen (stadsbestuur, de regionale en nationale regering).
 - Bestaande projecten om te dopen tot "olympische projecten".
 - De vier ontwikkelingszones te verbinden met een olympische autosnelweg.
 - De effecten van het gebrek aan een grootstedelijke zone te verzachten.
 - Een technische instantie op te richten onder de naam JO Holding.
 - Positieve effecten te sorteren voor Spanje en Catalonië.
 - > Met het risico op machtsverlies na de Olympische Spelen werden de bovenlokale protagonisten uitgenodigd om :
 - De samenwerking tussen de partners te behouden.
 - De oprichting van een voor de inwoners belangrijke infrastructuur te bespreken.
 - Nieuwe voorstellen en projecten door te voeren op grootstedelijke schaal.
 - > Het agentschap Barcelona Regional is een strategische structuur die de Staat, het regionale bestuur en het lokale bestuur verenigt.
 - Barcelona Regional werd opgericht om :
 - Technische argumenten voor te leggen aan het centrale bestuur.
 - Samen te werken met de burgemeester.
 - Technische oplossingen voor te stellen om de politieke besluitvorming te vergemakkelijken.
 - De raad van Barcelona Regional :
 - Is samengesteld uit vertegenwoordigers van openbare instellingen in de ruime zin van het woord.
 - Wordt voorgezeten door de burgemeester van Barcelona.
 - Barcelona Regional neemt erg pragmatische stellingen in en stelt bij discussies technische oplossingen voor. De beslissingsmacht ligt bij de politiek.
 - Barcelona Regional ondervindt moeilijkheden om zijn leadership uit te dragen (geen beslissingsmacht en beperkte autonomie).

OPENING

De voorzitter, Joachim Declerck, deelt mee dat het debat voorafgegaan wordt door een korte voordracht over de standpunten en acties van Barcelona Regionál op het gebied van de territoriale discriminatie. Vervolgens stelt hij voor het debat in twee delen op te splitsen. Eerst keren we terug naar de delicate kwestie van de aporieën of tegenstellingen waaraan de hedendaagse stedenbouwkunde en stedelijke architectuur onderworpen zijn. Daarna zullen we ons buigen over Barcelona, waarbij we almaar moeten denken aan de instellingen die we proberen in te voeren in Brussel. Hoe kunnen we de territoriale discriminatie en de tewerkstelling in de wijken op een grote schaal toepassen? Met welke ontwikkeling en stedelijke infrastructuur? Welke instellingen kunnen daartoe bijdragen en welke lessen kunnen we trekken uit het specifieke voorbeeld van Barcelona?

Territoriale discriminatie is verbonden aan globalisering.

Dat zien we aan de citymarketing en de opzettelijk spectaculaire architectuur, die sommigen "spektakelarchitectuur" noemen.

In de gentrificatie van sommige wijken, waar de ongelijkheden het grootst en het duidelijkst zijn, is de territoriale discriminatie het opvallendst.

De derde werkgroep zal onderzoeken in welke mate grootschalige projecten (waarvoor Barcelona een internationale reputatie heeft) verbonden zijn met territoriale discriminatie. In welke mate kunnen grootschalige projecten dienen als motor voor een gelijke stedelijke ontwikkeling of minstens bijdragen tot het behoud van de gelijkheid in bepaalde wijken?

In een tweede fase analyseren we meer in detail de evolutie van de specifieke rol die het agentschap Barcelona Regionál heeft gespeeld. Met zijn dubbele pet als directeur van het agentschap en als commissaris voor infrastructuur en stadsplanning heeft Josep Acebillo een grote verantwoordelijkheid voor de kwaliteit van de architectuur in Barcelona.

LEZING VAN JOSEP ACEBILLO

De evolutie van de Europese steden

De huidige evolutie van de Europese steden is bijzonder verontrustend en pessimisme is zeker op zijn plaats. Het wordt alsmáar moeilijker om de nieuwe stedelijke parameters te begrijpen die ontstaan als gevolg van de nieuwe Europese en wereldwijde conjunctuur. Het eerste probleem vloeit voort uit de spectaculaire evolutie van de technologie in de steden.

Denk daarbij aan veranderingen in systemen als het openbaar vervoer, dat de voorbije twintig jaar sterk geëvolueerd is, en aan nieuwe technologie zoals het internet. Dat alles heeft een duidelijke impact op de stadsplanning en de architectuur.

Het geheel van nieuwe technologieën, nieuwe economie (een gevolg van de nieuwe technologieën) en globalisering (het gevolg van de vorige twee) vormt de eerste grote uitdaging.

Een vergelijkbare situatie deed zich voor in het midden van de negentiende eeuw, met de opkomst van technologieën die toen nieuw waren (zoals de stoommachine), een nieuwe economie (waarbij de industrie de landbouw verdrong) en de natiestaat (vooral in Europa).

Vandaag verschilt de situatie radicaal: na de spoorwegen en de auto volgde het internet, de industriële economie maakt (vooral in Europa) plaats voor de neotertiaire economie, het nationale gezag verliest terrein aan het transnationale of internationale gezag.

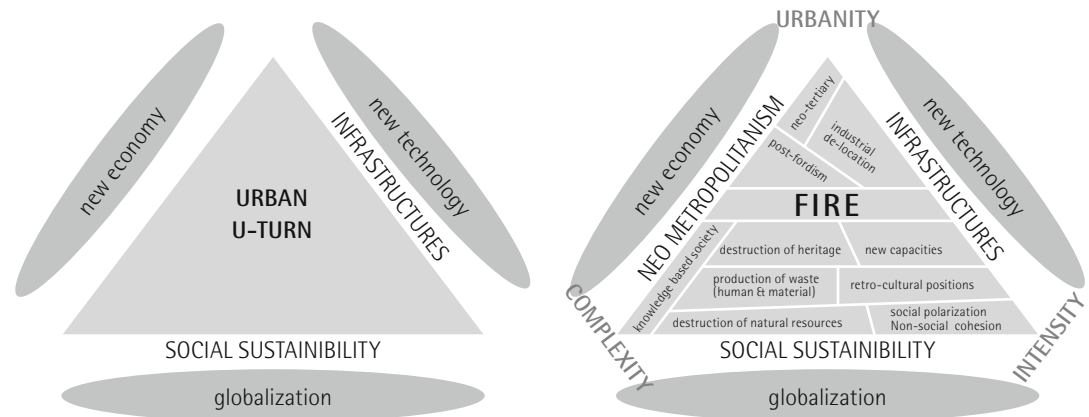
De technologische en economische evolutie van het midden van de negentiende eeuw veranderde de situatie van de architecten en stedenbouwkundigen en had een grote invloed op hun vak. Zo is het onmogelijk de ontwikkeling van Barcelona te begrijpen zonder de werken van Cerdà te kennen, net als het onmogelijk is de Amerikaanse steden te begrijpen zonder hun stadsmodellen te kennen. Europa en de Verenigde Staten evolueerden naar een radicaal nieuwe context.

Thomas Jefferson bedacht de stadsmodellen op basis van theorieën die voor zijn tijd radicaal vernieuwend waren en voortvloeiden uit de omwentelingen van het begin van de eeuw als gevolg van de industrialisering en het verval van de agrarische samenleving.

Door de grondige technisch-economische veranderingen van vandaag zullen we eenzelfde soort evolutie meemaken in de stadsplanning.

Dit is de plaats noch het moment om uit te leggen op welk vlak de Europese stad er niet in is geslaagd zich aan te passen aan de technologische en economische ontwikkeling en aan de globalisering. Maar het is duidelijk dat architecten en stedenbouwkundigen er gedeeltelijk voor verantwoordelijk zijn. Ze moeten zich buigen over de actuele ontwikkeling van de steden en nadenken op welke manier ze het hoofd kunnen bieden aan de recente technologische evolutie.

In de Verenigde Staten is er een antwoord geformuleerd, dat bestaat uit vier pijlers die samen het letterwoord "FIRE" vormen: Finance, Insurance, *Real Estate* en *Enterprise*. Die vier pijlers vormen vier criteria om de ontwikkeling van de stad aan het begin van de eenentwintigste eeuw te analyseren. Je kan die criteria aanvaarden of verwerpen, maar je moet wel beargumenteren waarom.

Blijft de kwestie van de gevolgen van de globalisering, die vaak tegenstrijdig zijn. Enkele voorbeelden: voor velen is de bescherming van het erfgoed prioritair, voor anderen is de delokalisatie van de industrie het symbool van de globalisering. Voor nog anderen is de hoogste prioriteit de ontwikkeling van de nieuwe economie en het creëren van nieuwe banen. Al die standpunten zijn gegrond, maar ze zijn niet onbetwist. Wat ons interesseert, is hoe de architect zich moet bewegen in dat nieuwe culturele, sociale en economische landschap.

Het stedenbouwkundige agentschap Barcelona Regional werkt op basis van drie grote uitgangspunten: de nieuwe complexiteit, de nieuwe intensiteit en de nieuwe verstedelijking. Vooraleer we die drie thema's aansnijden, moeten we ons eerst een andere vraag stellen. Is de overheersende stedenbouwkundige theorie in Europa geïnspireerd op nostalgie of op puur objectieve overwegingen van het nieuwe panorama? Twee voorbeelden illustreren die discussie perfect:

- De stad Barcelona heeft het hoofd moeten bieden aan een radicale verandering.
- De textielindustrie verdween en de stad kreeg te maken met een stijging van de werkloosheid, een situatie die prachtig geïllustreerd werd door de film *The Full Monty*. De nieuwe werklozen die opeens hun baan kwijt waren, stonden voor een existentiële vraag: de stad verlaten of blijven? Daaruit groeide het idee om een stripteaseshow te organiseren, om geld te verdienen zoals de Chippendales. De film *The Full Monty* had zich in heel veel Europese steden kunnen afspelen.
- In Detroit heeft de industriële delokalisatie – de suburbanisatie – de stedelijke structuren gewijzigd of volledig verwoest.

Nieuwe perspectieven

We moeten ons eerlijk durven af te vragen of de Europese architecten wel op de meest gepaste manier werken. De industrie verhuist naar Afrika en het Oosten, en we moeten rekening houden met de concurrentie van de Chinese en Aziatische steden.

Sommigen gaan ervan uit dat de Aziatische steden zich niet kunnen meten met de Europese. Maar het is niet de grootte van de stad die telt: Singapore heeft bijvoorbeeld 10 procent van de wereldwijde maritieme economie in handen, terwijl het maar 3,5 miljoen inwoners heeft. Singapore is een zeer efficiënte stad. In vergelijking met Sjanghai blijkt duidelijk dat niet de schaal de efficiëntie bepaalt!

De stedelijke schaal is zeker niet bijkomstig, maar het "nieuwe Europese stedelijke model" blijkt van het allergrootste belang. In Europa zijn de stedelijke modellen niet meer geëvolueerd sinds de jaren zeventig. We mogen gerust toegeven dat we rekening moeten houden met de geschiedenis en de identiteit van onze steden om de verstedelijking en de uitbreiding van onze steden in te perken. Maar de Europese steden kunnen het zich niet veroorloven om de nieuwe technologieën te negeren in de nieuwe wijken, evenmin als het verband met de evoluties op grotere schaal. Die schaalvergroting hoeft niet noodzakelijk te leiden tot een verlies van autonomie voor de vele kleine steden.

Voor middelgrote steden als Barcelona en Brussel is de grootste uitdaging hun stedelijke model te laten evolueren en de vraag te stellen of Europa op een geschikte manier te werk gaat of niet. Welke nieuwe modellen zouden in Europa ontwikkeld kunnen worden?

Zeven aporieën*

Vooraleer we nieuwe perspectieven openen, zullen we eerst alle aspecten van het huidige stedelijke concept analyseren.

De Verenigde Staten en Azië worden niet op dezelfde manier als Europa geconfronteerd met de dringende behoefte om een nieuw stedelijk model te ontwikkelen. De volgende zeven aporieën illustreren de noodzaak van die behoefte. Het gaat om tegenstrijdigheden die zo goed als onmogelijk met een eenduidige oplossing te verhelpen zijn:

- Behoud / Vernieuwing.
- Realiteit / Simulatie.
- Oppervlakkigheid / Complexiteit.
- Comfort / Recht.
- Conceptualisering / Nut.
- Specifiek / Generisch.
- Regulering / Willekeur.

* Aporie: Onvermogen om een filosofische kwestie tot oplossing te brengen (Van Dale Groot woordenboek van de Nederlandse taal, 14de editie, 2005).

Behoud / Vernieuwing

Het is natuurlijk uitgesloten zich te verzetten tegen gegronde historische studies binnen de architectuur of tegen renovatie. In Italië is de moderne architectuur praktisch verdwenen door de algemene trend om bestaande gebouwen te renoveren.

Een stad ontwikkelt zich door de dynamiek van de evolutie en door vernieuwing, en dus met een geheel nieuwe taal.

De architecten uit de Italiaanse renaissance, zoals Alberti, Michelangelo en Palladio, gingen met hun bouwwerken tegen de stroom van de middeleeuwse architectuur in, opdat de stad op kwalitatief vlak kon evolueren. Die evolutie was verbonden met innovatie, die op haar beurt het gevolg was van nieuwe technieken, nieuwe projecten, een nieuwe taal en nieuwe manieren van bouwen.

Het verleden werd gezien als een mogelijkheid om te leren, maar ook als een laboratorium voor de transformatie van de stad, om de stad op een nieuw niveau te tillen, vandaag én morgen.

Renovatie is enkel te verdedigen door de kwaliteit van een site of het wetenschappelijke belang (dat principe gold in de meeste moderne oorlogen, die opzettelijk trachtten bepaalde sites van historisch of cultureel belang te sparen).

In Italië is het ongepast om over moderne architectuur te spreken, maar ook in Barcelona is het moeilijker, vandaag waarschijnlijk meer dan tien jaar geleden. Het is nu veel makkelijker om met bewoners te discussiëren over de kwaliteit van een middelgroot gebouw dan een halve eeuw geleden. Het algemene verzet tegen de nieuwe architectuur wordt versterkt door zijn onpopulariteit bij het grote publiek. Dat brengt ons bij het volgende punt.

Realiteit / Simulatie

De architectuur is altijd al een kunst van de simulatie geweest. Het werk van Baudrillard toont aan dat simulatie voor een groot deel het gedrag van de moderne mens bepaalt.

Toch begrijpen we moeilijk een stad als Las Vegas, die een totale simulatie is. Er zijn momenteel architecten die de problemen proberen te omzeilen. Ze vluchten in het virtuele, en dat is tegenwoordig heel gemakkelijk dankzij de nieuwe technologieën. Het is belangrijk nieuwe perspectieven te openen, maar innovatie om de innovatie draagt niets bij, vooral niet als daarmee systematisch de werkelijke problemen uit het oog verloren worden. Duidelijk is dat de hedendaagse architectuur de werkelijke problemen lijkt te willen verbergen, zoals de volgende tegenstelling illustreert.

Oppervlakkigheid / Complexiteit

Dat is de spanning tussen landschap en complexiteit. De houding van de landschapsarchitecten van vandaag is onaanvaardbaar en onlogisch. Ze houden geen rekening met de complexiteit van het gebied en de nieuwe landschappen. Landschapsarchitecten beschouwen het platteland als een esthetisch probleem, of meer nog, als een geometrische kwestie. De hedendaagse landschapsarchitectuur maakt zich niet druk om infrastructuur, wat de slecht afgewerkte en onaangepaste wegeninfrastructuur verklaart. Een ander voorbeeld: hedendaagse architecten trekken zich nauwelijks iets aan van de luchtvaartroutes. Hun enige interesse ligt bij het ontwerp van de lobby van een luchthaven.

Nochtans werd een ingrijpende verandering in de stedenbouwkundige theorieën mogelijk dankzij architecten als Giorgio Martinelli, Palladio, Jefferson en Le Corbusier, die in hun tijd revolutionaire infrastructuur hebben

ontwikkeld.

Maar de nieuwe architecten bekommeren zich daar niet om. De opleidingen in de architectuurscholen maken de studenten nauwelijks bewust van de grote uitdagingen waarvoor de steden staan en van de gevolgen daarvan in de komende tien jaar.

De verbinding van één stadscentrum met een ander in amper twee uur of zelfs minder: wat zijn daarvan de gevolgen? Dat kan hen weinig schelen. Barcelona vormt de uitzondering op de regel. In Barcelona gaat de belangrijkste zorg, de eerste prioriteit, naar de infrastructuur (luchthaven, doorgang van hogesnelheidstreinen), in tegenstelling tot de landschapsarchitecten. Complexe beslissingen over de plaatsing van luchthavens, spoorwegen of stations voor hogesnelheidstreinen zijn bijvoorbeeld veel essentiëler dan louter architecturale of landschapsarchitecturale vragen.

Comfort / Recht

Het is zeer modieus om te verklaren dat de stad enkel door de markt wordt gecontroleerd. Terwijl het duidelijk is dat de economie de enige manier is om de stedelijke transformatie te begrijpen. Tegenwoordig hangt het recht op een sociale woning af van de markt. In het Europa van de jaren twintig was de sociale huisvesting een van de speerpunten van de sociaaldemocratische bestuurders.

In steden als Amsterdam, Rotterdam, Stockholm en Wenen heeft de ontwikkeling van nieuwe modellen voor ruimtelijke ordening geleid tot de aanleg van uitgestrekte wijken. Die vloeide voort uit een nieuw ambitieus beleid dat duizenden woningen van dat type wilde bouwen. Het is momenteel extreem moeilijk om de toegang tot sociale woningen te garanderen. Bovendien heeft de politiek die prioriteit naar de markt doorgeschoven.

Het is niet mijn bedoeling de markt of de politiek met de vinger te wijzen, maar louter een analyse van de feiten te geven. In Londen zouden een miljoen sociale woningen gebouwd moeten worden. In het centrum van Londen woonden immers heel wat onvervangbare mensen, zoals ambulanciers en taxibestuurders. Als gevolg van de enorme bevolkingsdichtheid gingen die mensen in de stadsrand wonen. Naar verwachting zullen ze zich op termijn tot 20 kilometer buiten het stadscentrum moeten vestigen als gevolg van de stijging van de woningprijzen. Dat brengt hun gemiddelde pendeltijd op meer dan twee uur. Het risico bestaat dat velen dat niet meer zullen zien zitten.

We moeten dan ook terecht vrezen dat die diensten niet meer verzekerd zijn in het centrum van Londen. Precies om dat te voorkomen heeft de stad een grootschalig programma voor sociale woningen ontwikkeld. Ook Barcelona wil 700.000 sociale woningen bouwen. De burgemeester van Moskou heeft erkend dat de bouw van sociale woningen en het autoverkeer twee enorme problemen vormen in zijn stad.

Maar hoe kunnen wij vandaag de problematiek van de sociale huisvesting, de communicatie en het verkeer oplossen zonder de hulp van de overheid? En kan de markt gewoon haar ding blijven doen zonder enige controle vanuit de overheid?

Conceptualisering / Nut

Vandaag beschouwen velen architectuur als een conceptuele kunst, hoewel de platonische architectuur, die van de symboolgebouwen, daarop altijd een uitzondering is gebleven. Met symboolgebouwen bedoel ik representatieve gebouwen, zoals kathedralen, paleizen en musea. De bouw van een representatief gebouw, een symboolgebouw, is voor de jonge architecten van vandaag een ware passie geworden. Conceptualisering op zich is niet erg, maar wordt wel ongepast als het verschil tussen architectuur en beeldhouwkunst wegvalt. Als de architectuur vervormd raakt tot een conceptuele kunst, wat is dan nog het nut van architectuur? We hebben de passie voor programma's, voor het functionele, het nuttige en het praktische verloren. We moeten absoluut een neo-functionalisme in het leven roepen. Niet om het functionalisme van de jaren veertig te kopiëren, maar om het praktische in ere te herstellen en om te vechten tegen een overdaad aan conceptualisering.

Specifiek / Generisch

Hier komen we bij het probleem van de globalisering, van het wereldwijde ten opzichte van het plaatselijke. Zodra een stedelijk project wordt verwezenlijkt in een Europese stad, vestigt er zich meteen een internationale onderneming.

Hoeveel hedendaagse gebouwen zijn geen kopieën van gebouwen in Londen, New York of Barcelona? Veertig jaar geleden was dat probleem onbekend. Maar vandaag produceren we symboolgebouwen zoals we fotokopieën maken. Dat zielloze "Mac-Donaldisme" is zichtbaar in alle grote Europese steden. Het is een generisch probleem, en het antwoord daarop moet dan ook specifiek zijn. Dat is een van de redenen waarom stedenbouwkundigen zich alsmaar kritischer uitlaten over de hedendaagse architectuur.

Regulering / Willekeur

Barcelona, Brussel of Rotterdam, bouwvoorschriften zijn overal hetzelfde, waarschijnlijk in reactie op de "revolutie" die de wereldwijde dynamiek veroorzaakt (mondialisering, Europese Gemeenschap enzovoort). Op zich is dat geen slechte zaak. Met het oog op de aporieën moeten we wel waarschuwen voor excessieve reacties. Zo is de renovatiemode op zich geen slechte zaak, maar een overdaad aan renovatie wel.

Op dezelfde manier moeten we ook niet zozeer simulatie en regulering verbieden, maar wel een overdaad aan simulatie en regulering.

Het is het gevolg van het supranationale systeem: de ontwikkeling van een buitensporige reglementering, een hyperregulering door Europese richtlijnen die alle mogelijkheden tot persoonlijke en creatieve inmenging ondergraven. Welke speelruimte hebben architecten nog? Een goede architect moet een zekere vrijheid genieten en vandaag staat die op het spel. De eigen keuze is in onbruik geraakt.

Het is belangrijk dat verbeelding en creativiteit de vrije teugel krijgen, wat zo goed als onmogelijk is geworden, behalve voor de creatie van symboolgebouwen. De parallellie met het historische voorbeeld van de stad Korinthe is frappant. Drieduizend jaar geleden werd beslist een nieuwe Korinthische hoofdstad te bouwen op basis van een model dat geïnspireerd was op de grafsculptuur van een jonge vrouw. De architecten werden beperkt en belemmerd door de willekeur van een beeldhouwmodel.

Ook de huidige architect is beroofd van zijn creatieve vrijheid, hoewel dat essentieel is voor elk origineel en efficiënt ontwerp.

Een overdaad aan regulering kan de allerslechtste remedie blijken om de generische problemen op te lossen, omdat die de mogelijkheden van zelfrealisatie beperkt. Dat is volgens mij de belangrijkste rem op de ontdekking van originele stedenbouwkundige en architecturale antwoorden voor de mutaties van de stedelijke cultuur.

De schaal van de Europese steden

Na de zeven paradoxen, die de meest complexe problemen van de stedelijke cultuur weergeven, moeten we terugkeren naar de problematiek van de schaal van de steden. Dat is vooral in Europa belangrijk, waar het moeilijk te bepalen is welke schaal het meest geschikt is voor stedenbouwkundige ingrepen. De schaal van onze steden moet worden geëvalueerd met betrekking tot het nieuwe stedelijke discours.

In het geval van Barcelona is het onmogelijk de transformatie van de stad te begrijpen zonder te verwijzen naar de verschillende schalen waarop die plaatsvond. In de jaren tachtig zien we de kleine "acupunctuuringrepen", in de voorbereiding op de Olympische Spelen, met beperkte projecten die weinig kosten maar uiterst gunstig zijn gebleken voor de inwoners. Aan de andere kant staan de recente ingrepen die streven naar een grootschalige omvorming van een industrieel Barcelona naar een neo-tertiaire stad.

Het Barcelonese model geeft prioriteit aan infrastructuur en openbare ruimte, ten nadele van architectuur en gebouwen. De architectuur moet zich achteraf aanpassen.

Daarvoor moesten eerst en vooral de infrastructurele werken aangepakt worden, in het bijzonder in de openbare ruimte. Dat geldt voor alle Europese steden, want de openbare ruimte is de tribune van een stad (een essentieel verschil met de Verenigde Staten). In Europa kreeg de

openbare ruimte zijn grote belang al in de loop van het industriële tijdperk.

Maar dat viel niet echt te merken. Het modernisme, te beginnen bij Le Corbusier, hechtte weinig waarde aan de publieke ruimte. Nu willen we de stad herstellen, door een nieuwe openbare ruimte te creëren. Het begrip "openbare ruimte" is diepgaand gewijzigd: het wordt niet meer gezien als een theater, maar veeleer als een multimediaruimte, die gekenmerkt wordt door de alomtegenwoordigheid van nieuwe technologieën.

Gebieden zijn isotroop geworden. Elk programma kan overal worden toegepast. Dat veegt de belangrijke kwestie van de onderverdeling in zones weg en verstoort elke discussie over perspectieven en programma's.

Dat is de grootste moeilijkheid voor stedenbouwkundigen en architecten: voor de markt, de economie en de technologie lijkt zowat alles mogelijk geworden.

Architecten en stedenbouwkundigen moeten weerstaan aan de verleiding om alles om het even waar te doen. Dat maakt immers elke poging tot planning inefficiënt of zelfs onmogelijk. Onze Europese steden moeten niet groeien, ze moeten veranderen, wat alleen maar mogelijk is met projecten en plannen. In Barcelona bestond er al 27 jaar lang geen algemene planning. We zijn er nogtans in geslaagd de stad te ontwikkelen met projecten op verschillende schalen en we hebben ons gebied kunnen aanpassen aan het landschap. De kwaliteit kun je niet controleren met plannen. In de hedendaagse stedenbouwkunde moeten de resultaten rechtstreeks worden afgemeten aan de kwaliteit van de projecten. In Europa is het echt geen goed plan om steden in de breedte te ontwikkelen. We moeten ze vooral transformeren met projecten, niet met plannen.

Joachim Declerck bedankt Josep Acebillo en denkt dat er veel van de besproken punten kunnen worden toegepast op de Brusselse context. Hij vat nog eens samen :

De werkgroep wordt gevraagd om zich te buigen over de volgende punten :

- Als we uitgaan van de politieke context van de stad (Barcelona in dit geval), wat zijn dan de minimumvoorwaarden om kwaliteit te bereiken ?
- Hoe kunnen we die kwaliteitsgarantie verzoenen met grootschalige stadsplanning door overheid en privébedrijven ?
- Hoe creëren we een coherent project op basis van een doelstelling waar alle partners en beroepsgroepen achter staan ?
- Welke omstandigheden zijn noodzakelijk om de stedelijke kwaliteit te garanderen ?
- Hoe kunnen we de voor- en nadelen van de stedenbouwkundige modellen evalueren en aanpassen aan de plaatselijke context ?

Voordat de voorzitter het woord geeft aan de werkgroep, vraagt hij of de spreker nog een toelichting wil geven op de geleidelijke integratie van kleine projecten in grootschalige projecten. Hij vraagt hoe die grote projecten zijn gestructureerd. Als er geen stedenbouwkunde meer is, maar alleen grootschalige architecturale projecten, hoe kunnen we dan onderscheid maken tussen die twee ? Hoe is de ontwikkeling verlopen ?

Josep Acebillo legt uit dat de eerste projecten in Barcelona van start zijn gegaan in 1980. 27 jaar later zijn de schaalverschillen duidelijk zichtbaar. Hij bevestigt in zijn reactie dat het heel goed mogelijk is om een radicaal en grootschalig beleid te voeren met alleen kleine projecten.

De metafoor van de stedelijke acupunctuur kan uitstekend worden toegepast op het model van Barcelona, omdat de mini-ingrepen zo nauwkeurig gelokaliseerd zijn. Met die efficiënte en goedkope methode kunnen we voorkomen dat er ernstige fouten worden gemaakt.

Ook de bevolking zal sneller vrede hebben met die aanpak, omdat het duidelijk is waarom die "chirurgische" ingrepen nodig zijn. Vanuit politiek oogpunt biedt de stedelijke acupunctuur alleen maar voordelen. In Barcelona zijn er op die manier in amper 7 jaar 145 plaatsen in de openbare ruimte tot stand gekomen. Aan het einde van die periode hebben we met trots vastgesteld dat we de stad radicaal hebben getransformeerd. De bevolking was er zeer tevreden over, maar toch bleef Barcelona een zeer oude dame. We moesten daarom op grotere schaal iets ondernemen om de infrastructuur drastisch om te vormen, nadat de industrie geleidelijk verdween uit de stad.

Om over te gaan op een grootschaliger beleid nam Barcelona het initiatief om de Olympische Spelen van 1992 te organiseren. Grootschalige stedenbouwkundige projecten brengen altijd veel risico's met zich mee. Ze zijn duur en veroorzaken veel overlast, vooral bij de bevolking. Dat maakt het een riskante aangelegenheid.

Daarom is het voor de steden eenvoudiger om een dergelijke transformatie te koppelen aan een nieuwe politieke maatregel, in dit geval het politieke besluit om de Olympische Spelen te organiseren.

Als een stad de concurrentie met andere steden wil aangaan, is het tegenwoordig beter om niet allemaal kleine projecten op te zetten, maar kleine en grote projecten te combineren. Het is uiteraard belangrijk om het leven voor de stadsbewoners te verbeteren, maar het is nog belangrijker om de economie van onze steden te hervormen. Dan zullen onze kinderen werk hebben, ook als de industrie binnen tien jaar volledig uit het stedelijke landschap is verdwenen. Brussel wordt een tertiaire stad of Brussel zal niet overleven. Omdat het de hoofdstad is, zal die overgang soepeler verlopen, maar het is niet zeker dat die volstaat. De concurrentie tussen de steden is te vergelijken met een Grand Prix van de Formule 1. Een stad die niet geen "pole position" heeft, kan de wedstrijd vrijwel nooit winnen.

Wat moeten steden doen om die felbegeerde positie in het Europa van vandaag te veroveren ? Een combinatie van stedelijke acupunctuurprojecten en meer ingrijpende structurele projecten opzetten. Dat kan erg tegenstrijdig lijken, maar beide niveaus zijn noodzakelijk.

De mogelijkheid om infrastructuur en openbare ruimte te ontwerpen die goed functioneren in een polycentrisch stedelijk netwerk (zoals het netwerk van de acht stedelijke kernen in België), blijft een open vraag van het neometropolitaine model. Maar het is wel een kernvraag.

In Azië kennen ze dat soort problemen niet, omdat de projecten daar direct worden uitgevoerd, zonder problemen als gevolg van industriële delokalisatie. Steden in Azië verwelkomen juist die activiteiten die in Europa niet langer mogelijk zijn door de hoge loonkosten en strenge milieunormen. Behalve de succesvolle industrie ontwikkelt er zich nu ook een tertiaire sector. Bollywood is nu economisch belangrijker dan Hollywood en India bekleedt een veel begerenswaardigere positie in de IT-sector dan de Verenigde Staten.

In Singapore schieten de nieuwe kantoorgebouwen uit de grond en binnenkort staan er 54 wolkenkrabbers midden in de stad. Dat levert uiteenlopende problemen op, met name voor de controle op het scheepvaartverkeer door de stedelijke autoriteiten. Singapore droomt ervan om Zürich van de troon te stoten en het nieuwe financiële centrum van de wereld te worden. Juist die manier van denken leidt tot een ontwikkelingsstrategie. Het is natuurlijk niet zo dat we Europa moeten vragen om een soortgelijk beleid te voeren. Maar omdat Europa geen strategie heeft op grootstedelijk niveau, staat het aan het andere uiterste en dat betekent een reëel gevaar. Het is onaanvaardbaar dat de strategische ontwikkelingscultuur in Europa plaatsmaakt voor een zuiver formele architectuur.

Is er dan verder niets, behalve infrastructuur en architectuur?

Voor architecten is architectuur de basis, maar toch mogen ze net zo min als de stedenbouwkundigen de infrastructuur verwaarlozen. De campus van de universiteit van Virginia in de Verenigde Staten, die Thomas Jefferson heeft ontworpen, is een van de best geslaagde campussen. Het lijkt me leerzaam om die campus te analyseren met betrekking tot de aanbevelingen die Jefferson heeft gedaan voor de organisatie van de stedelijke systemen in de Verenigde Staten.

Het is een bijzondere ervaring om de gebouwen van Palladio te bezoeken, maar het is nog veel interessanter om te kijken naar de manier waarop Palladio het landschap van Veneto heeft vormgegeven. Niet uit esthetisch oogpunt, maar vooral om de manier waarop dat tegenwoordig nog altijd functioneert in een van de meest welvarende regio's van Europa. Die welvaart is deels te danken aan het degelijke en doordachte infrastructuurconcept. Dat is nu juist een van onze uitgangspunten in Barcelona: amper 11 procent van het totale budget van 1992 is naar de Olympische Spelen gegaan; meer dan 60 procent is geïnvesteerd in infrastructuur en 26 procent in de rationalisering van de infrastructuur. De stad die succes wil boeken in het Europa van de toekomst, moet rekening houden met zulke aspecten.

Een deelnemer is van mening dat het welzijn van de burgers niet alleen bepaald wordt door de infrastructuur. Ook werkgelegenheid, milieu en dergelijke spelen een rol. Ze vraagt welke plaats de inwoners innemen in de Europese steden en of er inspraakmogelijkheden zijn voor de bevolking in Barcelona.

Josep Acebillo antwoordt daarop dat het bij de infrastructuur van een stad niet alleen over bruggen en viaducten gaat, maar voornamelijk over de openbare ruimte. De infrastructuur is niet het wondermiddel van de ingenieurs. In tegenstelling tot wat de meeste mensen denken, hield hij zich als directeur van de olympische projecten niet in de eerste plaats bezig met de aanleg van prachtige gebouwen, zoals het stadion of het zwembad. Hij vond het daarentegen belangrijker om aandacht te besteden aan de infrastructuur, met name de ringweg van 35 kilometer rond de stad. De meeste architecten in Barcelona hebben dat standpunt niet begrepen.

Hij stelt daarom voor de programmering van de stedelijke infrastructuur te hervormen, rekening houdend met de nieuwe mogelijkheden op energiegebied (milieu) en de HST.

Hij staat zeer kritisch tegenover wie weinig rekening houdt met de bevolking. "de stad, dat zijn in de eerste plaats de burgers." Architecten hebben het moeilijk om hun positie te bepalen ten opzichte van de plaats van de bewoner in de stad. Als er strategisch overleg wordt gevoerd, worden architecten nooit uitgenodigd. Alleen als er formele vragen en onoplosbare tegenstellingen op de agenda staan. Architecten mogen niet meer rechtstreeks overleggen met de opdrachtgevers van een project, zoals Michelangelo en paus Julius II indertijd deden. Wat Josep Acebillo in de eerste plaats interesseert, is het metabolisme van de stad. Hij zou willen dat we over de stad spreken als een open systeem en dat er een methode wordt gevonden om de besluitvormers ervan te overtuigen om met alle actoren en partijen over de stad te praten.

In reactie op de opmerking van Josep Acebillo dat architecten niet langer zijn opgewassen tegen een open systeem, legt Joachim Declerck een verband met de lezing van Pascal Roggero, die de stad op grote schaal beschrijft als een open systeem. De voorzitter vraagt aan de spreker wat hij bedoelt met de complexe besluitvorming in die systemen, die toch besluiten vereisen. Met andere woorden, ingewikkeld of niet, er moeten knopen worden doorgehakt.

Josep Acebillo wijst nog eens op de drie parameters van een open systeem, namelijk :

Stabiliteit: "Ik adviseer architecten om geen sterke, maar zwakke elementen te tekenen" (Richard Senneth); een stad met een hoge mate van stabiliteit is niet zeer flexibel.

Omkeerbaarheid: Waarom denkt u dat de Clintons Harlem hebben uitgekozen voor hun kantoor? Omdat ze van zwarten houden of omdat ze weten dat Harlem het nieuwe Manhattan wordt? Een ander voorbeeld: Een aantal jaar geleden was het belangrijkste district in New York Soho, daarna werd dat Little Italy, Mid Town, Silicon en ten slotte Chelsea. We kunnen de spontaneïteit alleen opnieuw invoeren als de stad omkeerbaar is.

Veranderlijkheid: De veranderlijkheid van een stad wordt veroorzaakt door de mobiliteit.

Een deelnemer merkt op dat er spanning bestaat tussen mensen die de mening van de gewone burgers willen horen over de stad en deskundigen die meer belang hechten aan technische aspecten. Hij zou willen weten of dat een valse tegenstelling is en of er een strategie bestaat om met dat dilemma om te gaan.

Voor Josep Acebillo is die bipolariteit kenmerkend voor het Brusselse model. Brussel worstelt voortdurend met dat soort dilemma's. Barcelona is er sterker uitgekomen, omdat de Olympische Spelen de stad hebben getransformeerd en omdat de bevolking daarvan heeft geprofiteerd. Het is eigenlijk een uitzondering die de regel bevestigt. Het is niet zeker dat dat succes te danken is aan het vermogen van de besluitvormers om economie en participatie met elkaar te verbinden. Acebillo is geneigd het succes van die enorme onderneming toe te schrijven aan het bijzondere enthousiasme dat de Catalanen voelen voor hun stad.

Tegelijkertijd zou een discussie over alleen het nut voor de bevolking van het project niet serieus zijn genomen, vanwege de globalisering.

De vraag over de participatie moet inderdaad worden gesteld. Brussel zou een supranationaal paradijs moeten zijn, maar is dat in de verste verte niet. Brussel is een geheimzinnige, onbegrijpelijke stad. Waarom is bijvoorbeeld het onroerend goed er zo goedkoop? Dat is vreemd en moeilijk te begrijpen. Maar één ding is duidelijk: "de mensen maken de stad" (Shakespeare). Wat is de ziel van de stad die we Brussel noemen? Hoe gaan de architecten in Brussel om met de uitdagingen van de globalisering? Hoe houden ze rekening met de generaties die elkaar opvolgen? Er zijn nog zoveel vragen waarop nog geen antwoord is. De burgers zijn ongerust, vooral mensen die hun werk hebben verloren.

Het is niet eenvoudig om aspecten en modellen te vinden die Barcelona en Brussel gemeen hebben. Daarom horen we zo vaak het woord "mysterie" als het over deze stad gaat. Omdat de beslissingen onomkeerbaar zijn en we onmogelijk kunnen voorspellen wat de toekomst brengt. In dergelijke omstandigheden is het moeilijk om optimistisch te blijven. Toch worden we geconfronteerd met nieuwe vragen over de dichtheid, de vorming van clusters enzovoort. Al die problemen moeten we oplossen, met name het probleem van de dichtheid van Brussel.

Na de pauze stelt de voorzitter voor om de specifieke thema's van Brussel aan te snijden binnen de institutionele context waarin Barcelona de hervormingen heeft aangepakt. Zo kunnen we onderzoeken welke instellingen nodig zijn om de stad te besturen en te leiden, rekening houdend met de stedenbouwkundige en architecturale principes voor de stadsplanning.

De voorzitter van de werkgroep wil graag de specifieke institutionele positie kennen van Barcelona Regionál als ontwikkelingsbureau. Over welke relatieve autonomie beschikt het om zijn beleid, ideeën en projecten te ontwikkelen?

Om Barcelona Regionál beter te kunnen begrijpen, komt Josep Acebillo terug op de bijzonder complexe institutionele context van de regio. Catalonië is al duizend jaar verwickeld in discussies over zijn relatie met Madrid. De regio volgt de evolutie van de Belgische kwestie dan ook met belangstelling. Die situatie is immers vergelijkbaar met die van de Catalanen.

In de jaren tachtig, na de dood van Franco, werd het blikveld in heel Spanje ruimer, met name in de grote steden. Catalonië had specifieke verwachtingen op het vlak van de democratie. Het werd opnieuw mogelijk om Catalaans te spreken, wat onder Franco verboden was. In die context werd de stedelijke renovatie van Barcelona aangevat. Het ontbrak de stad aan ervaring op het vlak van stadsplanning.

De burgemeester draagt de volledige verantwoordelijkheid over de projecten, maar het tijds kader waarbinnen hij werkt, beslaat amper één of twee legislaturen. Maar de meeste projecten kunnen niet gerealiseerd worden in drie, vier of vijf jaar tijd. Gelukkig heeft Barcelona in zeventwintig jaar maar drie burgemeesters gekend: een met een termijn van twee jaar, een met een termijn van vijftien jaar en een andere met een termijn van tien jaar. Die politieke continuïteit kwam de duurzaamheid van de projecten ten goede: amper twee of drie uitgevoerde projecten moesten na die periode afgewerkt worden.

Niemand geloofde in het richtplan van de jaren zeventig (1974). Pas na een felle crisis werd het nieuwe plan voor de jaren tachtig bedacht en in werking gesteld. Het was gestoeld op een vernieuwende stadscultuur en de noodzaak van een karakteristiek design voor Barcelona, en op de precisie en transformatie ten opzichte van de oude cultuur.

De transformatie van Barcelona gebeurde niet in één fase. De wijzigingen werden in zeven of acht delen uitgevoerd. Bij de aanvang bestond het werk uit miniprojecten: renovatie van pleinen, buurtparken enzovoort. Vervolgens begonnen we met grotere projecten, waarbij we vier ontwikkelingsgebieden definieerden op basis van de nieuwe ringweg. We grepen daarbij terug op het enige project dat in de grootstedelijke zone in 1975 werd ontwikkeld. Dat bood namelijk een echte kans om een nieuwe grootstedelijke structuur te bouwen.

Het was niet mogelijk om al meteen een echte grootstedelijke structuur tot stand te brengen. De regering van het Catalaanse Generalitat was daartegen immers fel gekant uit vrees voor een "grootstadstijl" die typisch was voor de jaren zeventig. De voorzitter van de grootstedelijke zone had meer macht dan de voorzitter van de Generalitat van Catalonië, die de zone dan ook prompt ontbond. Het is frappant dat die maatregel werd getroffen op het moment dat Margaret Thatcher de Great London Council ophief.

Hoe kunnen projecten en infrastructuurwijzigingen die het lokale niveau overstijgen, tot stand komen zonder grootstedelijke structuur? In Barcelona werd voor die problemen een oplossing gevonden dankzij de Olympische Spelen van 1992. Alle betrokken actoren zaten samen rond de tafel (het stadsbestuur, de regionale regering, de regering van Madrid en de nationale regering). De Spelen vormden een aanleiding om bestaande stedelijke projecten om te dopen tot "olympische projecten". De vier ont-

wikkelingszones waren aangesloten op een olympische autosnelweg waardoor een verbinding naar de zee mogelijk werd en er een olympische haven tot stand kwam. De grootste uitdaging zat hem in de omvorming van de industriële zones tot nieuwe ontspanningsfaciliteiten aan de kust voor de bewoners. Vóór de Olympische Spelen was het onmogelijk om Barcelona via de zee te bereiken. De doelstelling was om faciliteiten aan te bieden aan de bevolking. Dankzij de Olympische Spelen hebben we het gebrek aan een grootstedelijke zone kunnen verzachten. Er werd ook een technische infrastructuur opgezet onder de naam JO Holding. De Olympische Spelen hebben zeer positieve gevolgen gehad voor Spanje en Catalonië.

Om te vermijden dat de samenwerking tussen de partners na de Olympische Spelen zou vervlakken, werden nieuwe projecten ontworpen om verdere stappen te ondernemen in de goede richting. Een minister van de centrale regering aanvaardde samen met zijn collega van de Generalitat van Catalonië de uitnodiging om de bouw van een belangrijke infrastructuur voor de bewoners te bespreken: de aanleg van een luchthaven. Het risico om de verworven macht te verliezen was reëel. Maar de burgemeester had het luchthavenproject aanvaard, zonder enige bekwaamheid om dat te kunnen realiseren.

De noodzaak om een agentschap of een studiebureau in het leven te roepen om de ideeën en de projecten op grootstedelijke schaal te verdedigen, werd al snel duidelijk. Zo ontstond Barcelona Regionál, een overheidsagentschap waarin de haven, de luchthaven en de openbare vervoersmaatschappij vertegenwoordigd worden. Het agentschap wordt voorgezeten door de burgemeester van Barcelona. De stad vertegenwoordigt maar 17 procent van de structuur. Het agentschap verenigt dus de staat, het regionale bestuur en het lokale bestuur. De partners hebben een publieke verantwoordelijkheid, zelfs als ze niet allemaal deel uitmaken van de autoriteiten in

de strikte zin van het woord. Barcelona Regionál werkt enkel ten dienste van de organen die er deel van uitmaken. Het agentschap ontwikkelt nieuwe voorstellen voor de luchthaven en de hogesnelheidstrein, de inplanting van nieuwe stations, de omvorming van industriezones in tertiaire zones enzovoort.

Barcelona Regionál bezit geen beslissingsmacht. Het bezit een beperkte graad van autonomie en ondervindt daardoor moeilijkheden om zijn leiderschap uit te dragen. Het agentschap neemt erg pragmatische stellingen in en stelt bij discussies technische oplossingen voor. De uiteindelijke beslissing ligt immers bij de politiek.

Barcelona Regionál is nog altijd niet erkend door de regionale regering en heeft onlangs vijf processen gewonnen. Het heeft zijn zaak moeten verdedigen voor het Europese Hof om niet ontbonden te worden. De relaties zijn er onlangs op vooruitgegaan. Barcelona Regionál concurreert niet met bestaande modellen. Het is ook geen opponent van de centrale of regionale regering. Zijn rechtsgeldigheid spruit voort uit de actuele stedelijke context en de keuze om volgens het nieuwgrootstedelijke model te werken.

Hoe moeten de politieke structuren evolueren gezien in de context van de noodzakelijke schaalwijzigingen in de Europese steden?

Een delicaat maar essentieel probleem. Het gevaar zit in de toekomstbeslissingen die enkel door het bedrijfsleven worden genomen omdat de politieke wereld niet bereid is om dat soort uitdagingen aan te gaan. Aziatische steden zoals Seoel, Singapore en Taiwan reageren op een beduidend doeltreffendere en snellere manier dan de Europese steden. In Europa kunnen steden hun verantwoordelijkheid opnemen door een nieuw stedelijk model te ontwikkelen. Het planbureau van Londen is bijvoorbeeld belast met de ontwikkeling van het oosten van Londen, wat veel problemen veroorzaakt. Net zoals in

Barcelona werd er beslist om de Olympische Spelen op een kritieke plaats te organiseren. Die discussie overstijgt de context van de Olympische Spelen. Hoe gaan de politieke beleidsmakers zich richten naar de nieuwe stedelijke modellen? Hoe kunnen we concreet vormgeven aan een nieuw stedelijk model voor Brussel voor de komende 25 jaar? Brussel heeft een nieuw strategisch plan nodig, omdat de programma's nog sterk verbonden zijn met het industriële tijdperk. Er moet nagedacht worden over een nieuwe vorm van stedelijke concentratie. Wat doen we met de Europese instellingen? Hoe zal er bijvoorbeeld gereageerd worden op een corridor Brussel-Parijs? Elk strategisch plan moet in de eerste plaats focussen op de infrastructuur en de openbare ruimte.

Een spreker wenst te reageren op inplanting van de Europese Commissie omdat volgens hem Brussel geen project heeft voor de hoofdstad van de Europese Unie. Hij verwijst naar het recente Charter van Leipzig dat wijst op het ontbreken van echte modellen en intergouvernementele samenwerking. De spreker besluit dat er moet worden gedacht over de middelen in plaats van over modellen die nergens toe leiden.

Josep Acebillo weerlegt dat. Volgens hem heeft er altijd een Europees stedelijk model bestaan. Het komt er nu op aan een nieuwe grootstedelijkheid tot stand te brengen die gebaseerd is op de nieuwe informatie- en communicatietechnologie. In Catalonië bestaat er geen vertrouwen in het nationale niveau. Er woedt een verhit debat over het Europa van de regio's versus het Europa van de naties. Maar hoe zit het met een Europa van grootstedelijke regio's? Vandaag heerst er een hevige concurrentie tussen de grote steden. Dat is een van de gevolgen van de globalisering. Met een sterke structuur van grootsteden zouden we ons kunnen profileren ten opzichte van de Verenigde Staten. We moeten terug naar de ideeën (een logica van ideeën, een paradigma) op het gevaar af dat we onze steden niet meer kunnen controleren (zoals bij de rellen in Frankrijk).

De nieuwe grootstedelijkheid is het enige middel om een klimaat van Europese samenwerking tot stand te brengen.

Conclusies van workshop 2

Territoriale discriminatie

Joachim Declerck opent de zitting : De bedoeling van deze workshop was om te debatteren over de opmerkingen over territoriale discriminatie (de evolutieverschillen tussen de zones van een stad). De eerste werkgroep behandelde het thema van gegevensverzameling en -vervollediging volgens de methode van professor Philippe Herbaux. Een tweede werkgroep focuste onder leiding van professor Hendriks op de democratische context en de verschillende vormen van democratieën die de stedenbouwkundige projecten beïnvloeden. De derde werkgroep boog zich samen met professor Acebillo over de impact van stedenbouwkundige projecten op steden.

Territoriale inlichtingen voor een leergebied

Presentatie van de werkzaamheden van werkgroep 2.1 door Michaël Van Cutsem

Het is een moeilijke opdracht om een debat van tweeën-half uur samen te vatten in vijf minuten. De uiteenzetting van Philippe Herbaux stelt het concept territoriale inlichtingen voor als een concurrentiegegeven tussen de Europese regio's onderling. Er ontstaat een dynamiek van territoriale inlichtingen en de informatiestromen worden gekanaliseerd. De informatie wordt collectief verwerkt en de interpretaties van de data, signalen en gegevens worden tegen elkaar afgetoetst (op verschillende niveaus, waarbij de inwoners en de actoren op het terrein worden betrokken). De verzamelde inlichtingen worden ook getoetst aan het lokale geheugen.

Territoriale inlichtingen hebben het bijkomende voordeel dat ze onzekerheden beperken. Met het oog op de toekomst kunnen we daardoor ook anticiperend en proactief handelen en langetermijnvooruitzichten creëren.

De groep behandelde vervolgens het specifieke geval van Brussel, waarbij de sterke en zwakke punten van Brussel nader werden bekeken in het kader van de territoriale inlichtingen. Brussel vormt een natuurlijke belangengemeenschap op grond van zijn grenzen, zijn afbakening. Dat is op zich al een uitdaging. Net omdat het grondgebied begrensd is, kunnen territoriale inlichtingen als een opportuniteit worden gezien.

De wijkmonitoring is al een voordeel voor Brussel (samen met de territoriale inlichtingen) ten opzichte van ander regio's. Hier is sprake van een infracommunale dynamiek, waarbij het onderzoek gebeurt in de buurten, in de leefomgeving, om te ontdekken hoe de mensen leven. Brussel is vertrouwd met het begrip participatie. Mijnheer Herbaux ziet de territoriale inlichtingen als een middel

om gegevens van het terrein makkelijker te verzamelen en te delen. Brussel beschikt over een netwerk van spelers die niet verbonden zijn door een gemeenschappelijke structuur, maar makkelijk hun gegevens zouden kunnen verspreiden en onderling delen. Brussel beschikt met vier universiteiten over een wetenschappelijke expertise die kan worden ingezet als bron voor de territoriale inlichtingen. Instellingen en verenigingen doen gericht onderzoek en kunnen hun proactieve houding, en bijgevolg de territoriale inlichtingen, valoriseren.

De werkgroep schonk ook aandacht aan een instrument met een dwingend karakter : de "INSPIRE-richtlijn" van de Europese Commissie. Een opportuniteit voor Brussel, tenminste als de stad meestapt in de dynamiek van de territoriale inlichtingen.

Professor Herbaux legde de nadruk op het onderling delen van de gegevens en op de noodzaak van een collectieve benadering van de observaties. Een uitdaging voor Brussel, zowel voor de spelers (nu nog verspreid

over verschillende niveaus en actief op verschillende schalen) als voor de inwoners. Er bestaat immers geen unieke sociale situatie in Brussel, er zijn er meerdere, en die vallen moeilijk te integreren in de territoriale inlichtingen.

Een andere uitdaging: de communicatie en het verwerken van de gegevens, meer bepaald bij de wijkmonitoring. Het dilemma: verspreiden of niet? Het is inherent aan territoriale inlichtingenverwerking om de gegevens te verspreiden en onderling te delen. Ze voeden het debat en moeten dus bij voorkeur volkomen transparant verspreid worden om de politieke besluitvorming te kunnen ombuigen. Voor Brussel betekent dat een echte uitdaging. Sommigen uitten de vrees dat het vrijgeven van de gegevens andere spelers dan de rechtmatige beleidsmakers legitimiteit kan verschaffen.

De belangrijkste uitdaging: digitaal achtergestelde sociale groepen. Territoriale inlichtingen vallen of staan met gegevensuitwisseling via informatietechnologieën en communicatiekanalen zoals Web 2.0, met het uitwisselen van bestanden tussen gebruikers of met het gezamenlijk aanleggen van een database via internet. Een interessant instrument, maar is het toepasbaar in Brussel? Niet iedereen heeft immers toegang tot het internet, is daarvoor voldoende opgeleid, en het culturele niveau speelt soms parten.

Behalve informatica bestaan er andere instrumenten voor territoriale inlichtingen. Maar daarvoor zijn een pedagogische begeleiding en actie vereist, en moet er gewerkt worden in sociale groepen.

De vierde uitdaging gaat over de niet te verwaarlozen startkosten voor territoriale inlichtingen.

Nog een belangrijke uitdaging is de kritieke massa. Ervaring, wetenschappelijke expertise, inbreng van de stedelingen en de "warme" gegevens die mensen van op

het veld kunnen aanleveren, moeten worden samengebracht met de "koude" gegevens van de wetenschappelijke experts. De participatie heeft enkel zin als ze representatief genoeg is.

De grootste en ultieme uitdaging is de politieke mandatarissen te overtuigen dat dat inlichtingensysteem intelligenter is dan datgene waarover zij momenteel beschikken. We zitten in elkaars vaarwater en de afgevaardigden zullen niet happig zijn, vooral omdat er een financiële en menselijke kostprijs bij komt kijken.

Het is moeilijk om politieke mandatarissen te overtuigen die kortzichtige beslissingen nemen en zelden geïnspireerd raken door een langetermijnvisie. Nadenken in termen van territoriale inlichtingen, en op basis van zwakke signalen anticiperen op breuklijnen, rendeert niet onmiddellijk maar enkel op lange termijn. Het betekent nu investeren voor resultaten over vijf, tien, vijftien jaar. We hebben in groep enkele beslissingen aangehaald die dertig jaar geleden werden genomen en waarvan de effecten nu voelbaar zijn. Enkele hebben een bittere nasmaak, andere zijn iets zoeter.

Wat de modaliteiten voor de implementering betreft: moeten we in globale of in lokale termen denken? Philippe Herbaux stelde een reeks ervaringen voor waaruit blijkt dat het interessant is om te vertrekken vanuit een apart gegeven, zoals de aanwezigheid van fruitverkopers in een stad (omgevingsspecifiek), of om de zaken meer systematisch, globaler, aan te pakken. Brussel is een uitstekende casestudy voor een meer globale aanpak op het vlak van territoriale inlichtingen. Er zijn talrijke opportuniteiten, uitdagingen en in elk geval een consensus om de digitale sociale kloof verder weg te werken.

Met de woorden van de heer Herbaux: "Territoriale inlichtingen kunnen niet alles oplossen."

Conclusies / Aanbevelingen WG 2.1

Territoriale inlichtingen?

- Concurrentiefactor voor de Europese regio's.
- Beheersing van informatiestromen.
- Collectieve verwerking.
- Confrontatie van gegevens met lokaal geheugen.
- Minder onzekerheden.
- Anticipatie en proactiviteit.

Kansen voor Brussel

- "Natuurlijke" belangengemeenschap (globale inzet).
- Wijkmonitoring.
- Participatieve praktijken.
- Veel actoren.
- Mobiliseerbare wetenschappelijke capaciteit.
- Dynamiek en specifieke projecten.
- EU-richtlijn "Inspire".

Uitdagingen

- Mutualisatie actoren / burgers.
- Communicatie – toe-eigening.
- Breuken (sociale, digitale).
- Kritische massa – kosten.
- Pedagogie van politici.
- Geloofwaardigheid op lange termijn.
- Paradox van het lokale – globale.

"Territoriale inlichtingen zijn een belangrijk instrument voor governance !" (Ph. Herbaux)

Tussen democratie en beheersing van het beleid: managen van grootstedelijke gebieden.

Presentatie van de werkzaamheden van werkgroep 2.2 door Bruno Vinikas

Het is nuttig om het typologisch schema te bekijken waarin professor Hendriks democratievormen opsomt. Dat typologische schema situeert en nuanceert de vier fundamentele democratievormen.

Twee ideaaltypen van democratie staan tegenover elkaar. Die van de indirecte of representatieve democratie en die van de directe democratie.

Binnen elk van die types wordt een onderscheid gemaakt tussen de aggregatieve of majoritaire democratie en de integratieve of niet-majoritaire democratie.

Bij de indirecte majoritaire democratie worden vertegenwoordigers verkozen volgens de regel van de meerderheid (50 plus 1) die de pendule democratie voortbrengt ("pendule" omdat één stem de balans kan laten overhellen naar de andere kant, zoals dat het geval was in Groot-Brittannië met de kanteling van een conservatieve meerderheid naar een Labour-regering).

In andere landen heerst dan weer een consensusdemocratie waar een coalitie met meer dan 50 procent van de verkozen politici bereikt moet worden om een meerderheid te behalen. Gevolg: in een federale staat met regio's zoals België, zijn de verworven meerderheden op regionaal en federaal niveau niet dezelfde. Dat verklaart deels de moeilijkheden bij de vorming van een regeringsmeerderheid op het federale niveau.

Er worden twee directe democratievormen onderscheiden, die van de plebiscitaire democratie met rechtstreekse raadpleging van het volk – bijvoorbeeld de Zwitserse kantons – en de participatiedemocratie waarin

raadplegingen plaatsvinden volgens verschillende modaliteiten.

Die vier vormen hebben elk hun voor- en nadelen.

De beslissingen worden sneller genomen in de pendule democratie maar er is geen tijd voor aanpassingen waardoor de gevolgen kunnen ingaan tegen het belang. In de consensusdemocratie verloopt het beslissingsproces langzamer maar het sorteert een duurzamer effect.

Het debat kan worden samengevat in tien punten.

Voor professor Hendriks die het debat opent, worden België en Brussel gekenmerkt als een consensusdemocratie. Uit de discussie is gebleken dat de meerderheid van de deelnemers meer participatie wenst. Niemand was voor een meer uitgesproken pendule democratie en al zeker niet voor een plebiscitaire democratie. De discussie ging voornamelijk over de participatie.

In de praktijk wordt participatie herleid tot zeer lokale kwesties waarover een rondvraag wordt ingesteld (inspraakcomités, overheidsenquête, op lokaal niveau).

Het probleem rijst wanneer die participatie moet leiden tot een beslissing (in bepaalde gevallen blijft een beslissing uit). De problemen duiken op wanneer de beslissingen op hoger niveau moeten worden genomen, in dit geval op gewestelijk niveau. Denk maar aan de zeer delicate onteigeningen voor de aanleg van het GEN in Brussel.

Participatie is ongetwijfeld een excellente methode maar zijn de inwoners daarvoor goed geplaatst? Alle deelnemers waren voorstander van een beter op de inwoners afgestemde participatie, met onderricht indien nodig. Maar hoe gaat dat concreet in zijn werk?

Een van de voorgestelde pistes voor een betere participatie was terugkoppelen naar de verenigingen in de burgermaatschappij.

De verenigingen organiseren zeker participatie, maar wat met de politieke partijen? Zijn dat zelf al geen participatiekanalen? De werkgroep heeft een zekere misnoegdheid over de politiek geconstateerd.

Over de rol van het verenigingsleven waren de standpunten verdeeld. Professor Hendriks stelde vanuit zijn Nederlandse ervaring een terugloop van het verenigingsleven vast, terwijl de deelnemers net van oordeel zijn dat dat aan belang wint in Brussel.

Daarop werd dieper ingegaan en uiteindelijk werd er gesproken in termen van selectieve regressie, om bepaalde vormen van verenigingsleven aan te duiden.

Er treedt in feite een herstructureringsproces op, zoals professor Roggero in zijn betoog al aangaf. Hij preciseerde dat stedelijke systemen bijzonder complex zijn geworden en het moeilijk hebben om rekening te houden met het lokale niveau. Het superieure niveau wordt meestal bevoorrecht bij ingrepen en vernieuwingen en dat is uiterst ontmoedigend.

Dat pleit voor het creëren van nieuwe verenigingsvormen die in staat zijn om de stedelijke systemen in al hun complexiteit te vatten. Een voorbeeld daarvan is het KWB, met activiteiten die het lokale ruimschoots overstijgen. Het bevindt zich ook op een niveau waarop de complexiteit van de stedelijke systemen begrepen kunnen worden.

Zo luidt de analyse van de delicate werking van de democratie wanneer die participatief wil zijn.

Conclusies / Aanbevelingen WG 2.2

Op basis van het analysesysteem van professor Frank Hendriks behoort de democratie in België en in het Brussels Gewest tot het consensustype.

- België draagt aan de basis een democratie vorm die overwegend consensueel van aard is:
 - > Voordeel : besluitvorming in overleg.
 - > Nadeel : trage besluitvorming.
- Die consensusedemocratie moet worden aangevuld met vormen van participatieve democratie, want die participatie:
 - > Beperkt zich hoofdzakelijk tot het (zeer) lokale niveau.
 - > Wordt daardoor geconfronteerd met problemen ten opzichte van de (beslissingen die worden genomen op) hogere niveaus.

- Zijn de burgers behoorlijk gewapend om te participeren? Er is een betere participatie aangeprezen die gepaard gaat met de vorming van de burgers (wat de verantwoordelijkheid is van de burgermaatschappij).
- De participatieve democratie in Brussel kan worden verbeterd :
 - > Door de vorming van burgers.
 - > Door de promotie van die burgerparticipatie.
- De verenigingen betrekken, maar ook de politieke mandatarissen.
- Een nieuwe vorm van verenigingsleven komt tot stand om de moeilijkheid van de kleine verenigingen om hun stem te laten horen in de alsmaar complexere stedelijke systemen.
- De werking van de democratie neigt ertoe complexer te worden zodra zij participatief wilt zijn.

Kwaliteitsvolle stedelijke projecten : specifieke en generische oplossingen

Presentatie van de werkzaamheden van werkgroep 2.3 door Joachim Declerck

Het voorbeeld van Barcelona toont de impact die de bevoegdheden van stedenbouwkundige projecten hebben op territoriale discriminatie. Professor Acebillo, de directeur van het regionale planbureau Barcelona Regionál, presenteerde een beschouwing over de evolutie van de Europese steden in een geglobaliseerde context. Niet alleen de industrialisatie is verschoven naar zuidoost-Azië, ook de tertiaire sector vaart wel in onder andere Singapore, Shanghai en alle grootsteden van die groeiregio.

Onder druk van privébedrijven ligt de reactiesnelheid van die grootsteden hoger dan in Europa. Het bestuur van de steden in zuidoost-Azië is beter dan dat van Europese steden.

Daardoor moet er in de Europese grootsteden nagedacht worden over nieuwe middelen die in verhouding staan tot hun historische belang. Het doel is om tot een gedurfd voorstel te komen voor een nieuw grootstedelijk Europees model.

Professor Acebillo confronteerde ons met zeven aporieën of, anders gezegd, zeven onmogelijkheden met betrekking tot de planning en de huidige architectuur. Wat moeten we inbrengen tegen die aporieën, die een pessimistische kijk op onze situatie geven? En hoe zit het met een gepaste en positieve visie over wat er nu moet worden ondernomen?

De werkgroep heeft elk van die aporieën bekeken in relatie tot de Brusselse context.

In bepaalde Italiaanse steden is vernieuwing taboe. De Europese steden waarin het behoud niet tot een dogma verheven is, moeten op een andere manier benaderd worden. Een situatie die we in de Brusselse context goed kennen.

Reële problemen worden makkelijk omzeild. Die vergissing wordt voortdurend begaan in Brussel, zowel door politici als door architecten en planologen. Op basis van simulaties opteren ze allemaal gewillig voor de slechtste oplossingen. Ze stellen niet de juiste vragen in de conceptuele fase, noch bij het simuleren van de context. Ook niet over de architectuur en stedenbouwkundige planning overigens, waar de simulatie van een historische stad zich ten onrechte voordoet als innovatie.

De huidige kwalificatie "landschapsplanning" (een combinatie van landschappelijke architectuur en stedenbouwkunde) ziet de stad als een stedelijk landschap. Daarbij wordt "groen" als politiek correct instrument gebruikt voor de ontwikkeling van Brussel. Dat is nog een manier om de reële complexiteit van de stad te omzeilen met een "aangename openbare ruimte", voornamelijk groenzones.

In de Europese steden lijkt het alsof de verworven rechten en burgerlijke vrijheden verdoezeld worden. De laatste stedelijke verworvenheid was de sociale huisvesting die gold als uitgangsbasis voor de projecten in steden van weleer. Vandaag is het belangrijkste objectief van de stad de commercie. Winkels herleiden de rol van de stad tot een consumptieplek, terwijl de stad bovenal een ruimte is voor zijn burgers.

Architecten en stedenbouwkundigen zijn meestal geobsedeerd door de conceptuele fase en bekommeren zich veel minder om de nutsaspecten van de infrastructuur. De constructies en de projecten van de architecten worden steeds minder functioneel en zijn dus alsmaar minder aangepast aan hun functie. Ze beginnen steeds meer weg te hebben van een kunstwerk, of zelfs heuse stedelijke sculpturen (conceptuele kunst). Er moet dan ook gepleit worden voor een nieuw functionalisme.

De stedelijke problemen in Europa zijn generisch van aard, maar de oplossing die we voorstellen, moet specifiek zijn voor de steden in kwestie.

Het is duidelijk dat de regels en normen toenemen tot een niveau waarop het onmogelijk is om een project te kiezen. Maar alle steden werden opgebouwd op basis van keuzes en niet aan de hand van normen en regels.

De ervaring van Barcelona kan Brussel inspireren bij het aangaan van de uitdagingen waar de stad voor staat.

Het masterplan, of het geheel van strategisch plannen, heeft ingeboet aan doeltreffendheid en relevantie. Vandaag moet de nadruk op de infrastructuur gelegd worden. Met een projectmatige aanpak wordt een maximumaantal werven opgestart op belangrijke plaatsen en strategische delen van de stad.

Tegen "isotopische steden". Tijdens de voorbije jaren leefden we met het idee dat steden kunnen groeien tot in het oneindige. We moeten die denkpiste verlaten. Bovendien moeten we ook af van de veronderstelling dat we een onderling wisselbaar equivalent kunnen bieden voor eender welk stadsdeel.

We hebben er belang bij om die stadsdelen te onderscheiden en afzonderlijk te benaderen. Een grootschalig project is dus noodzakelijk.

Als Europa in een geglobaliseerde wereld de concurrentie met de Aziatische landen wil aangaan, moet het dringend voorrang geven aan kleine lokale projecten die het uitgangspunt vormen van grootschalige innovatieprojecten.

Architecten, stedenbouwkundigen en planbureaus dragen samen de verantwoordelijkheid om te beslissen wat de meest geschikte interventiezone is en om op basis daarvan projecten te starten.

Het is dus belangrijk om een duidelijk onderscheid te houden tussen een stedelijk ontwikkelingsplan, als systeem, en de politieke noodzaak om te beslissen over wat moet worden uitgevoerd.

Waarom is dat essentieel?

Brussel, Londen en Barcelona kunnen op dit ogenblik administratief niet werken op de schaal waarop ze zouden moeten werken. Als we er niet in slagen om snel een nieuwe grootstedelijke schaal in te voeren, bestaat het risico dat we het monopolie van die schaal uit handen geven aan privémaatschappijen. Dat ten nadele van overheidsambities en zonder inspraak van de overheidsinstanties. We moeten dus dringend werk maken van kennisexpertise en overleg over de nieuwgrootstedelijke schaal.

Het voorbeeld van Barcelona Regionál vormt stof tot nadenken. Dat planbureau buigt zich over stedenbouwkundige kwesties op het grondgebied van Barcelona. Het heeft een moeilijke weg moeten afleggen en werd onderweg zelfs uit de grootstedelijke regio van Barcelona gezet. Het agentschap werd opgericht onder het Franco-regime, maar nadien afgeschaft door de Generalitat de Cataluña, omdat het te veel macht had. Hetzelfde scena-

rio speelde zich af in Londen onder Margareth Thatcher. In beide gevallen werd een instantie afgeschaft die kon sleutelen aan de nieuwe grootstedelijke schaal. Als we terugkoppelen naar Brussel, merken we op dat Brussel tot op vandaag niet zo'n instantie heeft die werkt aan de schaal van het grootstedelijk gebied.

Barcelona Regionál is een partnership tussen de stad en overige instellingen (haven, luchthaven...). Het is een planbureau zonder enige macht. Het is een adviesorgaan dat expertises verricht waarop de politieke macht steunt bij het nemen van beslissingen.

Ik wil besluiten door eraan te herinneren dat de denkpiste voor een nieuwgrootstedelijke ontwikkeling en de ingezette middelen zich onderscheidt van een masterplan en een echt strategisch project is. Brainstormen gebeurt op expertiseniveau met de belangrijkste spelers (haven, verenigingen die grote bevolkingsgroepen vertegenwoordigen...). Daar geldt niet enkel de logica van de opwaartse participatie (met een bottom-up-beslissingsproces). Ten slotte proberen we op de meest aangewezen schaalgrootte strategische plannen voor het nieuwe grootstedelijk gebied in zijn geheel te ontwikkelen en te bedenken.

Besluiten/aanbevelingen WG 2.3

Er moet dringend grondig worden nagedacht over het valoriseren van het historische karakter van de Europese steden via een nieuw grootstedelijk model.

De zeven aporieën, of onmogelijkheden, waarmee professor Acebillo de werkgroep heeft geconfronteerd, stemmen architecten en planologen terecht pessimistisch. Maar een aangepaste en positieve visie zijn aangegeven in die dringende materie.

- Als Europa competitief wil blijven ten opzichte van de Aziatische landen :
 - > Is er ruimte voor een aanpak met variabele schalen, waarbij zowel kleine lokale projecten als grootschalige innovatieprojecten mogelijk zijn.
 - > Moeten er in nauwe samenwerking met architecten, stedenbouwkundigen en ontwikkelingsbureaus relevante ontwikkelingszones afgebakend worden.
 - > Moet een nieuwe grootstedelijke schaal ontwikkeld worden om op één lijn te komen met de privémaatschappijen, die tot nu toe die schaal hanteerden zonder rekening te houden met de overheid.
- Het masterplan (een gedetailleerd plan voor de globale controle bij evenementen die plaatsvinden in een complexe situatie) heeft ingeboet aan doeltreffendheid en relevantie :
 - > De nieuwgrootstedelijkheid ontstaat niet aan de hand van een masterplan, maar met behulp van een strategisch project en uitvoeringsmiddelen.
 - > Er wordt gehandeld op een schaalgrootte die het meest aangewezen lijkt voor de ontwikkeling van strategische plannen voor een nieuw grootstedelijk gebied.

- In die context moet de organisatie van de participatie wijzigingen ondergaan :
 - > De expertise wordt voorgelegd aan de vertegenwoordigers van belangrijke bevolkingsgroepen (haven, verenigingen enzovoort).
 - > Een participatie uitsluitend volgens het bottom-up-model is dus niet wenselijk.
- Barcelona Regionál is een planbureau :
 - > Het agentschap denkt na over algemene kwesties die het louter lokale aspect van de stad Barcelona overstijgen.
 - > Het functioneert als een partnership tussen de stad (17 procent) en overige instellingen (haven, luchthaven...).
 - > Dat planbureau bezit geen beslissingsmacht. De rol van het bureau is louter adviserend. Het voert expertises uit die de overheid kan gebruiken om haar besluitvorming te verduidelijken.

Workshop 3

Structurele stadsprojecten

VOORZITTER
VAN DE WORKSHOP

Marc SAUVEZ

Werkgroep 3.1

Voorzitter : Hendrik VANMOLKOT

Spreker : Joël GAYET

Werkgroep 3.2

Voorzitter : Marc SAUVEZ

Spreker : Yvonne RYDIN

Werkgroep 3.3

Voorzitter : Joris DEMOOR

Spreker : Christian BRUNNER

Voorstelling van de werkgroepen van de workshop

Voorzitter van de workshop Marc SAUVEZ

Stedenbouwkundige

Marc Sauvez, de voorzitter van de workshop, kondigt een korte sessie aan, die voornamelijk tot doel heeft de derde workshop en de werkgroepen voor te stellen.

Vervolgens zal hij kort ingaan op de lezingen.

Structurele stadsprojecten moeten niet worden opgevat als strikt architecturale projecten, maar eerder als projecten die ten dienste staan van een sociaaleconomisch perspectief, die de vernieuwing van de ruimte en de organisatie van het grondgebied beogen.

Workshop 3 streeft dus naar een bredere kijk op verscheidene thema's en projecten. Drie werkgroepen zullen zich over die problematiek buigen aan de hand van drie vragen.

De vragen aan elke werkgroep worden kort besproken. Bovendien zullen de voorzitters van de werkgroepen of de sprekers die vragen eventueel aanvullen. Ook al focust elke werkgroep op een specifiek onderwerp, toch is het nuttig om onze bedenkingen uit te wisselen en indien nodig dat kader te overstijgen, want anders zou de visie wel eens te technisch of te eenzijdig kunnen uitdraaien.

De werkgroep Maatschappelijke innovatie en communicatie wordt voorgezeten door de consultant Hendrik Vanmolkot. Spreker is Joël Gayet van een adviesbureau voor citymarketing, CoManaging.

De drie vragen :

- Participatie en respect voor identiteiten : hoe kan je opgaan in een geheel en hoe kan je identiteiten respecteren ?
- Hoe kan je bij die participatie en bij city marketing in het algemeen rekening houden met de uitdagingen van duurzame ontwikkeling ? Duurzame ontwikkeling heeft een economische, sociale, ecologische en culturele dimensie waarover werkgroep 2 zich zal buigen.
- Governance en communicatie ? Dat onderwerp komt ook aan bod in werkgroep 3, waar wordt gesproken over stedenbouwkundige agentschappen, of anders gezegd structuren voor governance en communicatie.

De werkgroep Innovatie en duurzaam beheer wordt voorgezeten door Marc Sauvez, Franse stedenbouwkundige, die in Frankrijk op nagenoeg alle niveaus heeft meegewerkt aan governance, onderzoek en actieplannen.

Spreker : Yvonne Rydin, professor aan de Bartlett School of Planning van het University College London.

- Vanwaar die dringendheid, is die mondiaal en hoe gaat die ons aan ? De voorzitter vraagt Yvonne Rydin het milieuvraagstuk een beetje op de spits te drijven.
- Levensvatbaarheid en aanvaardbaarheid gaan samen. Volstaan technische middelen alleen om de uitdagingen aan te gaan waarvoor duurzame ontwikkeling ons plaatst ? Of zullen we de komende jaren verplicht zijn om te handelen als het probleem zich voordoet, zoals Yvonne Rydin en een aantal specialisten op dat gebied denken ? Wordt ons voor de eerste keer in de geschiedenis van de mens gevraagd om onze gedragingen en noden grondig te herzien ?
- Is het mogelijk om de antwoorden op de uitdagingen van duurzame ontwikkeling hiërarchisch in te delen ?

De werkgroep Stedenbouwkundige agentschappen wordt voorgezeten door Joris Demoor. De groep buigt zich over het concept van stedenbouwkundige agentschappen en behandelt de vraag wat hun toegevoegde waarde is. Het betreft een specifieke Franse bestuursstructuur die blijkbaar een aantal mensen in Brussel aanspreekt, zoals de voorzitter van de werkgroep en Joris Demoor, belast met de beleidsstrategie en internationale samenwerking van de stad Gent. Christian Brunner, directeur van het stedenbouwkundig agentschap van Marseille, heeft nagedacht over de plaats van de stedenbouwkundige agentschappen in het complexe institutionele landschap in Marseille, dat al even complex is als het Brusselse.

Vragen: de vragen in het document zijn zo complex dat ze hier door Marc Sauvez vereenvoudigd worden verwoord:

- De problemen met betrekking tot territoriale samenhang en territoriaal evenwicht, duurzame ontwikkeling, overleg en internationale aspecten worden door de werkgroepen 3.1 en 3.2 en in de workshops 1 en 2 behandeld.
- Het cultuurprobleem, dat werd aangehaald door onze vrienden die zich interesseren voor de geschiedenis en het historische Brussel, is belangrijk omdat cultuur nu eenmaal centraal staat in onze leefomgeving.
- Hoe werk een stedenbouwkundige agentschap? Wat kan een structuur, die op een bepaalde manier nogal informeel is, bijdragen? En is dat informeel karakter vooral een sterkte of een zwakte?

De uitdaging van de maatschappelijke innovatie en de communicatie van structurele stadsprojecten

Hendrik Vanmolkot, voorzitter van werkgroep 3.1, stelt Joël Gayet voor als een specialist op het gebied van stedelijke en territoriale praktijken en communicatie die zijn uiterste best zal doen om de drie vragen van Marc Sauvez te beantwoorden.

Presentatie van de werkgroep 3.1 door Joël Gayet

Voor de operationele vraagstukken is de uiteenzetting van socioloog Pascal Roggero erg boeiend. De minister-president zei: "Theorie is allemaal goed en wel, maar we hebben enkele operationele bekommernissen". Daarom werd er een beroep op ons gedaan.

Het idee is dat we een aantal concepten die naar voren werden gebracht, vertalen in operationele maatregelen. Wat de drie vragen betreft:

- Het probleem van het onderschrijven van de diagnose door de grondgebieden: daarvoor moet men identiteiten respecteren en de spelers van een grondgebied mobiliseren, zodat iedereen zich achter een gedeelde diagnose schaart.
- Het probleem van het projectontwerp: met Pascal Roggero hebben we gesproken over de representatie van projecten. Er zijn veelbelovende projecten die mislukken en middelmatige projecten die succes kennen.

→ Het probleem van de uitvoering: na de ontwerpfase moeten de projecten worden uitgevoerd en daar knelt het schoentje. Ik heb het voorrecht gehad om veel successen en mislukkingen van stadsprojecten van dichtbij mee te maken. Het Guggenheim van Bilbao is een voorbeeld van een groot succes, zowel op het vlak van imago als op economisch vlak. De aanvankelijk grote sociale problemen van de stad werden inmiddels opgelost. Maar het is niet onbelangrijk om vast te stellen dat zelfs succesverhalen enige kanttekeningen uitlokken.

Joël Gayet nodigt iedereen met terreinervaring uit om hun operationele expertise met de groep te delen. Pas wanneer we onze ervaringen uitwisselen, kan onze werkgroep een methodologie, werkinstrumenten en tips aanreiken.

Innovatie en duurzaam beheer

Marc Sauvez, voorzitter van werkgroep 3.1, geeft het woord aan Yvonne Rydin, zodat ze haar bemerkingen naar voren kan brengen.

Presentatie van de werkgroep 3.1 door Yvonne Rydin

Ik vertegenwoordig "de groene strekking" op dit colloquium, maar zal zeker niet al uw tijd in beslag nemen om u in het kader van de klimaatverandering te overtuigen van het belang van duurzame ontwikkeling. Ik wil het pragmatischer aanpakken en spreken over de middelen waarover we beschikken om projecten volgens het duurzaamheidsprincipe uit te werken.

Ik wil u uitleggen hoe ik duurzaamheid begrijp en ik zal enkele uitgangspunten schetsen om duurzaamheid te integreren in win-winprojecten. Die werkgroep is zeer "groen" geïnspireerd, pragmatisch en bedoeld om dingen te doen bewegen in de stad.

Marc Sauvez wil kort iets zeggen over "duurzame ontwikkeling". "Sta mij toe de uitspraak van Boris Vian over de atoombom te citeren: Het belangrijkste is niet de kwaliteit van de bom, maar de plaats waar ze valt." Hij denkt dat het verstandig zou zijn om die uitspraak op de duurzame ontwikkeling toe te passen. We kunnen er uiteenlopende meningen op na houden over duurzame ontwikkeling, afhankelijk van de schaal waarnaar we verwijzen.

Het voorstel van Yvonne Rydin is interessant omdat het kijkt naar win-winscenario's wanneer twee schalen gecombineerd worden. Wie droomt van een boom naast zijn huis, pleit onrechtstreeks voor een spreiding van de stad.

De gebruikers, de bewoners, zouden onze centrale en prioritaire bekommernis moeten zijn. We hebben ons niet genoeg om hen bekommerd, en zoals de minister-president vanmorgen benadrukte, de voorbije tien jaar zijn er beslist te weinig inspanningen van overheidswege gedaan.

Toegevoegde waarde van een stedenbouwkundig agentschap in een structureel ruimtelijkeordeningsproject

Voor Joris Demoor, voorzitter van werkgroep 3.3, stellen grootschalige projecten ons voor aanzienlijke uitdagingen omdat ze op lange termijn meerdere beleidsdomeinen raken. Hoe kunnen we daaraan een mouw passen?

Hoe verzoenen we de inspanningen op lange termijn, de grote diversiteit van actoren, woordvoerders en belanghebbenden (privé en publiek), een overheid die niet uit één mond spreekt en de administratieve chaos doordat overheden elkaar beconcurreren op een minuscuul territorium?

Timemanagement, voorbereiding, leiding, controle en vooral de kwaliteitscontrole zijn naar mijn mening allemaal even belangrijke elementen.

Presentatie van de werkgroep 3.3 door Christian Brunner

Bij wijze van inleiding op wat ik straks zal uiteenzetten, geef ik u de grote lijnen van mijn betoog.

→ Interinstitutionele dialoog. De dossiers die ik straks zal toelichten, tonen allemaal aan hoe moeilijk het is voor de overheid en de economische sector om samen te werken en te communiceren. De stedenbouwkundige agentschappen moeten de dialoog tussen alle actoren bevorderen, wat niet altijd vanzelfspreekt. Mislukkingen zijn onvermijdelijk.

→ Tweede belangrijke punt: een deugdelijk stedenbouwkundig agentschap moet rekening houden met het geheugen van een grondgebied. De projecten moeten rekening houden met de territoriale en historische verankering en identiteit, en op een dynamische manier kijken naar het grondgebied, de thematiek en

het overheidsbeleid. In het voorbeeld van Marseille zullen we zien hoe belangrijk de identiteit is in een stadsproject.

→ Derde element dat de kwalitatieve inbreng van een stedenbouwkundig agentschap aantoont, is de stadscultuur, die verder reikt dan de studies en de projecten waaraan een agentschap meewerkt. De belangrijkste doelstelling is alle actoren te doen nadenken over een aantal grote maatschappelijke thema's. Ik bespreek er twee.

> Ten eerste, het debat over de huisvesting: in Marseille stelde men vast dat het niet meer samenwonen ("décohabitation") grote gevolgen heeft voor de nood aan huisvesting in de stad.

> Ten tweede, een meer stedenbouwkundige discussie: met name over de verticale stad, die het stedenbouwkundige agentschap van Marseille graag wil voeren.

→ Aan de hand van een aantal foto's zullen we de verticale stad vergelijken met de horizontaal uitgestrekte stad. De verticale concentratie is evenwel niet in elke stad mogelijk, dus ook daar moet het stedenbouwkundige agentschap elementen aandragen die alle actoren kunnen aanspreken.

→ Het laatste punt betreft de toegevoegde waarde van het agentschap. De belangrijkste uitdaging is niet de keuze van het werkgebied, maar een voorafgaande beschouwing over de problematiek waaraan men wil werken. Klein, groot of middelgroot gebied, dat is niet de belangrijkste zorg. In de eerste plaats moeten we ons voornamelijk bekommeren om de handelsactiviteiten, het huisvestingsbeleid, het vervoer... Daar moeten we in het begin naar kijken, alvorens te vragen welke instellingen we moeten aanspreken.

Marc Sauvez bedankt de spreker en benadrukt in het bijzonder dat laatste punt, dat een link legt met de twee andere werkgroepen. We moeten stilstaan bij het verschil tussen een dienst die is verbonden aan een instelling en een onafhankelijk agentschap, dat we net hebben beschreven en dat de minister-president blijkbaar graag in Brussel zou zien. Ik denk dat het zinvol is om speelruimte te creëren. Ik ben gewonnen voor het idee om een problematiek aan te pakken zonder eerst te kijken naar het gebied, zelfs op een afgebakend grondgebied. Dat betekent wel dat er met de algemeen aanvaarde regels van goed bestuur wordt gebroken.

Christian Brunner voegt eraan toe dat de stedenbouwkundige agentschappen in Frankrijk zich hebben verenigd in een netwerk, de FNAU ("Fédération nationale des agences d'urbanisme"), dat wordt voorgezeten door een politicus. Volgens hem moet een agentschap impertinent zijn.

Marc Sauvez: Daar ben ik het sterk mee eens en dat geldt ook voor de twee andere werkgroepen. Impertinentie in de uiterst complexe materie van duurzame ontwikkeling. Impertinentie ook op het vlak van citymarketing en de participatie die onvermijdelijk wordt in een wereld die alsmoer moeilijker te beheren is.

De twee andere werkgroepen behandelen de territoriale coherentie en de territoriale discriminatie. Twee keuzes, twee doelstellingen die het Brusselse Gewest sinds lang nastreeft. Terwijl die werkgroep (3.3) eerder nieuwe en transversale elementen op het oog heeft. Ik zou de noodzaak willen benadrukken om een link te leggen tussen workshop 3 (over communicatie, innovatie, duurzame ontwikkeling en stedenbouwkundige agentschappen of ondersteunende structuren) en de twee andere workshops, die de territoriale coherentie behandelen.

Hoe kan een stedenbouwkundig agentschap een territoriale coherentie bereiken of minstens proberen te bereiken? Moet het gebruikmaken van territoriale discriminatie? De heer Brunner reikte een eerste element aan door te stellen dat er naar de problematiek en niet naar het grondgebied of de perimeter moet worden gekeken alvorens met de werkzaamheden te starten. We kunnen ons diezelfde vraag stellen met betrekking tot de communicatie over territoriale discriminatie. Naar mijn mening moeten we die discussies niet beperken tot het middel of het algemene doel dat hier naar voren wordt gebracht, maar moeten we bij onze werkzaamheden rekening houden met de bedenkingen van de twee andere workshops.

Werkgroep 3.1

Maatschappelijke innovatie en communicatie in structurele stadsprojecten

De vragen over de operationele aspecten van concepten in de verschillende en wisselende stedelijke contexten raken de kern van dit colloquium: welk beeld van onze steden willen we bewaren voor morgen? Begrippen als participatie en respect voor identiteiten komen aan bod. Hoe creëren we een waarheidsgetrouw beeld van de stedelijke ruimte, dat tegelijkertijd aantrekkelijk genoeg is om nieuwe actoren aan te trekken – bewoners, ondernemingen, culturele centra, sportinfrastructuur? En wie bepaalt dat? Zijn de merkimago's die de metropolen zich aanmeten, realistisch? Weerspiegelen ze de identiteit van die steden voldoende? Hoe kunnen we inspelen op die identiteit, rekening houdend met het bestaande beeld van de stad?

Voorzitter van de werkgroep

Hendrik VANMOLKOT,
Cultureel consultant

Spreker **Joël GAYET,**

Partner van het adviesbureau CoManaging, gespecialiseerd in citymarketing

Deelnemers

Rik BAETEN, Leopoldina CACCIA DOMINIONI,
Murielle DASNOY, Christian FRISQUE,
Fabienne HENNEQUIN, Olivier PERIER,
Caroline PERSOTTE, Xavier VAES, Anton VAN ASSCHE,
Dirk VANCRAENENBROECK, Guido VANDERHULST,
Cindy VANDEWEYER.

Synthese

Nieuwe netwerken, gebruikers en financieringen om de identiteit en het imago van de stad te laten evolueren

Van het toenemend individualisme is weinig merkbaar in de stad :

- De groepen zijn er nog nooit zo divers geweest (verenigingen en informele netwerken ontmoeten elkaar op het internet; versnelling van de informatiestroom en vermenigvuldiging van de netwerken).
- De wijziging van de sociologische structuur heeft het imago van de stad gewijzigd :
 - > Nieuwe bevolkingsgroepen wensen zich in te zetten voor projecten binnen traditionele structuren (het gezin) of in informele netwerken van het clan-type.
 - > Meer dan 50 procent van de bevolking is jonger dan 50 jaar.
- Die aanpassing :
 - > Eist meer diensten en een betere perceptie van dynamiek van de burgers.
 - > Vraagt zware structurele middelen om structurele projecten en ontwikkelingen op lage termijn tot stand te brengen.
 - > Bij gebrek aan middelen :
 - Dient te worden teruggeslagen naar bescheidener en minder duurzame maatregelen.
 - Zal een beroep worden gedaan op financiële alternatieven, wat de cartografie wijzigt van de banden tussen de verkozenen en de geldschietters.
- De kwaliteit van de stedelijke communicatie dringt zich op als een troef in de concurrentie tussen steden.

Het concept van de “stadsidentiteit”

- Vertolkt de coherentie van een door de burgers gedeelde identiteit en van het territorium, over de wijken heen.
- Geeft de verbondenheid van de burgers aan hun territorium weer.
- Laat alle spelers deelnemen aan de diagnose en de keuze van de projecten en hun uitvoering (inclusief de personen die niet rechtstreeks zijn betrokken bij het project).
- Constructie van een stadsimago op basis van de waarden die massaal werden ondersteund door de bevolking.

Drie belangrijke concepten voor duurzame oplossingen

- Creativiteit en innovatie.
- Kwaliteitsvolle communicatie.
- Governance en organisatie.

Het belang van creativiteit en innovatie

- De originaliteit van de acties wordt versterkt door een innoverende aanpak van de communicatie over het stadsproject via :
 - > Een efficiënte pedagogie om het identificatieportret te promoten.
 - > Een simulatie van de toekomst van het project.
 - > Een communicatiegids om een sterke identiteit te geven aan het project.
- Brussel moet :
 - > Een culturele autoriteit installeren in Brussel, als gebied waar culturen en bevolkingsgroepen elkaar ontmoeten.
 - > Publiekprivate samenwerking : hoe meer het bestek bevat, hoe beter de privésector werkt.

Het belang van een kwaliteitsvolle communicatie

Het komt erop aan de gebruikers van de stad te verzamelen rond een sterke identiteit om de evaluatie met de participatie van alle spelers volgens een concept van cocreatie en comanagement :

- Voorbereidend werk doen in overleg met alle betrokkenen en in alle fasen van het project (volgens concentrische cirkels van betrokkenen en een duidelijk tijdschema).
 - > Openbare raadplegingen organiseren (onderzoek naar de interne en externe perceptie van de gebruikers, bewoners, handelaars, toeristen...) om kwalitatieve gegevens te meten (barometer).
 - > Voorstelling van de diagnose, vervolgens van de gestaafd oriëntatie om reacties los te weken om de kwalitatieve gegevens te kunnen meten.
 - > Rekening houden met de culturele bagage van de bevolking.
 - > Het criterium van bewonersparticipatie opnemen in het bestek.
 - > De gebruikers ertoe aanzetten om de implicaties van het project vanuit een algemeen standpunt te bekijken, (globaal denken en niet lokaal, vermijden dat iedereen zich alleen om zijn onmiddellijke omgeving bekommert, wat het NIMBY-effect heet).

- > Permanente "gespreksplatformen" opzetten, centraal gespreksdocument voor de ontwikkeling en het management van het project.
 - Aspecten van marketing, ruimtelijke ordening, stedenbouw en architectuur samenvoegen in één samenvattend basisdocument dat wordt voorgelegd aan de bewoners.
 - Een volledige beschrijving van de sterke en zwakke punten van het Gewest opstellen.

Het belang van governance

De governance gaat vooraf aan methodologische vragen, die zelf voorafgaan aan de marketing.

Een globale langetermijnvisie is onmisbaar voor de goede governance van een structureel stadsproject.

De besluitvormers hebben er belang bij:

- De politiek doelstellingen te verzoenen met de marketing van de interne en externe doelen.
- De identiteit van de oorden te voeden, de "historische" identiteit en de vernieuwing te combineren en tegelijk ieders belang te verzoenen.
- De burgers te informeren en te mobiliseren om de betrokkenheid te versterken en om zich zo te onderscheiden in de concurrentie tussen steden.
- De formele en informele netwerken voor te zijn.

Methode

Hoe communiceren over de projecten?

Uitwerken en analyseren van een "kaart van de verbanden" om:

- Het "fabrieksmerk" van de stad te preciseren.
- De gemeenschappelijke eigenschappen aan te duiden van de groepen die het territorium vormen.
- Een clash te voorkomen door zorgvuldig de formele en informele netwerken te identificeren bij de ontwikkeling van nieuwe projecten.

→ Barometrische en feitgebonden instrumenten uit te werken voor de evaluatie en de sturing.

→ Een diagnose te stellen.

Hoe hou je rekening met participatie en respect van de identiteit?

Burgers verenigen rond en betrekken bij het totale project.

Burgers volledig informeren en al hun vragen beantwoorden door hen op zo veel mogelijk manieren het project uit te leggen.

Pedagogie: de informatiemiddelen en -kanalen zo veel mogelijk diversifiëren en een permanent overlegorgaan creëren.

Plannen en het publiek raadplegen, met genoeg tijd voor een democratisch debat.

Een barometer opstellen en evalueren om het project te sturen.

Een bestek opmaken.

Een methodologische handleiding uitwerken.

Hoe hou je rekening met duurzame ontwikkeling?

Alle aspecten van duurzame ontwikkeling in het project integreren en ze toepassen op de diverse activiteitensectoren.

Een gedeelde globale visie ontwikkelen.

Een link leggen tussen duurzame ontwikkeling en marketing.

Die visie in een uniek referentiewerk uiteenzetten.

Ontwikkeling, ruimtelijke ordening en marketing samenbrengen.

Hoe organiseer je communicatie en governance?

Partnership en netwerken aanmoedigen, zowel voor innovatie als voor actie.

Een gemeenschappelijke communicatiehandleiding opstellen en er een centraal instrument van maken voor de ontwikkeling en het management van het project.

Een deel van het budget besteden aan het pedagogische aspect.

Alle acties zichtbaar maken.

OPENING

De voorzitter, Hendrik Vanmolkot, opent de zitting en nodigt de deelnemers uit zich voor te stellen. Hij stelt de spreker voor en geeft aan op welke manier hij de discussie wil leiden. Alvorens Joël Gayet het woord te geven, vraagt Hendrik Vanmolkot aan de deelnemers of ze wensen te reageren op wat er in de plenaire zitting werd gezegd over de problematiek van de identiteit van een stad.

De deelnemers vullen de uiteenzetting van Pascal Roggero aan door te hameren op het belang van een culturele aanpak bij elk stadsproject en op de plaats die de cultuur of culturen moet(en) innemen in structurele stadsprojecten, zodat er een werkelijke stadsidentiteit kan worden gecreëerd.

De deelnemers lijken het eens over begrippen als participatie van de burger, de plaats van een dynamisch verenigingsleven en de aanpak van de stedelijke problematiek door de bewoners zelf. Juist het feit dat bewoners en organisaties uit de burgerlijke samenleving dingen in handen nemen, legitimeert een project. Zo ontstaat er een uitgelezen plaats voor tegenvoorstellen en het streven om samen te bouwen aan een stad voor iedereen. Joël Gayet omschrijft zichzelf als een veldwerker die ernaar streeft zijn waarnemingen in een theorie te gieten, en niet omgekeerd.

LEZING VAN JOËL GAYET

Uit de observatie van een aantal steden, die allemaal streven naar de ontwikkeling van een sterke identiteit, blijken heel wat gemeenschappelijke elementen te vinden in het beeld dat die steden van zichzelf willen geven. We zien ook dat het algemeen aanvaarde idee van een toenemend individualisme niet strookt met de realiteit op het terrein. Dat is althans de conclusie van een vergelijkend onderzoek tussen Rijsel en Bilbao.

De evolutie van de stadsidentiteit: nieuwe netwerken, nieuwe gebruikers en nieuwe financieringen?

Op het terrein stellen we immers vast dat er nooit zoveel stammen, clans, netwerken en diverse groeperingen in de stad zijn geweest. Ze ontstaan en bestaan via verenigingen of informele, maar reële netwerken op het internet. Die technologische ontwikkeling heeft onmiskenbare troeven: informatie verspreidt zich veel sneller via de vele, onderling verbonden netwerken, wat een nadeel kan zijn als die communicatie niet van bij het begin wordt beheerst. Het risico bestaat dat de informatie te snel gaat. Elk project begint met de opmaak en analyse van een overzichtskaart waarop alle "stammen" staan, de groepen die een grondgebied vormen, om die personen met elkaar te verbinden en niet te stuiten op formele of informele netwerken bij de start van een project. Dat is de eerste stap om te bepalen om wat voor stad het gaat, wat de kenmerken zijn en wat het "fabrieksmerk" is.

Wanneer de sociologische structuur van de gebruikers van de stad wijzigt, verandert ook het beeld van de stad. Nieuwe bevolkingsgroepen vestigen zich in de binnenstad. Jonge nieuwkomers willen zich engageren in solidaire projecten gericht op de wereld. Hetzij als lid

van een traditionele structuur, zoals de familie, hetzij binnen een informeel netwerk zonder hiërarchie, zoals een clan. Daar staat tegenover dat de helft van de stadsbevolking in de ontwikkelde landen tegenwoordig gemiddeld ouder dan vijftig jaar is. Dat houdt in dat de dienstverlening en de waarneming van de stedelijke dynamiek noodzakelijkerwijze evolueren. Het weegt ook zwaar door in de besluitvorming op het gebied van overheidsinvesteringen. Dat wordt duidelijk geïllustreerd door de ontwikkeling van het stedelijke toerisme in de meeste steden en de soms nadelige consequentie voor de inwoners, waarbij het centrum soms als het ware één groot museum wordt.

Wat ook in alle stadscentra wordt vastgesteld, is een gebrek aan structurele subsidies om de initiatieven te financieren. Meestal ontbreekt het de overheden aan middelen om structurele ontwikkelingsprojecten op lange termijn op te zetten, waardoor ze hun achterstand proberen in te lopen met meer bescheiden initiatieven, die minder duurzaam zijn. Ze zijn genoodzaakt een beroep te doen op financiële tussenpersonen, wat het overzicht van de banden tussen de overheid en de financiers hertekent. Een steeds fundamentele kwestie in een context waarin de communicatie van de stad steeds belangrijker wordt dan de realisatie. De kwaliteit van de communicatie is een essentieel punt geworden.

Een goed beeld van de stad overbrengen is een troef in vergelijking met de concurrerende steden.

Hoe kunnen we een beeld van de stad opbouwen dat rekening houdt met die vaststellingen en tegemoetkomt aan de waarden die de burgers massaal voorstaan, zoals plezier, samen delen, menselijke aspecten, rust en ruimte.

Stedelijke besluitvormers die daarvoor aandacht hebben, begrijpen dat de expertise van hoog niveau moet zijn en de aanpak professioneel. Ze weten dat de politieke doelstellingen en de marketing van interne en externe doelgroepen moeten worden verzoend. Ze beseffen dat de identiteit van plaatsen moet worden ondersteund en dat de "historische" identiteit en nieuwe aspecten moeten samengaan. Ieders belangen moeten worden verzoend: gewesten, gemeenten, klanten, inwoners, bezoekers... Maar ook de voorlichting en mobilisering van de burgers zijn belangrijk om zich beter te onderscheiden in de concurrentieslag met andere steden. Dat betekent duidelijke standpunten innemen en indien nodig belanghebbende partijen tegenspreken. De ontwikkelde projecten moeten creatief en origineel zijn. Het komt erop aan om alles te verenigen en daarbij de consensus uit de weg te gaan, wat wel eens tot tegenstrijdigheden kan leiden. Of tot de kwadratuur van de cirkel...

Uitdagingen die duurzame oplossingen aanreiken

Uit het vergelijkende onderzoek van stadskernen onthouden we drie belangrijke uitdagingen voor de steden van morgen. Ten eerste het belang van creativiteit en innovatie. Dan is er de kwaliteit van de communicatie als middel om de gebruikers van de stad te verenigen rond een project dat de stad een goede zichtbaarheid en een sterke identiteit wil geven. En ten slotte speelt het belang van governance, meer bepaald door te anticiperen op de plaats die formele of informele netwerken innemen. Ongeacht de creativiteit en innovatie of de breuk die het project met zich brengt, is het wel noodzakelijk om uit te gaan van de culturele identiteit van een plek. Wanneer het "identiteitsprofiel van een stad" wordt opgesteld, moet men er vervolgens over waken dat dat profiel visueel genoeg is en kan worden begrepen door het publiek in al zijn verscheidenheid.

Dat stadsprofiel is een hulpmiddel dat voorafgaat aan elk communicatieproject. Het draagt bij tot de consultatie en confrontatie van de gebruikers van de stad en helpt om het intuïtieve beeld van een stad te bekrachtigen. De identiteit moet worden uitgediept samen met alle burgers die betrokken zijn bij de ontwikkeling.

Wat omvat het begrip "stadsidentiteit"?

Gemeenschappelijke elementen brengen bewoners van verschillende wijken bijeen. Dat wijst op een samenhang en een identiteit van het geheel, dat bestaat uit alle burgers en het gehele grondgebied. Om die reden moeten de ontwerpers van de structurele stadsprojecten en de communicatiestrategie van het project erbij worden betrokken. Er moeten inspanningen worden gedaan om iedereen te betrekken bij de diagnose, de projectkeuze en de uitvoering, ook mensen die niet rechtstreeks betrokken zijn bij het project.

Enkele kanttekeningen bij een project over stadsidentiteit en de communicatie

Hierna vindt u kort enkele aanknopingspunten, een soort "gereedschapskist", voor mensen die een vernieuwende communicatie over stedelijke projecten willen voeren.

- ➔ In partnership met de andere actoren evolueren door de toepassing van de concepten van cocreatie en comanagement :
 - > Voor, tijdens en na het project veel communiceren.
 - > De bewoners en gebruikers van de stad voorlichten vóór het grote publiek.
- ➔ Over barometers en feitelijke hulpmiddelen beschikken om te evalueren en bij te sturen :
 - > Een gedeelde diagnose opstellen.
 - > Bewoners en gebruikers op verscheidene manieren (enquêtes, groepsfocus...) en gedurende alle fasen betrekken.
 - > Feitelijke informatie verschaffen aan geïnteresseerden, waarover ze nog niet beschikten, alvorens naar hun voorstellen te luisteren.

De diagnose en de gemotiveerde keuzes toelichten om de reacties van de gebruikers te verzamelen.

- ➔ De verkregen resultaten bespreken en verspreiden :
 - > Meerdere soorten debatten (openbare zittingen, blogs,...) organiseren om alle doelgroepen te bereiken.
 - > De discussies, de resultaten en geboekte vooruitgang notuleren en verspreiden.
 - > Verspreiden van de gedeelde diagnose.
 - > Het voorontwerp testen bij klanten en burgers.

Werken met een "projectplatform", waaraan politici deelnemen met een duidelijke visie op het project. Ze moeten zich de volgende vragen stellen: Waarom? Voor wie? Om welke reden wordt dat project uitgevoerd? Welke soort ontwikkeling is gewenst? Wat zijn de ambities en de opdrachten en op welke waarden zijn die gebaseerd?

Communicatie over het project:

- Het project pedagogisch en kwaliteitsvol voorstellen, met gebruik van het identiteitsprofiel.
- Een simulatie van de toekomst en de voordelen van het project kan veel impact hebben op het publiek.
- Een communicatiehandleiding opstellen om een sterke identiteit aan het project te geven. Die handleiding vermeldt de identiteitswaarden en is bruikbaar voor het hele projectteam en de partners.
- Het project erg zichtbaar maken.

Uit het onderzoek naar het succes van steden springen drie essentiële elementen naar voren

Het belang van creativiteit en innovatie

Doeltreffender kansen grijpen.
Zich onderscheiden / specifiek zijn.
De identiteit van de plek en van de stad ondersteunen.
Een "werk" creëren, tegelijkertijd symbool en vaandeldrager.
mond-aan-mondreclame / buzz uitlokken.

Het belang van communicatie

Het project een sterke identiteit geven.
Financiële middelen spenderen aan de communicatie.
De bewoners en belangrijkste doelgroepen van het project mobiliseren en betrekken.
Het project een grote zichtbaarheid meegeven.
Een positief beeld voor alle doelgroepen creëren / de toekomst projecteren.
Een beweging / een beeld van vernieuwing creëren.
Het project verkopen aan de kopers, onder wie een referentie leider.

Het belang van governance en organisatie

De niveaus op het grondgebied en de belanghebbende partijen coördineren / verenigen.
Besluitvorming en communicatie centraliseren.

TOELICHTING

Hendrik Vanmolkot bedankt de spreker voor zijn betoog en herhaalt twee belangrijke punten: participatie en respect voor de identiteit.

Tijdens de hele bespreking proberen de deelnemers inzicht te krijgen in het nut en de mogelijkheid om de aanpak van de spreker toe te passen op Brussel.

Eerst worden enkele technische vragen gesteld aan de spreker, gevolgd door inhoudelijke vragen over governance, participatie en de beslissingsplaatsen en -niveaus.

Hieronder volgen enkele vragen uit de eerste ronde:

- Hoeveel ruimte is er voor correcties, wijzigingen en openheid bij die benaderingswijze?
- Hoe organiseer je het overleg van alle deelnemers en de opvolging op het terrein?
- Hoe kunnen verenigingen/bewoners geloofwaardig zijn ten aanzien van de autoriteiten?
- Hoe kan worden vermeden dat de subsidiërende overheid haar wil oplegt?

Communicatie en bekrachtiging van een gemeenschappelijk project

Volgens Joël Gayet is het hele systeem gebaseerd op de mogelijkheid om het initiële project te laten evolueren. Het belangrijkste doel is het cruciale voorbereidingswerk doen, de plannen bespreken en indien nodig wijzigingen aanbrengen. Overleg vindt niet plaats met alle deelnemers en in elk stadium van het project. Voor een goede werking is het nodig om de stuurgroep los te koppelen van het comité van deskundigen. Om verwarring over de bevoegdheden te vermijden, is het belangrijk om het dossier volledig te laten opvolgen door een externe deskundige, die niet aan alle vergaderingen deelneemt, maar wel een objectieve beoordeling geeft. Nog een ander principe: de overheid die het project volledig of gedeeltelijk financiert, heeft daar ook de leiding over. Maar bij conflicten lijkt het weinig vanzelfsprekend dat ze tegen de wil van haar eigen stuurgroep zal ingaan.

Het welslagen van dat type project hangt in grote mate af van de mentaliteit in de organisaties en de plaatselijke netwerken, zowel de bestaande als nog onbestaande. Die hebben doorgaans een visie die meer op de lange termijn is gericht dan die van politici. De initiatiefnemers van een stadsproject moeten verzekeren dat de politici hun standpunten duidelijk maken en een strategische visie ontwikkelen voor hun stad.

Het lijkt vanzelfsprekend dat daarover wordt nagedacht. Het lijkt de belangrijkste voorwaarde voor het slagen van een project dat is aangepast aan de evolutie, de uitdagingen en de tegenstellingen van een gebied. Toch benadrukken de deelnemers dat er een gebrek aan ambitie en visie is bij de verantwoordelijken voor het stedelijke ontwikkelingsbeleid in Brussel, hoewel het statuut van Europese hoofdstad daarvoor net een hefboom zou moeten zijn.

De groepsleden raakten het snel met elkaar eens dat er geen sterk Brussels identiteitsgevoel is. Komt dat door een gebrek aan visie en ambitie bij de beleidsmakers of is het gewoon een probleem van de multiculturele samenleving? Een vergelijking met andere steden zou daarover duidelijkheid kunnen brengen.

Een van de troeven van die aanpak is dat politici invloed kunnen uitoefenen op het proces en niet enkel het resultaat in handen krijgen. Het project wordt eerst bekrachtigd door de stuurgroep en voorgelegd aan de politici alvorens te worden voorgesteld aan de burgers. Op die manier wordt een steeds grotere groep deelnemers geleidelijk betrokken bij het project. Dat kan echter tot problemen leiden voor de deadlines, zeker wanneer het aantal deelnemers zeer groot is. Dat gebeurt zelfs wanneer al van bij het begin een planning en een tijdschema werden opgesteld.

Na die eerste technische vragenronde buigt de werkgroep zich over inhoudelijke problemen. Die hebben betrekking op de toekomst van een stad die haar imago heel belangrijk vindt.

De discussies binnen de werkgroep gingen over de volgende vijf vragen :

- Hoe kunnen we burgers meer mobiliseren voor het stadsproject?
- Hoe maken we een stadsproject voor de toekomst met respect voor de bestaande identiteit?
- Welke methodes en hulpmiddelen zijn nodig voor efficiënte stadsmarketing, rekening houdend met alle ecologische, economische, sociale en culturele aspecten?
- Welke governance, dus welke organisatie en welk management, is vereist voor een structureel stadsproject?
- Hoe verzekeren we dat een structureel stadsproject de communicatie van het imago van de hele stad draagt?

Hoe kunnen we de bevolking beter betrekken bij en mobiliseren voor een stadsproject?
Hoe maken we een stadsproject voor de toekomst met respect voor de bestaande identiteit?

Er bestaan in Brussel al interessante voorbeelden van een gemeenschappelijke diagnose. Die voorbeelden tonen de weg naar de toekomst. Een van de deelnemers wijst op de heraanleg van het Jourdanplein. Het onderzoek toonde aan dat de omwonenden een andere visie hadden op het plein en de activiteiten. Het is dus belangrijk om daarmee rekening te houden. Als aanvulling op de openbare vergaderingen en om ook de mensen die daar niet aan deelnemen, te bereiken, werden "walk & talk"-bijeenkomsten georganiseerd op het plein. Dankzij die aanvullende methode werd een groter publiek bereikt, dat vaak minder mondig is dan de deelnemers aan de openbare vergaderingen.

Behalve dat voorbeeld lijkt het essentieel voor het succes van een gemeenschappelijk project om de bewoners te helpen hun mening en wensen over het project te formuleren volgens hun leefwereld. Ze moeten alle middelen krijgen om het project te begrijpen. Wanneer ook de gebruikers betrokken worden bij het project, dan zien we dat de mentaliteit verandert en dat er een sterke vraag naar burgerparticipatie over de leefomgeving van de gebruikers ontstaat.

Een andere deelnemer haalt het identiteitsprofiel aan bij de Brusselse ervaring met de aanleg van handelszones. De ontwerpplannen voor de handelswijken zijn vergelijkbaar met beperkte identiteitsprofielen. Ze zijn onmisbaar bij elk project dat duurzaam wil zijn en bieden de overheid een operationele handleiding voor het realiseren

van projecten. Behalve de benadering van de handelaars in de wijken die worden gerenoveerd, zou het volgens een deelnemer interessant zijn om ook zo'n handleiding te verstrekken aan de particuliere bevolking, waarin staat wat ze kunnen doen voor het project. Het doel daarvan is om concrete manieren te ontwikkelen waarop een inwoner persoonlijk zijn steentje kan bijdragen aan het project.

Ondanks waarschuwingen van Joël Gayet blijft er ongerustheid over het respect voor de democratische principes in de debatten.

Het probleem bij het organiseren van debatruimtes heeft te maken met het probleem van de macht. Waarom wordt geen echte debatplaats gecreëerd, zoals een agora, die niet wordt bestuurd door de overheid? Een betere planning van de projecten en de openbare onderzoeken en een enquête over de interne en externe perceptie van de gebruikers (inwoners, maar ook handelaars en toeristen) over het project zouden kunnen bijdragen tot een efficiëntere en breder gedragen raadpleging.

Er tekent zich dus een duidelijke trend af om de participatie van de bevolking te bevorderen, zeker in Brussel met de Wijkcontracten. We zien die tendens ook vaker opduiken in offertes. Vaak vinden die contracten echter plaats in kansarme wijken waar enkel mondige personen deelnemen aan publieke vergaderingen. Hoe kunnen we de minder mondige bewoners bereiken en het probleem van het analfabetisme omzeilen (het is moeilijk om iedereen te bereiken via de post)? En hoe bereiken we de deelname van mensen met zo'n verschillende culturele achtergrond? Dat confronteert de autoriteiten met de delicate vraag naar hoe ze moeten omgaan met de culturele bagage van de bevolking, waarmee niet altijd genoeg rekening wordt gehouden. Wordt er in het iden-

titeitsprofiel en de fase voor de diagnose wel genoeg rekening gehouden met het kennistempo van de bevolking? Als alles te snel gaat, krijgen mensen met minder culturele bagage niet genoeg tijd om zich aan te sluiten.

Joël Gayet benadrukt dat die vragen dikwijls terugkomen in de projecten die hij heeft gevolgd. Het is dan ook belangrijk om enkele cruciale vragen te stellen aan die bevolkingsgroepen, zoals: "Wat zijn volgens u de kernwoorden die Brussel definiëren?" Het vergt creativiteit om een zo breed mogelijk publiek te bereiken (bijvoorbeeld met een tentoonstelling rond het project) en zoveel mogelijk communicatiedragers te verzamelen. Op die manier worden de gebruikers gemobiliseerd rond een gemeenschappelijke visie.

In Brussel is er, net zoals in vele andere steden, vaak amper drie maanden tijd om de bevolking te raadplegen. Eigenlijk is een langere periode nodig om een betrouwbaar en representatief onderzoek uit te voeren.

Ondanks alle voordelen van het participatieproces blijft er een lastige hindernis over: veel mensen zijn principieel gekant tegen veranderingen in hun leefomgeving. Als mensen naar hun mening wordt gevraagd over een project, is het beter hen te doen nadenken over de algemene gevolgen ervan om te vermijden dat ze enkel aan hun eigen, onmiddellijke omgeving denken (NIMBY). Soms is hun bezorgdheid helaas gerechtvaardigd. Het komt voor dat de inwoners van de stad zich zorgen maken over het reële risico van een "gentrificatie" van hun wijk door de talloze stadsprojecten. Dat risico kan op lange termijn een zeer negatief effect hebben op de participatie van inwoners aan de projecten in hun wijk, wanneer de bewoners door hun participatie de armste bewoners uit de wijk verdrijven.

Behalve de gebruikelijke problemen bij het verenigen en mobiliseren van burgers en de haalbaarheid en de uitwerking van een toekomstgericht stadsproject met behoud van de bestaande identiteit, steken nog andere uitdagingen de kop op, zoals die van de duurzame ontwikkeling.

De duurzaamheid van een project en governance op basis van de identiteit van de stedelijke ruimte

Tijdens de bespreking konden bijkomende vragen worden gesteld over de lezing van Joël Gayet. Welke methodologie en welke instrumenten heb je nodig voor het opzetten en uitvoeren van een doeltreffende stadsmarketing, die rekening houdt met alle ecologische, sociale en culturele aspecten? Welke governance, dat wil zeggen welke organisatie en welk management, is nodig om een structureel stadsproject te sturen? Hoe maak je van een structureel project een communicatiedrager van het imago van de hele stad?

Voor alles benadrukken de deelnemers dat het identiteitsaspect moet worden gerespecteerd. Pas daarna komen de marketing en de ruimtelijke ordening, net als de stedenbouw en de architectuur, die worden samengevoegd in het eerste synthesedocument dat aan de bewoners wordt voorgelegd. Governance blijft van groot belang bij zo'n project, bovenop de bewonersparticipatie die essentieel is om de stedelijke ruimte duurzaam te ontwikkelen. De governance komt vóór de methodologische vragen die voorafgaan aan de stadsmarketing. En pas daarna komen de ecologische, economische, sociale en culturele aspecten.

De deelnemers zijn unaniem: een globale visie is onmisbaar voor een goede governance van een structureel stadsproject. Verscheidene deelnemers betreuren het gebrek aan een globale visie die verder gaat dan de negentien gemeenten van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest.

Joël Gayet wijst op het grote belang om een reële inhoud te geven aan die globale visie, om te vermijden dat er stap voor stap te werk moet worden gaan. Hij geeft het voorbeeld van zijn eigen projecten en maakt de vergelijking met Rijsel en Bilbao. De globale visie van Bilbao is een Europees knooppunt van architectuur en cultuur worden. Alles was ondergeschikt aan die prioriteit.

Op die laatste observatie reageert een deelnemer die het gebrek aan een "culturele" ambitie in de Brusselse stedenbouwkundige projecten betreurt. Een andere deelnemer merkt op dat de bevoegdheden voor cultuur en ruimtelijke ordening niet onder dezelfde overheid vallen. Hij vindt dat de ontwikkeling van Brussel een impact heeft op het hele land en dus ook op de andere gewesten en gemeenschappen. Daarom mag de synergie tussen de gewesten en de gemeenschappen en hun bijdrage aan de uitbreiding van Brussel niet worden genegeerd. Het Gewest zou een "culturele autoriteit" moeten hebben, als grondgebied waarop culturen samenkomen en waar een grote bevolkingsmix bestaat.

Joël Gayet wijst op het belang van de oprichting van zeer verscheiden gemeenschappelijke organisaties. Idealiter zouden alle betrokkenen (economische en politieke, lokale en regionale partners, burgers...) met elkaar moeten kunnen overleggen, zoals in Bilbao. Hoe kan men een project opzetten dat naar een globale visie streeft? Eerst moet men een zo concreet en volledig mogelijke beschrijving van de sterke en zwakke punten van de stad opstellen, volgens de informatie- en communicatieprincipes die Joël Gayet beschreef.

Dankzij overlegstructuren evolueren de zaken zonder dat ze haperen bij elk nieuw onderdeel van het project. Ter illustratie verwijst Joël Gayet naar het voorbeeld van het kanton Wallis in Zwitserland en van Tirol. De regering van Wallis ontwikkelde een charter voor duurzame ontwikkeling en adviseert dat toe te passen bij elk nieuw stedenbouwkundig project. Elk project dat het charter respecteert, krijgt het label "Valais Excellence". Dat label bestrijkt niet alleen milieuaspecten, maar kan in elke economische sector worden toegepast. Het bevat beperkingen op de uitbreiding van tweede woningen, de ontwikkeling van werkgelegenheid tijdens het laagseizoen en duurzaam toerisme. Opnieuw betreuren de deelnemers het gebrek aan intersectoraal overleg in België. Een voorbeeld is het PIO, dat nog niet is overlegd met de andere twee gewesten.

Daarna vatten de voorzitter van de werkgroep, Hendrik Vanmolkot, en de spreker Joël Gayet het debat samen met enkele kernwoorden: cocreatie, samenwerking, comanagement, gemeenschappelijke instrumenten en collectieve communicatiehandleiding.

Tot slot geeft Joël de volgende aanbevelingen:

- Organisatie van permanente gespreksplatformen voor duurzame acties die de tand des tijds doorstaan. Dankzij de follow-up van die platformen kunnen op elk moment aanpassingen worden aangebracht.
- Publiek-private samenwerking (hoe meer het bestek bevat, hoe beter de privésector werkt).
- Een barometer van de kwalitatieve gegevens (perceptie van de bewoners), die nu nog te vaak afwezig is op het terrein.

De groep wil de burgers meer betrekken bij het onderzoek naar de identiteit en het imago van hun leefomgeving. Stadsmarketing is een efficiënt instrument wanneer het imago en de identiteit een onmiskenbaar concurrentievoordeel bieden ten opzichte van andere steden en wanneer ze integraal deel uitmaken van het beeld dat gebruikers hebben van hun stedelijke omgeving. De drie belangrijkste concepten van die "stedelijke successen" zijn: creativiteit en innovatie, communicatie (om mensen te verenigen rond het project en het zichtbaarheid te geven) en tot slot governance en organisatie.

Werkgroep 3.2

Innovatie en duurzaam beheer

In haar lezing bespreekt Yvonne Rydin de noodzaak om rekening te houden met de drie aspecten van duurzame ontwikkeling bij de ontplooiing van steden : economische, sociale en ecologische. Bovendien moet dat zo vroeg mogelijk in het project gebeuren. Dat roept een aantal zeer concrete vragen op bij de deelnemers. Is zo'n beleid niet voorbehouden aan de meest welstellende steden ? Hoe kunnen puur technische aspecten worden overstegen ? Hoe moet men omgaan met bestaande situaties en hoe kan men die wijzigen ?

Voorzitter van de werkgroep

Marc SAUVEZ,
Stedenbouwkundige

Spreker

Yvonne RYDIN,

Professor Planning van overheids- en milieubeleid en codirectrice van het milieu-instituut van het University College London (UCL).

Deelnemers

Pierre BODIAUX, Gilles CLAREBOUT, Antoine CRAHAY, Adil JAZOULI, Christian LABARRE, Trui MAES, Koenraad MARCHAND, Yves SÉVENANTS, Christel STRAEEMANS, Philémon WACHTELAER, Clare WALMSLEY WILKS, Marie NAGY, Véronique VERBEKE, Fabienne LONTIE, Oliviers BOSTEELS, Miguel PINTO, Anne MARCUS HELMON, Anne AUFRET, Darinka CZISCHKE.

Synthese

Yvonne Rydin toont aan dat de duurzaamheid een bijdrage kan leveren aan de economische en sociale ontwikkeling van een stad als:

- De huidige praktijk wordt aangepast.
- De principes van de duurzame ontwikkeling worden geëerbiedigd van bij de ontwikkeling van de projecten.
- De voorrang van het bestuur en het belang van de burgers worden gerespecteerd.
- Er op elk vlak duurzaam wordt gedacht zoals in Londen waar de openbare, private machten het voorbeeld geven.
- Verscheidene facetten worden gerespecteerd :
 - > Bouwen op een wijze die weerstand bieden aan wijzigende klimaatomstandigheden.
 - > Bouwen met weinig CO-effect.
 - > Respect van het bestaande groen.
 - > Zorg voor de fysieke en mentale gezondheid van de gebruikers.
 - > Respect voor de sociale context.
 - > Productie van duurzame tewerkstelling.
 - > De financiële haalbaarheid van de duurzaamheid.

Duurzame ontwikkeling en stadsplanning :

- De territoriale schalen identificeren.
- De sterkten en zwakten van het gekozen territorium bepalen (sociaal, cultureel en economisch).
- Een diagnose stellen van de kenmerken van de infrastructuur (mobiliteit, energie, waterbevoorrading, verwijderen van het afval...).
- De woningen, handel, kantoren, industries, ontspanningsgebieden, enz., inventariseren met het oog op duurzaamheid.
- De plaatselijke productie en distributie van de energie radicaal herzien in een context van toenemende schaarste.
- Afval recycleren.
- Verminderen van het watergebruik.

De duurzame ontwikkeling door dwang of door aansporing :

- Afdwingbare maatregelen :
 - > "Government Carbon Challenge" :
 - Tegen 2016 zal de regering een nul koolstofuitstoot van de woningen eisen.
 - Algemene verplichting energieproducerende huizen bouwen.
 - Invoering van een duurzame woningencode in zes categorieën.
- Aansporende maatregelen :
 - > De openbare gebouwen zullen het voorbeeld geven.
 - > De bouw van ecosteden met 5 tot 20.000 woningen met een nul-koolstofuitstoot.
 - > De duurzame woningen worden gefactureerd aan 50 procent van de marktprijs.
 - > Te kennen geven dat een passieve woning de energiefactuur vermindert tot 80 procent.
 - > Groene woningen promoten die goed zijn geïntegreerd in hun omgeving.
 - > Daardoor indirect de werksfeer verbeteren en de productiviteit.
 - > Het grote publiek inlichten over de voordelen van duurzaam bouwen :
 - Minder vervuiling.
 - Minder energieverbruik.
 - Herverdeling van de energie.
 - > Hoe beter de voordelen bekend zijn, hoe meer passieve en herverdelende woningen zullen worden gebouwd.

De aanwezigen stellen de vraag hoe ver Brussel staat op het vlak van de duurzame ontwikkeling van de hulpbronnen die nodig zijn voor een goede werking van de stad.

- Uit de gedachtewisseling in de werkgroep komen drie hoofdthema's naar voren :
 - > De hoogdringendheid om het "duurzaam denken" in te voeren in de projecten op het gebied van ruimtelijke ordening, stadsvernieuwing of stedenbouw.
 - > Het probleem van de ondersteuning van de duurzame ontwikkeling.
 - De duurzame ontwikkeling aanpakken met een technologische benadering : hoe meer een positieve impact wordt verspreid, hoe meer het initiatief zal worden overgenomen (zowel in de overheidssector als in de privésector) en hoe meer kosten en afschrijvingstermijnen zullen dalen ;

- Duurzame ontwikkeling beperkt zich niet tot de technologie maar heeft ook een weerslag op het economische en sociale welzijn van iedereen ;
 - Er bestaan aansprekende en afdwingbare maatregelen om duurzame ontwikkeling bij iedereen ingang te laten vinden. Die maatregelen moeten vooraf goed worden bestudeerd en moeten gepaard gaan met aanmoedigingsmaatregelen, afgestemd op de diverse doelgroepen.
 - Niet uitsluitend aandacht besteden aan de prestaties van gebouwen, maar vooral aan de stad als geheel.
 - De mechanismen van professionele mobiliteit mogen niet uit het oog worden verloren.
- > Duurzame ontwikkeling vereist collectieve actie :
- De autoriteiten moeten een gemeenschappelijk kader creëren dat de innovatie bevordert (er nemen te veel participanten deel aan stedenbouwkundige projecten en de discussieplaatsen zijn te talrijk en te vaag).
 - Er moet worden overwogen om operationele en goed gecoördineerde voorzieningen op te richten, net als instrumenten die de huidige grenzen overschrijden en die de stedelijke thema's behandelen op basis van het grondgebied.
- Belang van operationele aspecten :
- > De ontwikkeling van een "hard" (SEM – 'Société d'Economie Mixte') of "soft" (stedenbouwkundige organisatie) instrument.
 - > Een werkschema uitwerken.
 - > Het progressieve karakter van de acties.
- Ook actie ondernemen in de oude wijken.
- Het contact tussen de actoren verbeteren.
- In Brussel beginnen met het versterken van de eigen operationele structuren, met name rond het Gsso/ATO. Nadat de doeltreffendheid is bewezen, het werkterrein uitbreiden naar het achterland.
- De mobiliteit verbeteren, zonder de stedelijke spreiding aan te moedigen door de uitbreiding van het transport. Alleen versterken waar er al verstedelijking is.
- Overheidsinitiatieven dienen het individuele gedrag te beïnvloeden om duurzame ontwikkeling te bevorderen.

OPENING

De voorzitter Marc Sauvez opent de zitting, presenteert de spreker en stelt haar bij wijze van inleiding de volgende vragen:

- Vanwaar die dringendheid? Geldt die voor de hele wereld? Gaat ze ons aan en op welke manier? Hoe staat het met de ruimtelijkeordeningsprojecten, stadsvernieuwingsprojecten en stedelijke bouwprojecten?
- Leefbaarheid of aanvaardbaarheid: kunnen we het vraagstuk van de duurzame ontwikkeling alleen met technische argumenten beantwoorden, of moeten we ons in de zeer nabije toekomst meer richten op de vraag? Zijn er nu al grote gedragswijzigingen te zien?
- Bestaat er een hiërarchie in de mogelijke antwoorden op de vraagstukken van de duurzame ontwikkelingen?

De voorzitter vervolledigt zijn redenering:

- Rekening houden met de duurzame ontwikkeling vereist rekening houden met economische, sociale, ecologische en culturele aspecten.
- We kunnen verscheidene standpunten innemen over duurzame ontwikkeling, afhankelijk van de territoriale schaal. De lezing van Yvonne Rydin is interessant omdat zij betoogt dat een combinatie van meerdere schalen leidt tot een win-winscenario.

LEZING VAN YVONNE RYDIN

Duurzame ontwikkeling kan leefbare stadsprojecten voortbrengen. Om dat te bereiken moet iedereen die is betrokken bij de stadsontwikkeling, bereid zijn om de huidige manier van werken in vraag te stellen. Dat geldt ook voor de overheid. Als er van bij het begin rekening wordt gehouden met de principes van duurzame ontwikkeling, komt dat de uitvoerbaarheid van een stadsproject alleen maar ten goede. Inmiddels zijn er al veel projecten waarbij de betrokkenen voordeel haalden door oog te hebben voor ecologische, sociale, culturele en economische aspecten. Maar zoals wel vaker het geval is, wordt duurzame ontwikkeling soms misbruikt om het laken naar zich toe te trekken en de eigen belangen te verdedigen tijdens de ontwikkeling van een project. Daarom is het bij nieuwe projecten nodig om goed na te denken over de governance en de plaats van de gebruiker en de burger in het geheel. Zo komen we tot een leefbaar structureel stadsproject.

Duurzame ontwikkeling is nog niet vanzelfsprekend. Bedrijfsleiders, huishoudens en de openbare sector beginnen nu nog maar min of meer systematisch rekening te houden met de principes van duurzame ontwikkeling bij het uitvoeren van projecten (starten van bedrijfsactiviteiten, woningbouw, openbaar vervoer...). Londen is daarvan een voorbeeld. De openbare sector en de economische partners geven er het goede voorbeeld.

De principes van duurzame ontwikkeling zijn terug te vinden in verscheidene facetten en op verscheidene manieren. Ten eerste moeten gebouwen bestand zijn tegen klimaatveranderingen, met als gevolgen overstromingen, droogte en extreme klimatologische en biologi-

sche omstandigheden. Ten tweede moeten de gebouwen zo weinig mogelijk uitstoot van broeikasgassen veroorzaken, want ze vormen een van de belangrijkste vervuilers in onze stadscentra. En ten derde moet duurzame ontwikkeling ook groen zijn en rekening houden met de aanwezige vegetatie in verstedelijkte gebieden. Op die manier kan een stad de eerste twee aangehaalde punten respecteren en ijveren voor een betere fysieke en mentale gezondheid van de inwoners. Ten vierde moet duurzame ontwikkeling niet enkel rekening houden met het milieu, maar ook worden geïntegreerd in de maatschappij. Zo kan men tegemoetkomen aan de maatschappelijke behoeften van de plaatselijke bevolking, met name door het energieprobleem aan te pakken en genoeg groen te integreren. Dat zal bovendien bijdragen tot een groei van de plaatselijke economie, zonder daarom te moeten buigen voor het wereldwijde kapitalisme. Tot slot moet duurzame ontwikkeling leefbaar zijn en tegelijk financieel en economisch interessant, zodat ze onontkoombaar wordt.

Hoe kunnen we verzekeren dat die duurzame ontwikkeling bij de stadsplanning aan bod komt? Eerst en vooral door alle territoriale niveaus van het project te identificeren (stad, regio, stedelijk gebied, wijk, gebouw). Vervolgens door te bepalen wat de eigenschappen, troeven en zwaktes zijn van die gebieden op ecologisch, sociaal, cultureel en economisch vlak.

Als die niveaus zijn geïdentificeerd, moet de infrastructuur van de stad worden bestudeerd (openbaar vervoer en wegtransport, energieverbruik, watervoorziening, afvalverwerking...). Vervolgens moeten de verbanden en

uitwisselingen ertussen en het multifunctionele gebruik (woningen, winkels, kantoren en industrie, ontspanning, openbare diensten) bekeken worden vanuit een duurzaam perspectief. De stadsplanning van een bepaald gebied moet uiteraard ook rekening houden met de gevolgen van de verplaatsingen van goederen, energie en personen op de ecosystemen. Westerse samenlevingen vragen zich momenteel af hoe ze op een duurzame manier energie kunnen opwekken nu de oliebronnen stilaan opdrogen. Het zou daarom niet slecht zijn om grondig na te denken over de lokale productie en verdeling van energie.

Ook het afvalprobleem wordt steeds prangerender. Hoe kunnen we op grote schaal bruikbare energie winnen uit afval (productiviteit) en liefst zo dicht mogelijk bij de plaats waar het ontstaat? Hoe kunnen we het afval gebruiken als bron van energie? En hoe kunnen we op een intelligente manier ons afvalwater verwerken, bijvoorbeeld via systemen die het water opnemen? We zouden bijvoorbeeld kunnen ophouden met drinkwater te gebruiken om het toilet door te spoelen. Het probleem van het waterverbruik is nu al prangend in het noorden van Engeland waar de waterreserves stilaan opgedroogd raken.

Stimulerende en dwingende maatregelen om iedereen te doordringen van het concept van duurzame ontwikkeling

Bovenop de problemen die iedereen aanbelangen, heeft de Engelse overheid nagedacht over concrete maatregelen op basis van het principe van de "multifunctionele stadswijken". Die zouden een antwoord moeten bieden op het verkeersinfarct en de slinkende energievoorraden. De overheid heeft ook op verscheidene niveaus een hele reeks stimulerende en dwingende maatregelen genomen om het duurzaamheidsdenken in te voeren in stedelijke gebieden, te beginnen bij de "UK Government's Carbon Challenge". De Britse overheid wil de uitstoot van koolstof terugdringen, vooral in de bouwsector die een nieuwe norm opgelegd krijgt. Tegen 2016 moeten alle huizen een koolstofuitstoot van nul hebben. Het einddoel van de overheid, gesteund door de wetenschap, is om huizen te ontwerpen die zelf energie opwekken en verdelen.

Daarom heeft de Britse overheid een nieuw instrument ontwikkeld voor de burgers: de "code for sustainable homes". Die deelt woningen in op basis van zes categorieën, gaande van eenvoudige energiebesparing tot energieproductie en wordt in een eerste experimenteel stadium toegepast op openbare gebouwen.

Ook ecosteden hebben een breed maatschappelijk draagvlak in Groot-Brittannië. Ze groeperen 5 tot 20.000 huizen met een nuluitstoot van koolstof en kosten maar 50 procent van de marktprijs. Net als in de meeste stedelijke centra worden ook passiefhuizen gebouwd in die steden. Die verminderen het traditionele jaarlijkse energieverbruik met 80 procent. In Leeds staan twee concrete voorbeelden van zulke huizen: het "Green House" en het "EA Red Kit House". Een ander voorbeeld is de "National Trust", de hoofdzetel van een ngo in Heelis. Dat gebouw is helemaal geïntegreerd in de omgeving. De ngo in kwestie heeft haar jaarlijkse werkingskosten flink kunnen verminderen dankzij het duurzame gebouw, maar ook door de productiviteit van haar medewerkers te verhogen door na te denken over hun werkwijzen en werkomgeving.

We zien doorheen al die voorbeelden een rode draad: de lagere kosten van duurzame gebouwen (bouw en werking) en hun lagere vervuiling. Waarom zouden we dus niet meer van die gebouwen of passiefhuizen ontwikkelen, die soms zelf hun energieoverschot kunnen herverdelen? De technologie voor een duurzame stadsontwikkeling bestaat wel degelijk. Hoe meer de positieve impact ervan bekend raakt bij het grote publiek, hoe groter haar opmars zal zijn in zowel de publieke als private sector.

Wat verstaan we onder duurzame stadsontwikkeling?

- Een tegenoffensief tegen de klimaatsverandering.
- Een efficiënter gebruik van koolstof om het klimaat te beschermen.
- Een groene denkwijze, door en door groen.
- Tegemoetkomen aan de sociale noden van de plaatselijke gemeenschap.
- Op meerdere manieren bijdragen tot de plaatselijke economische ontwikkeling.
- Enkele financieringsplannen.

Een stedelijke ontwikkeling uitdenken via verandering:

- Op meerdere niveaus.
- Door verschillende infrastructuren te integreren.
- Op basis van het gebruik van de beschikbare ruimte.

Na die heldere uiteenzetting met concrete voorbeelden wil de voorzitter, Marc Sauvez, het debat openen door de logica van de spreekster op de proef te stellen. Hij wil advocaat van de duivel spelen en oppert enkele vragen en tegenstellingen die gepaard kunnen gaan met een duurzame ontwikkeling.

Marc Sauvez opent daarom het debat met de volgende bedenkingen.

- Duurzame ontwikkeling gaat in een beginfase gepaard met hogere kosten. Zal duurzame ontwikkeling daarom niet het voorrecht worden van de rijken?
- De aangehaalde voorbeelden gelden vooral voor nieuwe gebouwen. Maar het is een van de belangrijkste uitdagingen van de duurzame ontwikkeling om ook bestaande gebouwen te renoveren. Dat geldt in de eerste plaats voor de westerse wereld met zijn demografische nulgroei.
- De door Yvonne Rydin aangehaalde voorbeelden gelden vooral voor nieuwbouw, dus zijn wij dan veroordeeld tot eengezinswoningen? Een persoon lijkt immers meer geneigd om positief te reageren op duurzame ontwikkeling dan een gemeenschap (het is moeilijker om een eigenaarsvereniging op één lijn te krijgen...). Marc Sauvez benadrukt ook het belang van besparingen op gebouwen, vervoer en bevolkingsstromen. Als de overheid zich uitsluitend op de gebouwen concentreert, gaat er minder aandacht naar de stad als geheel. Bredere structuurprojecten zouden daaronder lijden.

Marc Sauvez stelt de aanwezigen voor alle opmerkingen en uitspraken te verzamelen, zodat ze achteraf kunnen worden gestructureerd. Ter herinnering:

De werkgroep moet zich buigen over:

- De argumenten voor de integratie van duurzaamheid in stadsprojecten.
- De praktische en economische haalbaarheid van de bevordering van duurzame projecten.
- De prioriteiten op het vlak van duurzaamheid in stedenbouw en stedenbouwkundig beleid.

Een deelnemer vindt dat de stad de duurzaamste vorm van ruimtelijke ordening is, omwille van de bevolkingsdichtheid, het gemengde karakter en de mogelijkheid om zichzelf te vernieuwen. Het is eenvoudiger om de principes van de duurzame ontwikkeling toe te passen op de huisvesting dan op transport, zelfs wanneer het individuele passiefhuis vaak als voorbeeld geldt. In Brussel wordt al gekeken naar een duurzame oplossing voor de collectieve huisvesting en voor de meer gesloten sector van de kantoorgebouwen, waar de energieproblematiek complexer is. Marc Sauvez benadrukt dat uit de voorbeelden blijkt dat ook op het vlak van de collectieve huisvesting actie mogelijk is. Dat mag dan vooral gelden voor gebouwen van ten minste veertig jaar oud, maar op alle niveaus kan energie worden bespaard.

Het debat richt zich dan op de levensstandaard die vereist is om te kunnen streven naar duurzaamheid. Een schoon milieu wordt immers beschouwd als een element van rijkdom, terwijl de energieproblematiek, en dus de beperking van de CO²-uitstoot, duidelijk van sociale aard is. Bovendien worden de armste bevolkingsgroepen het hardst getroffen door de stijging van de energieprijzen.

Duurzame ontwikkeling in de woningsector – een eerste voorbeeld

Bij de huur van openbare gebouwen worden extra energiekosten doorgerekend aan de huurder. Het is daarom belangrijk om eigenaars die de uitstoot van CO² beperken een "bonus" toe te kennen.

De grote gebouwen en mede-eigendommen uit de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw verslinden energie en zijn moeilijk te renoveren. Een nieuwe huurder of koper houdt bij de berekening van de totale huurprijs of het te ontlene bedrag vaak geen rekening met de werkingskosten. Wanneer hij zijn intrek neemt in een slecht geïsoleerd of afgelegen gebouw, kunnen de energiefactuur en/of de mobiliteitskosten een probleem vormen. Je merkt dan, benadrukt Yvonne Rydin, dat duurzame ontwikkeling meer te maken heeft met economisch en sociaal welzijn dan met technologie.

Zo verbreed je de problematiek: moet je de slecht aangepaste stad "afschaffen" of moet je die integendeel omvormen en renoveren? Een aanwezige merkt op dat je "toch geen stad kunt creëren die zich constant aanpast aan zijn inwoners". Zeker niet met de demografische schommelingen in de steden van vandaag, vult een ander aan. De diversiteit van de bevolking en de diensten die de stad aanbiedt aan haar inwoners, maken het leven in de stad juist zo boeiend. Zo worden de stadsbewoners aangespoord om zich aan te passen en van gewoonten te veranderen. Toch, zo volhardt Marc Sauvez in zijn rol van advocaat van de duivel, is het onzinnig dat een straatveger van La Défense 30 kilometer van zijn werkplaats woont. Als je uitsluitend denkt in termen van nabijheid van woonplaats en werk, verwerp je automatisch de professionele mobiliteit waarnaar de meeste werknemers streven.

Yvonne Rydin staat zeer sceptisch tegenover de milieuaarde van de massale afbraak van afgeleefde woonblokken. Toch erkent zij het belang van renovatieprojecten in bepaalde stadscentra. Een eerste oplossing is te vinden in zeer kleinschalige energieopwekkende systemen met de verkoop en de verdeling van het overschot. In Brussel bestaan proefprojecten, maar het wantrouwen van de energieproducenten en -leveranciers werkt remmend, oppert een deelnemer. De regionale autoriteiten bevestigen: de energie-efficiëntie van de gebouwen en de gedecentraliseerde productie van hernieuwbare energie genieten prioriteit.

Een andere aanwezige ziet behalve de duurzaamheid van de woningen nog andere bedreigingen. Duurzame ontwikkeling heeft ook betrekking op de kwaliteit van de lucht en op geluidsoverlast. Maar de complexiteit van de Brusselse en Belgische politieke structuren bemoeilijkt een algemene aanpak.

Is behalve duurzame huisvesting ook "duurzaam" transport haalbaar?

Steeds meer grote steden (met Londen op kop) laten betalen voor autorijden in hun centra. Hun duurzame transportbeleid houdt niet op bij louter aanmoedigende maatregelen. Wij moeten die initiatieven goed opvolgen en daarbij speciaal oog hebben voor de eventuele economische gevolgen van oplossingen zoals tolheffing. Zij dreigen immers een hypotheek te leggen op de economische en commerciële dynamiek van de binnenstad. Een Belg wil nog altijd graag zijn huis met een tuintje. Het zal dan ook niet gemakkelijk zijn om de mensen aan te sporen dichter bij het stadscentrum te komen wonen. Veel inwoners vluchten uit de stad, worden grote gebruikers van het openbaar vervoer en de autowegen. In Brussel zijn enkel expats geneigd om in de binnenstad te gaan wonen. Brussel was altijd minder dicht bebouwd dan de meeste Europese steden en het verdichtingspotentieel is er dus groter (met uitzondering van Berlijn, als gevolg van de Duitse hereniging en de val van de Muur).

Behalve de problematiek van de ruimtelijke verspreiding rijst de vraag naar de fiscale inkomsten van het Brussels gewest. In België berust de fiscaliteit op de bewoners, maar in Frankrijk op de tewerkstelling die op een grondgebied wordt gegenereerd. De toekomst is aan de compacte steden – in bevolkingsdichtheid en in werkgelegenheid, zegt Marc Sauvez. De tijd van slaapsteden rond kantoorsteden is voorbij. Dat denkbeeld van de compacte stad vormde van bij de oprichting van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest de kern van zijn strategie. De meeste belangstelling van de stadsontwikkelaars ging tot nog toe uit naar de tertiaire sector en de werkgelegenheid. Nu tracht de overheid de inwoners weer warm te maken om in de stad te investeren.

De aandacht moet uitgaan naar de kwaliteit van het samenleven, naar de prijs van een stadswoning en naar de ideale woonmodellen.

Marc Sauvez benadrukt de paradox van onze steden die alsmaar meer openbaar vervoer en toegankelijke wegen bieden. Hoe efficiënter die vervoersmogelijkheden worden, hoe verder de mensen gaan wonen. Dat is trouwens gedeeltelijk de reden waarom zoveel tegenkanting rijst tegen een gewestelijk expresnet (GEN) rond Brussel. Je lost de problemen van de stad niet op met een snelle treinverbinding. Maar moet je dan enkel het openbaar vervoer uitbreiden in de dichtstbevolkte wijken? In Londen wordt er in de dichtstbevolkte wijken het meest gebouwd, zegt Yvonne Rydin. Juist in die wijken gaan openbare diensten (scholen, ziekenhuizen, kinderdagverblijven, vrijetijdscentra...) meer diensten en flexibiliteit aanbieden en de kwaliteit van hun dienstverlening verhogen. Dat doen ze om de concurrentie aan te gaan met de voorsteden die zouden beschikken over beter uitgeruste openbare diensten.

De eengezinswoning raakt overigens uit de tijd. Die huizen worden vandaag vooral bewoond door oudere mensen die moeite hebben om ze te onderhouden maar die hun vertrouwde omgeving niet graag verlaten. Een progressief woonbeleid moet gericht zijn op de correcte herhuisvesting van die senioren in kleinere maar comfortabelere appartementen. Zo komen de eengezinswoningen vrij voor nieuwe, jonge gezinnen.

Onlangs alle beleidsmaatregelen zijn twee mythes maar moeilijk uit te roeien. Die van de voorstad of de stadsrand als groene zone enerzijds, die van het individualisme anderzijds. Zou de omvorming van de stadsrand in "echte steden" de goede oplossing zijn? Dat is het geval in Hamburg en Stockholm, signaleert Marc Sauvez. Dat geldt ook voor Leuven, waar de ruimtelijke ordening de mobiliteit van inwoners niet in het gedrang brengt en

waar het autoverkeer vooral naar de rand wordt afgeleid. Maar de mythe van het individualisme is hardnekkig. Hoe kan je individualisme verzoenen met klimaat- en mobiliteitsmaatregelen als je planning geen accurate oplossingen aanreikt? Vooral in een administratieve en territoriale context zoals de Brusselse is die vraag pertinent, waar de energievoorziening, de bevolking en de werkgelegenheid volgens andere wetmatigheden verlopen dan de administratieve grenzen. De huidige structuur van de gewestelijke overheid botst op haar eigen grenzen als het gaat om de samenhangende ontwikkeling van het grondgebied. Je kunt beter denken in morfologische termen dan in administratieve, vindt een aanwezige die werkt in het Brussels Instituut voor Milieubeheer.

Een beleid dat het leven in de stad aanmoedigt

Een deelnemer wijst op een belangrijk punt: is het in bepaalde gevallen niet beter om een restrictief beleid te voeren, met bij wijze van voorbeeld betaalrijden en belastingen op de CO₂-uitstoot? Dat beleid moet alleszins worden aangevuld met aangepaste aanmoedigingsmaatregelen per doelgroep, zoals woonpremies voor jongeren die zich willen vestigen in de stad. Als jongeren daar willen wonen, zullen ze er ook blijven, zegt een andere aanwezige die de uitdrukking "residentieel parcours" hanteert. In Frankrijk is meer dan een derde van de nu gebouwde woningen bestemd voor senioren. Een laatste voorbeeld is dat van de Vlaamse Gemeenschap die met het project Quartier Latin woningen wil bouwen voor Vlaamse studenten in Brussel. Om de studenten te overhalen om in de stad te blijven, voert zij ook een promotiebeleid voor scholen, universiteiten en voor de fiets (zoals Vélib in Parijs of Velob in Lyon, waar voor een prikje fietsen worden verhuurd op talrijke afhaalpunten in de stad). Een deelnemer benadrukt het duidelijke belang

van een beleid dat zich richt op de bevolkingsgroepen die de stad wil lokken. Zij stelt bovendien voor om intergenerationele projecten uit te werken. Dat kan bijvoorbeeld voor senioren of volwassenen wier kinderen het huis al hebben verlaten en die een aantal kamers verhuren. In Vlaanderen en Nederland hebben campagnes voor kangoerewonen hun deugdelijkheid al bewezen.

Welke bestuursinstrumenten heeft het Brusselse grondgebied?

De voorzitter, Marc Sauvez, spoort de aanwezigen aan om na te denken over de bestuursmogelijkheden voor een gebied als Brussel. Hij stelt daarbij de vraag naar de instrumenten waarover het Brussels Hoofdstedelijk Gewest beschikt om de stad te besturen. Welke uitdagingen stelt het duurzame en aangepaste beheer van de werkgelegenheid, energievoorziening en mobiliteit?

Marc Sauvez stelt dan het concept voor van de in Frankrijk sterk ingeburgerde stedenbouwkundige agentschappen, die zich bezighouden met tal van thema's rond het leven in de stad (afval, water, transport, levensomstandigheden en leefkwaliteit, beheer van (natuurlijke) hulpbronnen enzovoort). Hun werking overstijgt de strikte grenzen van steden en gemeenten. Hun motto, "Je hoeft het niet met mekaar eens te zijn om rond dezelfde tafel te gaan zitten", spreekt alle actoren van het stedenbouwkundige beleid aan: projectfinanciers, beslissingnemers, mandatarissen, burgerverenigingen en technische gemeentediensten. Marc Sauvez vat hun maatschappelijke doelstelling samen door ze te beschrijven als structuren zonder beslissingsbevoegdheid die studies uitvoeren, veel in vraag stellen en de dialoog bevorderen.

In Brussel bestaan er organisaties, zoals het Gsso, die zich zouden kunnen ontwikkelen tot "kritisch waarner", een functie die het Agence d'urbanisme de

l'agglomération marseillaise perfect vervult. Diverse aanwezigen betreuren het grote aantal betrokkenen bij stedenbouwkundige projecten in Brussel en het grote aantal weinig afgelijnde discussieplaatsen. Er is nood aan operationele voorzieningen die perfect op elkaar zijn afgestemd en meer doen dan alleen maar registreren wat gebeurt. Vóór de lancering van een stadsmarketing-campagne moet de inventaris worden opgemaakt van wat er bestaat en moet een duidelijke diagnose worden opgesteld. Zo moet het actieterrein van een dergelijke structuur worden afgebakend met zowel het stadsbestuur als andere belangengroepen, en niet te vergeten hun standpunten.

De oprichting van zo'n agentschap is gerechtvaardigd in de mate dat het een algemeen moreel gezag kan verwerven. De projecten moeten immers worden ondersteund door beslissingnemers die over de nodige autoriteit beschikken om een duurzaam en leefbaar beleid af te dwingen.

Dat concept van een stedenbouwkundig agentschap schudt heel wat algemeen aanvaarde ideeën dooreen. Is het realistisch om te overwegen het Brussels Gewest te voorzien van instrumenten die de grenzen van de huidige negentien gemeenten overschrijden? En die kijken naar het werkelijke impactgebied van de problemen van de stad en niet naar het institutionele gebied? De Brusselse watervoorziening, en dat is maar één voorbeeld, overschrijdt duidelijk de kadastrale grenzen. Dat vereist de steun van de politieke wereld. Die ziet zo'n organisatie als een uniek middel om de regionale administratieve en politieke tegenstellingen te overbruggen om zo te werken aan een duurzame stad. Maar wie kan garanderen dat projecten die voortvloeien uit de "observaties" van een stedenbouwkundig agentschap zonder sterke operationele structuur, enige kans hebben?

→ 3-1

La situation de Marseille à la fin des années 80

• Situation de Marseille à la fin des années 80

- Mutation industrielle
- Effets de la décolonisation
- Pertes démographiques : -10 à 15 000 habitants
- Disparition d'emplois : 2 500 à 3 000 par an

Werkgroep 3.3

De toegevoegde waarde van een stedenbouwkundig agentschap bij een structurele stadsplanningsoperatie

Die lezing legt de nadruk op de belangrijkste troeven van een stedenbouwkundig agentschap aan de hand van het voorbeeld van AgAM, Agence d'urbanisme de l'agglomération marseillaise. Kan dat Franse model in Brussel worden geïmporteerd? Wat zijn de belangrijkste voordelen van een structuur zonder beleidsbevoegdheid die de stedenbouwkundige actoren (projectontwikkelaars, beslissingnemers, financiers) rond één tafel verenigt? Voor welk soort projectontwikkelingen zou het zijn nut kunnen bewijzen? Aan welke voorwaarden moet zijn voldaan?

Voorzitter van de werkgroep

Joris DEMOOR,

*Stad Gent, Departement stafdiensten, ABIS
(Afdeling Beleidsstrategie en Internationale Samenwerking),
Programma Strategisch Fondsbeheer en Interbestuurlijke Samenwerking*

Spreker

Christian BRUNNER,

*Algemeen directeur van het Agence d'urbanisme de l'agglomération marseillaise
(AgAM)*

Deelnemers

Philippe ANTOINE, Noémie BEYS, Catherine BRUNNER,
Laurence CREYF, Thomas DE BÉTHUNE,
Anne-Catherine GALETIC, Rob GEYS,
Annabelle GUÉRIN, Nicolas HEMELEERS,
Ariane HERMAN, Michel HUBERT, Christian LASSERRE,
Yaron PESZTAT, Julien PIÉRART, Joelle ROSENOER,
Boriana SAVOVA, Vanessa TANGHE,
Mathieu VAN CRIEKINGEN, Kristien VAN DEN HOUTE,
Jaques VAN GRIMBERGEN, Laura VANHUÉ,
Christelle VIAL.

Synthese

De toespraak van Christian Brunner kan in zeven punten worden samengevat:

- In het kader van een stedenbouwkundig agentschap prevaleert de problematiek/thematiek op het criterium van het grondgebied en de betrokken instellingen.
- Bij een stedenbouwkundig agentschap is er geen sprake van concurrentie, maar van toegevoegde waarde.
- Bij een stedenbouwkundig agentschap is er geen sprake van subsidiariteit of vervanging van instellingen.
- Het agentschap verstrekt advies en helpt bij de besluitvorming, maar heeft geen beslissingsbevoegdheid.
- Het agentschap bepaalt welke rol de betrokken instellingen spelen.
- Bij de aanpak in Brussel (al in het eerste gedeelte besproken) moeten er twee benaderingsniveaus worden onderscheiden: ofwel Brussel en zijn achterland, ofwel het Brusselse Gewest met zijn negentien gemeenten (wat de deelnemers realistischer lijkt).
- Ten slotte is er het belang van het neutraliteitsbeginsel en de aanvullende bevoegdheden van het stedenbouwkundige agentschap.
 - > (Het statuut van AgAM, de financiering, het partnership met de privésector en de richtlijnen voor de relatie en de onafhankelijkheid, het belang van de grondbelasting.)
 - > AgAM is een vereniging.
 - > Ze verenigt de partners.
 - > AgAM verstrekt voorafgaand advies, maar heeft geen inspraak in het besluitvormingsproces.
 - > Tijdens de uitvoering van een project is AgAM juridisch gesproken niet aanwezig, maar treedt op als raadgever en niet als "uitvoerder".

Wat zijn de voorwaarden en principes van zo'n instrument in Brussel?

- Een politiek en territoriaal relevant geheel bepalen.
- Het achterland wijzen op de voordelen van dat soort samenwerking.
- Niet uitgaan van bestaande instellingen en geografische perimeters, maar een volledige diagnose van de stedelijke problemen opstellen en nagaan op welke manier een agentschap daaraan kan bijdragen.

De toegevoegde waarde van een stedenbouwkundig agentschap.

- De plicht om relevante voorstellen te doen (het agentschap mag geen tweede overheidssdienst zijn).
- De grensoverschrijdende aanpak garandeert de relevantie.
- Het agentschap is geen bijkomende structuur.
- Het verenigt en coördineert de gemeenten bij hun gemeenschappelijke werkzaamheden.

Om een stedenbouwkundig agentschap op te richten, moet men:

- Veeleer een problematiek dan een grondgebied voor ogen houden.
- Een duidelijke toegevoegde waarde voor alle betrokkenen bepalen.
- Volgens het subsidiariteitsbeginsel handelen.
- Complementair optreden.
- Bij de besluitvorming adviseren, niet interveniëren.
- De schaal van het werkterrein definiëren.
- Het neutraliteitsbeginsel respecteren.

OPENING

De voorzitter, Joris Demoor, opent de bijeenkomst. Hij presenteert de spreker, Christian Brunner, die het Agence d'urbanisme zal voorstellen. Daarna worden de vragen van de deelnemers behandeld. Afsluitend zal worden geprobeerd een antwoord te formuleren op de algemene vragen in het voorbereidingsdocument.

LEZING VAN CHRISTIAN BRUNNER

Als wij stedelijke projecten willen stimuleren, moeten wij eerst hun organisatie en programma duidelijk afbakenen. De middelen die zij ter beschikking krijgen, moeten de betrokken instellingen aansporen om beter samen te werken.

Is het wenselijk om ook in Brussel een organisatie op te richten naar het voorbeeld van de AgAM, het Agence d'urbanisme de l'agglomération marseillaise? Om dat openbare debat op gang te trekken brachten de deelnemers de volgende elementen aan:

- Kan een model dat zijn deugdelijkheid heeft bewezen in Frankrijk, meer bepaald in Marseille, in België worden gekopieerd?
- Bestaat de bereidheid om de administratieve en institutionele grenzen te overschrijden met projecten die bepaalde "bassins" bestrijken, zoals energievoorziening, mobiliteit, toerisme?
- Wat is de toegevoegde waarde van een structuur die werkt op basis van het subsidiariteitsbeginsel? Wat kan die bijdragen tot de besluitvorming zonder beleids- en beslissingsbevoegdheid?
- Op welke territoriale schaal moet het Brusselse stedelijke project worden bekeken? Kunnen/moeten de institutionele grenzen worden overschreden?
- Met welk doel? Met welke voordelen?

De rol van het Agence d'urbanisme de l'agglomération marseillaise: tussen structurele operatie en governance

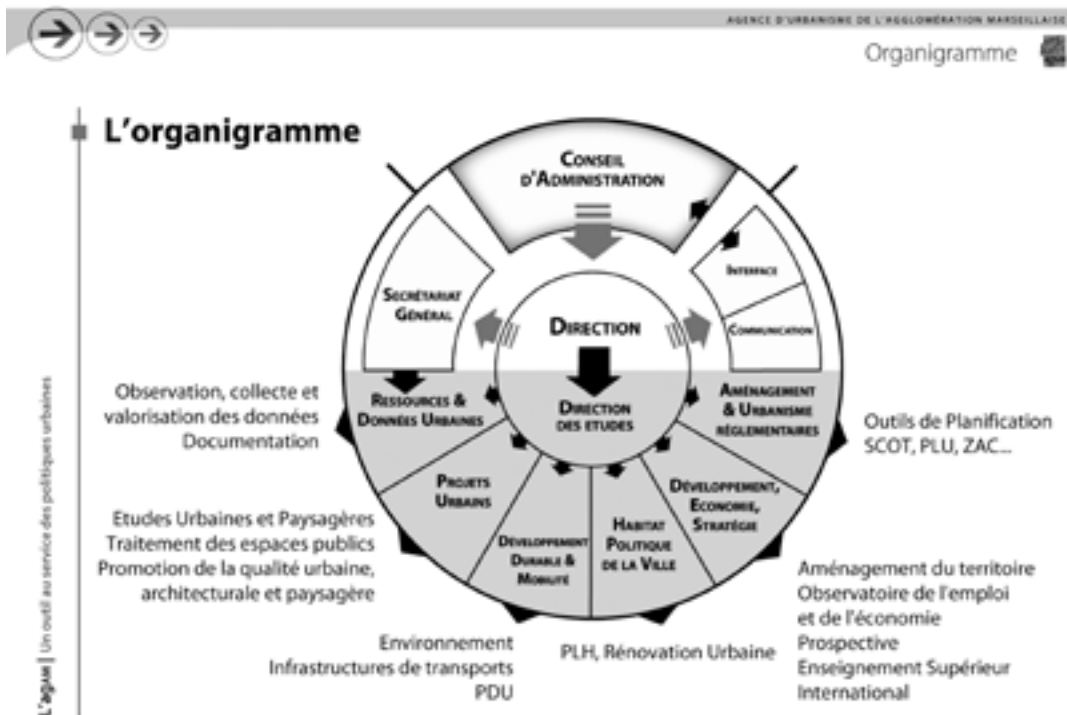
Wat was de aanleiding voor het ontstaan van de stedenbouwkundige agentschappen in Frankrijk vanaf 1969? Daarbij moeten we kijken naar de tijdsgeest:

- Een behoefte aan nieuwe bouwprojecten na de oorlog.
- De moeilijkheid om met het grote aantal gemeenten een coherent en lokaal ondersteund beleid te vormen.
- De grote bevoegdheden van de centrale overheid.
- De stadsvlucht en de snelle economische ontwikkeling, die hun stempel drukten op de ontwikkeling van steden en verstedelijkte gebieden.

Om een geharmoniseerd beleid mogelijk te maken, werden stedenbouwkundige agentschappen opgericht. Alle stadsontwikkelaars werkten er samen onder de koepel van een privaatrechtelijke instelling die lokale overheden en publiekrechtelijke instellingen verenigde.

Aanvankelijk beperkten hun tussenkomsten zich tot de ruimtelijke ordening. Maar zij diversifieerden zich snel tot het algemene beleid.

AgAM is een privaatrechtelijk stedenbouwkundig agentschap, maar geleid door ambtenaren. De voorzitter is de burgemeester van Marseille, de ondervoorzitter is de schepen voor stedenbouw van het stadsbestuur. De raad van bestuur is samengesteld uit lokale overheden, de stad Marseille, stadsgemeenschappen, ambtenaren bevoegd voor economie en openbare instellingen zoals ziekenhuizen en universiteiten.

Ook de staat is lid van het agentschap, want die is bevoegd voor de solidariteit en de ruimtelijke ordening. Bovendien speelt de staat een belangrijke rol als scheids-rechter en regulator voor de overheden.

AgAM bestaat uit een multidisciplinair team van architecten, stedenbouwkundigen, statistici, landschapsdeskundigen, ingenieurs, economen, geografen...

Het werk van het agentschap wordt in eerste instantie gesteld in termen van problemen en niet van grondgebieden.

AgAM laat zich evenmin in met institutionele aspecten. De organisatie biedt hulp en advies bij beslissingen die overheden moeten nemen op hun bevoegdheidsgebied.

Het agentschap streeft altijd een algemene consensus na.

AgAM beschikt over een budget van zo'n 7 miljoen euro en biedt werk aan bijna 80 mensen.

AgAM is lid van de FNAU (Fédération nationale des agences d'urbanisme), die bestaat uit 51 agentschappen en meer dan 1.500 beroepsmensen uit heel Frankrijk.

Het takenpakket van de FNAU is uitgebreid:

- Bevordering van de interinstitutionele uitwisseling.
- Ondersteuningscentrum en productie-instrument, met een technische en politieke dimensie.

Dat lijkt misschien op het eerste gezicht een paradox, maar is dat niet. De FNAU is een vereniging van politieke mandatarissen en overheidsmedewerkers, maar de afspraak is dat de mandatarissen binnen de vereniging niet aan politiek doen.

Stadsplanning en ruimtelijke ordening zijn per definitie dynamisch en evolutief. Dat vereist van het agentschap dat het reageert of beter anticipeert op problemen in de "grote" onderwerpen, zoals het leven in de stad, governance en duurzame ontwikkeling.

Het agentschap is een echte "luis in de pels" en moet anticiperen op alle mogelijke problemen. Het moet investeren in brede onderzoeksgebieden en maatschappelijke thema's en daarbij rekening houden met de stedenbouwkundige evolutie. Het mag zich daarbij niet laten beperken door administratieve regels waarover burgers en de stedelijke samenleving zich weinig of geen zorgen maken.

In Marseille wordt die open geest in de hand gewerkt door de aanstelling van sociologen en een overlegdeskundige. AgAM doet ook een beroep op buitenlandse medewerkers: Italianen, Spanjaarden en Engelsen.

Het werkteerterrein overstijgt de institutionele perimenter en de werkzaamheden zijn meer gericht op de praktische uitwerking en niet op de politiek. AgAM is ook een permanente plek, een collectief geheugen waar rekening wordt gehouden met de geschiedenis van de stad. Het heeft de vrijheid om tentoonstellingen en conferenties te organiseren. Tot slot voert het duurzaamheid hoog in het vaandel.

De taakomschrijving en de bevoegdheden van AgAM zijn divers.

- **Observatie**: inzameling, analyse en verspreiding van geografische gegevens: boordtabellen, stadsinformatie, stadsplannen. Observatie als partner, vulgarisatie van technische gegevens, ter beschikking stellen van observatiegegevens om de actoren bijeen te brengen.
- **Planning**: openbaar beleid op algemeen vlak (scot, plu, pos, plh, pdu, enzovoort – bijzondere plannen van aanleg, bestemmingsplannen, mobiliteitsplannen...). Formulering van bedenkingen, alleen of met partners.

→ **Ontwikkeling van strategische projecten**: uitwerken van economische groeiprogramma's, kustontwikkeling, commerciële infrastructuur. Streven naar evenwicht.

→ **Ontwikkeling van stedenbouwkundige projecten**: grote aanpassingswerken.

→ **Advies en leiding**: organisatie van vergaderingen, conferenties, stads cultuur...

De werkorganisatie van AgAM

Voor elke studie wordt een projectteam opgericht. De leider van dat team wordt gekozen op grond van het thema: een landschapsarchitect, een stedenbouwkundige, een econoom of econometrist...

Het samenwerkingsprogramma van het agentschap houdt rekening met een aantal belangrijke maatschappelijke elementen. Vooral de relatief lage inkomens (60 procent van de inwoners moet het stellen met minder dan 1.200 euro per maand) vormen een realiteit die niet uit het oog wordt verloren bij de huisvesting, meer bepaald bij de samenstelling en verspreiding van de programma's en de types woningen.

Marseille wil een nieuwe dynamiek creëren via de stedelijke gemeenschap MPM (Marseille – Provence – Métropole). Troeven van die regio zijn de positieve demografische ontwikkeling (jaarlijkse bevolkingsaan groei met meer dan 4.000 mensen, de groei van de werkgelegenheid in de privésector met meer dan 5.000 banen per jaar en de bouw van meer dan 6.000 woningen per jaar).

Omwille van het veeleisende karakter van het grondgebied en de aanwezigheid van een bergketen speelt de topografie een belangrijke rol. We mogen evenmin voorbijgaan aan de wereldwijde bekendheid van plaatsen als de Camargue, de Calanques en de Sainte Victoire, die in elk ontwikkelingsbeleid een plaats krijgen.

Euroméditerranée : een organisatie groeit uit tot een grootschalig stedelijk project

Het project Euroméditerranée is maar een van de belangrijke initiatieven in het noorden van Marseille over een oppervlakte van 300 hectare, in hoofdzaak om en rond de commerciële haven.

In welke context is het ontstaan?

Eind jaren tachtig maakte Marseille een moeilijke tijd door. Industrieën zochten andere oorden op en de Algerijnse dekolonisatie had verstrekende gevolgen. In anderhalf jaar kwamen meer dan 100.000 mensen zich in Marseille vestigen. In dezelfde periode registreerde de stad zware demografische verliezen en steeg de werkloosheidsgraad.

AgAM vervulde in die context een belangrijke functie. De organisatie zette inleidende studies op touw die in 1993 leidden tot de oprichting door de Franse overheid van een operatie van nationaal belang. Die begon grootschalige projecten voor de stadsvernieuwing van Marseille, met zware financiële inspanningen door de staat en lokale en territoriale overheden.

De neerwaartse spiraal waarin Marseille was terechtgekomen, moest worden doorbroken. Uiteindelijk zagen alle betrokken in dat enkel een "internationaal" opgezette operatie voldoende grootschalige projecten tot een goed einde kon brengen.

Het agentschap nam deel aan zogenoemde ZAC-projecten (zone d'aménagement concerté, overleggebied) en aan de opstelling van referentieschema's voor (niet-bindende) richtlijnen, die de operationele werking een bredere basis verleenden.

Het agentschap spande zich in om vernieuwende stedenbouwkundige ideeën en concepten te laten ontkiemen. We vermelden in dat verband de verticale densiteit:

het project "klein Manhattan" dat de stad vanuit de haven nieuwe allure moet geven. Al die voorstellen werden onophoudelijk voorgelegd aan wijkcomités, district-burgemeesters en noem maar op.

Hierna volgen enkele voorbeelden van concrete projecten die in Marseille werden opgezet met de steun van AgAM.

→ *De Docks*: de eerste operatie bij het ontstaan van Euromed. De omvorming van dokken tot kantoorruimte zonder de historische waarde van het patrimonium te verloochenen.

→ *Zakenkwartier*: duurzame projecten waardoor ook buitenlandse investeerders zich voor het eerst in de stad kwamen vestigen. Dat beantwoordde aan de noodzaak om een echte zakenwijk te creëren.

→ *Boulevard de Dunkerque*: de aanleg van een tramlijn in combinatie met de aanleg van een nieuwe zakenwijk, belangrijke projecten van stadsactiviteiten enzovoort.

→ *Huizenblokken M5*: vernieuwend concept dat waardevolle gebouwen in stand hield maar een moderne architecturale facelift gaf.

- *Euromed Center*: belangrijk project met medewerking van befaamde architecten, het idee van de oprichting van een Euromed Center.
- *Haventerrassen*: een commercieel centrum aan de haven.
- *Zeestation*: belangrijk project. (Maar AgAM besteedt niet veel aandacht aan dat type projecten. Het is vooral zijn functie om de aanbestedingsdossiers voor elk project op te stellen).
- *Esplanade Cathédrale de la Major*: daar was het de doelstelling om de Marseillezen weer vrij zicht op de Middellandse Zee te geven.
- *Boulevard du Littoral*: verbetering van de toegang tot de haven en de inwoners de mogelijkheid bieden om het strand op te gaan.
- *Gare Saint-Charles*: volledig gerenoveerd (in het kader van Euromed).

AgAM controleert de naleving van het aanbestedingsdossier en let erop dat alle transporttypes in het project worden geïntegreerd (actieplan voor het oostelijke gedeelte van de haven). Doelstelling: de haven beter in de stad integreren. Met dat doel kreeg AgAM de opdracht om voorstellen te formuleren en het project van de autonome haven in samenwerking met het stadsbestuur te coördineren (overleg met de vakbonden, de stedelijke verenigingen, de vertegenwoordigers van de stad...). AgAM richt daarvoor werkgroepen op die rekening houden met de belangen van alle actoren.

In dat voorbeeld staat de bemiddelende functie van AgAM in de stad symbool voor zijn toegevoegde waarde bij de oplossing van complexe problemen met verscheidene belangengroepen.

AgAM beschikt over geen enkele beslissingsbevoegdheid. De eindbeslissing komt toe aan het havenbestuur.

Welke zijn nu de krachtlijnen en de toekomstverwachtingen van de werkgroep die werd geleid door de algemene directeur van AgAM?

Het belangrijkste uitgangspunt was dat de ontwikkeling van de historische haven hand in hand moet kunnen gaan met de ontplooiing van de moderne industriehaven buiten de stadsgrenzen.

De ontwikkelingsmogelijkheden van de haven zijn het gevolg van een toenemende mondialisering waardoor het handelsverkeer met China en India toeneemt en waardoor het Suezkanaal een strategische positie gaat innemen. Een deel van het commerciële verkeer naar de Noord-Europese havens, in het bijzonder Antwerpen, Rotterdam en Hamburg, moet naar Marseille worden afgeleid.

Het project Euroméditerranée kadert in een stadsvernieuwingsbeleid met een sterke sociaaleconomische dynamiek, waaraan de staat deelneemt en die werkgelegenheid creëert.

Om de efficiëntie van het project op te volgen, werkte AgAM een evaluatie-rooster uit voor de gecreëerde arbeidsplaatsen. Zo kan worden nagegaan in welke mate de initiële beslissingen worden nageleefd.

AgAM volgt de evolutie van bepaalde economische sectoren van nabij op – het is de enige instelling die die gegevens kan leveren. Het stelt boordtabellen op om de ontwikkeling van de in het kader van Euromed ingeplante activiteiten te meten.

Het is zeer attent voor de impact van zijn acties buiten de lopende projecten om. Het tracht het reilen en zeilen van de regio en zijn functies te voorspellen over een tijdsbestek van vijf jaar.

In het specifieke geval van Marseille mag het samenspel tussen stad en haven niet worden verwaarloosd. Dat geldt voor alle projecten maar is vooral waar voor al wat

te maken heeft met ontwikkeling, werkgelegenheid voor de inwoners enzovoort.

Heel concreet werden de vijfjarendoelstellingen als volgt gekwantificeerd: creatie van meer dan 10.000 banen, 10.000 nieuwe woningen, 1 miljoen vierkante meter bijkomende kantooroppervlakte, 40 hectare openbare ruimte, 100.000 vierkante meter stadsinfrastructuur (zoals een nieuwe schouwburg).

De doelstellingen van dat ambitieuze programma komen met andere woorden neer op de creatie van een nieuwe stad van 50.000 inwoners, compleet met nieuwe scholen, kinderopvang, ziekenhuizen en noem maar op.

Nog dit jaar zal de staat de perimeter uitbreiden met 160 hectare, waardoor de zone in totaal 500 hectare gerenoveerd stadsgebied zal omvatten.

De directeur van AgAM overweegt nog andere uitbreidingsprojecten.

Veel aandacht gaat naar de kanalisatie van de beleidsdynamiek naar gemeenschappelijke doelstellingen. De inzet is hoog en moet los worden gezien van de politieke omgeving. Voorts is een onafhankelijke financiering vereist, mag het operationele karakter niet worden verwaarloosd en moet de wil blijven bestaan om de samenwerking tussen de privé- en de openbare sector te bevorderen.

Een belangrijke plaats wordt toegekend aan de collectieve verantwoordelijkheid van alle publieke partners. Dat is een van de sleutelfactoren voor de realisatie van die doelstellingen.

TOELICHTING

De voorzitter, Joris Demoor, opent het debat met een synthese in zeven punten van de lezing van Christian Brunner. Vervolgens stelt de voorzitter voor om de vragen om toelichting in volgorde van belangrijkheid te behandelen.

Een perfect model van modern bestuur?

Een van de vragen gaat over de cruciale kwestie van de financiële en juridische mogelijkheden van AgAM.

De spreker legt uit dat AgAM de publieke partners verenigt in een raad van bestuur, maar dat die onafhankelijk werkt van de instellingen (verenigingswet van 1901).

Thematische studies leiden niet tot bestellingen zoals in het kader van een aanbesteding, maar worden geïntegreerd in een werkprogramma dat alle partners aanbelangt.

De staat begeleidt en zit mee rond de tafel (en draagt ook ongeveer 400.000 euro per jaar bij). Het komt er dus op aan om het prerogatief van de staat en de beschouwingen van AgAM te koppelen.

De oprichting van het agentschap was een initiatief van de staat met een plaatselijke consensus.

Behalve de financiële kwestie speelt ook de vraag hoe het partnership met de privésector moet worden beheerd.

Welke richtlijnen zijn er? Hoe kan AgAM optreden als privéorganisatie gezien het belang van de grondbelasting, bij uitstek een publiek domein?

AgAM komt niet tussenbeide in het operationele juridische proces. AgAM mag voorafgaand advies verstrekken, maar niet deelnemen aan het besluitvormingsproces. De stad aanvaardt al dan niet een project. Als het project wordt aanvaard, dan gaat het van start met de bevoegdheden die het agentschap voorstelt. AgAM is juridisch gesproken niet aanwezig, maar treedt op als waarnemer, begeleider van het project en raadgever van de burgemeester.

In Marseille werd bijvoorbeeld een kwaliteitscharter goedgekeurd dat de continuïteit van beslissingen garandeert. Over grondkwesties onderhandelt het agentschap niet met de privésector. Er bestaan heel wat verschillen tussen het agentschap en privédienstverleners: het agentschap waarborgt de continuïteit en de kwaliteit van het project, juridisch gesproken is het niet aanwezig, het verstrekt advies, het is geen "uitvoerder", het heeft geen contacten met de eigenaars, maar het woont wel de vergaderingen bij.

Dat ideale model, voor zover dat bestaat, spreekt de deelnemers van de werkgroep aan. Is het mogelijk en wenselijk om dat concept te kopiëren in Brussel? En zo ja, hoe zou de spreker dan de raad van bestuur samenstellen?

De directeur van het Agence d'urbanisme van Marseille legt uit dat rekening wordt gehouden met een zekere verhouding tussen het aantal en de financiële bijdrage, maar dat de acceptatie van projecten gebeurt met een algemene consensus van de raad van bestuur.

Als er geen consensus wordt bereikt, kan de staat interveniëren met een financiële bijdrage of voordelen voor de gemeenten.

Dat was het geval bij het ontwerp van het stedelijke vervoersplan.

Er werd een specifieke structuur gecreëerd waardoor een aantal partners op de rem ging staan.

Het agentschap heeft dan een aantal voorstellen gedaan en projecties gemaakt. Daar trad de regulerende rol van de staat in werking. De staat gaf financiële stimuli en stelde concrete oplossingen voor, zoals het creëren van een vrije baan voor de bus op de pechstrook.

Dat voorbeeld toont de "impertinentie" van het agentschap, waarvan sprake was bij aanvang van dit colloquium. Het bevestigt dat het agentschap een plaats voor dialoog en uitwisseling is (en dus geen plaats voor macht en politiek).

Conclusie van workshop 3

Structurele stadsprojecten

Maatschappelijke innovatie en communicatie

Voorstelling van de besprekingen van werkgroep 3.1 door Hendrik Vanmolkot

Uit de ervaringen van de deelnemers aan die werkgroep, die zich boog over de "uitdaging van maatschappelijke innovatie en communicatie in structurele stadsprojecten", konden enkele elementen worden afgeleid. Die werden onderverdeeld in drie groepen.

→ Hoe hou je rekening met participatie en respecteer je de identiteit?

Dat omvat:

- > Burgers laten deelnemen aan het initiatief en hen rechtstreeks betrekken bij het project in zijn geheel: van diagnose en ontwerp tot uitvoering, via verenigingen en niet-gouvernementele organisaties.
- > Burgers volledig inlichten over de feiten en een toekomstgerichte diagnose opstellen die aan alle problemen tegemoetkomt. Op basis daarvan een grondige studie maken van de perceptie en verwachtingen van alle betrokken actoren. Mensen zoeken naar zingeving, ethiek, burgerschap, authenticiteit, plezier, een persoonlijke toets, rust, ontmoetingsruimte, kwaliteit en dienstverlening, haalbaarheid, snelheid enzovoort. Die waarden zijn niet enkel van toepassing op de ontwikkeling van steden, maar op alle sectoren die de burger aanbelangen. Die diagnose moet worden gedeeld

en de burgers moeten tijdens elke fase van het project worden betrokken, met meerdere technieken en benaderingen. Ze moeten geholpen worden om hun meningen en verwachtingen over de projecten kenbaar te maken en ze moeten alle middelen krijgen om de projecten goed te begrijpen.

- > Pedagogisch communiceren door de informatie-middelen en -kanalen zoveel mogelijk te diversifiëren, zodat alle doelgroepen worden bereikt (met inbegrip van mensen die niet kunnen lezen of schrijven). Een permanent overlegorgaan creëren dat de opmerkingen en commentaren bij het begin en tijdens het project verwerkt, dat rekening houdt met de waargenomen resultaten en de identiteit van de plek, dat de perspectieven en verwachte voordelen van het project laat zien.
- > Alles plannen in overleg met het publiek. De noodzaak van een concrete planning kwam duidelijk naar voren uit de opmerkingen van de deelnemers. Er moeten "bufferdata" worden vastgelegd, die genoeg tijd laten om een democratisch debat te voeren (denk aan de agora) en ideeën te laten rijpen.
- > Een barometer creëren en nagaan of die doeltreffend is om het project bij te sturen en te evalueren door alle uitvoeringsfasen van het project te controleren.
- > Een methodologische handleiding uitwerken die alle actoren en doelgroepen van het project verenigt en mobiliseert, ook mensen die er niet rechtstreeks bij betrokken zijn.

- > Een beknopt bestek opmaken dat verwijst naar de grondslagen van het project en de goedgekeurde werkwijze toelicht.

→ Hoe hou je rekening met duurzame ontwikkeling?

Dat omvat:

- > Alle aspecten van duurzame ontwikkeling in het project integreren (de drie pijlers: economische vooruitgang, sociale rechtvaardigheid en milieubescherming) en ze toepassen op de diverse economische sectoren (toerisme bijvoorbeeld).
- > Een gedeelde globale visie ontwikkelen, zodat er een link tussen duurzame ontwikkeling en marketing kan worden gelegd. Het hele land zou die visie moeten delen, in synergie met de andere gewesten en gemeenschappen.
- > Die visie in een referentiewerk (dat "platform" wordt genoemd) uiteenzetten.
- > In dat document thema's samenbrengen die gewoonlijk afzonderlijk worden behandeld: ontwikkeling, ruimtelijke ordening en marketing.

→ Hoe hou je rekening met communicatie en governance?

Dat omvat:

- > Debatten in een opbouwende sfeer organiseren en leiden, partnership en netwerken aanmoedigen, zowel voor het ontwerp als voor de actie. Alle actoren en protagonisten zouden dat gezamenlijke hulpmiddel moeten gebruiken. Cocreatie verwijst naar de samenwerking zoals in Web 2.0. Dat betekent: versnelling van de tijd, toenadering tussen privé- en beroepsleven, netwerken tussen mensen met dezelfde interesses, burgers die een snellere en betere toegang tot informatie hebben, meer macht voor de burgers door een transparante communicatie op basis van samenwerking.
- > Het hele team en alle partners gebruiken de gemeenschappelijke communicatiehandleiding als een centraal instrument voor het ontplooiën, managen en praktisch toepassen van het project. Die handleiding waarborgt de identiteit van het project en beschrijft: de visie, de ambities, de missie, de waarden, het centrale idee, een uitgewerkte argumentatie per doelgroep evenals de specifieke concurrentievoordelen, de verbintenissen en belangrijkste middelen van het project.
- > Veel geld en energie stoppen in de pedagogie.
- > Een maximale zichtbaarheid van het project creëren (geen genoegen nemen met communicatie alleen). Burgers mobiliseren, hen informeren over alle bijzonderheden, goed genoeg communiceren – voor, tijdens en na de uitvoering (diagnose, tendensen, voortgang en resultaten van de debatten). En vooral, de betrokken bewoners vóór het grote publiek informeren. In Brussel werd er veel gerealiseerd, maar niemand weet ervan en acties blijven weinig zichtbaar.

Conclusies / Aanbevelingen WG 3.1

Participatie en respect voor de identiteit

1. De burgers rechtstreeks betrekken bij het hele proces:
 - > Diagnose.
 - > Ontwerp.
 - > Uitvoering.
2. Een diagnose opstellen op basis van feitelijke informatie, als voorbereiding op een volledige studie van de verwachtingen en percepties van de betrokkenen
3. Pedagogie + diversificatie van de informatiedragers en -instrumenten om de hele doelgroep te bereiken.
4. Planning + nodige tijd voor een democratisch debat.
5. Voorspellend instrument (barometer).
6. Methodologische handleiding om mensen te betrekken en te mobiliseren.
7. Bestek: synthese van de fundamenteën van het project – identiteitsonderzoek.

Marketeing en duurzame ontwikkeling

- Een document opstellen dat ontwikkeling, inrichting en marketing samenvoegt (meestal gescheiden).
- Het aspect "duurzaamheid" integreren (alle aspecten – de drie pijlers) in het project en uitwerken in een aantal sectoren (zoals toerisme).
- Een visie hebben (uniek document en als referentie/platform): een duidelijke en gedeelde inhoud (ook met andere regio's).

Communicatie en governance

- Cocreatie (samenwerking – Web 2.0).
- Concreet gedeeld instrument (manier van communiceren).
- Pedagogisch document.
- Alle acties zichtbaar maken (niet alleen communiceren).

Innovatie en duurzaam beheer

Voorstelling van de besprekingen van werkgroep 3.2 door Marc Sauvez

In de werkgroep werd hetzelfde dynamisme aangetroffen. Ook dezelfde noden keren regelmatig terug: communicatie en animatie, marketing en promotie. Wat werkgroepen 3.1 en 3.2 gemeen hebben, is dat ze afwijken van de traditionele manier om een procedure te leiden of te financieren. Ze geven de voorkeur aan een team dat de opdracht krijgt om nieuwe procedures te leiden en promoten. Werkgroep 3.2 was helemaal op dat specifieke punt gericht in verband met duurzame ontwikkeling. Eerst luisterden we naar een uiteenzetting van Yvonne Rydin over duurzame ontwikkeling. Die een ietwat vertekend beeld gaf aangezien haar ervaring in Londen zich beperkt tot één gebied: Groot-Londen bestaat op zichzelf en is verantwoordelijk voor zijn eigen beheer. Niettemin zien we daarin een internalisering van het onderwerp. Binnen die groep werd een hevig debat gevoerd ten aanzien van Brussel, als instelling enerzijds en als agglomeratie anderzijds. Op welk niveau dient duurzame ontwikkeling zich te situeren?

De voorzitter stelt voor de onderwerpen even te bespreken en vervolgens een korte samenvatting te geven:

- Energetische uitdagingen moeten dringend worden aangepakt, ofwel op institutioneel gebied, ofwel op leefgebied. Er is altijd geschipperd tussen beide.
- Water- en afvalbeheer. Een van de moeilijkste onderwerpen, dat raakt aan de levenskwaliteit in de stad, een belangrijke factor om mensen ertoe aan te zetten om in de stad te komen wonen of vooral ook om er te blijven.
- De deelnemers benadrukten het belang van operationele aspecten (opstellen van een werkschema, voortgang van de werkzaamheden...). Brussel lijkt het te

ontbreken aan operationele instrumenten, zowel "harde" (bijvoorbeeld de Société d' Economie Mixte) als "softe" (bijvoorbeeld stimulerende agentschappen en debatstructuren). Nadien boog de groep zich over de kwestie van de structuren: bestaan ze al, en zo ja, hebben ze een duurzaam en kwalitatief hoogstaand imago?

- Over het algemeen vond de groep dat dat "kwalitatieve aspect" mogelijk is zonder hoogoplopende kosten.
- De vraag van de haalbaarheid heeft de volle aandacht van de werkgroep getrokken.
- In de oudste wijken van Brussel is het lastig om aan duurzame ontwikkeling te doen. Dankzij een experiment in die wijken kon het aantal verbruikte kilocalorieën per kubieke meter worden berekend (informatie die werd verzameld dankzij veelvuldig contact met de betrokkenen).
- Als een enkele burgemeester de gehele agglomeratie zou besturen en over projecten zou beslissen, zou dat "sympathieker" en efficiënter zijn. Maar verschillende sprekers opperden dat dat op korte termijn ondenkbaar is in Brussel.

De synthese verduidelijkt de trends die tijdens die dagen werden besproken. Marc Sauvez licht ze even toe:

- In een eerste fase zou het werkterrein van het agentschap zich beperken tot het grondgebied van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest. Het zou zich in eerste instantie moeten richten op het versterken van de interne en aanverwante operationele structuren van het Gsso. Als het instrument doeltreffend blijkt, zou het zijn werkterrein kunnen uitbreiden en acties in samenwerking met het achterland kunnen overwegen. Anders gezegd, eerst slagen binnen de afgebakende grenzen en die vervolgens overstijgen, aange-

moedigd door de eerste successen, een offensieve en soepele dynamiek op gang brengen naar het achterland: dialoog, transversaliteit, debat over mobiliteit en transport, zonder daarvan een instrument voor de spreiding van de stad te maken, maar integendeel een verband leggen tussen verstedelijking, mobiliteit en vervoer.

- Op het gebied van duurzame ontwikkeling is overheidsinitiatief van cruciaal belang. Men moet proberen het individuele gedrag te beïnvloeden en duurzame ontwikkeling niet met belastingen afdwingen, maar met stimuli (fietsen levert een aantal voordelen op, voor de investering in duurzame ontwikkeling bestaan tegemoetkomingen).
- Onze steden worden bevolkt door individuele personen (François Ascher spreekt over "metropoles des individus"). Wanneer er geen interesse bestaat voor de individuele burger, kan er geen "grootstedelijke zingeving" gevonden worden.
- En tot slot, als kers op de taart, werd het belang van "het derde thema" benadrukt. De stad enkel in termen van huisvesting en werkgelegenheid definiëren beperkt het leven van de mensen tot het strikt utilitaire (terwijl 72 procent van de verplaatsingen te maken heeft met handel en vrije tijd). Het is dus ook nodig om sport- en vrijetijdsactiviteiten uit te bouwen om nieuwe burgers naar het centrum te trekken en bestaande bewoners ervan te overtuigen om er te blijven.

Besluiten / Aanbevelingen WG 3.2

Drie vragen worden behandeld

- Waarom hebben wij nood aan een beleid van duurzame ontwikkeling?
- Hoe staat het met de praktische en economische haalbaarheid?
- Kunnen wij prioriteiten bepalen?

Besluiten

- De energieproblematiek en klimaatverandering integreren.
 - De water- en afvalproblematiek integreren.
 - De problematiek op het vlak van de leefkwaliteit integreren.
 - Een werkagenda opmaken en de actie opdelen in fasen.
 - Subbelangengroepen identificeren.
 - Operationele instrumenten creëren:
 - > Bestaande structuren identificeren, versterken en bevoegdheid geven.
 - > De noodzaak van een overlegmodel benadrukken.
 - > De versterking van de strategische en operationele structuren bespreken.
 - Nadenken over de haalbaarheid.
 - > De oudste wijken vernieuwen.
 - > Individueel verantwoord gedrag aanmoedigen.
- Permanent contact tussen alle betrokken partijen.
 - Eén burgemeester voor de hele stad.
 - Mobiliteitsbeleid koppelen aan stedelijk beleid.
 - Een derde beleidsgebied bovenop huisvesting en tewerkstelling, namelijk het vervoer buiten het woon-werktraject.
 - De besluiten slaan op de versterkende acties en de relevantie van de acties.

De toegevoegde waarde van een stedenbouwkundig agentschap voor een structureel project

Voorstelling van de besprekingen van werkgroep 3.3 door Joris Demoor

De discussie in werkgroep 3.3 was zo heftig dat de timing niet kon worden gerespecteerd. Het debat ging er voornamelijk over hoe een Frans systeem naar een Belgische context kan worden omgezet.

Conclusies / Aanbevelingen WG 3.3

Vaststellingen

- De problematiek is belangrijker dan het grondgebied.
- De toegevoegde waarde moet een win-winsituatie creëren voor alle betrokkenen.
- Bescheiden beginnen met enkele praktische thema's, eerder dan grote vraagstukken die ergernissen uitlokken.
- De kosten van zo'n initiatief moeten worden verdeeld tussen het Gewest en de gemeenten.
- Handelen in overeenkomst met het subsidiariteitsbeginsel.
- Geen bijkomende instelling creëren.
- Het agentschap heeft geen beslissingsbevoegdheid, het bereidt voor, helpt bij de besluitvorming en begeleidt projecten.
- Als zo'n agentschap in Brussel wordt opgericht, moeten we ons afvragen welke plaats het zou innemen, op welke schaal het optreedt. In het ideale geval beslaat het werkterrein het hele Brussels Hoofdstedelijk Gewest met zijn achterland.
- Het neutraliteitsbeginsel van het agentschap is erg belangrijk. Het mag zijn legitimiteit alleen ontleenen aan zijn successen op het terrein.

Aanbevelingen

- Het is mogelijk om het Franse systeem in België te kopiëren, maar men moet voor ogen houden dat het behandelde onderwerp belangrijker is dan het grondgebied.
- Zich beperken tot het gewest (negentien gemeenten) of het achterland betrekken? Het zou van gezond verstand getuigen om eerst bescheiden te beginnen en vervolgens uit te breiden (dus in eerste instantie met de negentien gemeenten te werken en vervolgens met het achterland). De toegevoegde waarde zal alle burgers ten goede komen, tenminste als er een win-winsituatie wordt gecreëerd.
- Het subsidiariteitsbeginsel respecteren: het agentschap is geen bijkomende structuur, het werkt samen met de bestaande administratie.
- Het agentschap verstrekt advies en bereidt projecten voor, maar heeft geen beslissingsbevoegdheid.
- Het neutraliteitsbeginsel van zo'n agentschap benadrukken.

UITWISSELING TUSSEN DE WERKGROEPEN

De voorzitter Marc Sauvez stelt vast dat de drie groepen op elkaar aansluiten en hij ziet een rode draad die hen verbindt. Hij benadrukt het belang van de dynamiek tussen een marketingaanpak, de bezorgdheid van de mensen die zich uit in de wens te participeren en een sterke maatschappelijke vraag waarop erg positief moet worden gereageerd.

In Frankrijk is er veeleer een polarisatie tussen voor- en tegenstanders, terwijl in België een consensus wordt nagestreefd. Volgens de groep is de participatie van zoveel mogelijk actoren een essentieel element in het proces.

Iedereen is het erover eens dat het aspect van duurzame ontwikkeling absoluut centraal moet staan in die structuur. Er werd lang gediscussieerd over het nut van een "open structuur". Met een betere techniek en openheid naar de verschillende werkingsgebieden kunnen confrontaties worden overstegen. Een stedenbouwkundig agentschap moet in staat zijn om doeltreffende oplossingen voor te stellen wanneer het als een intelligente structuur werkt, veel observaties op het terrein doet, de machtsmechanismen blootlegt en de actoren bij de discussies betreft. Voor actoren die gewend zijn om samen te zitten en te discussiëren, is het inderdaad eenvoudiger om positieve operationele oplossingen aan te dragen, die bijdragen tot een intelligenter en beter georganiseerde maatschappelijke vraag.

Duurzame ontwikkeling stelt nieuwe eisen. Het is dan ook nodig om anders te werken om confrontaties tussen instellingen te vermijden.

Meteen hebben we een opening op de vragen van Marie-Laure Roggemans en de Minister-president.

Iemand uit de zaal merkt op dat deze werkgroep over duurzame ontwikkeling gaat en de Engelse spreekster werd uitgenodigd om het onderwerp enigszins te dramatiseren. Hij stelt vast dat de uitwisseling niks dramatisch heeft opgeleverd.

25 jaar geleden deden we in Brussel al onderzoek naar de complexe werking van stedelijke ecosystemen en hun bijzondere kwetsbaarheid, met name op het gebied van afvalbeheer. Vandaag worden we geconfronteerd met het beheer van water en energie.

De klimaatverandering mobiliseert mensen omdat ze bang zijn. Wanneer we over de stad spreken, moeten we het ook hebben over kwesties die ergernissen uitlokken, zoals de maatregelen om water te besparen, op te slaan en spaarzaam te gebruiken. "De stad van morgen" zal voornamelijk daarover gaan.

Laat ons de zaken wat op de spits drijven en de aandacht vestigen op alle vooruitgang op het gebied van de werking van ecosystemen, het spaarzaam gebruik van natuurlijke rijkdommen, de diverse stromen die van de stad een plek maken waar iedereen wil leven en wonen. Is het niet onze doelstelling om nieuwe bewoners aan te trekken en te maken dat ze in de stad blijven omdat ze er comfort vinden, plezier om samen te leven, een bepaald soort economie? Alleen de stad maakt zo'n economie mogelijk.

Marc Sauvez onderscheidt twee registers. Enerzijds wat u net hebt vernoemd en wat onze aandacht op de milieuproblematiek moet vestigen. Anderzijds een dramatisering die ons, of we dat willen of niet, zal verplichten om zorgzamer te zijn omwille van de energiekosten en de CO₂-uitstoot die de nieuwe parameters van het stadsleven zullen zijn. De nieuwe Europese "huishoudelijke projecten" beloven een nieuwe boekhouding van de duurzame ontwikkeling. Zelfs de meest terughoudende mensen zullen helemaal anders moeten gaan leven. Enkele jaren geleden heeft hij een boek geschreven waarin hij grote veranderingen en een grondige mentaliteitswijziging voorspelde vanaf het moment dat benzine 5 euro per liter zou kosten.

Terecht sprak die groep ook over de noodzaak om de nabijheid te versterken, niet als verplichting, maar als meerwaarde van het leven.

Laat ons de zaken positief bekijken. Dramatiseren is niet per definitie negatief. Wat zich aan ons opdringt, is niet noodzakelijk nadelig. Integendeel, we moeten positief zijn, zoals deze werkgroep dat was.

Een deelnemer sluit daarbij aan en benadrukt dat het energiegebruik en de uitstoot van broeikasgassen de grote uitdaging van elk stedelijk beleid zijn. Dat dubbele principe moet centraal staan in al onze ideeën over stedelijk beleid, vervoer, huisvesting. Lucht- en waterkwaliteit, toekomstgericht waterbeheer, afvalrecycling, allemaal elementen om rekening mee te houden wanneer we nadenken over de stad. Gedragingen en beleidsplannen die dat principe veronachtzamen, zullen ons duur komen te staan. We moeten dat kostenaspect integreren. Aan duurzame ontwikkeling doen betekent de levenskwaliteit verbeteren.

Joël Gayet was getroffen door het operationele aspect. "Wie over duurzaamheid spreekt, spreekt over ecologische elementen." Wat discussie uitlokte, was niet zozeer wat vanzelfsprekend was voor de groepsleden, maar was redelijk onverwacht het toerismeplan. Toerisme kwam naar voren omdat het gedurende twee maanden per jaar een grote concentratie van mensen en dus ook overlast met zich meebrengt. Tegelijk levert het ook seizoenswerk voor jongeren op. Moet men inzetten op seizoensgebonden investeringen terwijl gewoonlijk buiten het seizoen wordt geïnvesteerd?

Welke producten creëren tewerkstelling gedurende het jaar? Wordt het toeristische beleid, als voorbeeld van de toepassing van een algemeen beleid, ondersteund door overwegingen rond duurzaamheid? De Zwitsers geven ons een voorbeeld. In het kanton Wallis vertaalden ze duurzaamheid in vijf concrete toepassingen, die werden opgenomen in een Charter voor duurzame ontwikkeling. Daarin staan ook sociale, ecologische, economische, culturele en toeristische elementen. Willen we er zeker van zijn dat we alle doelgroepen bereiken, dan moeten we de middelen en de instrumenten combineren en met een grote verscheidenheid aan instrumenten werken.

Christian Brunner betreurt dat niet werd gesproken over de duurzame ontwikkeling op zich, ook al was dat het onderwerp van workshop 3. We hebben het vooral gehad over structuren, hulpmiddelen en met name over de relevantie en het belang van de oprichting van een stedenbouwkundig agentschap in Brussel. Ik zou willen terugkomen op het begrip duurzame ontwikkeling via een van de taken van een stedenbouwkundig agentschap, namelijk stedelijke pedagogie en duurzame ontwikkeling in grote agglomeraties. De grote steden hebben een structuur ingevoerd en diensten voor duurzame ontwikkeling gecreëerd die vaak transversaal werken omdat duurzame ontwikkeling meerdere thema's aansnijdt.

Maar veel kleine en middelgrote gemeenten rond Marseille beschikken bijvoorbeeld niet over de middelen om diensten voor duurzame ontwikkeling te creëren. Het agentschap springt hen dan bij. Niet met diensten, maar met ervaring en informatie. Ik heb verteld over ons initiatief om onze raad van bestuur samen te roepen waarin een zestigtal mensen zitting hebben. We wilden een debat houden over de uitdagingen van duurzame ontwikkeling, samen met vertegenwoordigers van de stad Marseille en andere overheden die niet over middelen of diensten ter zake beschikken. Ik wou daarmee laten zien in hoeverre een stedenbouwkundig agentschap in staat is om een visie op de stad uit te werken vanuit een gemeenschappelijke cultuur. Dat is essentieel wanneer we nieuwe wegen inslaan waarvan we weten dat ze ons vak op zijn kop zullen zetten. Wij, stedenbouwkundigen, zullen onze manieren van onderzoeken en onze antwoorden op stedelijke evoluties moeten herbekijken in het licht van de duurzame ontwikkeling.

Dat is een van de vele aspecten van ons werk, behalve de uitdagingen op het gebied van pedagogie, cultuur en uitwisseling van informatie met alle partners.

Plenaire zitting [Slot]

Marie-Laure ROGGEMANS, Voorzitter

Mia DROESHOUT & Stéphanie MEYER, Journalisten

Peter HALL, Spreker

De stad van morgen, inleiding op de tweede dag van het colloquium over de toekomst van de steden

Voorzitter van het colloquium

Marie-Laure ROGDEMANS,

*Afgevaardigde van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest voor de ontwikkeling
van de Europese wijk Programma-adviseur bij de Koning Boudewijnstichting*

Marie-Laure Roggemans geeft een overzicht van het programma van de vorige dag. Die begon met de lezing van Pascal Roggero. Daarna verdeelden de deelnemers zich over drie workshops, die werden geleid door de moderatoren Nicolas Joschko, Joachim Declerck en Marc Sauvez. In elke workshop waren er drie werkgroepen. In totaal waren er negen sprekers en negen werkgroepvoorzitters. Daardoor konden de deelnemers gestructureerd te werk gaan.

De handelingen van het colloquium zullen later worden gemaakt. Het was uiteraard niet mogelijk om in één nacht een uitgebreid verslag op te stellen van de lezingen en debatten tijdens de eerste dag van het colloquium. Dat zou bovendien wellicht saai worden. Daarom koos de organisatie voor een nieuwe formule. Er is aan twee journalisten, Mia Droeshout en Stéphanie Meyer, gevraagd om een sfeerverslag te maken van de eerste dag van het colloquium. Zij zullen dat verslag vanochtend aan u voorstellen. U krijgt dus geen allesomvattend verslag, maar wel een indruk van de ideeën en prioriteiten die naar voren zijn gekomen.

Verslag van de workshops

Twee externe journalisten, de Franstalige Stéphanie Meyer en de Nederlandstalige Mia Droeshout, brengen mondeling verslag uit over de workshops van 19 november 2007 en bespreken de belangrijkste punten die aan de orde zijn gekomen.

Stéphanie Meyer zegt dat haar een hachelijke taak is toevertrouwd. Aan hen beiden is gevraagd een kort verslag te maken van de workshops, zodat de deelnemers een idee krijgen van wat er in de andere groepen is besproken. Stéphanie Meyer belooft niet al te diep op de zaken in te gaan en het eenvoudig te houden. Ze zegt ook dat het verslag niet volledig kan zijn, omdat Mia Droeshout en zij nu eenmaal niet overal tegelijk konden zijn. Zij zijn dus bij alle werkgroepen binnengelopen om indrukken op te doen, informatie te verzamelen en met mensen te spreken.

Mia DROESHOUT,
Freelance Journalist

Stéphanie MEYER,
Journalist bij Télé Bruxelles

Groep 1.1: “Stedelijke diversiteit, oké, maar welke?”

We beginnen met de groep die zich heeft gebogen over de stedelijke diversiteit. De groep kende veel succes, want er waren behalve de gewone deelnemers ook een aantal “clandestiene congresgangers”, die zich niet hadden ingeschreven. Jacques Donzelot bekent al meteen kleur: hij wil het ons nog iets moeilijker maken, tenminste wat onze ideeën over het concept van stedelijke verscheidenheid betreft.

Volgens hem heeft het geen zin de stedelijke diversiteit af te dwingen in reactie op de problemen die de huidige scheiding in de steden met zich meebrengt. Die scheiding komt tot stand door drie verschijnselen: de trek naar de buitenwijken, de verbanning van bevolkingsgroepen en de gentrificatie. De spreker stelt voor om uit te gaan van de stad als een consumptieplek. We moeten nadenken over een proactieve diversiteit die het gedrag van de verschillende bevolkingsgroepen ombuigt, zodat ze een bijdrage leveren aan de sterke kanten van de stad. Op die manier zijn de voordelen van de diversiteit groter dan de nadelen van de scheiding. Dat is natuurlijk heel beknopt samengevat, maar het geeft wel het kader aan.

Er wordt lang gesproken over een aantal voorstellen om de sterke punten van de steden te versterken. We noemen er een paar.

Met het oog op de uittocht naar de rand kun je een soort stadsgemeenschap creëren die ook het hinterland van Brussel omvat. Zo kan je de gemeenten waar de gebruikers van de stad wonen, verplichten om financieel bij te dragen aan de diensten die Brussel aanbiedt. Een prioriteit is de mobiliteit, het thema dat het meest voor de hand ligt.

Wat de gentrificatie betreft, wordt het belang van sociale huisvesting benadrukt, maar via verschillende benaderingen: leegstaande panden opvorderen, sociale woningen en huizen voor de middenklasse bouwen, meer sociale woningen aankopen, renovatie door privé-eigenaren enzovoort. Daarop volgt een discussie over de bevolkingsdichtheid. Een mogelijkheid is om de bevolkingsdichtheid te verhogen en zo de stedelijke diversiteit te bevorderen. Projectontwikkelaars zouden worden verplicht om sociale woningen te bouwen en krijgen in ruil daarvoor de gelegenheid om meer woonruimte per vierkante meter te creëren.

De woorden “participatief gebabbel” van de spreker lokten veel reacties uit bij de voorstanders van de participatieve praktijken in Brussel. Dat onderwerp is ook in andere workshops aan de orde gekomen.

Groep 1.2: “Van territoriale observatie tot projectontwikkeling”

Die werkgroep was goed gestructureerd en gemotiveerd. Het doel was om van observatie over te gaan tot daden, tot het opzetten van projecten met behulp van instrumenten. Uitgangspunt was een uiteenzetting van Alessandro Balducci over de situatie in Milaan. Door een aantal sociaaleconomische processen is die stad in een periode van dertig jaar sterk gegroeid.

Er was veel beweging in de bevolking. Het aantal inwoners nam af door de woningmarkt en de ontwikkeling van de mobiliteit en werd gecompenseerd door de stijging van het aantal forenzen (met de ongemakken die eruit voortvloeien).

Er is fragmentatie op economisch gebied (toename van het aantal ondernemingen), op sociaal gebied (mensen werken, wonen en consumeren op verschillende plaatsen) en op bestuurlijk gebied (alsmaar meer gespecialiseerde instanties).

Meer mensen sluiten zich aan op netwerken (nieuwe, niet-geografische banden tussen mensen).

Als reactie op die ontwikkeling heeft de provincie Milaan een strategisch project opgezet, onder de naam “Stad van steden”. Dat project wijst de onbewoonbaarheid van de stad aan als belangrijkste hinderpaal voor de stedenbouwkundige ontwikkeling van de regio.

Met dat project als uitgangspunt ontwikkelde de werkgroep drie scenario's voor Brussel.

De stedelijke veranderingen vragen een observatorium, dat werkt op meerdere vlakken en voor een groter gebied dan Brussel. Dat orgaan moet onafhankelijk zijn van de gewesten en de gemeenschappen om zonder institutioneel keurslijf te kunnen werken. Het zou moeten uitgaan van de gemeenten. Het observatorium zou moeten functioneren zoals de Conférence permanente de développement territorial (CPDT), de vaste conferentie voor ruimtelijke ontwikkeling in Wallonië. De taak van het observatorium moet zijn om goede vragen te formuleren en te stellen.

Het observatorium moet verder kijken dan Brussel alleen, maar het onderzoeksgebied moet afhangen van de behandelde problematiek. Dat zal bijvoorbeeld heel anders zijn bij onderzoek naar het waterbeheer dan naar de mobiliteit. Het probleem is dat het bij dat soort werk met meerdere ruimtelijke gebieden moeilijk is om een beeld te creëren en een identiteit te delen. En toch is dat belangrijk om een totaalvisie te kunnen ontwikkelen.

In verband met het probleem van de managementmid- delen voor een strategie werd het idee naar voor gescho- ven om Brussel en de Brusselse rand coherenter te besturen, via een open forum. Dat forum, dat niet regio- naal of communautair mag zijn, moet de gemeenten uit- nodigen om na te denken over samenleven. Het moet de thema's op lange termijn bepalen en dynamiek creëren.

Groep 1.3: “Participatieve governance: hoe creëer je een pluralistisch beleid?”

De derde groep besprak de participatieve governance. De uitdaging is om uiteenlopende partijen achter een gemeenschappelijk project te krijgen en samen een visie te ontwikkelen over de toekomst van de stad. Vervolgens moeten de partijen een strategie ontwerpen om die visie te realiseren. Professor Artur da Rosa Pires wijst met name op het belang van netwerken, om kennis uit te wi- selen en de institutionele en niet-institutionele actoren met elkaar in contact te brengen. Daarbij rijst de vraag van een spontaan leadership van dat netwerk.

De spreker wordt snel geconfronteerd met de Brusselse verenigingscontext, omdat er in de werkgroep veel ver- tegenwoordigers van die sector zitten. In de sessie wordt kritiek geleverd op de huidige inspraakmogelijkheden in Brussel, die nodig moeten worden verbeterd, vooral op het gebied van stadsplanning. Ten slotte heeft die groep minder dan was gepland, nagedacht over de ontwikke- ling van strategieën voor algemene participatie.

De deelnemers hebben het accent gelegd op een traditie van participatie op het gebied van de stedenbouw waar- door wij ons kunnen laten inspireren bij het creëren van participatie op andere terreinen.

Er wordt een aantal aanbevelingen gedaan :

- Het belang van het geheugen : er moet worden nage- gaan wat er is gedaan met welke instrumenten (meer- dere groepen kwamen met dat punt).
- Het idee om opleidingen in het leven te roepen (met begeleiding en coaching) voor de mensen die het participatieproces moeten aanzwengelen. Dat moe- ten onafhankelijke professionals zijn. De deelnemers spraken ook over de opleiding van alle partijen in dat participatieproces, inclusief de politici.
- Het gebruik van innovatieve technologieën om de participatie te bevorderen (creatief, ludiek).
- Het stimuleren van processen die van de top naar de basis gaan en van de basis naar de top.
- De informatieverbreiding verbeteren, de transparan- tie versterken.
- Meer menskracht en financiële middelen besteden aan het participatieproces en het meer tijd gunnen.
- Netwerken.

Groep 2.1: “Territoriale intelligentie voor een leergebied”

De spreker die dat thema zal behandelen, is Philippe Herbaux, afgevaardigde Territoriale en economische inlichtingen van de universiteit Lille2. Territoriale dis- criminatie komt in alle steden voor. De wijken veranderen, er komen andere inwoners die een andere cultuur heb- ben. Om die discriminatie op te heffen of ze te beperken, kunnen de autoriteiten maatregelen nemen om de armoede te bestrijden in bepaalde wijken en om de plaatselijke economie te bevorderen.

Er moet eerst informatie worden ingewonnen voordat tot actie wordt overgaan. Want kennis maakt macht. En die macht kan worden gebruikt om de concurrentie tussen steden het hoofd te bieden. We leven in een tijd waarin we overspoeld worden door informatie (dankzij de IT-sector). Daarom is het noodzakelijk om de territoriale inlichtingen te bevorderen om voordeel te halen uit de informatiestro- men en de confrontatie aan te gaan met alle actoren, met de wetenschappers, maar ook met het plaatselijke geheu- gen. Zo kunnen we onzekerheden uitsluiten en een plan- ning op lange termijn ontwikkelen. Een eenvoudig voor- beeld: stel u voor dat er een kind is verdwenen. Child Focus gebruikt dan alle mogelijk informatiekanalen, verza- melt gegevens, en geeft al aanwijzingen aan de mensen in het veld, zodat ze efficiënter kunnen zoeken.

Hoe kunnen we die methode toepassen op Brussel? We moeten een gemeenschappelijk belang creëren. Brussel is een natuurlijke belangengemeenschap. De stad is dus een uitdaging op zich.

We kunnen de zaken ook benaderen vanuit de burgers, de participatieve praktijken en de participatie van de mensen op het terrein. Brussel kan ook een beroep doen op de kennis en knowhow die aanwezig is in de vier universitei- ten van de stad en zal ook gebruik maken van de Europese regelgeving, in het bijzonder van de richtlijn “Inspire”.

Welke problemen moeten we overwinnen?

We moeten komen tot het delen en uitwisselen van informatie tussen de besturen (gemeenten, Gewest) en de burgers. Kortom, er moet een uitstekende communi- catie tot stand komen.

Het Wijkcontract : het debat zou open moeten zijn, maar er bestaat een reëel gevaar dat de andere partijen er mis- bruik van maken. Niet iedereen heeft toegang tot alle informatie.

De autoriteiten moeten dus rekening houden met de kosten die het creëren van territoriale inlichtingen en het ter beschikking stellen van kennis en knowhow aan de burgers met zich meebrengen. Territoriale inlichtingen zijn het tegenovergestelde van kortetermijnplanning, zoals in de politiek. En ze benadrukken ook de paradox tussen het plaatselijke en het globale niveau.

Philippe Herbaux is duidelijk: "Er bestaat geen antwoord op alle vragen".

Groep 2.2: "Tussen democratie en beheersing van het beleid: het managen van de uitwisselingen in grootstedelijke gebieden"

Die werkgroep boog zich over democratie en over de vraag of beleid beheer- en beheersbaar is. Het is inderdaad een hele uitdaging voor de politiek om de overheid en de verschillende bestuursniveaus efficiënt te laten functioneren en de actoren te mobiliseren. Innovatie in de werking van de democratie kan tot originele oplossingen leiden.

Dat is de reden waarom Frank Hendriks, hoogleraar Vergelijkende bestuurskunde aan de Tilburgse School voor Politiek en Bestuur, een analyse heeft gemaakt van de verschillende vormen van democratie. In tegenstelling tot het Verenigd Koninkrijk, waar wordt gesproken over de penduledemocratie, is er in België en ook in Brussel sprake van een consensusmodel, waarin gestreefd wordt naar consensus in de ruime zin van het woord, met een groot draagvlak. Het belangrijkste voordeel is dat de besluiten worden genomen na overleg. Het nadeel is dat het soms lang duurt voor een besluit tot stand komt.

In de werkgroep is iedereen het erover eens dat het consensusmodel pas optimaal is als het ook enkele vormen

van participatieve democratie omvat. In Brussel is participatieve democratie alleen mogelijk op lokaal niveau, en de verschillende niveaus sluiten niet altijd goed op elkaar aan. Een voorbeeld daarvan is het Flageyplein in Elsene. Hoe kunnen we de zaken verbeteren? Door de burgers te scholen en meer te laten participeren.

Er is in de workshop ook nagedacht over de plaats van verenigingen en de rol van de politieke partijen. Ontstaat er weer meer belangstelling voor het verenigingsleven of juist minder? De verenigingen nemen een tussenpositie in en vormen de basis van het participatiebeleid. Brussel heeft hoe dan ook nieuwe verenigingsvormen nodig die beter zijn aangepast aan de praktijk. Dat zal de cohesie bevorderen van deze stad, die op zijn zachtst gezegd complex is.

Groep 2.3: "Kwaliteitsprojecten voor de stad: specifieke versus algemene oplossingen"

Niemand waarschuwde meer voor de globalisering en de dreigende concurrentie van de Aziatische steden dan Josep Acebillo, de directeur van Barcelona Regional.

"Barcelona Regional", de stadsontwikkelingsdienst van Barcelona, is opgericht na de Olympische Spelen. Er was nood aan een adviesorgaan op het gebied van stadsplanning dat was aangepast aan de nieuwe schaal van de stad (er moest een nieuw orgaan worden opgericht, omdat het oude te gepolitiseerd was). Het orgaan heeft als taak technische oplossingen voor te stellen zonder politieke voorrechten. Het moet een aanjager zijn. Het doel van Barcelona Regional was om deskundigen op het gebied van stadsontwikkeling het voorbereidend werk te laten doen en adviezen te verstrekken voordat de politici in actie komen.

Die methode biedt de burgemeester de mogelijkheid om zich te richten tot andere autoriteiten en partners op de gebieden die buiten zijn gezag vallen. Bijvoorbeeld, de autoriteiten van de haven, het vliegveld of het openbaar vervoer.

De oprichting van dat orgaan is belangrijk omdat de steden met elkaar concurreren, maar vooral omdat de Europese steden moeten concurreren met de steden in Azië. We moeten helaas al tien jaar toekijken hoe de industrie wordt overgebracht naar de lagelonenlanden. Nu begint ook de dienstensector al te delokaliseren naar Azië. Singapore, een stad met iets meer dan 4 miljoen inwoners en een groot zakencentrum, is van plan een nieuwe kantorenwijk te bouwen met niet minder dan 54 wolkenkrabbers. Singapore zou graag het nieuwe Zürich willen worden, het financiële centrum van de wereld.

De Europese steden zullen een nieuw grootstedelijk model moeten invoeren om opgewassen te zijn tegen de concurrentie. Als ze dat niet doen, zullen internationale ondernemingen de overheid voor een voldongen feit stellen, als gevolg van de globalisering (zoals bij Renault en Volkswagen).

Josep Acebillo is pessimistisch, omdat de architectuur en stadsplanning momenteel zo problematisch zijn. En hij is ook pessimistisch over zijn leerlingen. In dat verband citeert hij een aantal aporieën. De stedelijke aporie is een onoplosbaar logisch probleem, dat ontstaat omdat de theoretische concepten zo slecht worden gebruikt. Het gevolg is dat de architectuur ontspoot. Bijvoorbeeld: meer conserveren dan innoveren (innovatie is altijd de norm geweest bij stadsontwikkeling). Een voorbeeld daarvan in Brussel: herinrichting van pleintjes met lan- taarns in de stijl van de negentiende eeuw, maar zodra er iets nieuws wordt voorgesteld, rijzen er problemen tussen de stad en het Gewest.

De architectuur verzuimt daardoor zich te concentreren op het nut, de structuur van de stad, en kijkt in de eerste plaats naar de esthetiek en het zuivere formalisme. ("buildings like onions"). Een ander voorbeeld: landschapsarchitectuur tegenover de complexiteit van de stad. Stadsarchitecten houden zich tegenwoordig bezig met het hier en daar aanleggen van kleine groene zones, omdat groen politiek correct is.

Conclusie: geen masterplannen meer, maar projecten op mensenmaat. Architecten moeten zich concentreren op de structuur van de stad, de infrastructuur en openbare ruimte.

"Conserveren" en "participeren" waren nieuwe concepten in de jaren zeventig, zegt Josep Acebillo. Om het hoofd te bieden aan de concurrentie moeten we doortastender zijn en stadsprojecten op grote schaal ontwikkelen. De stad is een systeem waarvoor radicale besluiten moeten worden genomen. De politiek moet de ontwikkeling van de openbare ruimte durven te bevorderen. In de Europese steden vormt de openbare ruimte de basisstructuur. Dat is niet zo in Azië of Amerika.

Geen masterplan dus, maar eerder een strategisch project, waarover is overlegd met de andere partners (en niet op basis van "bottum up"). Een strategisch project dat de zuiver formalistische kant weglaat om een vernieuwende stadsarchitectuur te stimuleren.

Groep 3.1: "Maatschappelijke innovatie en communicatie in structurele stadsprojecten"

De groep rond innovatie en communicatie vond plaats in een ruimte waar nog materiaal lag opgeslagen van de NIR (Nationaal Instituut voor Radio-Omroep). Een paradox? – Joël Gayet legde uit hoe de ontwikkeling van steden hun positie verandert. Wat hun rol als vaandeldrager van het land versterkt. De triomf van de stadsmarketing: imago en identiteit worden troeven in de interstedelijke concurrentie.

Op basis van de studie over het succes van steden wees hij op drie sleutelfactoren: creativiteit en innovatie, communicatie (om mensen achter het project te krijgen en het zichtbaarheid te verlenen), en governance en organisatie. De groep formuleerde enkele aanbevelingen.

1. Participatie moet vertrekken vanuit de eigenheid van de stad en de burgers betrekken bij elk initiatief, met behulp van permanente voorlichting en een volledige, toekomstgerichte diagnose. Volgens een deelnemer moet de nodige tijd voor debat worden uitgetrokken om het proces echt democratisch te maken.
2. De marketing moet in het project worden geïntegreerd. Het gebeurt nog al te vaak dat een marketingconcept pas achteraf wordt opgesteld.
3. Duurzame ontwikkeling beperkt zich niet tot het milieu. Duurzame ontwikkeling is ook een sociaal en cultureel gegeven. Een aantal aanwezigen betreunde trouwens dat het cultuuraspect uit het oog werd verloren.

Groep 3.2: "Innovatie en duurzaam beleid"

Die groep zette de overdenkingen over innovatie en duurzaam beheer voort. De uiteenzetting van Yvonne Rydin toonde aan dat duurzame ontwikkeling de aanzet kan vormen voor leefbare stadsprojecten. De spreekster maande de partners voor stadsontwikkeling en de politieke mandatarissen aan om hun huidige praktijken onder de loep te nemen. Tot besluit stelde zij een reeks concrete initiatieven en goede praktijken voor.

Om terug te keren naar de werkgroep: die identificeerde niet werkelijk prioriteiten op het gebied van duurzaamheid en stedenbouwkunde. Er is sprake van vervoer, huisvesting, industrie... De hoogste prioriteit is een algemene benadering die het gehele complex van stedenbouwkundige problemen aanpakt en evalueert.

De werkgroep wees in die optiek op een schrijnend gebrek aan operationele middelen om de administraties te mobiliseren. Een deelnemer stelde voor om de operationele structuren binnen de regio te verstevigen via een Gsso waarin alle bevoegdheidsechelons zijn vertegenwoordigd. Dat zou een instantie zijn die projecten voorstelt en vervolgens bespreekt met het hele Brusselse hinterland. Zo komen we aan bij het volgende onderwerp: het stedenbouwkundige agentschap.

Groep 3.3: “De toegevoegde waarde van een stedenbouwkundig agentschap in een structurele stadsvernieuwingsoperatie”

Christian Brunner, de algemeen directeur van het Agence de l'Agglomération de Marseille, is een sterk pleitbezorger voor een stedenbouwkundig agentschap. Als algemeen directeur staat hij aan het hoofd van een team van 60 tot 80 personen. Het agentschap is verantwoordelijk voor een indrukwekkend stadsrenovatieproject dat tegen 2010 zo'n 10.000 nieuwe inwoners moet aantrekken en 15.000 banen creëren. Tegen 2010 moeten 4.000 nieuwe woningen worden opgetrokken, voor 2025 worden 10.000 nieuwe woningen in het vooruitzicht gesteld. Dat staat gelijk met de aanleg van een volledig nieuwe stad van 50.000 mensen.

Het is te danken aan de wet op de stedenbouw dat Frankrijk momenteel meer dan 50 agentschappen telt met 1.500 experts. AgAM is een privéorganisatie waarin het stadsbestuur en de haven samenwerken met talrijke andere partners. Wanneer de televisiecamera's niet draaien en de kiezers niet toekijken, stellen de politici en bestuurders de logica van het agentschap boven hun eigen partijpolitieke belangen.

Kan zo'n aanpak ook in Brussel functioneren?

De discussie daarover was lang en geanimeerd. Maar de werkgroep profiteerde van de ervaring van Christian Brunner die de problematiek van de grootstad kent, en zich baseert op een gefundeerde diagnose (of het nu gaat over de stad of de regio). Wie het best geplaatst is, moet het probleem aanpakken.

Een dergelijk agentschap moet een toegevoegde waarde leveren en meer zijn dan de som van Gemeente A + Gemeente B + Gewest C. Alle deelnemers moeten er hun voordeel uit halen, in een win-winlogica.

Dat verlangt bij de start een grote dosis bescheidenheid. De selectie van een reeks relevante thema's met reële succeschansen vormt het beginpunt. Tijdens de workshop werd het voorbeeld van het gewestelijke agentschap Atrium aangehaald, dat een toegevoegde waarde biedt aan de handelszaken. Als blijkt dat een agentschap ook echt wat kan bijbrengen, dan zullen steden of gemeenten een beroep doen op zijn diensten. Er mag geen bovenbouw worden gecreëerd maar de samenwerking moet plaatsvinden tussen partners die op voet van gelijkheid staan.

Het uitgangspunt is het subsidiariteitsbeginsel (een hoger bestuursniveau mag nooit een beslissing nemen wanneer een lager echelon beter geplaatst is om het doel te bereiken). Een voorbeeld: waarom zou het Brussels Hoofdstedelijk Gewest zich mengen in de heraanleg van een kleine lokale weg? Maar als je spreekt over onteigeningen voor het GEN, dan is het Gewest beter geplaatst.

Het agentschap biedt op elk ogenblik zijn diensten aan. Het staat in voor de politieke voorbereiding, verzamelt informatie en stelt zijn kennis en knowhow ter beschikking. Het draagt bij aan het nemen van de juiste beslissing, maar heeft zelf geen beslissingsbevoegdheid.

Als Brussel voor zo'n agentschap kiest, moet dat idealiter werken op schaal van de stad en haar periferie. Maar dat is in de huidige context wellicht niet haalbaar. Daarom pleit de werkgroep voor een realistische benadering. Die beperkt zich in eerste instantie tot de negentien gemeenten. Op basis van de problemen die worden behandeld, kan het agentschap zijn werkterrein vervolgens geleidelijk uitbreiden naar het hinterland.

De strikte neutraliteit van een dergelijk agentschap is vanzelfsprekend een condition sine qua non, net als de complementariteit van zijn bevoegdheden. Politieke benoemingen zijn uit den boze. Een stedenbouwkundige dienst is zo beter in staat om een probleem te analyseren en een langetermijnplanning voor te stellen.

En uiteindelijk: "The proof of the pudding is in the eating".

Ruimtelijkheid en stromen in het Europa van de eenentwintigste eeuw

Professor Hall wordt wereldwijd erkend voor zijn bijdrage aan de theorie en de praktijk van de stedelijke en regionale planning. Professor Peter Hall is professor Planning aan de Bartlett School voor architectuur en planning van het University College London (UCL), Senior Research Fellow bij de Londense Young Foundation en directeur van de Regional Studies Association. Daarvoor was hij professor Geografie aan de universiteit van Reading. Als auteur of uitgever van ruim dertig boeken is hij een onbetwiste autoriteit op het vlak van stedelijke en regionale planning. Hij schreef een indrukwekkend aantal wetenschappelijke artikelen, zoals "London Voices", "The Polycentric Metropolis", "Cities in Civilisations" en "Cities of Tomorrow".

Voorzitter van het colloquium

Marie-Laure ROGGEMANS,

Afgevaardigde van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest voor de ontwikkeling van de Europese wijk Programma-adviseur bij de Koning Boudewijnstichting

Spreker

Professor Sir Peter HALL,

*Bartlett Professor voor Planning en Herwaarding,
University College London (UCL)*

INTERVENTION DE PETER HALL:

Noot van de redactie:

In zijn lezing volgde professor Peter Hall trouw zijn artikel dat was opgenomen in de documentatiemap voor het colloquium (zie Cahier van het Gsso 5). Voor de handelingen van het colloquium leek het aangewezen om een samenvatting te geven en de elementen niet in extenso te herhalen.

De bijdrage "Ruimtelijkheid en stromen in het Europa van de 21ste eeuw" in de deelnemersmap is meer een introductie dan een besluit. Ik zal mijn lezing verdelen in twee stukken. Het eerste deel situeert Brussel in de wereld-economie, met name de Europese geografische ruimte en de Europese stromen. Het tweede deel bevat enkele bedenkingen bij de bijdrage van journalisten, die een opmerkelijke synthese hebben gemaakt.

Wat is de plaats van Brussel in de internationale economische ruimte?

De "dood van de afstand" is een mythe die een tiental jaar geleden werd bedacht door Frances Caincross, een journaliste van het Engelse magazine *The Economist*, eerst in de vorm van een artikel, later in een boek.

Volgens Caincross maakt de opkomst van de technologie komaf met de beperkingen van de afstand. Zo kan iedereen zaken doen waar hij maar wil. Maar ik ga ervan uit dat het verdwijnen van afstanden op geen enkele manier een bedreiging vormt voor de stad. Wij merken in Europa en in de hele geïndustrialiseerde wereld een verschuiving van een industriële economie naar een dienstenecono-

mie. Amper tien mensen op honderd werken bij ons nog in de fabriek, en je kunt verwachten dat dat aantal de volgende jaren nog zal dalen. De meesten werken in de dienstensector. Die sector levert geen producten die je op je tenen kunt laten vallen, maar diensten die de massa van consumenten ten goede komen.

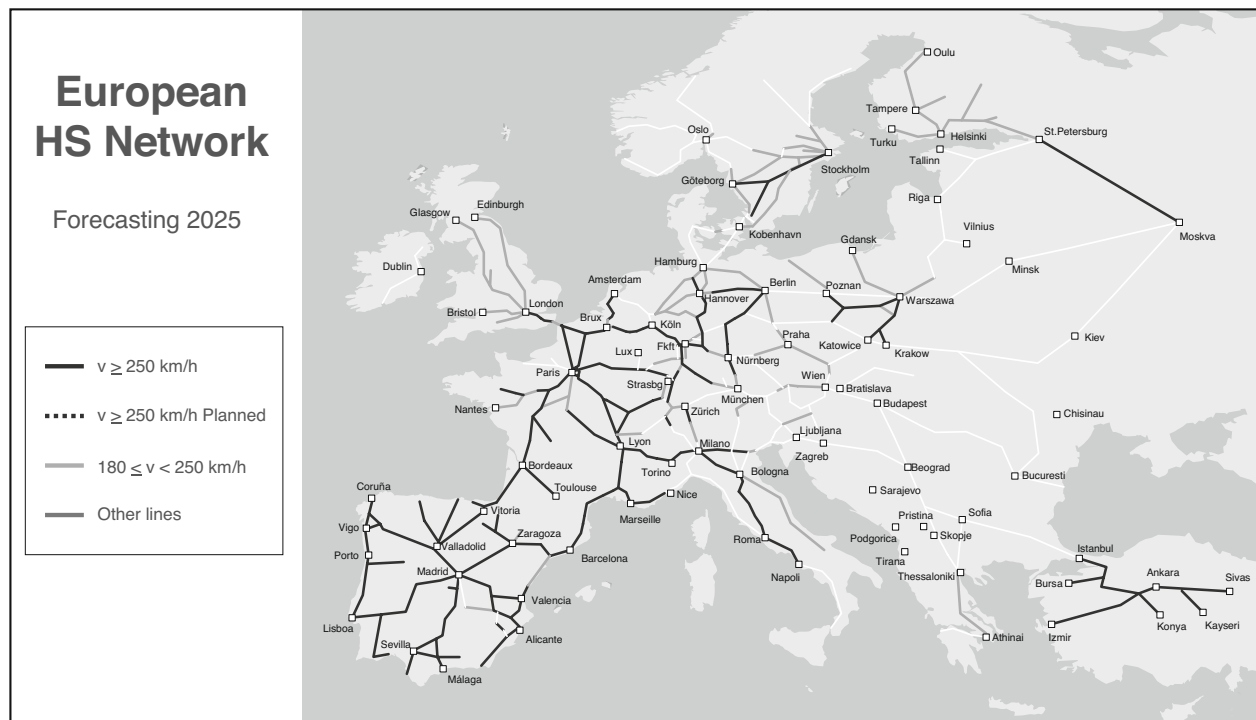
Het onderscheid tussen de industriële en de dienstverlenende economie lijkt te vervagen door de explosie van de logistieke branche. Die heeft zich fenomenaal ontwikkeld ten noorden van Brussel, volgens de wetmatigheden van het *just in time*-principe.

Je moet het internet niet beschouwen als een web dat de ruimtelijke factor opheft. Dat web is overigens dichter in sommige regio's dan in andere, bijvoorbeeld in het noordwesten van de Verenigde Staten, in West-Europa en ook in Azië – omwille van de groei van China en India. Dat zijn de meest bekabelde regio's ter wereld en ze vormen de ruggengraat van de communicatie-economie. In zijn proefschrift is Ludovic Halbert, een briljante jonge aardrijkskundige van de Sorbonne, erin geslaagd om de telecommunicatiestromen uit Île-de-France in kaart te brengen. Door hetzelfde werk uit te voeren voor andere regio's kunnen we die stromen beter begrijpen. Maar we weten nu al dat die zeer geconcentreerd zijn, wat de theorie van de "dode" afstanden meteen naar de prullenmand verwijst. De elektronische communicatie vervangt de persoonlijke communicatie helemaal niet. Studies van Steven Graham en Simon Marvin uit 1996 over telecommunicatie in de stad bevestigen integendeel dat het mailverkeer het contact van man tot man zelfs nog in de hand werkt. Zij tonen aan dat over 150 jaar de curve van de telecommunicatie en die van het vervoer parallel stijgen (Marvin and Graham 1996, 253). Er is geen reden

om aan te nemen dat dat in andere Europese landen anders zou zijn. Wij zien inderdaad een explosieve stijging van de intercontinentale telefoon- en internetcommunicatie en gelijklopend daarmee een stijging van het aantal passagiers dat zich van het ene continent naar het andere verplaatst – en niet alleen als toerist. Elektronische communicatie mag dan al de efficiëntste vorm van communiceren zijn, vooral in vier sectoren zal zij het persoonlijke contact nooit vervangen: de financiële en zakelijke sector, de politieke sector met inbegrip van de internationale agentschappen, de toeristische sector en de culturele sector – de creatiefste van de vier. Dat is een wat arbitrair onderscheid, omdat die vier branches permanent in synergie zijn. Denk bijvoorbeeld aan kunstgalerijen, theaters en de horecabranche en aan hun verhouding tot cultuur en toerisme.

Bovendien maken ze deel uit van verscheidene markten: mondiaal, nationaal en lokaal. Onze research van vijf jaar geleden, gepubliceerd onder de titel "Working Capital", leerde ons dat de interne economie van steden veel plaatselijker is dan wij dachten. Zij richt zich eerst op het lokale niveau en pas in tweede instantie op het nationale en het mondiale.

Peter Taylor en zijn GOWC-groep ("Globalisation and World Cities Group") van de universiteit van Loughborough hebben recent geprobeerd een hiërarchie van steden op te stellen. Aan de top treffen wij vier steden aan waartussen mondiale uitwisselingen bestaan: Parijs, Londen, New York en Tokio.

Taylor geeft Brussel een uitgelezen plaats in zijn hiërarchie, die meerdere Europese hoofdsteden bevat. Net als Washington of Genève maakt de Europese hoofdstad volgens hem deel uit van een internationale niche, die zowel politiek als sociaal is.

Uitwisselingen van dat type zijn meestal ondergeschikt aan persoonlijke contacten. Het is belangrijk om de relatie tussen elektronische communicatie (e-communicatie), telecommunicatie en persoonlijke communicatie goed te begrijpen. De manier waarop wij ons verplaatsen voor professionele doeleinden, is dus niet oninteressant: met de auto voor kortere trajecten (maar hoe lang nog?), met het vliegtuig voor langere trajecten, maar alsmaar

meer met de hogesnelheidstrein van de ene stad naar de andere, een nieuwigheid voor Europa.

De internationale luchtvaartbewegingen zijn geconcentreerd in drie gebieden: het noorden van de Verenigde Staten en de Amerikaanse oostkust (met San Francisco en Los Angeles), tussen de grote Europese steden en in het groeigebied van Azië, zonder Australië te vergeten.

Een nieuwe en revolutionaire factor in Europa is de snelle ontwikkeling van de hogesnelheidstrein. Brussel bevindt zich in het hart van het nieuwe PBKAL-net, tussen Parijs, Brussel, Keulen, Amsterdam en Londen. Laten we Frankfurt niet vergeten, en het dus het PBKALF noemen. Die hub is verbonden met regionale assen die

naar Spanje, Italië en Zwitserland leiden. In die zone doet de trein het vliegtuig concurrentie aan. Hij neemt zowat al het interstedelijke vervoer van minder dan 800 kilometer voor zijn rekening. (Pepy et Leboeuf 2005, Pepy et Perren 2006).

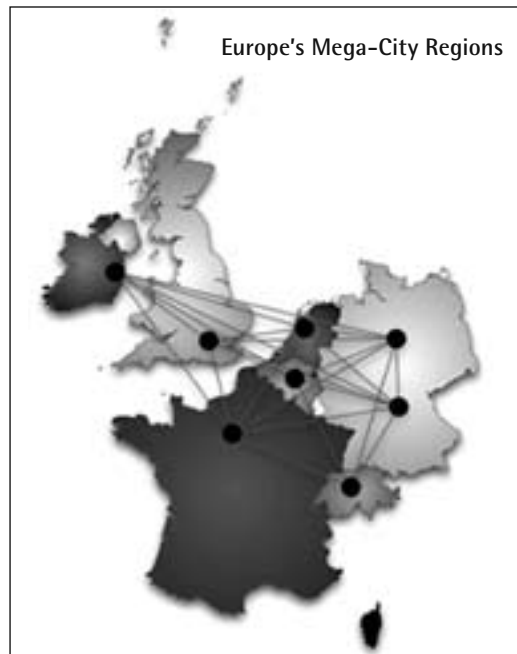
In de toekomst wordt het erg belangrijk om dat nieuwe netwerk te verbinden met dat van het internationale luchtvervoer. Ik analyseer dat fenomeen in mijn werk *Polycentric Metropolis*, waarin ik een drastische vermindering van het luchtverkeer op het Europese vasteland voorzie, ten voordele van de hogesnelheidstrein.

Het ESPON-programma ("European Spatial Planning Observation Network") ziet een nieuwe stedelijke hiërarchie in Europa. Het onderscheidt een stedelijke regio met intensieve uitwisselingen en intercommunicatie in het zuiden van Engeland, het midden van België, een deel van Nederland en Duitsland tot in Denemarken en Zweden.

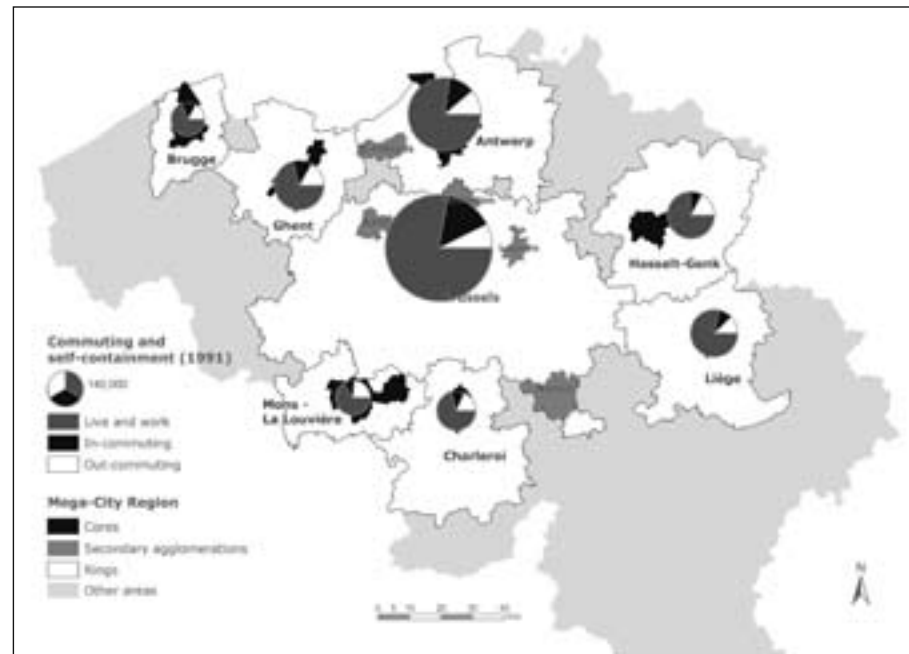
In het Ontwikkelingsplan voor de Communautaire Ruimte (OCR, of in het Engels ESDP: "European Spatial Development Perspective") zie je een sterke stedelijke concentratie in de vijfhoek Londen – Parijs – Milaan – München – Hamburg. Het OCR wil de ontwikkeling van de perifere gebieden buiten die vijfhoek bevorderen. De paradox is dat je in feite de positie van de grote steden versterkt als je de perifere gebieden versterkt.

Met andere woorden: als je het polycentrisme op Europese schaal wilt bevorderen, bevorder je het monocentrisme op nationaal vlak. In de jaren 1980 en 1990 kenden Madrid, Lissabon en Dublin een spectaculaire ontwikkeling die je kunt vergelijken met de groei van Boedapest, Praag en Warschau vandaag.

Aan de andere kant, en dat moet Brussel interesseren, merken wij binnen die vijfhoek een toename van het regionale polycentrisme, als gevolg van de ontwikkeling van de megastadsregio's.

Dat verschijnsel is typisch voor de eenentwintigste eeuw. Je vindt het terug in China, in de delta van de Parelrivier tussen Hongkong en Guangzhou en in de delta van de Yangtse voorbij Shanghai, waar een megapool ontstaat met meer dan 80 miljoen inwoners. Hetzelfde fenomeen doet zich voor in het zuiden van Engeland, waar het stedelijke gebied van Londen zich uitstrekt tot 160 km van het centrum. Die stadsregio telt niet minder dan 51 steden plus hun achterland van pendelaars.

Het uitgestrekte verstedelijkte gebied in centraal België is een ander voorbeeld. Dat bestaat uit acht vrij autonome satellietsteden met een intens pendelverkeer naar Brussel. Onze collega's van de ULB (Université Libre de Bruxelles) hebben vastgesteld dat al die steden autonome subregio's vormen. Maar de informatiestromen verlopen in de eerste plaats tussen Brussel en zijn satellietsteden, slechts een minderheid verloopt tussen de satellieten onderling (Gent – Antwerpen, Brugge – Gent).

Hoe kan strategische planning helpen om te profiteren van die nieuwe stadsvorm?

Wij kunnen leren van het Engelse voorbeeld. In het Verenigd Koninkrijk heeft de regering de voorbije vier jaar een nieuw beleid uitgestippeld. Daarin wordt de regio Londen versterkt tot ver buiten zijn grenzen, door de klemtoon te leggen op de ontwikkeling langs de drie belangrijkste toegangsassen tot de stad. De eerste omvat de steden Luton, Bedford, Milton Keynes en Northampton, de tweede Cambridge en Peterborough, en de derde loopt van de Medway Towns (Rochester-Chatham-Gillingham) tot Ashford. Dat is heel logisch. Uit onze studie bleek dat die steden zeer complementair zijn. Hoe meer Londenaars naar de slaapsteden verhuizen, hoe meer werkgelegenheid er ontstaat met specifieke kenmerken, zoals in de universiteitssteden Oxford en Cambridge. Dat is ook het geval voor Milton Keynes, een nieuwe stad uit de jaren 1960 die uitgroeit tot het grootste stedelijke centrum na Londen.

Merk ook de spectaculaire groei op van de Thames Gateway langs de derde corridor, langs de tussenliggende stations van Stratford en Ebbsfleet. Stratford moet de thuisbasis vormen voor de Olympische Spelen van 2012 en is in volle vernieuwing. Dat is een mooi voorbeeld van stadsontwikkeling met commerciële centra en residentiële wijken rond een nieuw station. Je kunt een parallel trekken met Brussel-Zuid, dat eveneens een sterke ontwikkeling zal doormaken. Die evolutie is al ingezet en zal de volgende jaren aanhouden.

Wat zijn de hoofdingrediënten voor het succes van een stad?

Een begin van antwoord vind je wanneer je je afvraagt welke steden hun inwoners en mogelijke immigranten de beste levenskwaliteit bieden. Alle internationale peilingen door de EIU (Economist Intelligence Unit) plaatsen Vancouver bovenaan een lijst, samen met middelgrote Canadese en Australische maar ook Zwitserse en Oostenrijkse steden.

De Amerikaanse stedenbouwkundige Richard Florida, uitvinder van de befaamde Bohemian Index, stelt dat de creatiefste steden ("creative cities") de beste levensomstandigheden bieden aan de innovatiefste en talentrijkste werknemers. Die levensomstandigheden kunnen niet worden gemeten met conventionele criteria zoals de aanwezigheid van parken en concertzalen maar op subtielere wijze, met een soort stedelijke dynamiek, de "urban buzz". Dat is een cirkelvormig proces waarin creatieve activiteiten talentrijke mensen aantrekken, die op hun beurt weer andere creatieve activiteiten organiseren. De vraag is wat eerst komt. In elk geval lijkt het erop dat de leefbaarste steden de beste creativiteitsindex vertonen en omgekeerd.

Toch is dat niet zo eenvoudig als het op eerste gezicht kan lijken. In mijn werk "Cities in Civilisation" maak ik het onderscheid tussen drie innovatietypes: culturele innovatie, technologische innovatie en een hybride vorm die ik cultureel-technologisch noem. Op strikt cultureel vlak vergelijk ik zes steden: Athene in de oudheid, Firenze in de renaissance, Londen ten tijde van Shakespeare, Wenen in de negentiende eeuw, Parijs in de belle époque en Berlijn in de jaren twintig van de vorige eeuw. Wat hebben ze gemeen? Al die steden stonden onder een extreme spanning. Het waren geen aangename steden om in te leven, maar harde en gewelddadige plaatsen met aan-

houdende conflicten tussen behoudende en radicale krachten. Die werden meestal tot uiting gebracht door artiesten van buiten de stad die niet volledig geïntegreerd waren. Ongetwijfeld waren die steden referenties op sociaal en economisch vlak, maar bovendien hing er in alle zes een ondefinieerbare creatieve stemming.

Bij de steden die op technologisch vlak innoverend waren, horen het Manchester van de eerste industriële revolutie, Glasgow dat in de negentiende eeuw het wereldcentrum van de scheepsbouw was, Berlijn als de hoofdstad van de elektrische industrie tussen 1850 en 1939, Detroit, "motor town" in de dagen van Henry Ford, Palo Alto, centrum van Silicon Valley op het einde van de vorige eeuw, en Tokio in dezelfde periode. Dat waren centra van intensieve innovatie, meer in de marge dan in het centrum. De ene innovatie bracht de andere voort, een continu proces.

Bij de bestudeerde steden van het derde type deed zich een bijzonder interessant fenomeen voor: het huwelijk van kunst en technologie. Ik noem twee Amerikaanse voorbeelden: Los Angeles, het mekka van de film in de jaren 1920, en Memphis, in de jaren 1950 de hoofdstad van de rock-'n-roll en van de moderne muziek dankzij de aanwezigheid van Elvis Presley. Toen zij hun top bereikten, waren ze geen van beide een bijzonder belangrijke stad, en hun geografische ligging was zeer marginaal.

Het huwelijk van kunst en technologie, het gebied waarin zij vooropliepen, zal zonder enige twijfel ook de volgende innovatiegolf kenmerken, van het internet en nieuwe toepassingen zoals Facebook, YouTube, eBay enzovoort.

Wat zijn de politieke gevolgen van die evolutie?

Vooreerst moet de financiering van ambitieuze strategische programma's op gemeentelijk en regionaal niveau worden gestimuleerd en aangemoedigd.

We vermelden in de eerste plaats de stadsvernieuwingsprojecten die baat hebben bij grote externe evenementen (voltooing van een nieuwe verbinding voor het openbaar vervoer, belangrijk cultuur- of sportevenement, ontginning van een uitgestrekt braakliggend terrein). Een aantal voorbeelden ter illustratie: la Défense in Parijs met de aansluiting op de eerste RER-lijn, de renovatie van de Docklands in Londen, de impact van de Olympische Spelen van 1992 in Barcelona op de sportinfrastructuur, en het Forum 2004 met de permanente herwaardering van de oostelijke zone. Denk ook aan de wereldtentoonstelling van 1992 in Sevilla, die plaatsvond in de wijk Cartuja op de oever tegenover het historische centrum, waar achteraf een ambitieus en hoogstaand onderzoekscentrum voor Zuid-Spanje werd opgericht.

Een laatste voorbeeld is de opmerkelijke tentoonstelling aan de oevers van de Ebro vlak bij het HST-station van Zaragoza, een locatie die zal worden omgevormd tot unieke technologische ruimte. Daar zullen allerlei verrassende elektronische fenomenen worden gesimuleerd, waaronder een digitaal Bauhaus dat in Spanje het effect moet nabootsen dat door Bauhaus in de jaren twintig in het Duitse Dessau werd teweeggebracht.

Het is dus telkens weer de bedoeling om restgebieden, die vaak zwaar gehavend zijn (oude bouwvallige industriële panden), om te vormen tot ultradynamische zones, waar geavanceerde economische activiteiten uit de zogenaamde kenniseconomie worden ontwikkeld.

In alle gevallen spitst de vernieuwing zich toe op het menselijke kapitaal en een stedelijk ruimtebeheer dat ruimte biedt voor creativiteit.

Dat laatste punt wordt geïllustreerd door het recente werk van de aardrijkskundige Thomas Hutton van de Universiteit British Columbia in Vancouver, een stad die voorheen als een tweede Liverpool gold. Uit zijn onderzoek is gebleken dat in de kleine bedrijfjes die zijn gevestigd in verkommerde wijken met lage huurprijzen, allerlei creatieve handelsactiviteiten zijn ontstaan.

Dat brengt een gentrificatieproces teweeg, dat nog wordt versterkt door het vervoerbeleid, en dan met name de aanleg van de skytrainlijn die het centrum met de zuidelijke zone verbindt.

Vancouver is het slachtoffer geworden van zijn eigen succes en vreest dat zijn creatieve kapitaal zal vertrekken naar andere horizons.

Zoals Tom Hutton aantoont, vormt het oplossen van een dergelijk probleem voor eigentijdse steden een heuse uitdaging. South Market, een achtergestelde wijk in San Francisco waar veel vooraanstaande kunstenaars en informatici komen, is een trendy locatie geworden waar het zaterdagavond prettig uitgaan is en waar onlangs ook het Museum for Modern Art van San Francisco en het conferentiecentrum Mosconi werden geopend. Daaruit vloeiende een gentrificatiegolf voort die zich ook voordoet in het enorme Mission Bay. Dat oude dokgebied dat een paar honderd meter verder ligt, maakt een enorme opwaardering door dankzij de aanleg van een nieuwe tramlijn en de bouw van de medische campus van de Universiteit van Californië in San Francisco. Het grote probleem is dat de politieke ontwikkelingen om gehavende gebieden te vernieuwen niet alleen het grondgebied van de stad betreffen, maar zich ook uitstrekken naar de naburige regio.

Tot besluit van dit derde deel meen ik dat steden in de eerste plaats ambitieuze strategische programma's op gemeentelijk en regionaal niveau moeten aanmoedigen en medefinancieren. Ik denk daarbij met name aan prestigieuze evenementen. Vervolgens moeten op nationaal en Europees niveau projecten ontwikkeld worden die de steden ertoe aanzetten om met elkaar te wedijveren op het vlak van grootscheepse stadsprojecten. In de derde plaats moet elk initiatief op het vlak van stedelijk beleid het menselijke kapitaal ontwikkelen, voornamelijk door studenten van universitair niveau aan te trekken en te behouden. In de vierde plaats moeten de steden een ruimtelijkeordeningsbeleid voeren, met name in de meest "troosteloze" achtergestelde wijken. Dat vereist een subtiel stedelijk beleid, dat erin slaagt het dubbele struikelblok van de volledige isolatie en meest agressieve gentrificatie te omzeilen.

Conclusie van de workshops

Ik zou graag een aantal strikt persoonlijke opmerkingen toevoegen aan de debatten die tijdens de workshops hebben plaatsgevonden.

Mijn eerste opmerking heeft te maken met de problematiek van de stedelijke diversiteit en de territoriale samenhang. Ik heb het idee dat de kloof tussen de verschillende levenstrajecten in de hedendaagse steden steeds groter wordt. In onze steden kom je wereldburgers tegen die in een Boeing de wereld rondreizen of Europa in een HST doorkruisen, en die perfect op de hoogte zijn van alles wat er in de wereld gebeurt. Soms wonen ze in de buurt van immigranten van de eerste of tweede generatie die zelf nauwelijks hun eigen stad kennen, en maar heel zelden naar het stadscentrum trekken en oppervlakkig op de hoogte zijn van wat hun stad en de wereld hen te bieden hebben. Ze hebben geen duidelijk inzicht in hun eigen potentieel, wat bijzonder tragisch is voor kinderen uit gezinnen met een laag inkomen. Die groep, het slachtoffer van segregatie, moet genoeg nemen met de zogenaamde "vuilnisbakscholen". Uit een bijzonder recente studie, uitgevoerd in het Verenigd Koninkrijk door de aardrijkskundige Dany Dorling van de Universiteit van Sheffield, is gebleken hoezeer de sociale en ruimtelijke segregatie in Engeland terrein wint. Ik neem aan dat dat ook geldt in België. Er is maar één manier om die uitdaging aan te gaan: de scholen moeten een sterker gemiddeld karakter krijgen, waarbij ouders uit de middenklasse die hun kinderen naar de beste scholen willen sturen, uit minder scholen kunnen kiezen. Dat is een uiterst gevoelige politieke keuze, zoals we in Engeland kunnen vaststellen, en ik denk dat het in Brussel of een andere grote Europese stad niet anders zal verlopen.

Volgens het uitstekende verslag dat onze twee schitterende journalisten vanochtend hebben opgesteld, werden er tijdens de workshops tal van interessante ideeën naar voren geschoven.

In de eerste plaats het concept van regionaal observatorium dat me weliswaar aanspreekt, maar het probleem van het besluitvormingsproces volop in het licht stelt. Voorts is er nog het probleem van het institutionele geheugen dat dreigt te verdwijnen. Dat is, althans in mijn persoonlijke ervaring, een essentieel element voor de stadsvernieuwing, waarbij de technologie een uiterst nuttige rol kan spelen. We hebben in Engeland bijzonder veel ervaring op het vlak van de bouw van nieuwe steden. Tussen de jaren veertig en zeventig bouwden we achtentwintig nieuwe steden. Alle knowhow in verband met de bouw van die steden werd verzameld op een cd-rom. We moeten meer van dat soort initiatieven nemen.

We hebben het ook gehad over de noodzaak om animatoren op te leiden voor de uitwisseling van nuttige informatie voor de besluitvorming. Ook die bemiddelingsprocedures heb ik aandachtig bestudeerd. Het idee is weliswaar schitterend, maar ik zie niet goed hoe de meningsverschillen en bevoegdheidsverschillen die eruit voortvloeien, kunnen worden vermeden. Ik sluit me aan bij het voorstel dat pleit voor het gebruik van het rollenspel. Twintig jaar geleden ontwikkelde Terry Nichols Clark van de Universiteit van Chicago een aantal uiterst eenvoudige rollenspelen. Dat was nog voor het internet-tijdperk. Ik ben er voorstander van om dat type rollenspel met behulp van de technologie complexer te maken.

Een ander voorstel: een beleid met een variabele geometrie aangepast aan de stadsregio's. Ik ben daar niet tegen gekant, maar men moet wel beseffen dat dat het besluitvormingsproces wellicht niet vereenvoudigt. Nemen we het voorbeeld van de drinkwaterbekkens. De noodzake-

lijke bouw van lelijke reservoirs in toeristische gebieden in de Ardennen kan conflicten veroorzaken tussen de inwoners van de Ardennen, Brussel en Antwerpen, die gebruikmaken van het drinkwater dat hogerop wordt opgevangen.

Vervolgens is er nog het probleem van de territoriale discriminatie. Uit het voorbeeld van Londen blijkt dat op dat gebied snelle vooruitgang wordt geboekt. Wat geldt voor Londen, geldt evenzeer voor Brussel. Het probleem ligt ook in de defensieve reactie van de gemeenschappen, die vanouds gehecht zijn aan hun levensruimte en vaak terughoudend staan tegenover elk initiatief tot verandering van buitenaf. Er bestaat dan ook een grote behoefte aan uitwisseling, dialoog en overleg tussen alle partijen. Het probleem vloeit voort uit de middelmatige leercapaciteit van de achtergestelde gemeenschappen, die ook vaak geïsoleerd zijn. In Engeland is dat verschijnsel bekend, met name in het noorden van het land. Ik denk dat u met dezelfde problemen wordt geconfronteerd in de voormalige mijngebieden in Wallonië.

Met het injecteren van een dynamische instroom in een stadsregio werden we geconfronteerd in de streek rond Manchester. Manchester is een dynamische stad en het is niet eenvoudig om die dynamiek te laten overwaaien naar de omliggende gemeenschappen. Ik denk dat dat ook geldt in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, dat een groot deel van het centrum van België bestrijkt en de taalgrens overschrijdt. De vernieuwende dynamiek van een stad als Brussel overdragen op de minder dynamische gemeenschappen in de voormalige mijngebieden in het zuiden van het land vormt een heuse uitdaging.

Vragen van de journalisten:

Werken participatieve democratieën alleen plaatselijk? Ja, want dat is het enige overheidsniveau dat mensen echt begrijpen. Het is moeilijk om de problematiek van regionale belangen duidelijk te maken, omdat die onvermijdelijk abstracter en minder direct is.

Territoriale inlichtingen? Kan men zich een vorm van territoriale inlichtingen op regionaal niveau voorstellen? Hoe kunnen mensen op die manier leren denken? Door gebruik te maken van strategische rollenspellen. Door het idee van een tweede leven in te voeren dat wordt geleid in een andere stadsregio en in een andere toekomst.

Consensusdemocratie? Het spreekt voor zich dat die in de praktijk langzamer verloopt dan de penduledemocratie. Men moet zich ervan bewust zijn dat de programma's voor wijkvernieuwing in Londen bijvoorbeeld jaren zelfs decennia in beslag kunnen nemen door de conflicten die ze teweegbrengen.

Noodzaak van een nieuw grootstedelijk model? Vanzelfsprekend, maar wat is de goede schaal? Milaan heeft het ideale antwoord gevonden, maar wat is het goede antwoord voor Brussel?

Hoe staat het tot slot met de nieuwe structurele stadsprojecten? Die zullen onvermijdelijk nieuwe conflicten genereren, en dat meer dan waarschijnlijk met de jonge generatie. We mogen geen abstractie maken van de toekomst van onze kinderen. Het grote probleem in een getroffen industrie- of havengebied ligt in de omscholing van mensen die hun baan zijn verloren, en wellicht geen bevredigende baan meer vinden. Nog verontrustender is de toekomst van hun kinderen. Zij zijn de voornaamste slachtoffers van de intergenerationele uitsluiting en hebben niet de opleiding gekregen om daaraan te ontsnappen. De filosoof John Rawls pleit al dertig jaar voor de bescherming van de toekomst van de

allerarmsten. Het is niet de bedoeling het verleden opnieuw uit te vinden, maar wel om vooruit te kijken en oog te hebben voor de toekomst van die kinderen. Dat hebben we ook geprobeerd met het renovatieproject van de Docklands in Londen, maar we zijn er niet in geslaagd. Sommigen dachten dat we die zone opnieuw tot leven konden wekken. Dat is ons niet gelukt, maar we hebben toch een nieuwe economie en nieuwe banen kunnen creëren. Een mooi voorbeeld van creatieve destructie volgens Schumpeter.

Voorts stellen we ook een conflict vast tussen de noodzaak van economische verandering en de gevolgen ervan voor het milieu. In Duitsland en Californië worden nieuwe industriële complexen opgericht. Die produceren een technologie die de milieuschade moet beperken dankzij een uiterst lage CO₂-uitstoot (koolstofneutraal). Dat zou wel eens een groeisegment kunnen worden voor de eenentwintigste eeuw waaraan de steden moeten deelnemen om nieuwe banen te creëren voor handenarbeiders.

Peter Hall

Vragen van het publiek:

In uw schriftelijke tekst geeft u een reeks aanbevelingen aan de OESO die nog niet werden gepubliceerd. Blijft u bij die voorstellen?

Uiteraard, maar ik ben van plan om rekening te houden met de opmerkingen die tijdens de workshops werden geformuleerd en mijn tekst daaraan aan te passen.

Welke invloed heeft de stijgende aardolie- en energieprijzen volgens u op de Europese en wereldwijde uitwisselingen en wat zijn de gevolgen ervan voor de stad?

Die vraag hangt nauw samen met de problematiek van de aardoliereserves. Er werden wereldwijd nieuwe voorraden ontdekt, ver van de kust. Het echte probleem is de consumptie die maar blijft toenemen door de evolutie van de groeilanden, waaronder China en India. Het hele debat draait rond een nieuw Kyoto over het verschil tussen ontwikkelde landen en groeilanden. Sommigen, waaronder de Amerikanen, geloven in een technologische wonderoplossing, maar daarvan is voorlopig nog niets te merken. Ik was zeven of acht jaar geleden optimistischer. Het is hoog tijd dat we minder vervuulende voertuigen krijgen die minder brandstof verbruiken. Ik denk dat we het luchtverkeer in de toekomst drastisch moeten terugschroeven. Hogesnelheidstreinen zijn al een interessant begin voor verplaatsingen van achthonderd kilometer en meer.

Wat vindt u van de ontwikkeling van de Europese Unie in een residentiële wijk met historisch karakter?

U raakt nogmaals het probleem van de gentrificatie aan, dat in veel Europese steden bestaat. Het is een aanzienlijk probleem dat voortvloeit uit de dynamiek van bepaalde steden.

Op plaatsen waar dat zich niet voordoet, zien we een gewisse achteruitgang. We moeten een onderscheid maken tussen externe gentrificatie – de toestroom van immigranten met een hoger inkomen – en interne gentrificatie – de sociale stijging van de plaatselijke bewoners en hun kinderen, die dient te worden aangemoedigd. Brussel heeft een relatief lage bevolkingsdichtheid, wat het mogelijk maakt om hele wijken in de centrumgemeenten te renoveren. Je kunt er woningen bouwen voor de nieuwe inwoners zonder dat de oude bewoners moeten verhuizen. Mogelijk moeten hele wijken worden ontruimd tijdens de bouw van de nieuwe woningen.

In al die situaties moet geopteerd worden voor een stadsplanning waarbij de buurtstructuren zoveel mogelijk worden behouden. Er bestaan daarvoor geen toverformules. Of zoals men in het Engels zegt: "The devil is in the detail".

Ik vond uw uiteenzetting bijzonder interessant, maar wel sterk westers getint, en het verbaast me dat bepaalde groeisteden steeds weer worden vergeten. Ik denk daarbij aan wereldsteden als Istanboel en Caïro. Hoe ziet u die steden evolueren en welke rol kan de diaspora daarbij spelen, zoals in Europese en Amerikaanse steden? Hoe zal volgens u de opkomst van mediterrane steden als Beiroet of Damas verlopen, die worden geconfronteerd met uitdagingen van wereldniveau op het vlak van democratie of diplomatieke strategie?

Ik zou een tweede lezing nodig hebben om die punten verder uit te werken. Er worden in die steden inderdaad diepgaande veranderingen opgetekend, en het is niet ondenkbaar dat er nog meer volgen wanneer over een paar jaar de vrede in het Midden-Oosten is teruggekeerd. Daardoor zal de streek weer stabiel worden, zoals in Beiroet na de rampzalige jaren negentig. We hebben het vaak over de tegenstelling tussen de islam en de joods-christelijke wereld, maar laten we het ook eens hebben over een Europa dat alsmaar geseculariseerder wordt. De moslims zijn sterk verdeeld. Het betreft een uiterst complex verschijnsel dat naar de Europese steden overwaait, zoals blijkt uit de tragische gebeurtenissen in Londen. Vergeten we niet dat ook Amerikaanse steden al een honderdtal jaar met zulke problemen worden geconfronteerd.

Dat verschijnsel werd geanalyseerd door stedenbouwkundigen als Jane Addams, die daaruit bijzonder interessante stedenbouwkundige concepten distilleerde, zoals de buurt eenheid. De sociologe Clarence Perry boog zich over het probleem van de alsmaar heterogener wordende Amerikaanse steden. Zo'n hoge heterogeniteit is nog nooit eerder geobserveerd. Ik weet niet hoe de cijfers voor Brussel er uitzien, maar die voor Londen zijn veelzeggend. In veel gemeenten ("boroughs") zijn de etnische en culturele minderheden weldra in de meerderheid. Het hoeft dan ook geen betoog hoe belangrijk de problematiek van de diaspora in de Europese steden is.

België is een land met een eerder consensuele democratie, op basis waarvan de stadsontwikkeling plaatsvindt. Zoals u al hebt opgemerkt, veroorzaken structurele projecten talloze conflicten. Hoe kunnen consensus en conflictsituatie met elkaar worden verzoend?

In een dynamische en complexe stad zijn conflicten onvermijdelijk, en dat geldt in het bijzonder voor Brussel. Het blijft een probleem om het institutionele geheugen te vrijwaren en toch wijzigingen door te voeren. Het werk van de onlangs overleden Jane Jacobs toont aan dat men veel schade kan toebrengen door de textuur van een bestaande wijk te vernielen. Die kan daardoor volledig ter ziele gaan. Het gentrificatieproces brengt doorgaans dat soort schade toe. Maar het is evenmin wenselijk om een stad op een bepaald moment van haar geschiedenis te bevriezen. Verandering is vaak onontkoombaar.

U hebt het niet gehad over het probleem van de sociale diversiteit in verband met de culturele en artistieke aspecten. Komt de culturele ervaring van een stad niet voort uit de ontmoeting van personen uit cultureel en sociaal uiteenlopende geografische horizonten?

Inderdaad. De meest vernieuwende steden zijn altijd die geweest waar de autochtone en allochtone bevolkingsgroepen elkaar konden ontmoeten. Vreemd genoeg zijn de meest creatieve personen zij die elders geboren zijn en die van het platteland of, zoals in Wenen, uit alle uithoeken van het Habsburgse rijk komen. Heel wat van hen behoren tot etnische en religieuze minderheden, zoals de Weense joden. Zij vormden het gros van de creatieve klasse, zowel uitvoerders als publiek. Een stad die creatief wil zijn, heeft bij voorkeur een aantal vreemde bevolkingsgroepen, die zich ietwat uitgesloten voelen, maar toch genoeg aansluiting hebben bij de plaatselijke bevolking om hun eigen maatschappelijke situatie onder de loep te durven nemen. Ik werk dat standpunt verder uit in "Cities in Civilization". In alle gevallen blijkt duidelijk dat een stad die creatief wil zijn, een dynamische bevolkingsdiversiteit nodig heeft.

Bibliografie

Cairncross, F. (1995) Telecommunications: The Death of Distance. *The Economist*, 30 September.

Cairncross, F. (1997) *The Death of Distance: How the Communications Revolution will Change our Lives*. London : Orion.

Florida, R. (2002) *The Rise of the Creative Class*. New York : Basic Books.

Halbert, L. (2004) *Densité, Deserrement, Polycentrisme et Transformation Économique des Aires Métropolitaines*. Thèse pour Obtention du Grade de Docteur en Géographie de l'Université Paris-I.

Hall, P. (1998) *Cities in Civilization: Culture, Technology and Urban Order*. London : Weidenfeld and Nicolson.

Hall, P., Pain, K. (2006) *The Polycentric Metropolis: Learning from Mega-City Regions in Europe*. London : Earthscan.

Taylor, P.J. (2004) *World City Network: A Global Urban Analysis*. London : Routledge.

Taylor, P.J. (2005) Leading World Cities: Empirical Evaluations of Urban Nodes in Multiple Networks. *Urban Studies*, 42, 1593 – 1608.

Lijst van deelnemers aan het colloquium “De stad van morgen”

Op de onderstaande lijst staan in alfabetische volgorde alle deelnemers aan het colloquium “De stad van morgen”, op 19 en 20 november 2007 in Brussel.

Josep ACEBILLO

Barcelona Regionál, Spain

Jens AERTS

Kabinet van de Minsiter van Mobiliteit en Openbare Werken van de BHR

Sabine AMATO

SPP Intégration Sociale / Cellule Politique Fédérale des grandes villes

Olivier ANCIAUX

Administration communale de Schaerbeek

Philippe ANTOINE

SDRB

Rik BAETEN

POD Maatschappelijke Integratie Dienst Grootstedenbeleid

Alessandro BALDUCCI

Politecnico di Milano, Italia

Michelle BALTES

MBHG – BROH

Johan BASILIADES

Brussels Hoofdstedelijk Parlement Open Vld-fractie

Béatrice BAUGNIET

Cabinet de la Secrétaire d'État de la Région de Bruxelles-Capitale chargée du Logement et de l'Urbanisme

Henri BERNARD

UCL

Nicolas BERNARD

FUSL

Françoise BERTIEAUX

MR

Noémie BEYS

MRBC – AATL – Direction de la Rénovation urbaine

Valérie BIOT

ULB – IGEAT

Pierre BODIAUX

ARAU

Pierre-Yves BOLUS

Atrium

Fatima BOURARACH

Mission Locale de Saint-Gilles

Michel BRETON

Srdu / ADT

Eva BRONDNER

Christian BRUNNER

Agence d'urbanisme de l'agglomération marseillaise (AGAM), France

Leopoldina CACCIA DOMINIONI

Administration communale de Schaerbeek

Benjamin CADRANEL

Cabinet du Ministre-Président de la Région de Bruxelles-Capitale

Vincent CALAY

ULB

Myriam CASSIERS

MRBC – AATL – Direction Etudes et Planification

Gilles CLAREBOUT

Groupe MR

Maurizio COHEN

ISACF La Cambre-Architecture, Disturb

Lieve COOREVITS

Gsso – ATO

Monique COPPENS

MRBC – AATL – Direction Etudes et Planification

Antoine CRAHAY

Disturb

Patrick CRAHAY

MRBC – AATL – Direction de la Rénovation urbaine

Laurence CREYF

architecte – Disturb

Gina CRISTINO

Parlement wallon – Groupe cdH

Kurt CUSTERS

Leefmilieu Brussel – BIM

Antonio D'ELL'ATTI

Regione Puglia, Italia

Arthur DA ROSA PIRES

Universidade de Aveiro, Portugal

Murielle DASNOY

Suede36

Thomas DE BÉTHUNE

Cabinet du Ministre-Président de la Région de Bruxelles-Capitale

Michel DE BIÈVRE

Projet T&T s.a.

Sven DE BRUYCKER

MBHG

Sophie DE CARRIÈRE

Stefan DE CORTE

VUB – Cosmopolis – City, Culture & Society

Olivier DE CREM

MBHG – BROH

N. DE HARENG

Manomet

Dhr DE LATTE

Vlaams Parlement

Jean DE SALLE

Commission Régionale de Développement (CRD)

Patrick DEBOUVERIE

Cocof

Donatienne DEBY

*Administration communale
de Molenbeek-Saint-Jean*

Joachim DECLERCK

Berlage Institute

Pierre DEJEMEPPE

*Cabinet du Ministre-Président
de la Région de Bruxelles-Capitale*

Véronique DEL TURCO

*Cabinet du Ministre-Président
de la Région de Bruxelles-Capitale*

Florence DELMOTTE

Facultés universitaires Saint-Louis (CES)

Marie DEMANET

*Délégation au Développement durable
de la Ville (DDV, Ville de Bxl)*

Joris DEMOOR

Stad Gent

Alain DENEEF

Aula-Magna

Barbara DE RADRIGUEZ

Athamor

Mathias DERDEYN

*Cabinet du Ministre-Président
de la Région de Bruxelles-Capitale*

Maarten DIERYCK

bral vzw

Julien DIJOL

*CECODHAS – European Committee
for Social Housing*

Jacques DONZELOT

Université Paris X, France

Mia DROESHOUT

TV Brussel

Hugues DUCHATEAU

Stratec sa

Hamza FASSI-FIHRI

*Parlement de la Région
de Bruxelles-Capitale*

Bernard FRANCO

UCL

Christian FRISQUE

Cooparch-RU

Nadine GABET

Cocof

Anne-Catherine GALETIC

Atenor Group

Nicoletta GARDINI

Commission européenne – DG REGIO

Joël GAYET

CoManaging

Ann GEETS

MBHG

Jean-Louis GENARD

ISACF La Cambre-Architecture

Kasper GEURTS

Rob GEYS

Architectenbureau Rob Geys bvba

Catherine GILLET

CERE ASBL

Albert GOFFART

MRBC – AATL – Direction de l'Urbanisme

Carine GOL-LESCOT

Groupe MR

Thierry GOOSSENS

*POD Maatschappelijke Integratie –
Dienst Grootstedenbeleid*

Martine GOSSUIN

SDRB

Axelle GRIFFON

*Bureau de Jean Marie Beaupuy,
Député Européen*

Geoffrey GRULOIS

ISACF La Cambre-Architecture

Annabelle GUÉRIN

Srdu-ADT

Sabine GUISSSE

*ISACF La Cambre-Architecture
(Centre de Recherche Architecturale
de la Cambre)*

Marc HAESSENDONCKX

*Brussels Hoofdstedelijk Parlement sp.a
– spirit fractie*

Peter HALL

*University College London,
United Kingdom*

Raphaëlle HAROU

UCL – CREAT

Nicolas HEMELEERS

Disturb

Frank HENDRIKS

Universiteit van Tilburg, Holland

Elisabeth HENIQUE

*Ville de Bruxelles –
Cabinet de la Première échevine*

Fabienne HENNEQUIN

FH & associés sprl

Philippe HERBAUX

Université Lille 2, France

Ariane HERMAN

*Cabinet du Ministre-Président
de la Région de Bruxelles-Capitale*

Corinne HERMANT – DE CALLATAÏ

Commission européenne

Alyn HODY

Michel HUBERT

FUSL

Danielle JACOBS

*Ministère de la Région
de Bruxelles-Capitale*

Laurence JENARD

Recyclart

Nicolas JOSCHKO

SDRB – Rénovation Urbaine

Line JUSSIANT

Srdu / ADT

Serge KEMPENEERS

Bruxelles Environnement – IBGE

Christian LABARRE

*MRBC – AATL- Direction Etudes
et Planification*

Carole LABBÉ

Comité des Régions

Giulietta LAKI
Institut d'Etudes européennes

Pascale LAMBIN
*SPP Intégration sociale – Service
Politique fédérale des grandes villes*

Christian LASSERRE
C L I sa

Anne LE MAIGNAN
OILB (CE)

Paul LEMAIRE
Srdu / ADT

Stéphanie LEMMENS
*VUB – Cosmopolis –
City, Culture & Society*

Leo LEVY
CPAS de Saint-Gilles

Laurence LEWALLE
*Cabinet du Ministre-Président
de la Région de Bruxelles-Capitale*

Vicente Damián LLUNA TABERNER
*Commission Européenne, DG REGIO,
Unité politiques urbaines*

Fabienne LONTIE
*MRBC – AATL – Direction
de la Rénovation urbaine*

Eric LUNA
Srdu / ADT

Johan MAGNUSSON
European Commission

Koenraad MARCHAND
VUB

Anne MARCUS HELMONS
Groupe cdH

Odile MAROUTAEFF
MRBC

Stéphane MASSAGER
MRBC

Roland MATTHU
CERAA

Luc MAUFROY
Srdu / ADT

Julien MEGANCK
GOMB

François MÉNARD
Université Paris X, France

Christophe MERCIER
Disturb

Annick MEURRENS
Bruxelles Environnement – IBGE

Stéphanie MEYER
Télé Bruxelles

Benoît MORITZ
Disturb

Martine MOTTEUX
*Kabinet van de Staatssecretaris
van Ambtenarenzaken en Gelijke
Kansenbeleid van de BHR*

Céline MOUCHART
Srdu / ADT

Ludo MOYERSON
City Mine(d)

Marie NAGY
Députée fédérale ECOLO

Patrice NERINCK
ISACF La Cambre-Architecture

Mohamed OUSLIKH
Habiter Bruxelles

Isabelle PAUTHIER
ARAU

Olivier PERIER
Urban Plateforme Scrl

Benoît PÉRILLEUX
MRBC – AATL

Yaron PESZTAT
Groupe ECOLO

Charles PICQUÉ
*Ministre-Président de la Région
de Bruxelles-Capitale*

Julien PIÉRART
UCL

Caroline PIERSOTTE
Srdu / ADT

François POINT
Kaligram

Jorge PUTTEMANS
MBHG – Logement

Jean-Luc QUOISTIAUX
AGORA S.A.

Peter-Paul RAMSELAAR
OILB (CE)

Frédéric RAYNAUD
*Cabinet du Ministre-Président
de la Région de Bruxelles-Capitale*

Yves RÉMY
Fondation Roi Baudouin

Marc RENSON
SDRB – Expansion économique

Marie-Laure ROGGMANS
Fondation Roi Baudouin

Pascal ROGGERO
Université de Toulouse 1, France

Joëlle ROSENOER
Parlement bruxellois

Yves ROUYET
Disturb

Yvonne RYDIN
*University College London,
United Kingdom*

Muriel SACCO
ULB

Marc SAUVEZ
Urbaniste

Marco SCHMITT
FALCO Architectes

René SCHOONBRODT
ARAU

Claire SCOHIER
Inter-Environnement Bruxelles

Frederik SERROEN
City Mine(d)

Pascal SIMOENS

Cooparch-RU

Pierre SMET

Le Sas

Gabriel SOLAZZI

Politecnico di Milano, Italia

Mathieu SONCK

Inter-Environnement Bruxelles

Christel STRAETEMANS

*MBHG – BUV – Directie Beleid –
Cel Interregionaal*

Iwan STRAUVEN

Disturb

Vanessa TANGHE

Disturb

Claire TERLINDEN

Bruxelles, Ville-Région en Santé ASBL

Katrien THEUNIS

IDEA Consult

François TIMMERMANS

MRBC – AATL – Direction de l'Urbanisme

Xavier VAES

*Administration communale
de Schaerbeek*

Steyn VAN ASSCHE

Bral vzw

Anton VAN ASSCHE

UNIZO Studiedienst

Mathieu VAN CRIEINGEN

ULB

Michaël VAN CUTSEM

Destree Institute

Dirk VAN DE PUTTE

Gsso-ATO

Kristien VAN DEN HOUTE

MBHG – BROH

Jacques VAN GRIMBERGEN

MBHG

Cédric VAN MEERBEECK

*MRBC – AATL – Direction Etudes et
Planification*

Werner VAN MIEGHEM

*Rassemblement bruxellois
pour le droit à l'habitat*

Thomas VAN WYNSBERGHE

Dirk VANCRAENENBROECK

MBHG – BROH

Guido VANDERHULST

*Conseil Bruxellois des Musées –
Brusselse Museumraad*

José VANDEVOORDE

*Centre de Recherche d'Architecture et
d'Urbanisme*

Cindy VANDEWEYER

Vlaamse Gemeenschapscommissie

Laura VANHUE

TIE

Hendrik VANMOLKOT

Cultural Consultant

Philippe VANMUYLDER

FGTB Bruxelles

Véronique VERBEKE

Bruxelles Environnement – IBGE

Paul VERMEYLEN

Ramboll management Brussels sa

Christelle VIAL

Atrium

Chantal VINCENT

Dessin et Construction sa

Bruno VINIKAS

Bruxelles Formation

Philémon WACHTELAER

ARCHI+I

Clare WALMSLEY WILKS

Independant

Benjamin WAYENS

ULB – IGEAT

Bénédicte WILDERS

*Cabinet du Ministre de l'Economie
et de l'Emploi du GRBC*

Luc WILLAME

SDRB

David WOUTERS

Kaligram

Pol ZIMMER

SLRB

www.adt-ato.irisnet.be

DEMAIN LA **VILLE**
DE **STAD** VAN MORGEN
THE **CITY** OF TOMORROW

ADT
ATO.